

Gediminas Navaitis

POLITINĖ psichologija

MRU
MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

Gediminas Navaitis

POLITINĖ psichologija

Gediminas Navaitis

POLITINĖ psichologija

Vilnius, 2016

UDK 159.9:32.01
Na282

Recenzavo:

Prof. habil. dr. VYTAUTAS GUDONIS,
Rusijos socialinių ir pedagogikos mokslų akademijos akademikas,
Šiaulių universiteto Ugdymo mokslų ir socialinės gerovės fakultetas

Prof. dr. LAURAS BIELINIS,
Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Rekomendavo spausdinti:

Mykolo Romerio universiteto Socialinės gerovės fakulteto taryba 2016 m.
balandžio 18 d. (protokolo Nr. 1SG-5)

Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo institutas 2016 m.
balandžio 7 d. (protokolo Nr. 1ESDI-5)

Mykolo Romerio universiteto mokslinių–mokomųjų leidinių aprobavimo
leidybai komisija 2016 m. balandžio 28 d. (protokolo Nr. 2L-9)

© Gediminas Navaitis, 2016
© Mykolo Romerio universitetas, 2016
© Dailininkė Jūratė Juozėnienė, 2016
© VĮ Registrų centras, 2016

ISBN 978-9955-30-197-4 (spausdintinis)
ISBN 978-9955-30-196-7 (internete)

TURINYS

PRATARMĖ	7
I. POLITINĖS PSICHOLOGIJOS APIBRĖŽTIS	13
Politinės psichologijos ištakos (15) – Politinės psichologijos rai- da (18) – Politinės psichologijos teorinės koncepcijos (25) – Politinės psichologijos metodai (27)	
II. POLITINĖ SOCIALIZACIJA	39
Politinės socializacijos samprata (42) – Politinė socializacija skirtin- gais gyvenimo etapais (45) – Politinės socializacijos veiksniai (49) – Vyresniojo amžiaus žmonių politinė socializacija ir resocializacija (57)	
III. POLITINĖ LYDERYSTĖ	63
Psichodinaminės lyderystės teorijos (67) – Lyderio bruožų teorijos (68) – Lyderystės įgūdžių teorijos (71) – Lyderio elgesio teorijos (72) – Lyderio ir grupės nario mainais paremta lyderystė (75) – Charzmatinė lyderystė (76) – Kultūriniai politinės lyderystės savitumai (80) – Politinė lyderystė ir lytis (84)	
IV. PSICHOPATOLOGIJA POLITIKOJE	89
Politikų psichopatologija (92) – Politinio lyderio šalininkų psicho- patologija (99) – Agresyvumo teorijos (103) – Karas (110) – Teroriz- mas (114)	
V. POLITINĖ KOMUNIKACIJA	123
Politinio pranešimo siuntėjas (128) – Politinio pranešimo siuntimo kanalai (131) – Politinio pranešimo turinys ir forma (137) – Politinio pranešimo gavėjas (140) – Politinio pranešimo veiksmingumas (143)	
VI. POLITINĖS GRUPĖS	153
Politinės komandos (156) – Politinių sprendimų priėmimas (160) – Politinės partijos (165) – Politinės mažumos veikla (168)	
VII. MASINIAI POLITINIAI PROCESAI	173
Politinis (socialinis) judėjimas (176) – Tautos psichologija (181) – Elektorato elgesys (185) – Politikų (politinių partijų) reitingai (195)	
VIII. POLITINĖS VERTYBĖS	201
Politinių vertybių samprata (203) – Autoritarinių ir demokratiškos vertybių priešprieša (205) – Politinė tolerancija (211) – Lygybė (215) – Pasitikėjimas (216) – Laisvė (219)	
IX. POLITINĖ KULTŪRA	227
Politinės kultūros tipologija (229) – Socialinis kapitalas (232) – Psichologiniai politinių ideologijų pagrindai (241) – Ideologijų tapimas (243) – Šiuolaikinių ideologijų psichologinės ištakos (245) – Laimės ekonomika (256)	
LITERATŪRA	261

Rašytinė žmonijos istorija apima bent keletą tūkstantmečių. Didžioji tų raštų dalis skirta politikai. Anot antikos filosofo Aristotelio, politika yra valdymo menas. Valdyti siekiama kone viską – save, kitus, visuomenę, gamtą, todėl politikos sąvoka įžengia ir į ekonomikos (sakoma, kad ji yra koncentruota ekonominių interesų išraiška), ir į karybos (karas pavadinamas ginkluotu politikos tęsiniu) sferas. Šiems ir panašioms apibūdinimams bendra tai, kad politikos neįsivaizduosime be žmonių sąveikos, jų poreikių, interesų, emocijų, kitaip sakant, be jų psichologijos. Taigi politinė psichologija, kaip politikos pažinimo mokslas, L. Huddy, D. O. Searso ir J. S. Levy nuomone, pateikia bendriausių duomenų ir teorijų apie žmogaus psichologijos politinę raišką (Huddy, Sears, Levy, 2013).

Psichologijos mokslo istorija nėra ilga, o politinė psichologija atskira mokslo kryptimi tapo dar vėliau, todėl jos sukauptų žinių pateikimo tradicijų dar neturime. Ne vienas autorius, bandęs analizuoti šią temą, savo darbą įvardijo kaip įvadą į politinę psichologiją. Politinės psichologijos nagrinėjamų temų ribas griežtai apibrėžti sunku, nes objektyviai sudėtinga apžvelgus psichologinę literatūrą nuspręsti, kas priskirtina politinei, o kas – socialinei ar bendrajai psichologijai. Be to, daugelį tų temų dėl įvairias mokslo kryptis jungiančio (tarpdalykinio) politikos tyrimų pobūdžio galima priskirti politikojai, sociologijai, antropologijai, kultūrologijai ir pan. Taigi kiekviena plačiau šioje knygoje aptariama tema verta atskiros studijos. Vis dėlto jas visas vienija bendras aspektas – asmenybės ar grupės politinė veikla. Vadovaujantis tuo aspektu buvo sudaryta knygos struktūra, o atitinkama politinės psichologijos tyrinėjimų raida nulėmė temų dėstymo nuoseklumą.

Pirmajame skyriuje glaustai apžvelgus asmenybės raiškos politikoje sampratą dar iki psichologijos mokslo atsiradimo, kalbama apie politinės psichologijos ištakas, raidą ir dabartinę būklę, pagrindines teorines politinės psichologijos koncepcijas ir metodus. Šis aptarimas atskleidžia, kad nuo politikų biografijų, psichoistorinių tyrinėjimų politinė psichologija perėjo prie politinių grupių, masinių visuomenės reiškinių ir politinių sistemų pažinimo.

Antrajame skyriuje aptariama politinė socializacija: asmenybės tapsmas, įsitraukimas ir ištraukimas į politinę sistemą ir aktyvų politinį vyksmą. Tai dažniausiai visą gyvenimą trunkantis procesas, kuris dažniausiai analizuojamas kartu su asmens brendimu ir tapimu visuomenės nariu, tiriant konkrečiai visuomenei būdingas socializacijos institucijas, jų paplitimą ir įtaką. Pagal šiuos politinę socializaciją lemiančius veiksnius skirtinos pagrindinės jos tyrimų kryptys, kurios, anot M. K. Jenningso,

galėtų apimti įvairių amžiaus grupių įtraukimo (įsitraukimo) į politinį procesą savitumą, politinę socializaciją lemiančių veiksnių (šeimoms, visuomenės kultūros, valstybės politinės sąrangos ir pan.) pažinimą ir politinės socializacijos rezultatų (politinės sąmonės, politinių vertybių) tyrimus (*Jennings, 2007*).

Toks požiūris leidžia skirti tarsi du politinės socializacijos etapus: pirmąjį, kuriame svarbiausias vaidmuo tenka šeimai, o asmenybė įgyja bendriausių visuomeninių gebėjimų, ir antrąjį, kai išauga visuomeninių institucijų socializacinė reikšmė ir anksčiau įgyti gebėjimai derinami su politinėmis vertybėmis, žiniomis bei ideologija. Atitinkamai šiame skyriuje apžvelgiamas politinės socializacijos savitumas vaikystėje, aptariama šeimos socialinės mikroaplinkos, vaikų, paauglių ir jaunimo organizacijų įtaka politinių vertybių ugdymui ir tolimesniems politinio veikimo būdams.

Politinę socializaciją sudaro ir valstybės, tautos, bendruomenės istorinės patirties apibendrinimas, požiūrio į ją formavimasis. Staigių ir radikalių socialinių, politinių pokyčių laikotarpiu tiek visa visuomenė, tiek atskira asmenybė neretai būna priversta iš naujo įvertinti savo politines pažiūras, atsakyti senųjų politinių vertybių ir rinktis naujas. Todėl skyrius baigiamas politinės resocializacijos apžvalga.

Politinė socializacija lemia asmenybės politinį gyvenimą: domėjimąsi ar nesidomėjimą politika, dalyvavimą ar nedalyvavimą politiniuose veiksmuose. Aukščiausias politinės socializacijos lygis – tapimas aktyviu politiku, politinė lyderystė. Šiai temai, kuria domisi menininkai ir mokslininkai, filosofai ir teologai, istorikai ir politologai, skirtas knygos **trečiasis skyrius**. Suprantama, kad čia kalbama apie vieną iš svarbiausių politinės psichologijos temų. Žymių politikų veiklai, biografijoms ir psichologinėms savybėms aptarti skirta ne viena mokslinė studija. Netgi patį politinės psichologijos objektą dažnas tyrėjas tapatina su politikų asmenybių pažinimu (*Barner-Barry, Rosenwein, 1991*).

Gera politinės lyderystės teorija leistų identifikuoti būsimus politinius lyderius, tačiau jų ugdymas sunkiai prognozuojamas. Taigi galima konstatuoti, kad psichologinės lyderystės teorijos nevisiškai atskleidžia politiko veiklą. Tikėtina to priežastis – istorinis ir geografinis politinės lyderystės tyrimų ribotumas. Dabartinio Vakarų pasaulio politinių lyderių psichologinis pažinimas remiasi kiekybiniais ir kokybiniais tyrimais, o Vidurio ir Rytų Europos bei Azijos politikų veiklos tyrimai vis dar pagrįsti biografiniais aprašymais; apie XIX a. ar XX a. pradžios Afrikos politinius lyderius išsamesnių tyrimų iš viso vargu ar pavyktų rasti. Be to, jokios lyderystės teorijos neatskleidžia itin svarbios aplinkybės, – kodėl vieni politikai tampa lyderiais, bet greitai praranda šį statusą, nors jų asmeniniai bruožai, elgesio stilius, kultūrinė aplinka ir pan. per trumpą nesėkmingo buvimo lyderiu laikotarpį nepakinta. Svari politinės lyderystės teorijų neišsamumo priežastis ta, kad šio pobūdžio lyderystė yra daugiamačis reiškiny,

kurio esmę politinės psichologijos tyrimai ir teorijos atskleidžia keliais esmingai besiskiriančiais aspektais.

Dalis politikos tyrinėtojų siekia laikytis metodologinių pozityvizmo principų, sukurti objektyvistinį, kiek įmanoma labiau nuo asmenybių atsietą politikos aiškinimą. Šiam požiūriui tiktų priskirti ir nuomonę, kad skirtingos individualios savybės politinėje veikloje viena kitą papildo. Antai A. Inkelesas ir D. H. Smithas teigia, kad didesnės apimties politiniuose ir socialiniuose procesuose dalyvaujančių asmenybių savybės neutralizuoja viena kitą, todėl tikslingiau yra tirti masinius politinius reiškinius, o politikų asmenybių savitumą galima ignoruoti (*Inkeles, Smith, 2000*). Toks požiūris kelia savitą diskusiją dėl politinio lyderio (monarcho, karo vado ir pan.) išskirtinio vaidmens pripažinimo ir argumentų jam paklusti. Tiktų pastebėti, kad ši diskusija peržengia politinės psichologijos teoriją ir tyrimų ribas. Visos diktatūros remiasi vado išskirtinumu, o jų oponentai neigia konkretaus asmens ypatingumą, nors gali pripažinti esant ypatingą opozicinį pretendentą į vado postą.

Politiko asmenybės prioriteto ir jo savybių nuvertinimo nuostatos, anot F. I. Greensteino, gali būti artimos, jei bus atsižvelgiama į politinio veikimo kontekstą. Asmenybė dažnai nelemia kasdieninės politikos rezultatų, bet jos reikšmė politinių permainų laikotarpiu išauga ir priklauso nuo padėties politinėje sistemoje. Jei sistema sparčiai kinta, o asmenybė turi politinę galią, jos psichologinės charakteristikos, stiprieji ir silpnieji bruožai gali tapti vyraujančią politiką lemiančiu veiksniumi (*Greenstein, 1992*).

Asmenybės sąvoka savitai apibūdina žmogaus kokybę. Žmogaus tapimą asmenybe nusako jo savimone, savarankiškumo augimas, pagrindinių elgesio motyvų ir vertybinių orientacijų susiformavimas, atsakomybė už poelgius. Brandžia asmenybe įprasta laikyti žmogų, kuriam būdingi stipriai išreikšti teigiami bruožai. Pasak C. R. Rogerso, gerai funkcionuojanti asmenybė yra savo vidiniam ir išoriniam patyrimui atviras žmogus, suvokiantis savo kasdieninės būties prasmę, gebantis bendrauti su kitais žmonėmis (*Rogers, 2004*). Politikoje neretai veikia ir veikia asmenys, kurie neatitinka tokio brandžios asmenybės supratimo. Jiems skirtas knygos **ketvirtasis skyrius**, kuriame aptariama politinė psychopatologija. Jis apima tarsi dvi temas – politikų psychopatologijos ir politinio lyderio šalininkų psychopatologijos analizę bei dar platesnių ribinio politinio veikimo apraiškų (karo, terorizmo) nagrinėjimą.

Konstatavus politikoje veikiančių asmenybių įtakos politinei psychologijai skirtumus kyla dar vienas uždavinys – ištirti politiko asmenybės ir politinės sistemos santykius ir sąveiką, apibūdinti politinių sistemų psychologinį savitumą. Jau pats šių temų įvardijimas kreipia tyrėjo žvilgsnį į ypatingą politinės komunikacijos svarbą. Politika gali būti prilyginta gebėjimui valdyti galią, kuri labiausiai atsiskleidžia politinės komunikacijos,

formuojančios piliečių politines nuostatas ir vertybes, elgesį ir pasirinkimus bei vienijančios politinių veikėjų sekėjus, srityje (*Forgas, Fiedler, Crano, 2015*).

Piliečių, žiniasklaidos ir politikų santykių tyrimai parodo, kad politinė komunikacija panašesnė ne į racionalų ir sąžiningą pranešimų perdavimą, o į spektaklį, kurio tikslas – politinė įtaka. Jos tyrimai nagrinėjami remiantis H. D. Lasswellio pasiūlytu komunikavimo proceso modeliu (*Lasswell, 1948*). Knygos **penktajame skyriuje** aptariami politinio pranešimo siuntėjai, tokio pranešimo siuntimo būdai (kanalai), kurie pastaruoju metu sparčiai kinta, nes hierarchinius ir kontroliuojamus komunikavimo kanalus papildo decentralizuotos struktūros, auga politinės komunikacijos intensyvumas, ją vis sunkiau prognozuoti. Be to, ypač reikšmingi tampa horizontalūs neformalios politinės komunikacijos skleidimo būdai – paskalos, anekdotai, grafičiai, komiksai ir kt., kuriuos apibendrinant galima pavadinti gاندais. Jie visų pirma taikomi negatyviai informacijai apie politines grupes ar politikus platinti. Toliau apžvelgiamas politinio pranešimo turinys ir forma, jo gavėjo psichologinis savitumas.

Visi politiniai pranešimai turi tikslą paveikti kurį nors politinio vyksmo dalyvį arba su juo susitarti derinant abipusius interesus. Poveikis politinio pranešimo gavėjui priklauso nuo daugelio aplinkybių, todėl jį sudėtinga tiksliai numatyti. Kita vertus, poveikis yra vienas iš svarbesnių praktinio politinės psichologijos taikymo uždavinių, todėl verta aptarti politinio pranešimo veiksmingumą aiškinančias teorijas – „magiškosios kulkos“ (arba „injekcijos“), dviejų pakopų komunikacijos srauto, dienotvarkės sudarymo ir tylos spiralės.

Politinė komunikacija daugeliu atveju skirta grupėms arba masėms. Jos objektai (politinės komandos, politinės partijos, masiniai politiniai procesai) apžvelgiami remiantis konstatavimu, kad politikas visada veikia kaip grupės narys, o grupė nėra paprasta asmenų suma. Politinių grupių įvairovėje tikslinga skirti dideles ir mažas grupes. **Šeštasis skyrius** yra skirtas sąlygiškai nedidelių politinių grupių (politinių komandų, partijų ir opozicinių grupių) aptarimui. Akivaizdus politikos faktas – politinių sprendimų šališkumas ir neracionalumas – skatina įvairiapusiskai analizuoti grupinio mąstymo ypatumus: konformizmą, perdėtą optimizmą, besąlygišką tikėjimą politinės partijos moralumu, kas, anot D. Badie, gali lemti netgi esminius politinius veiksmus (*Badie, 2010*).

Politinės partijos vienija aktyvesnius panašių pažiūrų asmenis, kurie šiuolaikinėse demokratinėse šalyse, anot H. Noelio, dažnai tapatinasi su tradicijų saugojimo arba permainų bei naujų perspektyvų siekiu (*Noel, 2013*). Dalyvavimas politinės partijos veikloje yra tarsi aukštesnis politinės socializacijos laiptelis, – tiesioginis dalyvavimas politiniuose procesuose suteikia patirties, sustiprina politinį tapatumą. Politikas ar politinė partija

pasiekia reikšmingų rezultatų, jei sugeba pasinaudodami minios psichologinėmis ypatybėmis paveikti ir nukreipti mases jiems reikiama kryptimi. Specialūs tyrimai parodė, kad minios ir masės yra socialinis fenomenas, kuris formuojamas įtaiga, o ši savo ruožtu konstruojama pagal lyderio modelį. Minioje asmenybė praranda dalį sąmoningumo ir paklūsta lyderio autoritetui, kuriuo seka vadovaudamasi supaprastintomis jo idėjomis. Masių veikimo pavyzdys – politinis (socialinis) judėjimas. Jo esminės savybės – bendras ar bent daugeliui asmenų tapatus emocinis reagavimas, istoriją keičiančių permainų lūkestis ir siekis jas priartinti. Asmenybė, susiedama save su judėjimu ir tapdama jo nare, įveikia susvetimėjimą, pasijunta esanti vertinga grupės dalis, todėl judėjimų ištakos labiau sietinos su visuomenės psichologija nei su ideologija.

Plati teorinių ir praktinių masinės politinės psichologijos tyrimų sritis – elektorato (rinkėjų) elgesys. Jam aiškinti siūloma racionalaus, vadinamojo ekonominio, balsavimo teorija, kuri teigia, kad rinkėjai savo balsais esamą valdžią tarsi apdovanoja arba baudžia už ekonominės padėties pokyčius, jos gerėjimą ar blogėjimą. Vis dėlto rinkėjo elgesio taip paprastai nenulemia vien ekonominiai valstybės ir individo materialinio gyvenimo lygio rodikliai, todėl siūlomos ir kitos elektorato pasirinkimą aiškinančios teorijos, labiau pabrėžiančios emocinius balsavimo aspektus, pavyzdžiui, norą prisijungti prie grupės, tapatintis su „laimėtojais“, su referentine grupe, šeima, kolegomis, arba ideologinį bei partinį identifikavimąsi su politiku ar partija. **Septintajame skyriuje** aptarus minėtas temas aiškėja, kad politinis elgesys parodo politikoje dalyvaujančių asmenų vertybes, kurioms nagrinėti skirtas knygos **aštuntasis skyrius**.

Politinių vertybių tyrimai dažnai tampa politinio elgesio prognozavimo arba skirtingų bendruomenių politinės kultūros palyginimo pagrindu. Politiniai konfliktai dažnai įgyja vertybių konflikto pobūdį. XX a. galima laikyti demokratijos ir autoritarizmo vertybių priešpriešos amžiumi. Politikos psichologai atliko nemažai šių vertybių ir jas pasirenkančių asmenybių tyrimų, parodžiusių, kad autoritarinė asmenybė siekia savąjį „aš“ paskirti kam nors suteikiančiam jėgą ir leidžiančiam atsisakyti jai pernelyg sunkios sprendimų laisvės ir atsakomybės. Tuo tarpu demokratinė asmenybė vadovaujasi laisvės, tolerancijos, įstatymų viršenybės ir pan. vertybėmis.

Politinė tolerancija yra savitas valdžios galios apribojimas, kuriuo siekiama skirtingų visuomenės grupių kompromiso. Todėl net ir demokratinė, tolerancijos vertybę pripažįstančių visuomenių piliečiai gali norėti tos tolerancijos lygį sumažinti ar net jos atsisakyti, jei iš to tikisi daugiau saugumo, didesnės tvarkos ir gerovės. Panašus prieštaravimas gali būti išvelgiamas ir nagrinėjant lygybės vertybę. Demokratinės visuomenės lengvai pripažįsta visiems lygias politines teises, bando kurti

lygių galimybių aplinką, tačiau naudos skirstymo lygybė sulaukia oponavimo. Laisvės ir lygybės vertybių įgyvendinimo prieštaroje galima išvelgti ir psichologinį aspektą. Sutariama, kad laisvė pasireiškia kaip savarankiškas valios aktas ar galimybė veikti be išorinių apribojimų ir kliūčių, tačiau psichologijos teorijos nesiūlo bendros nuomonės ieškant atsakymo į klausimą: „Ar asmenybė yra determinuojama, ar save determinuojanti?“

Vyraujančios politinės vertybės formuoja visuomenės politinę kultūrą, kuria jos politinį elgesį ir ideologiją. Šių fenomenų psichologiniam aspektui aptarti skirtas knygos paskutinis, **devintasis skyrius**. Politinė kultūra yra masių psichologijos, dideles grupes vienijančios pasaulėjautos apraiška. Ją galima skirstyti į parapijinę, kurios atstovai nesieja savęs su nacionaliniais interesais ir rūpinasi vien bendruomenės gyvenimu; priklausomybės kultūrą, kurios atstovams būdingas paklusnumas, netikėjimas, kad jų dalyvavimas gali pakeisti politinę sistemą, bei dalyvavimo kultūrą, kuriai būdingas pilietinis aktyvumas ir įsitraukimas. Pastarasis politinės kultūros tipas sukuria visuomenės demokratinio valdymo ir aukštesnės materialinės gerovės prielaidas. Šiandieną demokratijos vertė retai neigiama, tačiau kelias link modernios demokratiškos, sėkmingai veikiančios ekonomikos valstybės suvokiamas skirtingai. Šiuos skirtumus lemia tiek grupiniai, tiek politinių ideologijų interesai.

Įtakingiausių, esminėmis nuostatomis besiskiriančių pastaraisiais šimtmečiais gyvuojančių politinių ideologijų – konservatyvizmo, komunizmo, fašizmo (nacionalsocializmo), nacionalizmo, socialdemokratijos ir liberalizmo – psichologinių pagrindų aptarimas atskleidžia kiekvienos iš jų psichologinį savitumą ir sąsajas su kai kurių asmenybės poreikių tenkinimu. Dalis ideologijų (komunizmas, fašizmas) prarado įtaką, kitos pastebimai suartėjo tarpusavyje, todėl tikėtina, kad XXI a. politinį gyvenimą lems kito pobūdžio idėjos. Viena iš jų gali būti vadinamosios laimės ekonomikos idėja, nes pirmą kartą istorijoje pradeda formotis politikos kryptis, besiremianti visa apimančia žmogaus psichologijos samprata, pirmenybę teikiančia ne fiziniam ar finansiniam, o socialiniam kapitalui.

Politinės psichologijos apibrėžtis

- Politinės psichologijos ištakos • raida
- teorinės koncepcijos • metodai

Politinės psichologijos ištakos

Politikos istorija gyvuoja tiek, kiek ir pati žmonija. Regis, dėl šios aplinkybės politinė psichologija turėtų būti išsamiai ištirta, juolab kad turi nemenką tyrimų priešistorę. Daug politinės psichologijos įžvalgų buvo atlikta filosofuojant apie visuomenę ir jos valdymą. Šioje srityje tikrai gausu ir garsių vardų, ir nemenką įtaką visuomenei padariusių idėjų. Minčių apie piliečio ugdymą, valdžios ir asmenybės sąsajas, valdovų savybes randame Aristotelio, Senekos, Tomo Moro, Hėgelio ir daugelio kitų žymių mąstytojų veikaluose. Visi jie kūrė politinės psichologijos pamatus, tačiau rėmėsi ne psichologinėmis teorijomis ir metodais. Taigi politinės psichologijos istorija dar ganėtinai trumpa, o jos apibrėžtis – nevienareikšmė.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad politinę psichologiją galima apibūdinti gana paprastai – kaip politikos ir psichologijos sąsajas, politinių procesų psichologinio matmens tyrimus bei šiuos reiškinius aiškinančias teorines koncepcijas. Analogijų teikia politikos ir ekonomikos sąsajos politinėje ekonomikoje, politikos ir sociologijos sąsajos – politinėje sociologijoje, geografijos ir politikos sąsajos – politinėje geografijoje ir pan. Taigi politinė psichologija yra tarsi tiltas, jungiantis dvi mokslinių tyrimų kryptis – psichologiją ir politikos mokslus. Veikiausiai visa politika, su ja susijusių psichologinių ir socialinių įvykių gausa – politinė socializacija, politinė lyderystė, elektorato prioritetai, visuomenės gyvenimo normos, tarptautiniai santykiai bei konfliktai ir kt. – pasižymi psichologiniu savitumu. Suprantama, psichologinis aspektas ne visada yra lemiantis, bet daugeliu atvejų jis tikrai svarbus, todėl traukia politikos psichologų dėmesį ir tampa jų tyrimų objektu. Panašiai apibrėždami politinę psichologiją galėtume itin išplėsti jos sampratą, nes neišvengiamai egzistuoja bet kurio politinio vyksmo veikėjas, t. y. žmogus. Tad jo jausmų, mąstymo, nuostatų, socialinių ryšių tyrimai bei juos aiškinančios teorinės koncepcijos galėtų tapti sudėtine politikos tyrimų dalimi. Platus politinės psichologijos apibrėžimas ir požiūris, kad ji apima žmogaus viešąją būtį ir veiklą, gal ir nėra nepriimtinas, nes dar Aristotelis teigė, kad žmogus iš prigimties yra politinė būtybė (*Aristotelis*, 2009). Vis dėlto vengiant tokio tarsi beribio, pernelyg plataus politinės psichologijos apibūdinimo, anot C. Barner-Barry ir R. Rosenweino, reikėtų nagrinėti ne politinius procesus, o politikų psichologiją. Atitinkamai politinė psichologija turėtų apsiriboti asmenybių tyrimais, pagrįstais jų pažinimo metodais (*Barner-Barry, Rosenwein*, 1991).

Asmenybės samprata yra ta pradinė nuostata, kuria rėmėsi pirmosios politinės psichologijos, dar netapusios savarankiška mokslinių tyrinėjimų kryptimi, įžvalgos. Tačiau politiko asmenybės ir jo psichologinių savybių pažinimo tema nėra

tokia aiški, kaip atrodytų iš pirmo žvilgsnio. Pirmiausia pastebėtina, kad absoliučios daugumos politikų asmenybių aprašymams nebūdingos aiškesnės sąsajos su psichologijos teorija. Tai suprantama, nes senovės ar naujųjų amžių politikus aprašę jų bendraamžiai negalėjo vadovautis dar neegzistavusiu psichologijos mokslu. Taigi politikos psichologams tenka tiesiog kliautis ne specialistų pateikiamais faktais ir įžvalgomis. Kitas ne mažiau svarbus klausimas apibūdinant politiko asmenybę: „Ką reikėtų laikyti politiku?“ Daug istorinių asmenybių tikrai darė esminę įtaką visuomenei, jos idėjoms ir moralei, bet nei aplinkinių buvo laikomi politiniais veikėjais, nei patys prisiskyrė politiko vaidmenį. Be to, autoritariškai organizuotos, hierarchinės visuomenės ir demokratiškos, lygiateisių piliečių visuomenės politikų veikla esmingai skiriasi, todėl tikėtina, kad skirtingos ir jų psichologinės savybės. Viduramžių karalius, laikęs save Dievo pateptuoju, XX a. diktatorius ir XXI a. demokratiškai išrinktas respublikos prezidentas yra laikytini politikais, tačiau akivaizdu, kad jų veikimo būdai ir visuomenės, kurioje jie siekė savo politinių tikslų, sanklodos nėra tapačios.

Keblu apibūdinti ir politiko funkcijas. Daugelis veiklos sričių turi labai aiškią rezultatų gradaciją. Bėgikas, nubėgęs nuotolį per 10 sekundžių, pats žino esąs ir aplinkinių yra vertinamas kaip sportiškesnis už tą, kuris tą patį atstumą įveikė per 20 sekundžių. Politikos rezultatų vertinimas daug sudėtingesnis ir nėra taip paprasta spręsti, kuris politikas sėkmingesnis, t. y. turi tam tikrų savybių ir pasižymi atitinkamu gebėjimu veikti, nebent atsakytume į konkrečius klausimus: „Ar jis yra laimėjęs kaimo seniūno rinkimus, ar pralaimėjęs prezidento? Ar yra pasiekęs įstatymų leidžiamosios, ar įstatymų vykdomosios valdžios aukštumą?“ Veikiausiai dėl šių priežasčių galima išvelgti dvi esmingai besiskiriančias samprotavimų apie politikus ir politiką nuostatas. Dalis politikos tyrinėtojų siekė laikytis metodologinių pozityvizmo principų ir sukurti objektyvų, kiek įmanoma labiau nuo asmenybių atsietą politikos aiškinimą, kartu minimizuodami subjektyvųjų politikos veiksmų pažinimą, nes politikoje veikiančias asmenybes laikė tarsi reikšmingesnių socialinių ir ekonominių jėgų „žaislu“. Bene geriausiai šį požiūrį atitinka marksistinė visuomenės samprata, pagal kurią ir politika, ir politikoje veikiančios asmenybės laikomos determinuotomis gamybinių jėgų. Šiam požiūriui tiktų priskirti ir nuomonę, kad skirtingos individualios savybės politinėje plotmėje viena kitą atsveria. Antai, kaip minėta, A. Inkelesas ir D. H. Smithas teigia, kad didesnės apimties politiniuose ir socialiniuose procesuose dalyvaujančių asmenybių savitumą galima ignoruoti, todėl tikslingiau yra tirti masinius politinius reiškinius, o ne politikų asmenybių bruožus (*Inkeles, Smith, 2000*).

Toks požiūris kelia savitą diskusiją dėl politinio lyderio (monarcho, karo vado ir pan.) išskirtinio vaidmens pripažinimo

ir argumentų jam paklusti. Tikėtų pastebėti, kad ši diskusija peržengia politinės psichologijos teorijų ir tyrimų ribas. Visos diktatūros remiasi vado asmenybės išskirtinumu, o jų oponentai neigia konkretaus asmens ypatingumą, nors neretai pripažįsta esant ypatingą opozicinį pretendentą į vado postą. Demokratinės sistemos irgi gali neigti atskiro asmens išskirtinę įtaką politiniams procesams ir pabrėžti masių interesus. Tačiau ir demokratinės, ir autoritarinės sistemos gana silpnai grindžiamos moksliniais, tuo labiau psichologiniais tyrimais. Jos daugiau remiasi visuomenėje vyraujančių pasaulėžiūrų nuostatomis, siūlo savitą žmogaus asmenybės ir ją veikti skatinančių jėgų sampratą. Atitinkamai suvokiant žmogų kaip iracionalius, egoistinius, individualistinius motyvus įgyvendinantį asmenį buvo kuriamas jo politinio veikimo paveikslas, esmingai besiskiriantis nuo racionalių, altruistiškų, save aktualizuojančių asmenybių veikimo sampratos. Todėl N. Machiavellio politinės idėjos skyrėsi nuo J. Locko ar J.-J. Rousseau siūlomų politinės psichologijos įžvalgų, o bandymai pagrįsti psichologinius fenomenus peržengiant psichologijos mokslo ribas skatino ieškoti labiau psichologiškai pagrįsto ir kartu kiek siauresnio politinės psichologijos apibrėžimo. Šios paieškos veikiausiai truks tol, kol bus sprendžiamos politinės psichologijos problemos, kita vertus, palengvins renkantis šios srities tyrinėjimų tematiką.

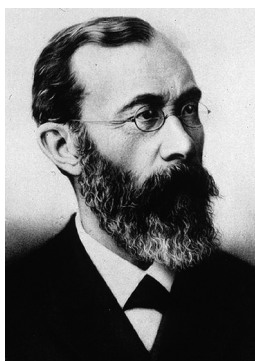
D. P. Houghtonas apžvelgdamas politinei psichologijai skirtų mokslo žurnalų temas pastebi, kad galima skirti bent dvi reikšmingesnes šios psichologijos šakos tyrimų kryptis: masių politinio elgesio tyrimus, apimančius rinkėjų psichologijos, viešosios nuomonės, politinių nuostatų ir pan. temas, bei politinio elito – politinių lyderių asmenybių ir grupinių sprendimų priėmimo, politinio lyderio aplinkos poveikio valdymui ir pan. – tyrimus (Houghton, 2014).

Abiem atvejais svarbi žmogaus, jo asmenybės ir elgesio paskatų samprata. Politinėje psichologijoje paprastai pabrėžiamas žmogaus socialumas, jo santykiai su kitais žmonėmis ir sociumu, todėl šios srities tyrimai gali remtis požiūriu, kad asmenybė yra individuali, nepakartojama ir sociali visuomenės, kurioje gyvena, narė. D. G. Myersas rašo: „Asmenybė – tai kiekvienam būdinga savita mąstysena, jausena ir veikseną“ (Myers, 2000, p. 467).

Vadovaujantis pastaruoju požiūriu galima teigti, kad mąstysenos, jausenos ir veiksenos apraiškos politinėje sferoje tampa politinės psichologijos tyrimų objektu. Toks bendresnis politinės psichologijos apibrėžimas dar aiškiau suprantamas apžvelgus šios mokslo šakos raidą.

Politinės psichologijos raida

Politinės psichologijos tapimas glaudžiai susijęs su jos tyrimų kryptimis, kurios ilgainiui kito. Jos priešistorė, kaip jau minėta, turi galias tradicijas. Į politinės psichologijos pamatus sugulusių minčių apie piliečio ugdymą, valdžios ir asmenybės sąsajas, valdovo savybes buvo paskelbta tikrai daug. Kita vertus, šiuolaikinės mokslinės psichologijos istorija nėra ilga. Jos pradžia paprastai siejama su 1879 metais Leipcigo universitete W. Wundto įkurta pirmąja psichologijos laboratorija. O mokslinės koncepcijos, kurios atstovauja šiuolaikinei psichologijai, atsirado tik XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje. Todėl pagrįstas D. G. Myerso teiginys: „Psichologija yra jaunas mokslas“ (Myers, 2000, p. 4). Atitinkamai neilga ir politinės psichologijos teorijos bei mokslinių tyrimų istorija.

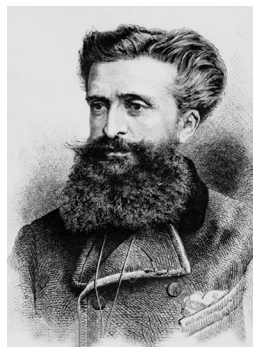

Wilhelm Wundt
(1832–1920)

Spartesnę politinės psichologijos raidą lėmė tiek šio mokslo plėtra, tiek ir visuomenės permainos. Filosofams bei istorikams vis dažniau pastebint, kad visuomenės gyvenimui įtaką daro ne tik vadai, monarchai, valdantysis elitas, bet ir patys piliečiai, sustiprėjo poreikis pažinti masių psichologiją, plėtėsi masinės politinės veiklos tyrimai. XIX a. pabaigoje pasirodė G. Le Bono, G. Tarde'o ir kitų autorių knygos, kuriose nagrinėjamos masių, minios, visuomenės psichologijos problemos (*Le Bon*, 2014; *Tarde*, 1969).

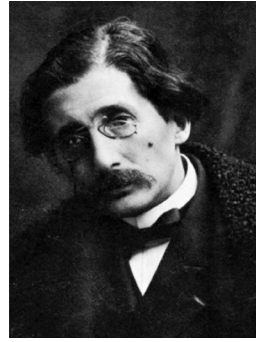
Panašia kryptimi vyko ne tik masių, bet ir tautų bei rasių psichologijos tyrinėjimai, nes tuo metu vis labiau domėtasi etnografiniais aspektais. Didelių visuomenės grupių elgesio mokslinis aptarimas sparčiai įgavo praktinį pobūdį, dažniau pradėta kreipti dėmesį į rinkėjų elgesį ir galimybes jį pakeisti.

Kita tradicinė politinės psichologijos kryptis – politikų asmenybių tyrimai. Kaip minėta, kartais politinė psichologija net tapatinama su šiais tyrimais. Antai anot D. Searso ir S. Levy, politinės psichologijos objektas yra politikų psichologija (*Sears, Levy*, 2003). Ši tyrinėjimų kryptis turi išskirtinai ilgą istoriją. Jau Herodoto, Plutarcho, Tacito knygas galėtume laikyti politikų asmenybių psichologinių ap-

Gustave Le Bon
(1841–1931)

rašymų ištakomis. Biografinėms žymesnių politikų (Aleksandro Makedoniečio, Cezario, Napoleono, M. Gandhi'o ar Ch. de Gaullio ir kt.) psichologinių savybių studijoms bei veiklos aptarimui skirta ne viena knyga. Vis dėlto retai politikų asmenybių analizė turi aiškesnių sąsajų su psichologijos teorija. Tai lėmė ir psichologijos teorijų neišbaigtumas, ir tyrusiųjų politikų asmenybes nepasirengimas jomis remtis. Padėtis pradėjo keistis XX a. pradžioje stiprėjant mokslinės psichologijos pozicijoms.

Gabriel Tarde
(1843–1904)

Naujam, labiau teoriškai pagrįstam požiūriui į politikų asmenybes pastebimą įtaką turėjo psichologinė analizė. Jokia kita psichologijos teorija nepaplito taip plačiai ir nepadarė tokios didelės įtakos psichologijos raidai bei Vakarų šalių visuomenės kultūrai. Suprantama, psichoanalizė paveikė ir politinės psichologijos tyrimus, tapo postūmiu pradėti psichoanalitines politikų asmenybių studijas.

Pavyzdys. *Vienas iš pirmųjų išsamių psichoanalitinių politiko aprašymų, kurį pateikė S. Freudas ir W. S. Bullitas, buvo skirtas JAV prezidento T. W. Wilsono asmenybės psichologinėms politinės veiklos prielaidoms aptarti. Jame, kaip šios krypties mokslininkams ir dera, dėmesys skirtas T. W. Wilsono santykiams su tėvu: konkuravimui su juo bei žavėjimuisi juo, ir šių išgyvenimų sąryšio su politine veikla analizei. Pabrėžta, kad aukštą T. W. Wilsono dorovę bei ją atitinkančius nekompromisinius politinius sprendimus, esant JAV prezidentu, nulėmė kalvinistinis auklėjimas vaikystėje, kai gėris ir blogis buvo nuolat priešpriešinami, o už „blogus“ poelgius tėvas būsimąjį prezidentą griežtai bausdavo. Toks auklėjimas ugdė T. W. Wilsono asmenybės bruožus, atitinkančius aukščiausius dorovės kriterijus, ugdė siekį įvykdyti didžius darbus ir taip kompensuoti menką savigarbą. Tarsi atkartodamas drausme ir kontrole pagrįstus santykius su tėvu, T. W. Wilsonas griežtai kontroliavo valdžios institucijas. Prisiskyręs dorovės principus įgyvendinančio lyderio vaidmenį, kritiką suvokdavo nepakančiai – kaip nukreiptą prieš jį asmeniškai ir kaip aukštesniųjų vertybių puolimą. Todėl politiką laikė gėrio ir blogio kova be kompromisų, o bet kokias nuolaidas politiniams oponentams – amoraliomis. Šios vaikystėje suformuotos nuostatos paskatino jį žvelgti į Tautų Lygos kūrimą tarsi į kryžiaus žygį ir sukliudė rasti kompromisų su JAV Senato daugumos lyderiu H. C. Lodge'u, kuris T. W. Wilsonui galėjo simbolizuoti tėvą. Minėtos psichologinės priežastys sukliudė jam įgyvendinti dalį politinių tikslų (Freud, Bullit, 1967).*

Vėliau politikų ir politikai įtaką dariusių asmenybių psichologinių biografijų radosi vis daugiau. Antai H. E. Eriksonas atliko reformacijos pradininko M. Lutherio asmenybės psichologinį tyrimą (*Erikson, 1958*).

Drauge gausėjo ir psichopatologinių politikos aspektų tyrinėjimų, kurie irgi sietini su psichoanalize. A. Adleris, vienas iš pirmųjų pradėjęs tyrinėti valdžios siekimo, poreikio dominuoti kaip būdo įveikti realų ar menamą nevisavertiškumą reiškinius, teigė, kad valdžios troškimas yra pagrindinis žmogaus veiklos motyvas (*Adler, 1998*). Jo darbai paskatino tolimesnius valdžios kaip menkavertiškumo komplekso kompensacijos siekimo tyrimus.

Plėtodamas šį požiūrį H. D. Lasswellis tvirtino, kad valdžia leidžia žmogui labiau save aukštinti ir „pakelti“ menką savivertę. Jo nuomone, „politinis“ žmogus skiriasi nuo kitų savita būdo akcentuacija į valdžią, kuriai teikiama pirmenybė prieš kitas vertybes. H. D. Lasswellis nurodė asmenybės, jo pavadintos *Homo politicus*, savybes: nepasotinamą valdžios troškimą; valdžios tapatinimą su vertybe, o ne su priemone; kitų vertybių ir žmonių laikymą priemone siekti valdžios; asmeninės valdžios siekimą ir būdų jai įgyti ir išlaikyti įvaldymą. Žmonės, jo priskirti šiam tipui, pasižymi cinizmu, klastingumu, noru ir gebėjimu manipuluoti kitais, tarpasmeninių santykių ir jausmų nevertinimu, vertybinių nuostatų neturėjimu. Minėtos savybės ir jų kraštutinė forma – „priklusomybė nuo valdžios“ – gali būti įgyvendinamos ir kitose, ne politinės veiklos srityse (pavyzdžiui, kariuomenėje, kur valdžios hierarchijos ir subordinacijos principai dar aiškesni), tačiau būtent politika sudaro geras prielaidas siekti pripažinimo, statuso ir įtakos kitiems, kartu įgaunant pasitikėjimo savimi ir įveikiant savo kompleksus (*Lasswell, 1960*).

Nurodytos krypties tyrimai paskatino daugelio darbų, kuriuos galima pavadinti psichologinėmis biografijomis, atsiradimą. Juose pabrėžiami politinių vadovų asmenybių, jų taikytų vadovavimo būdų savitumai. Politikų asmenybių studijos, nuo kurių prasidėjo psichoistorinių tyrimų banga, papildė politologijos mokslus lyderystės, politinės motyvacijos, politiko „aš“ koncepcijos ir kitomis psichologijos sąvokomis, be kurių šiandieną sunku būtų atlikti gilesnę politinės situacijos analizę. Praeities politinių lyderių asmenybių nagrinėjimas atskleidė ir panašaus pobūdžio tyrinėjimų ribotumą, taikomojo aspekto stoką, todėl vis dažniau politikos psichologai bandydavo gilintis į masių politinį veikimą ir asmenybių poveikį jam. Šie tyrimai padarė įtaką ir psichologijos, ypač socialinės, raidai, nes konformizmo, paklusimo, etninių ar rasinių stereotipų tyrimų nepavyktų vienareikšmiškai priskirti vien prie politinės ar vien prie socialinės psichologijos.

Atitinkamai keitėsi ir tyrimo metodologija bei metodai. Apklausos, *focus* grupės ir kt. tarsi „nustelbė“ kokybinius psichologinių biografijų aprašymus, psichoanalitines studijas.

Antai elektorato elgesiui tirti buvo pasiūlyti *Homo economicus* ir *Homo psicologicus* modeliai. Pirmuoju atveju vadovautasi prielaida, kad rinkėjas balsuoja racionaliai, tikėdamasis naudos, t. y. turi pakankamai informacijos, kad priimtų sprendimą, ir siekia maksimalios subjektyvios naudos minimaliomis sąnaudomis, o antroji prielaida – kad rinkėjo elgesį lemia susitapatinimas su referentine grupe, noras priklausyti daugumai ir kt. psichologiniai veiksniai.

Požiūrio į rinkėjus skirtumai pakankamai aiškiai iliustruoja politinės psichologijos vis dar sprendžiamą politinės realybės apibrėžimo problemą. Ją sąmojingai nusakė S. Hoffmanas, rašęs, kad bandymai ideologijas tapatinti su iracionaliais potraukiais, o nacionalinę tapatybę – su gynybiniais mechanizmais iškreipia politinių mokslų esmę (*Hoffman*, 1986). Ši pastaba nukreipia dėmesį į dar vieną politinės psichologijos apibrėžimo problemą – jos būtinumo ir reikalingumo ribas. Galimą įžvelgti visų politinių įvykių ir reiškinių psichologinį aspektą, tačiau ne visada jis yra svarbiausias, o kartais netgi nepriskirtinas prie svarbių. Tačiau teoriškai ir praktiškai apibrėžti, kada ir kokiomis aplinkybėmis psichologinis politikos aspektas yra mažareikšmis, būtų ganėtinai sunku.

Pastarieji klausimai tapo itin aktualūs nagrinėjant autoritarizmo, demokratiškumo, paklusimo ir panašias temas, išplaukusias iš Antrojo pasaulinio karo politinio ir psichologinio konteksto, padariusio žymią įtaką politinės psichologijos plėtrai Šiaurės Amerikoje. Emigravę iš Europos, visų pirma iš Vokietijos ir jos okupuotų šalių, mokslininkai sukūrė naujų mokymo kursų, kurie praturtino universitetų programas, ir pasiūlė mokslinių idėjų, paskatinusių politinės psichologijos tyrimų finansavimą. To meto politinės psichologijos tyrimams ypatingą įtaką padarė socialinė psichologija. Daug mokslinių sąvokų – elgesio normos, lyderiavimas, vaidmenys, konformizmas, agresija, socializacija – yra bendros šioms psichologijos šakoms.

Paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais politinę psichologiją pastebimai papildė politiniai procesų tyrimai, bandymai ne tik įvertinti piliečių politines nuostatas, bet ir suprasti jų formavimosi dėsningumus. Taip pat pasinaudojant organizacinės bei darbo psichologijos tyrimais ir koncepcijomis bandyta įvertinti tradicinių politinių institucijų (partijų, parlamentų ir pan.) veiklos efektyvumą, numatyti jų tobulinimo galimybes. Čia tikėtų paminėti ir „politinių žaidimų“ tyrimus, kurie apibūdina rašytas ir nerašytas politinės veiklos taisykles, atskleidžia jos, kaip ir bet kurios kitos socialinės psichologinės sistemos, savitumą. Šie tyrimai įgavo ypatingą svarbą politinių permainų laikotarpiu, stiprėjant oligarchijos įtakai valstybės valdymui ir žiniasklaidai, kartu degraduojant kai kurių šalių politinėms sistemoms. Pastaroji aplinkybė leidžia giliau pažinti politines vertybes (laisvę, teisingumą, atsakomybę ir pan.), jų suvokimą ir paplitimą.

Sisteminis požiūris į politiką irgi skatino politinės psichologijos raidą. Politologai D. Eastonas ir J. Dennis, bandydami, kaip ir daugelis kitų politikos specialistų, paversti politologiją objektyviu mokslu, pasiūlė „kibernetinę“ politikos sampratą. Jų nuomone, politika – tai tarsi mašina, į kurią „patenka“ piliečių reikalavimai (pageidavimai) kartu su išipareigojimais paklusti valdžiai, o valdžia „pagamina“ sprendimus, daugmaž atitinkančius piliečių norus. Šios teorijos autoriams teko pripažinti, kad žmogus (pilietytis, rinkėjas) yra sistemos trikdžius sukeliantis veiksnys. Atitinkamai neišvengiami subjektyviojo politikos aspekto tyrimai parodė, kad politinė sumaištis mažės, jei daugumą politinės sistemos nuostatų žmogus išsivins jau vaikystėje ir sutiks savanoriškai paklusti sistemos taisyklėms (*Easton, Dennis, 1969*).

Minėtieji ir kiti analogiški politikos tyrimai patvirtino politinės psichologijos reikalingumą bei paskatino jos raidą, nes kėlė klausimus, į kuriuos galėjo atsakyti tik profesionalūs psichologai. Pabrėžtina, kad tradiciškai juos tyrė ir psichoterapeutai bei psichiatrai. Antai 1970 metais JAV buvo įkurtas Psichiatrijos ir tarptautinės politikos institutas, o tik 1979 metais – JAV Politinių psichologų draugija, kuri pradėjo leisti specializuotą politinės psichologijos žurnalą (angl. *Political Psychology Journal*).

Be to, XX a. antroje pusėje politinę psichologiją praturtino etnografų, istorikų ir kitų mokslinių kryptių atstovų darbai.

Įvairiausiai, dažnai kelias mokslo kryptis sujungiantys politikoje veikiančio žmogaus tyrimai lėmė politinės psichologijos mokslinę kalbą – sąvokų sistemą, perėmusią daug bendrosios psichologijos, patopsichologijos, politologijos, filosofijos, sociologijos, antropologijos terminų ir koncepcijų, todėl valstybės, valdžios ir asmenybės santykiai politinėje psichologijoje neretai apibūdinami būtent jomis. Politikoje reikšmingų asmenybių psichoistorijos neatsiejamoms nuo istorinių tyrinėjimų. Politologija darė įtaką politinės sistemos, konflikto, demokratiškumo ir autoritarizmo sampratai. Toks sisteminis, įvairias mokslo kryptis jungiantis požiūris leido išsamiau apibūdinti politines struktūras ir asmenybės vaidmenį jose. Vis dėlto tiktų pastebėti, kad šios bendresnės teorinės nuostatos politiką tyrusių psichologų darbuose dažnai aptariamos itin fragmentiškai ar visai neminimos, nors neabejotinai padarė ir daro nemažą poveikį tyrimų metodologijai ir metodams, gautų duomenų apibendrinimams. Jos taip pat yra susijusios su politinėmis psichologų nuostatomis, kurios dažnai nėra atvirai įvardijamos, tačiau pastebimos iš vartojamų sąvokų. Pavyzdžiui, tirdamas „kovotojais“, „revoliucionieriais“ ar „teroristais“ įvardijamas asmenybės politikos psichologas pasirenka atitinkamą vertybinį tyrimo aspektą, be abejo, darantį įtaką gautų duomenų interpretavimui.

Politinei psichologijai būdingą mokslo kryptių jungimą, mokslinių kategorijų ir koncepcijų taikymą lemia ir kitoms mokslo kryptims bendras tyrimo objektas – politinėje sistemoje veikiantis

ir šios sistemos veikiamas žmogus. Galima pastebėti, kad politinė psichologija yra tarsi savitas tiltas, jungiantis politinius, socialinius ir psichologijos mokslus, o jos vaidmenį interpretuojant įvairių mokslinių disciplinų sukauptus duomenis pabrėžia ne vienas autorius. Antai M. G. Hermann aptardama politinės psichologijos objektą konstatuoja daugelio tyrėjų sutarimą dėl politinių ir psichologinių fenomenų sąveikos pažinimo bei siūlo daugiau dėmesio skirti reikšmingiausioms politinėms problemoms, kurias reikėtų tyrinėti atsižvelgiant į platesnį kultūrinį, socialinį, ekonominį kontekstą, ypač – į politinių įsitikinimų formavimąsi (Hermann, 1986).

Taigi dera pabrėžti, kad politinės psichologijos raida, nors ir gana savita, yra glaudžiai susijusi su anksčiau minėtų mokslo krypčių raida. Todėl G. G. Diligenskis pagrįstai teigė, kad dabartinė politinė psichologija yra ir psichologinė, ir sociologinė, ir politinė mokslinė disciplina (Дилженский, 1994). Politinės psichologijos kaip mokslo krypties statusą gana tiksliai gali atskleisti jos kursų dėstymas universitetuose. A. A. Derkačius, V. I. Žukovas ir L. G. Laptevas pateikia duomenų, kad 78-iuose JAV ir Kanados universitetuose skaityta per šimtą politinės psichologijos kursų (Деркачь, Жуков, Лантев, 2003).

Kitas mokslo krypties raidos aspektas būtų taikomųjų tyrimų plėtra ir jos atstovų dalyvavimas sprendžiant praktines problemas. Pastaraisiais dešimtmečiais skelbiama vis daugiau informacijos apie aktyvų politikos psichologų dalyvavimą politinių krizių reguliavimo veikloje (pavyzdžiui, rengiant Camp Davido taikos susitarimą tarp Egipto ir Izraelio, Irako kare ir pan.), kuriant politinių lyderių įvaizdį ir rengiant juos dalyvauti rinkimuose. Be to, susidomėjimas politine psichologija vis labiau auga tuose regionuose, kuriuose anksčiau ji nebuvo žinoma – Rusijoje, Kinijoje, Indijoje.

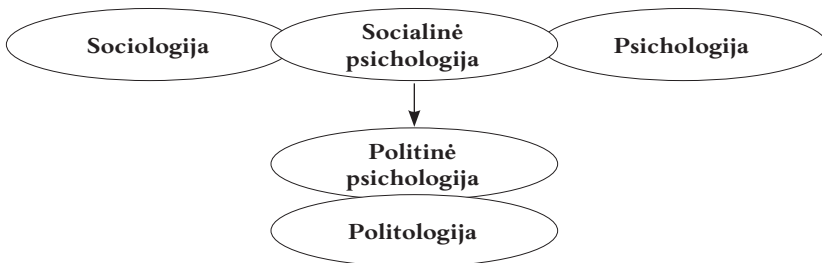
Minėti politinės psichologijos raidos faktai leidžia išvelgti tam tikrą jos nuoseklumą. W. J. McGuire'as skiria tris bendresnius politinės psichologijos raidos etapus. Jo nuomone, pirmajame etape, kuris sąlygiškai tęsėsi iki penktojo XX a. dešimtmečio, vyravo psichoanalitinės politikų asmenybių studijos. Antrasis etapas – politinių nuostatų, racionalaus politinio veikimo ir elektorato elgesio tyrimai, kuriems itin daug dėmesio skirta šeštąjį ir septintąjį XX a. dešimtmečiais. Trečiuoju etapu tyrėjų dėmesys krypo į politinės informacijos suvokimo, politinių sprendimų priėmimo ir tarptautinės politikos psichologinius aspektus (McGuire, 1993).

Veikiausiai tokie politinės psichologijos etapai labiau atitinka JAV politinės psichologijos raidą, tačiau toks skirstymas gali būti naudingas bendrai aptariant svarbesnes tyrimų kryptis ir jų kaitą.

Apibūdinama politinės psichologijos mokslo kryptį ir jo raidą M. G. Hermann pabrėžia, kad jos atstovai, ieškodami

tinkamo tyrimų objekto, juo pripažino politinių ir psichologinių fenomenų sąveiką, o reikšmingiausias visuomenei aktualias politines problemas susiejo su analizuojamų reiškinių socialiniu kontekstu. Be to, vis daugiau dėmesio skirta politinių įsitikinimų formavimosi dėsnų pažinimui. M. G. Hermann taip pat konstatuoja, kad pradiniam politinės psichologijos raidos etape buvo galima pastebėti slaptą ar net atvirą įvairių psichologijos mokyklų ir joms būdingų tyrimo metodų priešpriešą, o šiuolaikinė politinė psichologija taiko įvairesnes duomenų rinkimo procedūras vadovaudamasi nuostata, kad ir teorinių koncepcijų, ir metodologijų įvairovė ne tik neišvengiama, bet netgi naudinga (*Hermann, 1986*).

Panašiai politinę psichologiją vertina C. Tileagă. Jis nurodo, kad su kitais socialiniais ar politikos mokslais susietų koncepcijų gausa padeda tirti socialinį ir politinį kontekstą, išsamiau atskleisti politikoje veikiančių asmenybių savitumą. Šis autorius rašo, kad norint pažinti politiką reikia įvairesnių metodologinių priemonių, dera remtis ne tik individų psichologijos, bet ir politinio diskurso, politinės retorikos, komunikacijos simbolių tyrimais bei kitais socialinės praktikos pažinimo būdais (*Tileagă, 2013*). Atitinkamai gausėja bandymų nustatyti šiuolaikinės politinės psichologijos ir iš pirmo žvilgsnio jai tolimų mokslinių disciplinų (genetikos, neurologijos ir kt.) sąsajas. Antai G. E. Marcusas pabandė apžvelgti emocinius ir pažintinius politinės veiklos aspektus siedamas juos su asmens (politiko) nervų sistemos ypatybėmis, genetiškai nulemtomis politinių vertybių pasirinkimo ir charakterio savybėmis (*Marcus, 2013*).

Pav. 1. Įvairias mokslo kryptis jungianti politinė psichologija
Šaltinis: *Vunmep, 2002, p. 6–7.*

Glausta politinės psichologijos raidos apžvalga leidžia pastebėti jos sąsajas su politinių sistemų pokyčiais ir aktualiomis visuomenei problemomis. Sąlyginio politinio stabilumo laikotarpiais politinė psichologija aiškiai apsiriboja politine tematika, tačiau permainų metais jos tyrimų sfera pastebimai išsiplečia, apimdama daugelį visuomenei aktualių dalykų. Todėl vertindami dabartinę politinės psichologijos būklę galime pastebėti, kad pagausėjo posovietinės visuomenės asmenybių, fundamentalizmo ir radikalizmo, terorizmo psichologinių prielaidų tyrimų.

Politinės psichologijos raidos apžvalga taip pat leidžia patikslinti jos apibrėžimą kaip psichologijos šakos, nagrinėjančios politinės mąstysenos, jausenos ir veiksenos pasireiškimus tam tikrame asmenybę formuojančiame sociume. Ši apžvalga taip pat parodė, kad politinės psichologijos teorinių koncepcijų bei metodų daugėja ir jie nuolat keičiasi.

Politinės psichologijos teorinės koncepcijos

Tiek politinės psichologijos teorinės koncepcijos, tiek juos atitinkantys metodai nėra visiškai atskiri, jie turi glaudų ryšį su kitomis psichologijos bei politikos mokslų kryptimis, todėl jų visumą galima ir reikia aptarti tik kaip vyraujančius ar turėjusius didesnę įtaką tam tikru politinės psichologijos raidos etapu.

Kaip minėta, galimas politinės psichologijos tyrimų ypatingumas būtų asmenybinio ar grupinio politinio veikimo akcentavimas. Kitas galimas požiūris į politinės psichologijos koncepcijas – jų sąsajos su psichologijos teorijomis. Nors šių teorijų ir jas atitinkančių tyrimo metodų visiškai sutaptis su politinės psichologijos tyrinėjimais nėra dažna, vis dėlto yra pakankamas pagrindas kalbėti apie atskirų psichologijos teorijų sklaidą politinės psichologijos tyrimų lauke.

Psichoanalitinė kryptis jau buvo aptarta kalbant apie politinės psichologijos raidą. Suprantama, kad pagrindinis jai atstovaujančių tyrimų objektas yra asmenybės sąmoninės struktūros, politikoje veikiančios asmenybės psichosocialinis ir kartu politinis tapsmas. Atitinkamai pasirenkami metodai, kuriais nagrinėjamos ir vertinamos politinių veikėjų psichologinės biografijos, klasifikuojamos jų asmenybės. Tokio pobūdžio tyrimų pradininkas buvo dar S. Freudas. Psichoanalitiniai politikų asmenybių tyrimai paskatino kurti metodus, leidžiančius įvertinti nevisiškai išsąmonintą politinio elgesio, politinių nuostatų sferą, atskleisti giluminius politikų ir jų sekėjų ar priešininkų motyvus.

Bihevioristinė kryptis. Biheviorizmas (angl. *behaviour* – elgesys) yra savitas atsakas į psichoanalitinių teorijų iškeltus ir neatsakytus klausimus, bandymas laikytis pozityvizmo tradicijų tiriant žmogaus psichiką. Šiai kryptčiai priskiriami autoriai ypač pabrėžia sąvokų tikslumą bei siekia, kad poveikio individui ar grupei būdai ir rezultatai būtų tiksliai nustatomi ir pakartojami.

Pažinimo ir poveikio objektas šioje pažiūrų sistemoje yra elgesys, kurio pagrindiniais determinantais laikomos paskatos (stimulai). D. S. Becvar ir R. J. Becvaras apibūdindami bihevioristinį požiūrį į psichiką vaizdžiai rašo: „Rūpinamasi – kaip, kada, kur ir ką? Klausimas „Kodėl?“ paliekamas psichoanalitikui.“ Taigi domimasi ne priežastimi, o padariniais (*Becvar, Becvar, 1988*).

Burrhus F. Skinner
(1904–1990)

Nuosekliai plėtojant šį požiūrį siekta sukurti geresnio individų politinio elgesio valdymo prielaidas. Politinės, ar tiksliau – politinės bihevioristinės psichologijos uždavinį B. F. Skinneris, vienas iš pagrindinių biheviorizmo teoretikų, aptardamas sėkmingesnės visuomenės sukūrimo galimybes ir būdus formulavo kaip piliečių kontrolės sustiprinimo tikslą; jis teigė: „Klaidinga manyti, kad problema yra žmonių išlaisvinimas. Jos esmė – sustiprinti kontrolę“ (*Skinner, 1972, p. 37*).

Kognityvinės psichologijos kryptis.

Atsakas į atliekant bihevioristinius tyrimus menkai nagrinėtą politinio mąstymo temą – politinių veikėjų (politinio elito ir elektorato) vertybių ir nuostatų tyrimai. Didelė tokių tyrimų dalis yra skirta politinės socializacijos, vaikystės patirčių įtakai politinėms vertybėms ir politiniams sprendimams nagrinėti.

Politinė socializacija, kaip ir bet kokia socializacijos forma, turi savas su asmenybės amžiumi susijusias pakopas. Jau pirmaisiais gyvenimo metais vaikas patiria šeimos santykių hierarchiją, kurios modelis gali tapti valstybinės valdžios suvokimo pagrindu. Ikimokykliniame amžiuje iš šeimos narių, giminaičių, darželio auklėtojų, žiniasklaidos vaikas sužino apie valstybės šventes, tradicijas, svarbiausius politinius įvykius. Mokykla tikslingai ugdo jo pilietiškumą, vaikų ir jaunimo organizacijos įtraukia į oficialią ar opozicinę politinę veiklą. Paauglystėje ir ankstyvoje jaunystėje neformalios bendraamžių grupės, jaunimo muzika, literatūra paskatina nebe pasyviai, o sąmoningai rinktis politinę poziciją. Asmenybė politiškai socializuojasi, apsisprendžia dalyvauti politinėje veikloje tada, kai išmoksta laikyti šią veiklą prasminga, išsiugdo tam reikalingus įgūdžius, suvokia savo atsakomybę už bendruomenės gerovę. Be gerų ketinimų, čia būtini politikavimo įpročiai ir bent minimalios atitinkamos žinios, nuostatos ir viltys. Anot M. Conway'aus ir D. C. Rubino, stabili politinė sistema dvidešimtmečiams daugeliu atveju jau įdiegia aiškias politines pažiūras, kurios vėliau kinta sąlygiškai retai. Visi šie politinės socializacijos veiksniai ir jos eiga yra politinės psichologijos tyrimų objektas (*Conway, Rubin, 1993*).

Kognityvinės psichologijos krypties atstovai tyrė ir politinių nuostatų bei elgesio prieštaravimus. L. Festingeris, aptardamas kognityviojo disonanso apraiškas politikoje, rašė apie Antrojo pasaulinio karo metu JAV sudarytos sąjungos su Sovietų Sąjunga prieš nacistinę Vokietiją psichologines problemas, prieštaras antikomunistinėms JAV piliečių nuostatoms ir visuomenėje atsiradusio kognityvinio disonanso sumažinimą prilyginus šią sąjungą santuokai iš išskaičiavimo, o ne iš meilės (*Festinger, 1957*).

Šio pobūdžio tyrimai, kuriuos atliekant siekta išaiškinti prieštaringas elektorato nuostatas ir galimybes jas paveikti, vėliau įgavo gana didelių apimčių.

Kai kurie tyrėjai, remdamiesi kognityvinės psichologijos koncepcijomis, siūlė politinės socializacijos rezultata – atitinkamus balsavimus – vertinti kaip didžiausios atitikties tarp rinkėjo nuostatų ir partijų programų paiešką. Jų (ir kiti analogiški) tyrimai turėjo įtakos praktiniam politinės psichologijos taikymui tobulinant partijų programų įtairgumą (*Himmelweit, Humphreys, Jaeger, Katz, 1981*).

Carl Rogers
(1902–1987)

Humanistinės psichologijos kryptis. Jos atstovai labiausiai domėjosi politinę veiksena lemiančių emocijų ir motyvų tyrimais. A. Maslovo pasiūlyta poreikių hierarchijos samprata paskatino plačiau apžvelgti politinės veikos stimulus, o C. Rogerso, atmetančio biheivoristinę paskatų determinuotos asmenybės sampratą ir pabrėžiančios laisvą žmogaus pasirinkimą, idėjos – tirti asmenybės politinį aktyvumą.

Remdamiesi šiomis idėjomis S. A. Renshonas ir J. Duckittas tyrė demokratijos plėtrą. Jie teigia, kad pagrindinius žmogaus poreikius tenkinanti politinė sistema piliečius įtraukia į politinę veiklą ir mainais gauna jų paramą. Šie autoriai kaip demokratinių politinių sistemų pagrindą ypač pabrėžė poreikio dalyvauti patenkinimą. Jie taip pat skatino tiriant politines problemas taikyti psichologinius pasitenkinimo ar nepasitenkinimo ir pan. matus (*Renshon, Duckitt, 2000*).

Paminėtos psichologijos kryptys bene labiausiai lėmė politinės psichologijos raidą, nors įtakos, ypač pastaraisiais dešimtmečiais, jai padarė ir kitos psichologijos teorijos. Kiekviena iš šių kryptų siūlo savitus ar bent prioritetinius tyrimo metodus, todėl prasminga būtų bent glaustai apžvelgti jų taikymą politinės psichologijos tyrimams.

Politinės psichologijos metodai

Politinės psichologijos raida, teorinių ir praktinių klausimų sprendimas lėmė tyrimų metodologiją ir pačius metodus. Šiandien apklausos, *focus grupės* ir pan. tarsi „nustelbė“ kokybinius psichologinių biografijų aprašymus, psichoanalitines studijas, nors kiekvienam konkrečiam politinės psichologijos tyrimui taikomi metodai suteikia naują pažinimo kokybę.

Tyrimo metodus galima sieti su dviem politinės psichologijos sritimis – taikytinus teorinėms problemoms spręsti ir praktiniams politikų užsakymams vykdyti. Antruoju atveju kartu su pažintiniu politikos tyrimo aspektu svarbus ir ugdomasis bei komunikacinis aspektai. Gana dažnai toks tyrimas remiasi ekspertiniu politikų, politinių programų ir simbolių vertinimu.

Atitinkami metodai neretai sudaro psichologinių procedūrų kompleksą, – psichodiagnostika derinama su politikų gebėjimų lavinimu, jų treniravimu, įvaizdžio formavimu bei jo suvokimo keitimu, o tokio pobūdžio tikslams įgyvendinti pasitelkiamos savitaigos pratybos, komunikaciniai žaidimai ir pan.

Politinio konsultavimo praktika dažnai apima politiko psichodiagnostiką, jo psichologinių savybių įvertinimą. Politikus konsultuojantys psichologai taiko daug psichokorekcijos, psichologinio treniravimo metodų, kurie padeda atskleisti ir ugdyti pozityvias politikų savybes, ištaisyti jų įvaizdį visuomenei, kartu suteikiant jai informacijos apie politinio vyksmo dalyvius ir papildant teorines politinės psichologijos žinias.

Gretinant labiau teorinio ar labiau taikomojo pobūdžio politinės psichologijos tyrimus reikėtų skirti politinių nuostatų ar elgesio tyrimo metodus bei psichologinius politinio poveikio metodus. Suprantama, kad tikslingas metodo poveikis remiasi politinės situacijos bei joje veikiančių asmenų ir grupių pažinimu, o jį taikant gauta informacija koreguoja tą pažinimą, tačiau toks skyrimas leidžia išsamiau suvokti politinės psichologijos galimybes visur, kur veikia asmenybės ar grupės, nes tik itin formalizuotos, biurokratinės institucijos gali neigti psichologinius veiksmus, išsiversti be jų pažinimo ir valdymo.

Atliekant teorinio pobūdžio tyrimus paprastai taikomi ir „tradiciskesni“ metodai – testavimas, anketavimas, apklausa. Be to, politinės psichologijos tyrimams neretai naudojamos kitų mokslo krypčių atstovų gautais duomenimis, derinami kitoms kryptims būdingi metodai. Taigi konkretus tyrimo objektas lemia jo pažinimui tinkamus metodus. Antai masių politiniam elgesiui tirti paprastai atliekamos apklausa, daroma jų rezultatų statistinė analizė. Rinkimų kampanijos psichologinė strategija dažnai rengiama atsižvelgiant į galimus rinkėjų prioritetus, atlikus jų socialinį, demografinį įvertinimą, vertybių stebėseną. Šie politinės psichologijos metodai artimi sociologijos metodams, nors neretai papildomi projekciniais testais ar metodikomis. Testavimus savo ruožtu papildo psichologinės biografijų studijos, kurios leidžia ne tik išaiškinti atskirų asmenybių bruožų įtaką politiniams sprendimams, bet ir atskleisti bendresnę asmenybės politinio veikimo vaizdą.

Seniausias mokslinių duomenų rinkimo metodas – stebėjimas, tikslingas ir suplanuotas reiškinių pažinimas. Politinėje psichologijoje dažnai remiamasi tiek psichologų, tiek politinio vyksmo dalyvių tikslingais stebėjimais, nors tokie stebėjimai ne visada būna iš anksto planuoti. Be to, stokojama vadinamųjų

įtrauktųjų stebėjimų, kai psichologas tampa politinių grupių nariu. Stebėjimas reikšmingai papildo laboratorinius eksperimentus, nes planuojant eksperimentus planuojamas ir jų rezultatų fiksavimas.

Laboratorinių eksperimentų patikimumas, jų duomenų perkėlimo į politinę realybę pagrįstumas visada sukelia diskusijų, tačiau dėl šios priežasties tokie eksperimentai nepraranda patrauklumo. Nors eksperimentai politinėje psichologijoje vertinami gana kritiškai, jų reikšmę pripažįsta daugelis psichologų ir tyrėjų, besinaudojančių šiuo metodu nustatytais faktais ir dėsningumais. Eksperimentų natūralioje aplinkoje etiškumas yra viena iš politinės psichologijos problemų.

Politinė psichologija, kaip minėta, orientuojasi arba į politikoje veikiančios asmenybės, arba į masinių su politika susijusių psichologinių procesų pažinimą. Sukaupti faktai ir teorinės koncepcijos gali padėti išsiaiškinti vidaus ar tarptautinės politikos situacijas, politinius konfliktus, elektorato elgesį, tačiau visais atvejais tiriami politikos lyderiai, politinės grupės ir masių politiniai sprendimai bei veikseną, parama esamoms valdžios struktūroms ar jų atmetimas.

Įvairiopas šiuolaikinės politinės psichologijos pobūdis ir tyrimo tikslai lemia šios mokslo krypties metodų gausą bei įvairovę. Čia svarbi ir teorinių politinės psichologijos koncepcijų gausa, gretutinių psichologijos šakų bei kitų mokslo krypčių metodų perėmimas. Todėl atliekant politikos psichologinių aspektų tyrimus galima gana laisvai ir kūrybiškai taikyti esamus bei siūlyti naujus pažinimo būdus. Politinės psichologijos metodų tiek daug, kad būtų keblu net juos visus išvardyti, – tektų paminėti kone visus psichologijos metodus ir metodikas, dar papildant toki vardinimą kitų politinių disciplinų metodais. Todėl tikslinga juos glaustai apžvelgti pagal taikymo kryptis.

Asmenybių tyrimai politinėje psichologijoje. Paprastai tokio tyrimo objektas yra reikšmingos politinės asmenybės. Jas tiriant neišvengiamai kyla klausimas – kokį asmenį laikyti politiškai reikšmingu ir kaip jį pažinti? Politinių veikėjų, drauge ir tiriamųjų, atranka nėra lengvas uždavinys. Dabartinėje politikoje dalyvauja vis daugiau asmenų, todėl politikus pagrįstai galima laikyti masinės „profesijos“ atstovais. Vyriausiosios rinkimų komisijos duomenimis, Lietuvoje 2007 metais vykusiuose rinkimuose į savivaldybių tarybas dalyvavo apie 13 000 kandidatų, o 2015 metų rinkimuose – apie 16 500 kandidatų. Gausiau gyvenamose šalyse aktyviai dalyvaujančių politikoje asmenų skaičiai būtų dar įspūdingesni.

Tiriant asmenybės politinę mąstyseną, jauseną ir veikseną taikomi visi asmenybės psichologijos tyrimo metodai, kurie savitai transformuojami, pritaikomi politinės psichologijos uždaviniams. Tai įvairaus pobūdžio klausimynai, specialūs politinių vertybių ar politinių įvykių sukeltų emocijų pažinimui skirti testai. Dažnai šie metodai yra bendri skirtingoms mokslo kryptims. Pavyzdžiui,

C. E. Osgoodo sukurta semantinio diferencialo, kitaip tariant, subjektyvaus semantinių erdvių sudarymo metodika šiandien taikoma ne tik psichologijoje ar politinėje psichologijoje, bet ir sociologijoje, reklamos ir komunikacijų tyrimams (Osgood, 1952).

Politikų asmenybių tyrimams neretai taikomi projekciniai metodai, kurie papildo interviu būdu gautus duomenis. Populiarėja *case studies* metodas – kokybinis atskirų atvejų tyrimas, leidžiantis pažinti individualias politiko asmenybės savybes.

Pavyzdys. *Analizuojant Pirmojo pasaulinio karo, 1973 metų Arabų ir Izraelio konfliktą, karo dėl Folklando (Malvinų) salų tarp Didžiosios Britanijos ir Argentinos atvejus buvo bandoma iširti sąsajas tarp vadovaujančių politikų apsisprendimo rizikuoti ir agresijos prevencijos. Paaiškėjo, kad atgrasymas nuo karinės agresijos psichologiškai yra prieštaringas, nes sustiprina nesaugumo jausmą ir netiesiogiai skatina agresorių pulti. Be to, sudėtinga atriboti agresyvius veiksmus nuo užpuoliką atgrasančių veiksmų (Jervis, Lebow, Stein, 1985).*

Tokie kokybiniai tyrimai, bandymai aprašyti reiškinių prigimtį ir savitumą, gauti duomenų apie menkai tirtus politikų asmenybių aspektus neretai tampa kiekybinių tyrimų prielaida.

Politinio asmenybės veikimo pažinimas atliekant laboratorinius eksperimentus, kurių duomenys vėlgį neretai gali būti priskirti kelioms psichologijos šakoms, papildė asmenybės elgesį lemiančių jėgų sampratą, padarė įtaką visuomenės gyvenimui, net pradėti interpretuoti meno kūrinuose. Pavyzdžiui, S. Milgramo eksperimentai, parodę psichologinius paklusimo autoritetui mechanizmus, paprastai minimi ir politinės, ir socialinės psichologijos vadovėliuose (Milgram, 1974). Laboratoriniai eksperimentai neretai derinami su apklausomis. Antai tyrimai parodė, kad mąstymo rigidiškumas atitinka aukštus balus pagal Th. Adorno sudarytą F skalę (angl. *F-scale (personality test)*), rodančią polinkį į autoritarizmą (Fahrenberg, Steiner, 2004).

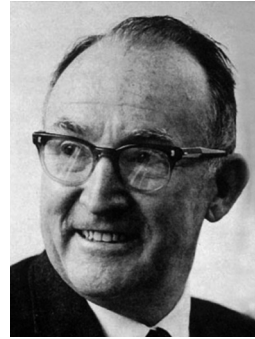
Populiarūs netiesioginiai, nuotoliniai politinių asmenybių tyrimo metodai. Politikų psichologinės biografijos, ekspertiniai vertinimai, jų kalbų vaizdo įrašų ar tekstų *kontentinė* (turinio) analizė suteikia informacijos apie politinę veikseną, jos tobulinimą, bendruosius asmenybės ir konkrečius politiko asmenybės bruožų pažinimo būdus. Gana dažnai tam pasitarauja politikų komunikavimo stiliaus tyrimai.

Įtikinėjimo pobūdis
Nacionalizmas – identifikavimasis su nacija arba nepalankus požiūris į kitas nacijas; kontrolė – atsakomybės prisiėmimas, veiksmų planavimas; pasitikėjimas savimi – pasirodymas įtakingu, autoritetingu, iniciatyviu; sąveika – uždavinius ir bendradarbiavimą išreiškiančių žodžių santykis; nepasitikėjimas – nerimas, žalos, kurią gali padaryti kitos grupės, akcentavimas.

Verbaliniai vertinimo kriterijai
Įvardžių „aš“ ir „mes“ santykis; jausmų demonstravimas, samprotavimas apie gerį ir blogį, naudą ir žalą, teisingumą ir neteisingumą; nuomonių kartojimas; kalbos įtaigumą stiprinantys posakiai; retoriniai klausimai; nenuoseklumas – dalinis ar visiškas ankstesnių teiginių neigimas; neologizmai; metaforos; neiginiai – „ne“, „niekada“ ir pan.; pasiteisinimai, patikslinimai, neapibrėžtumą išreiškiančios frazės.

Pav. 2. Politikų komunikavimo stiliaus vertinimas
Šaltinis: *Winter*, 2003.

Artimas šiems metodams yra politikų asmeninių konstruktų tyrimas. Skelbdami savo vertybes ar vaidmenis, politikai tiesiog juos įvardija. Veiksmingiausiai tikrosios jų vertybės apibūdinamos vadovaujantis ne tyrėjo pasiūlyta schema, o pačiam politikui įprastomis mąstymo kategorijomis. Tam tinka G. A. Kelly'o parengti konstruktų tyrimo metodai. Šis autorius teigia, kad „konstruktą galima įsivaizduoti kaip referentinę ašį, pagrindinį vertinimo parametą, kuris dažnai esti neverbalizuotas ir neatspindėtas simboliu, kartais nepažymėtas visai niekuo, išskyrus jo valdomus procesus“ (Kelly, 1969, p. 45).

George A. Kelly
(1905–1967)

Pavyzdys. *Aiškinantis politinius konstruktus tiriamajam gali būti pasiūlyta išvardyti 15–20 jam reikšmingų asmenų, tiek realių, tiek ir pramanytų (gali būti tėvas, motina, draugas, karalius Mindaugas ir t. t.). Toliau tiriamasis paaiškina, kaip, jo manymu, šie asmenys vertintų kuriuos nors reiškinius (pavyzdžiui, ar jie žinotų jo paslaptis, pritarų ar nepritarų vienokiam ar kitokiam politiniam sprendimui). Statistiniu požiūriu įvertinus gautus atsakymus galima nustatyti, ar tiriamojo teiginiai yra susiję, t. y. ar jo konstruktas yra „kuo geriau pažįsta, tuo mažiau pritaria“, ar atvirkščiai – „kuo geriau pažįsta, tuo labiau pritaria“.*

Prie netiesioginių politikų asmenybių tyrimo metodų reikėtų priskirti dar H. D. Lasswellio taikytą jų medicininių istorijų ar kitų juos apibūdinančių dokumentų analizę.

Masių politinės veiksenos ir nuostatų tyrimai. Atliekant pastaruosius tyrimus yra svarbus nagrinėjamos grupės dydis. Politikos psichologas gali tyrimo objektu pasirinkti procesus, vykstančius nedidelėse politinėse (partinėse) grupėse, didelėse grupėse ar visoje visuomenėje, taip pat gali tirti ir tarptautinį bendravimą. Atitinkamai pagal grupių dydį taikomi ir tyrimo metodai.

Mažos politinės grupės dažnai tiriamos sociometriniais metodais, kurie leidžia nustatyti grupės lyderius bei atstumtuosius

Jacob L. Moreno
(1889–1974)

ir priartina šiuos tyrimus prie politinių asmenybių tyrimo. Sociometriniais metodais taip pat vertinamas politinių grupių sutelktumas ar aktyvumas. Panašus referentometrijos metodas, padedantis analizuoti grupės politines vertybes, požiūrį į asmenis, kuriuos grupė laiko vienokių ar kitokių jos vertybių reiškėjais.

Sociometriniai partijų tyrimai parodė, kad daugeliui partinių sistemų būdingas žemesniųjų jos grandžių vertybių ir bendravimo normų perkėlimas į aukštesniąją partijos valdymo lygmenį ir pritaikymas jos politinei veiklai. Sociometriniai metodai, be abejonės, yra naudingi politinės

psichologijos tyrimams ir leidžia sukaupti vertingos informacijos, tačiau jų, kaip ir bet kurių kitų metodų, sureikšminimas kelia ir mokslinių, ir galbūt visuomeninių problemų. Tokiu metodo besąlyginio prioriteto pavyzdžiu galėtų būti sociometrijos kūrėjo J. L. Moreno idėja, kad taikant šį metodą galima suburti vienas kitą palankiai vertinančių asmenų grupes ir taip išspręsti visas politines bei socialines problemas, t. y. įvykdyti „sociometrinę revoliuciją“ (Moreno, 1945).

Tiriant didesnes politines grupes dažniausiai taikomi apklausų ir stebėjimo metodai. Pastaruoju metu populiarėja stebėjimo įtraukos metodas, kai tyrėjas tampa jo analizuojamos politinės grupės nariu ir tiesiogiai dalyvauja jos veikloje. Čia vėlgi tiktų pabrėžti, kad apklausos ir stebėjimai dažnai derinami su rinkimų kampanijų organizavimu. 1935 metais G. Gallupas įkūrė Amerikos viešosios nuomonės tyrimo institutą. Iš jo kilusios organizacijos iki šiol atlieka rinkėjų nuostatų tyrimus. Per ilgą rinkėjų apklausų organizavimo istoriją buvo išstobulinti tinkamiausi metodai, kurių duomenimis šiandien gali remtis politinė psichologija: tiesioginiai interviu, apklausos telefonu ir internetu, paštu siunčiamos ir spaudoje skelbiamos apklausų anketos ir pan. Minėtais metodais surinkti empiriniai duomenys įvertinami pagal statistikos kriterijus, susiejant elektorato politinius prioritetus su tiriamųjų amžiumi, lytimi, gyvenamąja vieta, materialine padėtimi, išsilavinimu ir kitais socialiniais demografiniais požymiais. Tokie tyrimai suteikia politikams duomenų, kurių gilesnis interpretavimas neretai galimas tik vadovaujantis politinės psichologijos teorijomis.

Analogiškus uždavinius sprendžia ir vadinamosios *focus* grupės. Jos kuriamos siekiant sumažinti apklausų imtis, bet neprarasti jų reprezentatyvumo ir gauti išsamiau argumentuotą nuostatų paaiškinimą. *Focus* grupės paprastai sudaromos iš asmenų, tyrėjo nuomone, atstovaujančių kuriai nors socialinei grupei.

Tiek masinių politinių veiksmų, tiek politikų asmenybių pažinimui taikomi dokumentų analizės metodai. Iš jų bene

populiariausias *kontent* (turinio kiekybinės ir kokybinės) analizės metodas. K. Kripendorffas ir M. A. Bock nurodo, kad šis metodas leidžia ištirti socialinius ir psichologinius reiškinius, išvelgiamus teksto turinyje ir nepasiekiamus kitais tyrimo metodais (Kripendorff, Bock, 2009).

Atliekant politinės psichologijos tyrimus analizuojami oficialūs dokumentai (pavyzdžiui, partijų programos, parlamentų posėdžių stenogramos ir kt.), politikų pasisakymai, jų asmeniniai dokumentai (pavyzdžiui, laiškai, dienoraščiai, memuarai, nuotraukos ir kt.), garso ir vaizdo įrašai. Neretai tokia analizė tampa politinių sprendimų prielaida.

Pavyzdys. *Antrojo pasaulinio karo metu H. Lasswellis atliko laikraštyje „Tikrasis amerikietis“ skelbiamų straipsnių analizę, kuri įtikinamai parodė, kad laikraštis platina nacionalsocialistines idėjas nuolat publikuodamas tekstus, kurių pagrindiniai teiginiai: „Vokietijos kariuomenė stipriausia“, „karą sukurstė žydai“, „Vokietija laimės karą“ ir pan. Remdamasis šios analizės duomenimis teismas pripažino laikraštį profašistiniu ir jis buvo uždarytas (Lasswell, 1971).*

Imitaciniai žaidimai. Kaip savitą politinės psichologijos metodą, taikytiną ir asmenybių, ir grupių tyrimams bei konsultacinėms užduotims spręsti, reikėtų paminėti imitacinį politškai reikšmingų situacijų modeliavimo metodą: „žaidžiamos“ derybos ir konfliktai, pasisakoma dėl užduočių, kurių esmė yra valdymo sistemos (valstybinės valdžios, partinių grupių, politikų) sprendimų imitavimas.

Šis metodas yra tikrai istorinis, nes pirmasis mokymo būdas ir buvo žaidimas, o politinės imitacijos dar keli tūkstančiai metų prieš mūsų erą vykdavo Kinijoje mokant karinių veiksmų principų. Tam naudotas tam tikras į šachmatus panašus simulatorius. Europoje imitaciniai žaidimai irgi visų pirma vykdavo karybos sferoje, o praėjusio amžiaus trečiąjį ir ketvirtąjį dešimtmečiais juos pradėta taikyti versle ir politikoje.

Imitaciniai žaidimai orientuoti į praktinių uždavinių sprendimą: sukuriama panašią į realią politinę (vadybinę) situaciją dalyviams leidžiama išbandyti ir tobulinti veikimo įgūdžius. Imitacinių žaidimų scenarijai numato situacijos pokyčius, tad dalyviai gali jiems iš anksto pasirengti ir įgyti sprendimų priėmimo patirties, geriau pažinti bendros veiklos partnerius, išmokti formuoti grupę, ugdyti komandinės veiklos gebėjimus. Be to, imitaciniai žaidimai padeda įvertinti tiek atskirų jų dalyvių, tiek komandos profesionalumą, nes tyrėjas įgyja galimybę tiesiogiai stebėti politikus esant aplinkybėms, kuriomis jis dažnai neturi galimybių dalyvauti, pažinti jų elgesio būdus ir motyvus, o politikai – išbandyti ir analizuoti įvairius elgesio variantus.

Kadangi imitaciniai žaidimai modeliuoja realybę, gali būti daug jų grupių: vadovavimo, rizikos valdymo, konkurencijos,

bendradarbiavimo, programavimo, žaidimų, galvosūkių ir pan. Taip pat imitaciniai žaidimai skirstomi ir pagal kompiuterinės technikos panaudojimą – situacijas gali imituoti asmenys ir grupės, žmonės kartu su kompiuteriais, asmenys ar grupės prieš kompiuterį (*Dempsey, Lucassen, Gilley, Rasmussen, 1993*).

Plintant skaitmeninėms technologijoms ir su jomis susijusiems įvairiems realybės imitavimo modeliams, kurie, anot J. Baudrillard'o, daro vis didesnę įtaką šiuolaikinei visuomenei, stiprėja ir poreikis išsamiau pažinti bei prognozuoti psichologines, politines, socialines (ar ir kitas) susijusių veiksmų bei juos nusakančių rodiklių subalansavimo sampratą (*Baudrillard, 2002*). Pastarasis uždavinys vis dažniau sprendžiamas žaidžiant imitacinius žaidimus, kurie leidžia modeliuoti galimus politinio sprendimo padarinius.

Pavyzdys. *Imitacinio žaidimo „Laimingesnė Lietuva“ dalyvių komandos gavo užduotį – įvertinti dabartinį Lietuvos visuomenės laimės lygį, t. y. nustatyti konkrečias skaitines atskiroms visuomenės gyvenimo sferoms būdingų laimės rodiklių vertes (pavyzdžiui, ekonominė gerovė, aplinkos gerovė ir t. t.). Atlikus šią esamos padėties simuliaciją buvo pateikti duomenys apie galimus pokyčius, kurių skaitinė reikšmė atsitiktinė. Po to komandoms siūlyta pagerinti rodiklius perskirstant jų augimą ar kritimą, suteikiant prioritetą tiems, kuriuos laiko svarbesniais. Perskirstydami pokyčius žaidimo dalyviai turi siekti, jų nuomone, geriausio įmanomo BNL (bendros nacionalinės laimės) lygio ir išlaikyti rodiklių pusiausvyros principą, t. y. pagerinus vieną pasirinktą rodiklį, kito rodiklio vertė atitinkamu dydžiu turi sumažėti.*

Apibendrinus žaidimo rezultatus buvo galima skirti kelias rodiklių grupes: pirmoji – svarbūs rodikliai, kurių augimas laikomas prioritetiniu (darbo sąlygų, ekonominės ir socialinės gerovės), antroji – vidutinės svarbos rodikliai, kurių stabilumas laikomas priimtiniu (psichinės ir fizinės gerovės), trečioji – nesvarbūs rodikliai, kurių kritimas priimtinas siekiant kitų rodiklių augimo (politinės, aplinkos gerovės). Taip pat paaiškėjo amžiaus ir lyties įtaka požiūrio skirtumams (Navaitis, Labutis, 2014).

Taikomasis politinės psichologijos pobūdis lemia tyrimo metodus, kuriuos dažnai papildo metodai, esantys tarsi ant ribos tarp realaus įsiterpimo į politinių veiksmų praktiką ir bendresnio politikos pažinimo. Psichologiniu turiniu panašus į situacijų modeliavimą metodas – politikos psichologų dalyvavimas moderuojant realias derybas, kuris irgi leidžia geriau pažinti psichologinius politinio veikimo mechanizmus.

Politinio diskurso analizė. Bene geriausiai informaciją apie politines situacijas apibendrinantis metodas yra diskurso analizė. Diskurso (pranc. *discourse* – samprotavimas, aptarimas) sąvoką vartoja daugelio mokslo krypčių atstovai: filosofai, kultūrologai, sociologai, lingvistai, psichologai. Dėl šios priežasties diskurso

apibrėžimai būna gana įvairūs, tačiau jiems bendra tai, kad diskursu laikoma išplėstinė minties apie kuri nors reiškinį išraiška. Pavyzdžiui, N. F. Kalina diskursą apibūdina kaip apribojimus, kuriuos lemia socialinė ar ideologinė pranešėjo pozicija (*Калина*, 1997).

Metodologinė diskurso analizės priegū įvairovė apima pasisakymų ir rašytinių tekstų analizę bei vidinių teksto sąryšių arba viso pranešimo diskursą, t. y. ir išorinių jį lemiančių veiksnių tyrimą. Diskurso analizė neretai siejama su teksto turinio kiekybine ir kokybine (*kontent*) analize, nors šie metodai gana skirtingi. Turinio kiekybinė ir kokybinė analizė – tai tam tikrų nuoseklių tyrėjo veiksmų schema, o diskursinė analizė dažniausiai apima teksto, ženklų ar reiškinio tyrimus.

Atliekant politinės psichologijos tyrimus diskurso analizė dažniausiai taikoma tiesioginei kalbai ir rašytiniams tekstams tirti. Atliekant tiesioginės kalbos diskurso analizę, T. A. van Dijk'o nuomone, reikėtų identifikuoti argumentavimo strategijas, pokalbyje dalyvaujančių asmenų sąveikas, ir numatyti analizės vienetus, kurie konstruotų diskurso objektą (*van Dijk*, 1998). Kiek kitokią diskurso analizės schemą siūlo I. Parkeris. Jis teigia, kad kiekviename tekste (rašytiniame, žodžiu pasakytame) egzistuoja diskursas, kurį surasti ir yra tyrėjo uždavinys. Spręsdamas šį uždavinį tyrėjas vadovaujasi nuostata, kad diskursas iliustruoja socialinę aplinką ir yra perteikiamas žmonių, kurių asmeninė istorija daro diskursui poveikį, bet nepanaikina bendriausių jo dėsnų. Diskursas yra susijusių reikšmių sistema, kurią atskiri asmenys interpretuoja savaip, nors ne visada tai gerai įsisąmonindami. Be to, diskursą remia socialinės institucijos, – jis atkartoja valdžios santykius ir yra susijęs su ideologija. Pastarosios diskurso savybės yra lemiamos, nes jos susijusios su svarbiausių socialinių institucijų – dorovės, religijos, politinės visuomenės sąrangos – veikimu ir pasireiškia visuose socialiniuose santykiuose (*Parker*, 2009).

Diskursinės politinių, žiniasklaidos skelbiamų tekstų analizės atliekama tikrai daug. Vienu iš jos pavyzdžių gali būti J. Rae ir J. Drury tyrimas, kuriame diskursas apibrėžtas kaip argumentavimo strategijos, išreiškiančios politinės partijos ar kitos socialinės grupės nuostatas. Jų pažinimas leidžia atskleisti informaciją apie diskurso objektą ir socialinę reiškinio prigimtį. Todėl, pavyzdžiui, tiriant Didžiosios Britanijos žiniasklaidos pateikiamo ekonominio nuosmukio diskurso struktūrą buvo aiškinamasi, kokios debatuose vartotų argumentų (yra krizė, nėra krizės) ir diskurso sudėtinės dalys, ir bandyta jas atskleisti analizuojant metaforas, faktų pateikimo būdus, pranešėjo identifikavimąsi, bendrą politinės situacijos apibūdinimą, kritinių veiksnių įvardijimą („šamokslas“ bei „slaptų antvisuomeninių jėgų“ pripažinimą ar neigimą), socialinio teisingumo akcentavimą, visuomenės dorovės ir pavojų jai vertinimą, požiūrį į valstybines institucijas ir ateities prognozes (*Rae, Drury*, 1993).

Lengva pastebėti, kad politinio diskurso analizės elementų sąrašas nėra baigtinis. Prie išvardytųjų būtų galima pridėti politikų įvaizdžio, praeities vertinimų, pozicijų „mes“ ir „jie“ konstravimo ypatumus ir kitus ne mažiau svarbius elementus. Toks politinio diskurso ribų laisvumas, priklausymas nuo tyrėjo tikslų ir pasirengimo veikiausiai laikytinas tiek metodo privalumu (galimybe atskleisti anksčiau neįžvelgtus politinio vyksmo ypatumus), tiek trūkumu (šio vyksmo analizės paviršutiniškumu).

Baigiant politinės psichologijos metodų apžvalgą galima pastebėti, kad juos taikant surinkti duomenys tvarkomi tais pačiais kokybiniais ir kiekybiniais metodais, kurie yra tinkami ir kitų psichologijos šakų tyrimams. Be to, ši apžvalga liudija, kad sparčiai besiplėtojanti politinė psichologija vis dėlto dar neperžengė reiškinų aprašymo stadijos. Minėtieji tyrimų metodai tinka nustatyti (konstatuoti) vienokią ar kitokią politinės padėties būklę, bet sąlygiškai retai yra skirti hipotezių, tuo labiau teorijų kritiniam vertinimui. Kita vertus, atrodo akivaizdu, kad politinė psichologija jau išaugo pradinių duomenų kaupimo rūbą ir gali pasiūlyti ir teorinių koncepcijų, ir jas atitinkančių metodų.

SANTRAUKA. Politikos istorija sena kaip ir pati žmonija. Sena ir jos tyrinėjimo tradicija, kuri remiasi politikų asmeninių savybių, charakterio bruožų, elgesio motyvų aptarimu. Kita vertus, politinės psichologijos, kaip ir mokslinės psichologijos, istorija dar gana trumpa.

W. J. McGuire'as skiria tris bendresnius politinės psichologijos raidos etapus. Jo nuomone, pirmajame etape, kuris sąlygiškai tęsėsi iki praėjusio amžiaus penktojo dešimtmečio, vyravo psichoanalize paremtos politikų asmenybių studijos. Antrasis etapas – tai politinių nuostatų, racionalaus politinio veikimo ir elektorato elgesio tyrimai, kuriems itin daug dėmesio skirta XX a. šeštąjį ir septintąjį dešimtmečiais. Trečiajame etape tyrėjų dėmesys kryo į politinės informacijos suvokimo, politinių sprendimų priėmimo ir tarptautinės politikos psichologinius aspektus. Atitinkamai keitėsi ir politinės psichologijos tyrimų metodologija. Apklauso, *focus* grupės ir pan. tarsi nustelbė kokybinius psichobiografijų aprašymus, psichoanalitines studijas.

Šiandien išgalėjo požiūris, kad ir teorinių koncepcijų, ir metodų įvairovė dabartiniame politinės psichologijos raidos etape neišvengiama ir netgi naudinga. Be to, daugelis politinės psichologijos metodų yra perimta iš gretutinių psichologijos šakų ir kitų mokslinių dalykų.

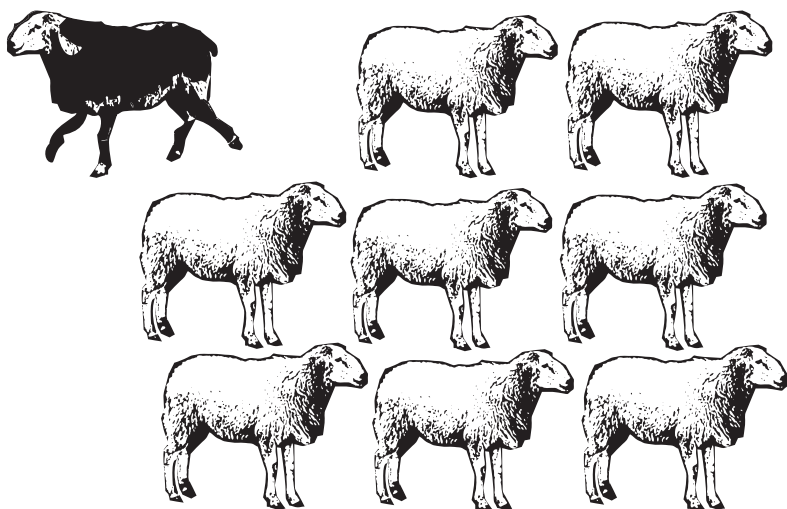
Pagrindinės šių metodų taikymo kryptys atitinka politinės psichologijos tematiką ir yra skirtos politikoje veikiančių asme-

nybių bruožams arba masių politiniams procesams pažinti. Politinės psichologijos metodus taip pat galima skirstyti į taikomus teorinėms problemoms spręsti ir praktiniams politikų užsakykams vykdyti. Paprastai šiems tikslams taikomi metodai sudaro psichologinių procedūrų kompleksą, apimančią politiko psichodiagnostiką, jo psichologinių savybių įvertinimą ir psichokorekciją, psichologinių pratybų metodus: politikų gebėjimų lavinimą, jų treniravimą, įvaizdžio formavimą bei politiko (politinės organizacijos) veiklos suvokimo tyrimus, keitimosi galimybių įvertinimą ir pageidautinų pokyčių įgyvendinimą. Drauge su šiais uždaviniais ir jų sprendimui tinkamais metodais politinė psichologija dažnai tiria bendrąją politinę situaciją, visuomenėje paplitusias politines vertybes ir politinę kultūrą. Šio pobūdžio tyrimams tinkama politinio diskurso analizė, socialinės ar ideologinės pozicijos vertinimas.

Politinės psichologijos apibrėžties, raidos, teorinių koncepcijų ir metodų aptarimas yra įvadas į tolesnį jos temų nagrinėjimą, leidžiantis lengviau suprasti jų dėstymo nuoseklumą.

Politinė socializacija

- Samprata • Politinė socializacija skirtingais gyvenimo etapais
- Veiksniai: šeima, socialinė mikroaplinka • Vyresniojo amžiaus žmonių politinė socializacija ir resocializacija

Žmogus negimsta turėdamas visuomeninio gyvenimo įgūdžių. Jis palaipsniui įgyja socialinės patirties, tampa visuomenės nariu, išmoksta megzti ryšius su kitais. Asmenybės psichikos ir visuomenės socialinės struktūros ryšys, rašo E. Frommas, kuria individualų ir socialinį charakterius, kurie yra psichinės energijos kristalizavimosi forma. Jų esmė – asmenybės ryšys su pasauliu, o ryšio su savimi ir kitais sukūrimas bei suvokimas apibūdinamas kaip socializacija (Fromm, 2014).

Socialinių ryšių patirtis perimama ir perduodama tiek nesąmoningai (stebint, mėgdžiojant), tiek sąmoningai (susitapatinant su svarbiausiais socialiniais vaidmenimis, apsisprendžiant dėl savęs vertinimo), tiek ir kryptingai (ugdant jaunąją kartą, remiant ir diegiant atitinkamą gyvenimo stilių). Socializacija yra esminė atskiro individo raidos ir visuomenės gyvenimo tęstinumo bei integracijos prielaida.

Psichologija siūlo kelias socializacijos priežasčių sampratas. Psichoanalitinės krypties atstovai pabrėžia, kad socializacijos procesas yra konfliktiškas – visuomenė reguliuoja asmens instinktus, pasąmoninius potraukius, nustato jų tenkinimo būdus. Laisvos saviraiškos netekusi asmenybė patiria diskomfortą, tačiau tik socializuodamasi ji apriboja savo egoizmą, įgyja galimybę apščiau pasinaudoti visuomenės teikiamais privalumais. Biheviorizmo krypties atstovai socializaciją supranta kaip asmenybę determinuojantį procesą, kuris tinkamai kontroliuojamas leidžia pasiekti bet kokių rezultatų. Antai J. B. Watsono nuomone, bet kurį vaiką, visiškai jį kontroliuojant, galima išugdyti bet kokia asmenybe, nes gabumai ir charakterio bruožai yra ne įgimti, o priklauso nuo ugdymo (Watson, 1931). Toks požiūris nebūtų priimtinas egzistencinės psichologijos atstovams; vienas iš jų, R. May'us, teigė, kad asmenybė gali pasirinkti savąją būtį (May, 1985).

Čia tiktų pastebėti ir tai, kad diskutuodami dėl psichologinių socializacijos veiksnių visų psichologijos kryptių atstovai sutaria – socialus žmogus įgyja geresnių galimybių pasiekti aukštesnį socialinį statusą, geriau pasinaudoti visuomenės dvasinėmis ir materialinėmis vertybėmis bei pats jas kurti.

Intensyviausiai socializacija vyksta vaikystėje ir paauglystėje, tačiau tęsiasi ir vėliau, kituose gyvenimo etapuose įsisavinant vis kitas socialines nuostatas, kurios atitinka besikeičiančius asmenybės socialinius vaidmenis. Socializacijos procesas apima ir politinę socializaciją, asmenybės išitraukimą (įtraukimą) į politinę sistemą, politinių vertybių ir žinių įgijimą, „savos“ politinės grupės pasirinkimą bei politinės veiklos patirties įgijimą.

Politinė socializacija daro reikšmingą įtaką asmenybės tapsmui visuomenės nariu. Ji lemia, kokias vertybes asmenybė įgyvendina dalyvaudama politinėje veikloje, ugdo priimtinių ir nepriimtinių politinių veiksmų sampratą, susijusią ir su bendresnėmis asmenybės vertybėmis, požiūrį į politinę sistemą, kartu ir į visuomenę, bei asmenybės vietą joje.

Politinės socializacijos samprata

Bene pirmasis išsamiau aptaręs politinės socializacijos sąvoką H. Hymanas pabrėžia, kad tai yra visą gyvenimą trunkantis procesas, kurio metu įsisavinamos politinės nuostatos ir elgesys, susikuriamas politinis idealas, numatomos priemonės jo siekti, apsisprendžiama dėl dalyvavimo politikoje ir pasirenkami tokio dalyvavimo būdai (*Hyman, 1959*).

Politinės socializacijos samprata apima asmenybės ir politinės sistemos sąveikas, paaiškina daugelį politikos fenomenų, todėl jos tyrimų plėtra buvo gana sparti. Nuo praėjusio amžiaus septintojo dešimtmečio pradžios iki devintojo pabaigos, kaip nurodo V. Sapiro, politologijos žurnaluose politinės socializacijos tema vidutiniškai buvo nagrinėjama dvidešimt kartų per metus (*Sapiro, 2004*).

Politinė socializacija gali būti suprantama ir kaip politinės sistemos stabilumo priemonė. Anot T. Parsonso, politinė sistema, kaip bet kuri kita socialinė sistema, visada siekia koreguoti pokyčius ir grįžti į pradinę būseną, todėl sukuriamos daugumai priimtinos, „legitimios“ taisyklės, kuriomis daugelis sistemos dalyvių ir vadovaujasi. Šias taisykles atitinkančiai veiklai pritariama, o už jų laužymą smerkiama ir baudžiama. Sistemos taisyklėmis reguliuojama veikla nulemia jos stabilumą užtikrinančių socialinių vaidmenų atlikimą. Todėl politinė socializacija laikytina politikos sferoje atliekamų socialinių vaidmenų įsisavinimu (*Parsons, 2012*).

Skirtingus požiūrius į politinę socializaciją vienija sutarimas dėl dviejų ją lemiančių veiksnių grupių: pirma, asmens brendimas, jo tapšmas visuomenės nariu, ir antra – tos visuomenės savitumas, jai būdingos socializacijos institucijos, jų paplitimas ir įtaka. Suprantama, paminėti veiksniai yra gana glaudžiai susiję, bet visgi kiekvienoje visuomenėje yra politinio veikimo apribojimų, susijusių su asmens amžiumi (pavyzdžiui, aktyvioji ir pasyvioji balsavimo teisė) ir jį atitinkančių politinės raiškos būdų.

Nurodytos veiksnių grupės leidžia tyrėjams labiau pabrėžti vieną ar kitą. Antai J. Cohenas politinę socializaciją apibūdina kaip asmenybės ir politinės sistemos bei jos institucijų sąveiką, kurią galima prilyginti susipažinimui su socialiniais vaidmenimis, gebėjimo juos atlikti treniravimui (*Cohen, 1954*). Tokia politinės socializacijos samprata leidžia skirtingai traktuoti asmenybę ir jos savarankiškumą. Vienas iš požiūrių pabrėžia, kad asmenybės politinė socializacija atitinka politinės sistemos nustatytus reikalavimus.

Pavyzdys. *Psichiatrijos ir psichologijos profesorius, psichanalitikas A. Ploegeris analizuodamas nacistinės Vokietijos jaunimo organizacijos „Hitlerjugend“, kurios nariu ir jis*

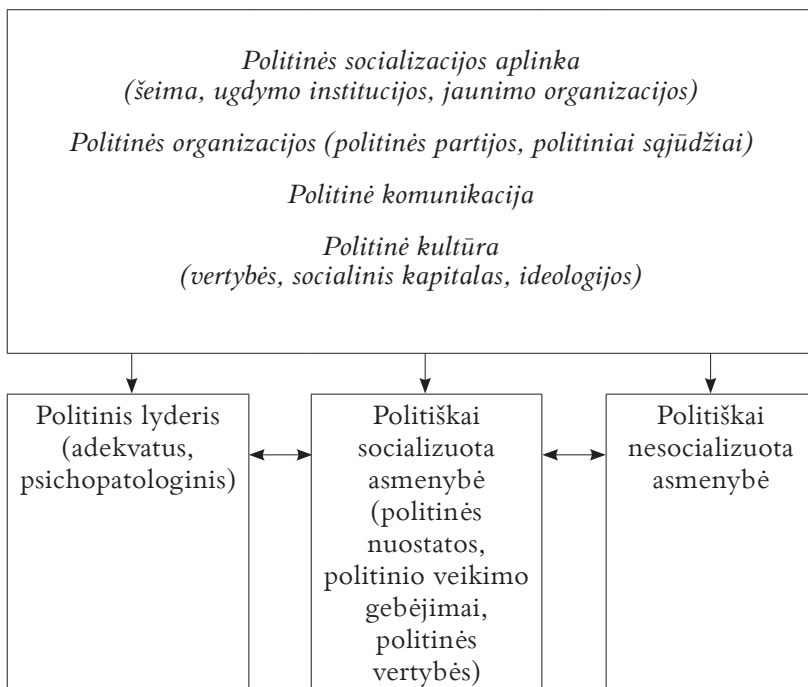
pats buvo, veiklą nurodo, kad ši organizacija derino jaunimui patrauklų laisvalaikį, sporto renginius, draugiškumo ir solidarumo puoselėjimą su nacistinių vertybių formavimu. Milijonai jaunų žmonių, kurie norėjo bendrauti, sportuoti, priklausyti bendraamžių grupei, patys to nesuvokdami perėmė vyriškumo bei didvyriškumo sampratą, kuri rėmėsi paklusnumu Hitlerio autoritetui, kritinio požiūrio atmetimu. Toks ugdymas tapo gilių psichologinių traumų prielaida. A. Ploegeris teigia, kad jauni žmonės beveik neturėjo galimybių pasipriešinti nacistinei ugdymo sistemai (Ploeger, 2011).

Kitas požiūris į politinę socializaciją pabrėžia asmenybės apsisprendimą, savarankišką politinių vertybių pasirinkimą. Anot R. Peelso, asmenybei, tampančiai visuomenės nariu, reikia priiimti atsakomybę už savo įsitikinimus ir juos kontroliuoti (Peels, 2013).

Pagal šias politinę socializaciją lemiančių jėgų sampratas konstruojamos ir pagrindinės jos tyrimų kryptys, kurios, anot M. K. Jenningso, galėtų apimti įvairių amžiaus grupių įtraukimo ir ištraukimo į politinį procesą savitumą; politinę socializaciją lemiančių veiksmų (šeimos, visuomenės kultūros, valstybės politinės sąrangos ir pan.) pažinimą bei politinės socializacijos rezultatų (politinės sąmonės, politinių vaizdinių, politinių vertybių) tyrimus (Jennings, 2007). Bendrąja prasme tai būtų galima įvardyti politinės aplinkos poveikio asmenybei tyrimais. Toks požiūris leidžia skirti tarsi du politinės socializacijos etapus: pirmąjį, kuriame svarbiausias šeimos vaidmuo, asmenybė įgyja bendriausių visuomeninių gebėjimų, ir antrąjį, kai išauga visuomeninių institucijų socializacinė reikšmė, o anksčiau įgyti asmens gebėjimai derinami su politinėmis vertybėmis ir žiniomis. Pastarasis požiūris bent iš dalies sumenkina pačios asmenybės aktyvumą, todėl plinta ir kiek kitokia politinės socializacijos samprata, – kad socializacijos procesas nėra išskirtinai hierarchinis vertybių ir elgesio stereotipų perdavimas (tėvų vaikams, vyresniųjų jaunesniesiems, institucijų – individams), bet gali vykti ir kita kryptimi (pavyzdžiui, jaunimas padaro įtaką vyresnio amžiaus žmonių politinėms vertybėms ir elgesiui). R. M. Merelmanas teigia, kad politinės socializacijos procesas – tai nuolatinis pasirinkimas tarp konkuruojančių visuomenės vaizdinių ir elgesio stereotipų, todėl ryšiai tarp socializuojamos ir socializuojančios asmenybės ir socializacijos veiksmų yra savanoriški, laikini ir lygūs (Merelman, 1986). Panašiai politinę socializaciją supranta ir E. S. Greenbergas, kuris atkreipia dėmesį į tai, kad jauni, išsilavinę asmenys dažnai aktyviai neigia esamą politinę bei socialinę situaciją ir siekia aukštesnių moralinių valdymo sprendimų standartų (Greenberg, 2009).

Veikiausiai abu šie požūriai į politinę socializaciją nepaneigia vienas kito, o išsiskiria į siauresnę ar platesnę socializacijos sampratą. Pirmuoju atveju labiau pabrėžiamas politinių vertybių, politinių gebėjimų ir pan. įsisavinimas, kuris siejamas su asmenybės gyvenimo etapais (vaikyste, paauglyste, branda, senatve), jos kaip politinės sistemos dalyvio pažinimu. Antruoju atveju dėmesio sulaukia ir socializacijos institucijos (šeima, švietimo sistema, žiniasklaida ir kt.), visa politinio ugdymo sistema. Abiem atvejais pripažįstama, kad politinė socializacija yra svarbi bendrosios asmenybės socializacijos dalis, turinti didelę įtaką jos veikimui sociume.

Taigi politinę socializaciją galima apibrėžti kaip politiškai nesocializuotos asmenybės tapsmą politiškai socializuota, turinčia tam tikras politines nuostatas ir vertybes bei politinio veikimo gebėjimų. Aukščiausias politinės socializacijos lygis – tapimas politiniu lyderiu. Šie procesai vyksta politinės socializacijos aplinkoje (šeimoje, ugdymo institucijose, jaunimo organizacijose), susijusioje su politinio veikimo aplinka (visuomenės politinė kultūra, ją atitinkanti politinė komunikacija, politinės organizacijos ir sąjūdžiai).

Pav. 3. Politiškai socializuotos asmenybės tapsmas ir jos politinio veikimo aplinka

Politinė socializacija skirtingais gyvenimo etapais

Politinių vertybių, politinio veikimo būdų įsisavinimas vyksta nuolat. Anot N. Luhmanno, ilgalaikis to paties pobūdžio poveikis (pavyzdžiui, vaiko kalbinė aplinka, bendruomenės gamtinė aplinka) kreipia tiek asmenybės, tiek visuomenės sistemos raidą tam tikra linkme, nes nuolat sprendamos tuos pačius uždavinius jos išsiugdo atitinkamus gebėjimus, įsisavina atitinkamas vertybes (Luhmann, 2005).

Politinė socializacija, kaip ir bet kuri socializacija, vyksta ne tolygiai, o turi savas su asmenybės amžiumi susijusias pakopas. Daugelis psichologinių asmenybės teorijų remiasi prielaida, kad vaikystės metai daro išskirtinę įtaką asmens savybėms, taigi kuria ir jo politinių prioritetų bei veiklos pamatus.

Politinės socializacijos etapai nėra tiksliai apibrėžti. Kartais jie tapatinami su amžiaus periodizacija, arba skiriama pirminė ir antrinė politinė socializacija. Antai D. Eastonas ir J. Dennisas nurodo, kad pirminė politinė socializacija prasideda nuo trejų–penkerių metų ugdant individualų požiūrį į politiką. Šie autoriai skiria keturis pirminės politinės socializacijos aspektus:

- tiesioginis politikos suvokimas (vaikas gauna informacijos apie politiką iš tėvų, perimdamas jų vertinimus, politinius jausmus ir pan.);
- politikos personalizavimas (atpažindamas politikos veikėjus vaikas pradeda susieti save su politine sistema);
- politinių vaizdinių „idealizavimas“ (stabilios simpatijos politikams ir politikai formavimasis);
- politinės socializacijos suformuotų savybių „institucionalizavimas“ (vaikiška politikos samprata tampa sudėtingesnė, ją pradeda vertinti savarankiškai) (Easton, Dennis, 1969).

Pirminės politinės socializacijos savitumas – bręstanti asmenybė prisitaiko prie politinės sistemos, nors jos veikimo ypatybių ir esmės dar nesuvokia. Dėl šios priežasties politinės informacijos suvokimą šiame etape daugiausia lemia bendravimas su tėvais, kitais įtakingais suaugusiaisiais (pedagogais, giminaičiais) ir jų autoritetas.

Pabrėžtina, kad minėti pirminės politinės socializacijos aspektai yra tarsi politinės raidos laipteliai, ir asmenybė, neįgijusi vienokių ar kitokių savybių bei gebėjimų, suvokia politinį vyksmą „vaikiškai“ – personalizuoja politines jėgas, tapatina jas su lyderiais, pastaruosius idealizuoja, priskiria jiems ypatingų, kartais kone antgamtinių galių.

Pavyzdys. *A. Narbekovas ir P. Rudalevičienė rašo: „Politikai – šalies valdovai. Jie stovi ant aukščiausios pakylės. Matomi iš visų pusių. Aukščiau tik dvasininkai ir pats Dievas. Tegu Seimo rūmai būna dvasios milžinų buveinė. Dvasios galiūnų, kuriais garsėjo mūsų tauta. Tą garbę ir šlovę susigrąžinti suteikta proga ir parlamentarams, mūsų išrinktiesiems“ (Narbekovas, Rudalevičienė, 2006).*

Vaikystėje svarbiausias socializacijos, kartu ir politinės, veiksnys yra šeima, tėvų ir vaikų tarpusavio santykiai. Vėliau vis reikšmingesnės tampa ugdymo institucijos. Jos tikslingai ugdo pilietiškumą, vaikų ir jaunimo organizacijos įtraukia į oficialią ar opozicinę politinę veiklą. Kita vertus, tiesioginis vaikų dalyvavimas politikoje yra retas. Anot J. Torney-Purta, šio pobūdžio tyrimai parodo esant tam tikrą psichologijos ir politologijos prieštarą, nes kai kurie psichologai turi patikėti, kad asmenybė socializuojasi ne tik vaikystėje, o politologai – suvokti, kad ir iki pilnametystės galima politinė įtaka (Torney-Purta, 2002).

Vaikų ir paauglių politinių nuostatų bei mąstymo tyrimai parodė, kad politinė socializacija vyksta netolygiai. Dažnai ji aktyvesnė 11–13 metų paauglių grupėje. Penkiolikmečiai vertina politinius reiškinius apibendrinami, visapusiškiau suvokia „valdžios“, „laisvės“ ir pan. sąvokas, dažnai jau susikuria politinių institucijų vaizdinius. 16–18 metų jaunuoliai kritiškiau vertina politinę valdžią ir politikus. Be to, šiame amžiuje ryškesnis asmeninis apsisprendimas – domėtis politika ar atsiriboti nuo informacijos apie ją (Lay, 2012).

Paauglystėje bei ankstyvojoje jaunystėje keičiasi ir mąstymas apie politiką. J. Adelsonas, tirdamas JAV, Didžiosios Britanijos ir Vokietijos paauglių bei jaunimo politinio mąstymo raidos tendencijas, konstatavo, kad aptariamojo amžiaus asmenys įgyja išsamesnių politinių žinių ir geriau suvokdami konkrečiai visuomenei būdingas tradicines politines vertybes pradeda jas vertinti pagal savą etinių ir politinių pažiūrų sistemą. Besiformuojanti politinių pažiūrų sistema vis dažniau paskatina politinius įvykius vertinti ne pagal jų situacinius aspektus, o vadovaujantis politinėmis vertybėmis, bendresniais etiniais principais (Adelson, 1980).

Paauglystėje, ankstyvoje jaunystėje neformalios bendraamžių grupės, jaunimo muzika, literatūra padeda nebe pasyviai, o sąmoningai rinktis politinę poziciją. Be to, anot D. Searso ir S. Levy, paauglystėje pradeda ryškėti lyties nulemiami dalyvavimo politikoje ir jos suvokimo veiksniai. Jų nuomone, paaugliai berniukai labiau nei mergaitės domisi politika, dažniau apie ją diskutuoja (Sears, Levy, 2003).

Pavyzdys. *18–24 metų amžiaus asmenys mažiau jaučia sąsajas su kuria nors politine partija. Nors iš viso 43 proc. europiečių nurodo esantys artimi vienai iš politinių partijų, tą patį teigia*

tik 30 proc. (13 proc. mažiau) 18–24 metų amžiaus asmenų. 55 metų ir vyresnių asmenų politinė tapatybė yra labiau nusistovėjusi (52 proc.) (2009 m. Europos parlamento rinkimai, <http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/post_electoral/EB71.3-FocusonAge-LT.pdf>).

Pilietinės brandos pripažinimas, arba galimybės dalyvauti rinkimuose teisinis patvirtinimas, užbaigia jaunatvinį politinės socializacijos etapą.

Politinės permainos patvirtina, kad buvo ir yra aktualūs perėjimo iš jaunystės į suaugusiojo statusą situacijos tyrimai. Jie svarbūs tiek psichologijai, tikslinančiai amžiaus nulemtų savybių apraiškas, tiek politikai. Jaunimo, visų pirma studentų, protestai Vakarų demokratinėse šalyse 1960–1970-aisiais tapo gausių politinės psichologijos tyrimų, bandant suprasti pilietinių vertybių kaitos priežastis ir padarinius, objektu. Aptariamai politinės socializacijos temai buvo svarbios remiantis šiais tyrimais padarytos išvados apie tai, kad formaliosios mokymo programos, skirtos pilietiškumo ugdymui, dažnai nebūna tokios veiksmingos, kaip neformalių grupių siūlomi sprendimai. Be to, paaiškėjo, kad politinė socializacija intensyviai vyksta ne tik paauglystėje ir ankstyvoje jaunystėje, bet ir kiek vėlesniame amžiuje (pavyzdžiui, studijų aukštosiose mokyklose metu), o svarbus jos veiksnys yra ne tik informavimas apie politiką, bet ir politinėms vertybėms perteikti skirtų mokymų pobūdis (*Andolina, Jenkins, Zukin, Keeter, 2003*).

Minėtos bei panašios pastabos rodo, kad politinė socializacija priklauso ir nuo visuomenės pokyčių, ir nuo pačios asmenybės gyvenimo laikotarpio. Vis dėlto pagal šį laikotarpį galima apibendrinti pirmąjį politinės socializacijos laikotarpį, kai bręstanti asmenybė nekritiškai priima aplinkinių, visų pirma tėvų, politines nuostatas bei vertybes, ir antrąjį laikotarpį, kai asmenybė jau gali pati, remdamasi savo įgytais gebėjimais, suvokti politinę informaciją, atlikti ar bent vertinti politinius vaidmenis, ir yra pajėgi atsispirti politinės sistemos bei politiškai orientuotų grupių poveikiui, geba savarankiškai vertinti ideologines ir politines nuostatas.

Asmenybės politinės socializacijos pradinius etapus galima laikyti esant baigtus, kai ji apsisprendžia dalyvauti ar nedalyvauti politinėje veikloje ir suteikia šiam sprendimui bei veiklai subjektyvią prasmę, išsiugdo reikiamus įgūdžius apsisprendimui įgyvendinti ir suvokia savo atsakomybę už bendruomenės gerovę. Šalia ketinimų keisti ir tobulinti politinę sistemą, asmenybė turi įgyti politinio dalyvavimo įpročių ir bent minimalių politinių žinių, įgūdžių ir vilčių. Anot M. A. Conway'aus ir D. C. Rubino, stabilioje politinėje sistemoje dvidešimtmečiai dažniausiai jau įgyja aiškias politines pažiūras, kurios vėliau kinta sąlygiškai retai (*Conway, Rubin, 1993*).

Politinės socializacijos savitumą galima atskleisti aptariant aktyviai politikoje veikiančias, politinę įtaką darančias asmenybes. Jų veikimas galimas sparčių socialinių ir politinių permainų laikotarpiu ar sąlygiškai stabilioje, prognozuojamoje aplinkoje, kai valdymo institucijos ir jų sudarymo principai daugiau ar mažiau stabilūs. Pastarosiomis aplinkybėmis politikoje dalyvauja įvairių kartų žmonės, o įprastas būdas patekti į aukščiausias valdžios institucijas – veikla jaunimo organizacijoje, partijoje, vietos savivaldoje, parlamente.

Pavyzdys. *Sugretinę Lietuvos savivaldybių ir Seimo narių amžių aiškiai matome, kad tradicinis politinės socializacijos būdas Lietuvai nebūdingas. Nors į savivaldybes gali būti renkami jaunesni žmonės (nuo 20 metų) nei į Seimą (nuo 25 metų), išrinktųjų amžius beveik nesiskiria. Ir į savivaldybes, ir į Seimą per pastarąjį dešimtmetį išrinktųjų amžiaus vidurkis – 46–49 metai, be to, jis turi nežymią, bet aiškią tendenciją didėti.*

Lietuvoje gana sąlygiškai politikus būtų galima suskirstyti į kelias amžiaus grupes: jauniausieji, t. y. nepatyrę didesnės sovietinės sistemos įtakos asmenys (iki 25–30 metų), politiškai resocializavęsi (nuo 30 iki 65–70 metų), bei šiek tiek tiesiogiai paveikti prieškarinio Lietuvos politinio gyvenimo ir kelis kartus politiškai resocializavęsi (vyresni nei 70 metų) asmenys. Realus X (2008–2012 m.) kadencijos Seimo narių pasiskirstymas pagal amžių: 25–35 metų amžiaus buvo 17 asmenų; 35–45 metų – 21 asmuo; 45–50 metų – 22 asmenys; 50–60 metų – 51 asmuo; 60–70 metų – 24 asmenys; 70 ir daugiau metų – 6 asmenys. Toks pasiskirstymas rodo, kad gausiausia Lietuvos politikų kohorta yra 45–60 metų amžiaus asmenys, kurie sudaro pusę Seimo narių (kohorta – grupė maždaug tuo pačiu metu gimusių žmonių, kurie būdami beveik to paties amžiaus yra patyrę panašius visuomeninius istorinius įvykius) (Navaitis, 2011).

Tapti aktyviu politikos dalyviu nėra daugelio žmonių tikslas, todėl brandžios asmenybės politinė socializacija vertinama atsižvelgiant ne tik į jos politinį veikimą, bet ir kitus kriterijus. Tarp jų visų pirma svarbus politinių vertybių ir normų įsisavinimas, politinių pažiūrų stabilumas, bendrasis politinės kultūros lygis, gebėjimas planuoti savo politinį elgesį, politinės veiklos aktyvumas, gebėjimas į jį įtraukti kitus ir paveikti jų politines pažiūras. Bene parankiausias politinės socializacijos vertinimo kriterijus – politinis aktyvumas. Pagal jį galima skirti: asmenybes, kurios neturi aiškių politinių pažiūrų, o jų politinį elgesį lemia situacija arba kitų įtaka; asmenybes, kurios dalyvauja visuomeninių organizacijų arba masinių politinių judėjimų akcijose; politinių organizacijų narius; visuomenės veikėjus (žinomi mokslininkai, menininkai, publicistai), kurie dėl savo profesionalumo ir populiarumo gali tapti politinės krypties oponentais ar rėmėjais; profesionalius politikus, kuriems politika yra pagrindinis veiklos būdas (Jenkins, 2013).

Politinės socializacijos veiksniai

Kiekviena visuomenė rūpinasi savo narių, ypač naujų (jaunosios kartos, imigrantų ir pan.), politine socializacija, ugdo jų politines vertybes ir gebėjimą jas įgyvendinti, kuria prielaidas įgyti daugiau politinės patirties. Šiame procese dalyvauja daug skirtingai organizuotų sistemų, iš kurių svarbiausios yra:

- šeima,
- socialinė mikroaplinka, mažos grupės, kuriose tiesiogiai bendraujama (giminės, draugai, pažįstami ir kt.),
- ugdymo institucijos (bendrojo lavinimo mokyklos, universitetai ir kt.),
- žiniasklaida,
- visuomeninės ir politinės institucijos (konfesinės bendruomenės, nevyriausybinės organizacijos, politinės partijos ir kt.),
- kultūrinė aplinka (nacionalinės ir regiono tradicijos, mokslo, meno, kultūros institucijos),
- valstybė ir jos politinė sistema.

Politinės socializacijos institucijų sąrašą būtų galima ir labiau išplėsti. Tarp jų svarbiausia – valstybė, jos politinė ir socialinė sistema, kuri žymiai lemia asmenybės formavimąsi, jos raiškos politikoje galimybes. Valstybė nustato politinės kultūros metmenis, leidžia politinę veiklą reguliuojančius įstatymus, įtvirtina politinius simbolius.

Socializacijos veiksniai konkuruoja tarpusavyje. Šios konkurencijos pripažinimas ir toleravimas arba siekis ją neigti lemia atskiro asmens politinės socializacijos vyksmą. Valstybės politinė sistema siekia plėtoti konformistinio politinio elgesio modelius, o visuomenės raida remiasi kritiniu požiūriu į valdymą.

Politinės sistemos, nepajėgios gyvuoti laisvų diskusijų, kritinio vertinimo sąlygomis, neišvengiamai bando griežtai kontroliuoti politinę socializaciją, tapatina ją su valdančiosios grupės, vyraujančios ideologijos vertybių perteikimu ir nepakantumo visoms kitoms politinėms vertybėms ugdymu. Tokia politinės socializacijos pakraipa būdinga silpnesnės ekonomikos ir atsilikusios socialinės santvarkos šalims, neturinčioms demokratinio valdymo tradicijų, bei totalitarinėms diktatūroms, kurios siekia ugdyti esamoms politinėms struktūroms nekritiškai lojalias asmenybes, o politinių pasirinkimų svarstymą, politines diskusijas laiko pavojingą reiškiniu.

Pavyzdys. *„Bet ne visi partijos nariai mąstė kaip CK... Buvo aišku, kad kai kuriuose partijos sluoksniuose atsiras diskusijos mėgėjų, kurie pasistengs primesti partijai diskusiją... Taip ir atsitiko... Diskusija prasidėjo... „Demokratinio centralizmo“ grupė reikalavo visiškos frakcijų ir grupuočių laisvės... 1921 m.*

kovo 8 d. prasidėjo X partijos suvažiavimas. Atidarydamas suvažiavimą Leninas pareiškė, kad diskusija buvo neleistina partijai prabanga... Suvažiavimas nutarė nedelsiant paleisti visas frakcines grupes...“ (Краткий курс истории ВКП(б). Репринтное воспроизведение, 1997, p. 98–102).

Psichologiškai darni politinė socializacija remiasi asmenybės ir valdžios institucijų bendradarbiavimu, racionalių požiūrių į valdymą ir pagarbą žmogaus orumui bei jo teisei į savo nuomonę. Šio pobūdžio politinės socializacijos tikslas yra asmenybė, – gerbianti kitokią nuomonę, pripažįstanti kitų teisę siekti savo tikslų, gebanti ir norinti užmegzti bei palaikyti dialogą su valdžia ir vertinanti politinės diskusijos galimybes.

Pavyzdys. *Pirmasis Čekoslovakijos Respublikos prezidentas T. G. Masarykas teigia, kad „demokratinei respublikai sukurti nepakanka monarchą pakeisti prezidentu“, tam reikia, kad „visuomenė turėtų modernų požiūrį į gyvenimą ir pasaulį, nes demokratija kyla iš požiūrio“. Plėtodamas šią mintį T. G. Masarykas nurodo esminę demokratijos ypatybę: kritikos teisę, kuri būtina laisvoms diskusijoms, nes „demokratija – tai diskusija“ (Masaryk, 1928).*

Valstybė, jos politinė sistema yra suderinta arba konfliktuoja su asmenine, šeimine, grupine patirtimi. Todėl greta politinės valdžios remiamų socializacijos institucijų bei pagrindinės politinės socializacijos krypties visada egzistuoja ir kito pobūdžio socializacija. Pastarąjį politinės socializacijos ypatumą lemia jos veiksmų tarpusavio konkurencija. Vis dėlto galima manyti, kad asmenybės raidai palankiausias politinės socializacijos pobūdis, kai valstybinė valdžia remiasi tradicijomis, o socializacijos institucijos istorinę patirtį interpretuoja vienareikšmiškai, o socialinė ir politinė perspektyva suvokiama realiai ir optimistiškai. Ne mažiau svarbus ir asmenybės santykis su valstybine valdžia, kuris gali būti kuriamas partnerystės siekiant bendrų tikslų ir juos derinant pagrindu ar konfliktuojant, kai šie tikslai prieštarauja vienas kitam. Nurodyti vidiniai socializacijos pobūdžio skirtumai gali pasireikšti kiekvienoje socializavimo institucijoje.

Šeima. Asmenybės raidai išskirtinai reikšminga ankstyvoji gyvenimo šeimoje patirtis. Čia patiriama ir pirminė politinė socializacija, nes jau pirmaisiais savo gyvenimo metais vaikas, kuriam tėvai yra įtaigus pavyzdys, suvokia šeimos santykių hierarchiją. Ji gali tapti vaikui valstybės valdžios simboliu, sąsajų tarp asmens ir valdžios formavimosi prielaida. Be to, vaikas neretai įsivaizduoja, kad užaugęs kartos tėvų gyvenimo istoriją, o tėvai viliasi, kad jų siekius vaikas įgyvendins sėkmingiau. Todėl vaikai dažnai kopijuoja tėvų elgesį, jų pavyzdžiu perima politines nuostatas (pavyzdžiui, drauge su tėvais švenčia valstybės šventes, suvokdami jas kaip džiugų įvykį). Ši situacija savo ruožtu užtikrina darnią pirminę socializaciją šeimoje. P. L. Bergeris ir

T. Luckmannas rašo: „Pasaulis, internalizuotas pirminės socializacijos metu, labiau įsitvirtina sąmonėje, nei antrinės socializacijos metu internalizuoti pasauliai“ (*Berger, Luckmann, 1966, p. 27*).

Galimas ir kitoks socializacijos pobūdis. Dėl įvairių psichologinių aplinkybių pradinė vaiko nuostata sekti tėvų pavyzdžiu gali keistis ar net pasukti priešinga kryptimi. Vaiko apleistumas, netinkamas tėvų elgesys su juo, konfliktai šeimoje daro neigiamą įtaką asmenybės raidai. Politinės socializacijos srityje irgi galimi analogiški sunkumai. Nesutampančios tėvų politinės pažiūros, šeimos ir visuomenės politinių vertybių priešprieša pasunkina užduotį perimti tradicines vertybes, nes kartais net neįmanoma suderinti vienas kitą neigiančių pasirinkimų. I. Böszörmenyi-Nagy ir D. Ulrichas nurodo tipišką tokio konflikto psichologinį vaizdą: vienas iš tėvų, skatindamas vaiko lojalumą sau ir savo vertybėms, reikalauja ignoruoti kito gimdytojo nuostatas. Jei tėvų vertybių priešprieša šeimoje dar stipresnė ir lojalumo suskaldymas dar ryškesnis, į konfliktą įtraukiami seneliai ar kiti giminės. Tada vyresnieji reikalauja, kad vaikas prisidėtų prie vienos iš konfliktuojančiųjų grupių, slopindami giluminį jo poreikį būti lojaliam abiem tėvams. Tokiais atvejais vaikas pasirenka daugumą saugią poziciją – „aš nesidomiu“, „aš nesikišu“ (*Böszörmenyi-Nagy, Ulrich, 1981*). Suprantama, kad tokia pozicija skatina atsiriboti nuo politinių vertybių ir vengti bet kokios politinės informacijos.

Analogiška padėtis susidaro, kai šeimoje ir visuomenėje vyraujančios politinės vertybės nesutampa. Šiuo atveju tėvai gali sąmoningai mėginti atriboti vaiką nuo politikos, teigti ją esant „pavojingą“, išskirtinai suaugusiesiems skirtą veiklos sritį. Tokia šeimos ir politinės sistemos priešprieša, jei abu tėvai aiškiai teigia savo opoziciją, gali net paspartinti vaiko politinę socializaciją, sustiprinti jo domėjimąsi istorija, socialiniu teisingumu, tautos teisėmis ir pan. Minėti socializacijos procesai vyksta politiškai stabiliose visuomenėse, kurių šiuolaikiniame pasaulyje nėra daug. Dažnai šeima, ypač jei joje kartu gyvena trys kartos, turi vis iš naujo prisitaikyti prie kardinalių politinių pokyčių ir atitinkamai padėti vaikams susiorientuoti besikeičiančiame pasaulyje. K. Bock teigia, kad tokia šeima, darydama poveikį vaikams, ir pati turi sparčiau bei aiškiau apsispręsti dėl savo politinės tapatybės, politinių vertybių, kuriomis vadovausis ir norės perteikti vaikams (*Bock, 2000*).

Šeima ne tik tiesiogiai diegia politines vertybes, bet ir ugdydama vaikų psichologines savybes sukuria prielaidas teikti pirmenybę vienokiam ar kitokiam politinio veikimo būdai. T. Adorno ir jo bendradarbių surinkti duomenys parodė, kad psichologinės autoritarizmo ištakos kyla iš šeimos santykių, griežtos vaikų kontrolės ir baudimo, reikalavimų besąlygiškai paklusti tėvų nuomonei. Autoritarinę asmenybę ugdo ir tėvų emocinis atsiribojimas nuo vaiko. Užaugęs toks žmogus valdžios atstovą laiko tarsi „tėvu“ ir nesvarstydamas vykdo jo nurodymus. Autoritariški žmonės neišreiškia savo agresyvumo ir priskiria šį

Murray Bowen
(1913–1990)

bruožą kitiems, visuomenėje nesijaučia saugūs, todėl perdėtai rūpinasi savo statusu ir valdžia. Be to, jie nepakantūs kitoniškumui, netoleruoja silpnumo, pritaria griežtoms bausmėms, pasižymi nuolankumu autoritetams, yra linkę pasiduoti prietarams ir stereotipams (*Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950*).

Kitoks asmenybės tipas formuojasi, jei tėvai vaikystėje neverčia vaiko elgtis pagal savo neįgyvendintus siekius, remia jų asmenybinį brendimą. Šiuo atveju, anot M. Boweno, vaikas geriau suvokia savo skirtingumą nuo tėvų ir remdamasis

tokia patirtimi ugdomi gebėjimą skirti jausminius išgyvenimus nuo realių poreikių bei intelektinių išvadų, todėl objektyviau vertina savo ir kitų emocijas, yra savarankiškesnis, o svarstydamas ir veikdamas vadovaujasi faktais ir aiškiais principais (*Bowen, 1978*).

Šeimos struktūra, vaiko vieta joje veikia vaiko asmenybę ir socializaciją. E. Berne'as teigia, kad pakanka apie tiriamąjį žinoti, kelintas vaikas jis yra šeimoje, kokia jo vieta šeimos struktūroje, ir tuo remiantis galima įvertinti kai kuriuos jo asmenybės bruožus (*Berne, 1968*). Politinei socializacijai svarbiausi iš jų – gebėjimas prisiimti atsakomybę, vadovauti kitiems. Antai su vyriausiu vaiku tėvai kurį laiką elgiasi kaip su vieninteliu, o kai šis jau pripranta prie tokios privilegijuotos padėties, staiga jo „vietą“ užima jaunesnis vaikas. Vyresnysis stengiasi išsaugoti tėvų dėmesį, o tėvai savo ruožtu tikisi, kad jis bus pavyzdys jaunesniajam ir padės jį prižiūrėti. Ilgainiui vyresnysis įgyja tam tikrų tėviškų savybių – gebėjimą vadovauti, rūpintis, prisiimti atsakomybę. Jis linkęs tapatintis su tėvais ir labiau rūpintis šeimos tradicijomis, dažniau vadovaujasi tėvų pažiūromis, nenori keisti nusistovėjusių taisyklių bei gyvensenos. Panašios ir vienintelio vaiko, kuris auga tuo pat metu geriausioje ir blogiausioje šeiminėje aplinkoje, savybės. Jis tiesiogiai perima savo tėvų savybes, jo „neišstumia“ kiti vaikai, todėl jis labiau savimi patenkintas. Tėvai iš vienturčio daug tikisi, todėl ir jo lūkesčiai dideli, jis siekia pirmauti pasirinktoje srityje. 21-asis iš 23-jų pirmųjų JAV astronautų, rašo F. J. Sulloway, buvo vyriausieji ar vienturčiai vaikai (*Sulloway, 1999*).

Jauniausias vaikas nepatiria psichologinių problemų, kylančių į šeimą atėjus kitam vaikui. Jam netenka konkuruoti dėl tėvų meilės ir vyresniųjų dėmesio, todėl lengviau jo atsisako ir neigia autoritetus.

Vidurinysis vaikas vaikystėje neturi vyresniojo teisių nei jaunesniojo privilegijų, todėl jam pasaulis dažnai atrodo neteisingas. Jis neišmoksta būti autoritetingas kaip vyresnysis ir nuoširdžiai neatsakingas kaip jaunesnysis, tačiau įgyja gebėjimų

bendradarbiauti su skirtingais žmonėmis. Taigi gali tapti geru politiku – diplomatu, derybininku ar konsensuso siekiančiu politiku.

Vaiko vieta šeimos struktūroje siejama su priklausymu jai, ankstesnių kartų gyvenimo istorijos suvokimu, kuris padeda apibrėžti būsimą vaidmenį sociume kūrimo kryptį. Šeimos istorija tampa savitu šios krypties simboliu. Iš gausybės savo gyvenimo įvykių šeima prisimena ir aptaria svarbiausius, o kitus tarsi pamiršta, laiko nereikšmingais. Šeimos sau ir aplinkiniams kuriamas įvaizdis tampa jos gyvenimo apibendrinimu. Šeima gali teigti esanti draugiška, paprasta, ir pan. Toks prisistatymas gali tapti ir ideologiniu simboliu, pabrėžiančiu visuomeninę, politinę šeimos orientaciją. Jis atitinka ir apibendrina tėvų politines pažiūras, kurias, anot R. Hardy'io, J. Carrier ir J. Endersby'o, vaikai perima tėvams nuosekliai laikantis politinių prioritetų, mielai kalbantis su vaikais apie visuomenės gyvenimą ir politiką. Be to, šių autorių duomenimis, mylinčių vienas kitą sutuoktinių ir vaikų politinės pažiūros sutampa dažniau nei konfliktinėse šeimose (*Hardy, Carrier, Endersby, 2000*).

Socialinė mikroaplinka. Šeima gyvena savitoje mikrosocialinėje aplinkoje, bendrauja su giminėmis, kaimynais. Šioje aplinkoje vaikai randa pirmuosius žaidimų draugus, susipažįsta su kitokiomis nei tėvų šeimos bendravimo taisyklėmis. Be abejonės, ta aplinka veikia asmenybės raidą, socializaciją ir politinę orientaciją.

Tarp įvairialypių socialinės mikroaplinkos veiksnių įprasta ir pagrįsta nurodyti gyvenamąją vietą – kaimą, nedidelį miestelį, didmiestį. Šis pasiskirstymas leidžia numatyti ir atitinkamus aplinkos veiksnius, darančius reikšmingą įtaką politinei socializacijai.

Kaime gyvenimo būdas pastebimai skiriasi nuo miesto, o svarbiausias skirtumas yra saviti socializacijos ir kultūros perteikimo naujoms kartoms būdai. Kaime visi visada apie visus viską žino. K. Bock aptardama gyvenamosios vietos poveikį socializacijai rašo, kad kaime motyvacijos ko nors siekti lygis yra žemesnis, mažesnis nerimastingumas, stipresnė išorinė elgesio kontrolė (*Bock, 1998*). Toks gyvenimo būdas ir jį atitinkančios savybės, anot K. B. Smalley, J. C. Warrenas ir J. P. Rainerio, lemia didesnę nusivylimą gyvenimu, dažnesnius depresijos atvejus (*Smalley, Warren, Rainer, 2012*).

Minėti ir panašūs pastebėjimai apibūdina kaimo žmones kaip ramius, neiniciatyvius, linkusius vadovautis tradicijomis. Išvardytos savybės tikrai netaptų prielaida išugdyti politiškai aktyvią asmenybę, kuri siektų platesnės politinės veiklos. Antra vertus, R. Dolata ir A. Frączekas rašydami apie lenkų vaikus pastebi, kad kaimo vaikai labiau domisi politika nei miestiečiai, o vaikystėje susiformavę interesai gali padaryti įtaką suaugusiojo pasirinkimams ir gyvenimo būdai (*Dolata, Frączek, 2002*).

N. B. Enkelmannas pastebi, kad tarptautinių korporacijų vadovai dažnai yra kilę iš nedidelių bendruomenių (miestelių), kur jie būna įgiję lyderystės patirties ir aplinkinių nuolat suvokiami kaip lyderiai, todėl atitinkamai elgiasi bet kuriomis aplinkybėmis. Jo nuomone, didelėse miesto bendruomenėse jaunas žmogus, tapęs kurios nors grupės lyderiu, kitomis socialinėmis aplinkybėmis išlieka anonimiškas, apie jo lyderystę mažai kas žino. Jis savo vaidmenį suvokia kaip situacinį, nes nuolat patiria tarsi lyderystės „atostogas“. Be to, socializacija mažoje bendruomenėje labiau susijusi su atsakingumu. Tokių bendruomenių nariai paprastai gali labiau kontroliuoti savo aplinką, todėl išsiugdo didesnę atsakomybę už ją. Mažose bendruomenėse vienam asmeniui tenka daugiau veiklos aspektų, neretai jis atlieka kelis socialinius vaidmenis, kartu plečiasi jo įtakos sfera, nes visi pripažįsta jo autoritetą ir atsižvelgia į jo nuomonę. Atitinkamai į veiklą labiau įtraukiami vaikai, o tai ugdo ir aktyvaus dalyvavimo politikoje nuostatas (*Enkelmann, 1998*).

Pradinė politinės socializacijos patirtis įgyjama mokykloje sužinant, kokios politinės vertybės vertintinos teigiamai, o kokios atmestinos, koks su politika sietinas elgesys formalių visuomenės struktūrų skatinamas, o koks tik toleruojamas ar smerkiamas. Čia vėl galima išvelgti bendruomenės dydžio ir politinės socializacijos savitumo sąsajas. Mažose bendruomenėse mokyklos irgi nėra didelės, jose mokiniai aktyviau įtraukiami į užklausinę veiklą, nes tiesiog trūksta galinčių vaidinti, šokti, dalyvauti sporto komandose ir pan. Todėl vaikai baigia mokyklą turėdami įvairesnės patirties, išmėginę bent kelias veiklos sritis, atitinkamai dažniau būna aktyvūs valstybės švenčių renginių, vaikų ir jaunimo organizacijų veiklos dalyviai.

Šiuolaikinei visuomenei būdingas mobilumas. Neretai vaikas, pradėjęs savo gyvenimo kelią nedidėje bendruomenėje, vėliau drauge su tėvais ar vienas persikelia į didmiestį ir turi įveikti psichologinį prisitaikymo prie naujos aplinkos ir bendravimo sąlygų uždavinį. Drauge jis ugdomi jautrumą socialinei aplinkai, empatiją, susipažįsta su įvairesniais socialiniais vaidmenimis.

Prisitaikymo prie naujų sąlygų išbandymas arba atveria daugiau galimybių, skatina tikėjimą savo jėgomis, arba priešingai – sukelia menkavertiškumo jausmą, todėl nederėtų pervertinti mažų bendruomenių pozityvios įtakos vaikų socializacijai ir būsimiems jų politiniams pasirinkimams. Vaiko, paauglio, vėliau – brandaus žmogaus asmenybė, jo politinis apsisprendimas ne tik priklauso nuo aplinkos, bet ir gali keisti tiek jos poveikį, tiek ir pačią aplinką.

Vaikų, paauglių ir jaunimo organizacijos visų pirma tenkina šiam amžiui būdingus poreikius: emocinių ryšių, priklausymo grupei, bendravimo, pasitikėjimo savimi sustiprinimo, kūrybinių gebėjimų išbandymo, fizinio aktyvumo ir pan. Pasaulėžiūros, tautinio ar konfesinio identiteto, politinių nuostatų formavimas

paprastai nenurodomas kaip svarbiausias tokių organizacijų tikslas, nors neretai politinės grupės sukuria bei skatina vaikų, paauglių ir jaunimo organizacijų veiklą siekdamas kaip tik šio tikslo. Tokių organizacijų veikla netiesiogiai irgi prisideda prie politinių pažiūrų ugdymo. E. Metz ir J. Younissas nurodo, kad savanoriškoje veikloje dalyvavę vidurinių mokyklų mokiniai išsamiau, negu joje nedalyvavę, galėjo apibrėžti savo politines pažiūras, labiau domėjosi politika ir geriau ją suprato (*Metz, Youniss, 2005*).

Šalia formalių paauglių ir jaunimo organizacijų veikia ir stichiškai susidariusios grupės, kurių įtaka dažnai didesnė nei organizuotų struktūrų. Tokios grupės ypač svarbios formuojantis jaunimo subkultūrai, kuri gali tapti opozicija politinei sistemai. Antai Sovietų Sąjungos laikų kariniai pionierių organizacijos atributai ir ritualai santvarkos žlugimo laikotarpiu tapo jaunimo pajuokos objektu.

Pavyzdys. *Internetinis tinklalapis „Draugas U.“ (rusų k. „Товарищ У.“) skelbia šiuo bendru pseudonimu pasirašomus įvairių autorių prisiminimus apie gyvenimą komunistinėje Rusijoje. Vienas iš tokių prisiminimų: „Pionieriai įkyrėjo savo renginiais – metalo laužo, makulatūros rinkimais, kvailomis dainomis. Noras atsiriboti kilo jau tada. Gal gailėstinga apvaizda rengė mane kitai dvasios būsenai... Žmonėms būdinga burtis į gaujas. Paaugliai irgi ne išimtis – jų gauja ypač arši ir nepakanti... Bet ne kiemo mamutai, o Valstybė ir Sistema lenkė pionierius; išsigimusi mokykla vis dėlto suteikdavo bent šiokių tokių žinių, o pionierių organizacija buvo vien ideologinis konstruktas.“ (Hexopoшee отношение к пионерам. Товарищ У., <<http://tov.lenin.ru/ideas/pioner.htm>>)*

Jaunimo subkultūra teikia jiems savarankiškumo pagrindus ir sudaro opoziciją suaugusiesiems, kartu ir jų vertybėms. Jos psichologinis pagrindas – paauglių tapatybės paieškos, savasties jausmo formavimasis, kuris vyksta integruojant įgytą patirtį ir ateities vaidmenų siekį. Kadangi tarp šių vaidmenų turi būti ir visuomenės nario – atsiribojusio nuo politikos, aktyviai ar pasyviai joje veikiančio, pozicijos ar opozicijos šalininko ir pan. – vaidmuo, paauglių ir jaunimo grupės aiškiai ar nors iš dalies apibrėžia savo politines nuostatas, kurios daugeliu atveju nekonfliktuoja su politine sistema. Tokioms grupėms pakanka atsiriboti nuo „suaugusiųjų“. Netgi politinei sistemai nepriimtinioms tautinėms ar konfesinėms mažumoms priklausantys paaugliai ar jaunuoliai gali orientuotis į sistemos vertybes, nors formaliose organizacijose, ugdymo institucijose į juos bus žvelgiama kaip į įtartinos mažumos atstovus, o vaikai iš mažumos grupių, anot W. Crosso, išmoksta labiau vertinti daugumą ir nesąmoningai siekia jai priklausyti (*Cross, 1991*).

Neformalios paauglių ir jaunimo grupės dažniausiai daro nors netiesioginį, bet žymų poveikį politinei socializacijai. Visų

pirma todėl, kad absoliuti dauguma paauglių ir jaunimo save su jomis identifikuoja, priima grupės elgesio taisykles, atributus, simboliką. Dalyvaujant tokiose grupėse paaugliai ir jaunuoliai jaučiasi saugesni, ugdo savo identitetą, išsąmonina „mes“ ir „jie“ skirtumus. Šios dalyvavimo grupėje ypatybės drauge su jos organizavimo pobūdžiu – prosociali (demokratiškai organizuota, orientuota į socialiai priimtinas vertybes), asociali (jungianti nepakankamai socializuotus, alternatyvaus gyvenimo būdo sekėjus, stichiškai konfliktuojančius su ugdymo institucijomis, orientuotus į bendrą laisvalaikį) ar antisociali (autoritariškai organizuota, konfliktuojanti su ugdymo ir teisėsaugos institucijomis, pažeidžianti viešąją tvarką), lemia jos narių politinių prioritetų pasirinkimą, ypač – politinio veikimo būdą. Todėl savo apolitiškumą deklaravusios paauglių ir jaunimo grupės gali lengvai prisijungti prie politinių protestų, tapti reikšminga masinių politinių judėjimų dalimi.

Pavyzdys. *L. van Ross prisimindama hipių judėjimą rašo: „Berods šeštąjį dešimtmetį Prancūzijoje kilo studentų maištai. Man pasisekė, aš bendravau su žmonėmis, kurie juose dalyvavo. Šiandien mažai kas prisimena tuos maištus ir ko norėjo maištininkai. Reikalavimų jie turėjo daug, bet vienas iš įdomiausių – sustabdyti TM (techninį mokslinį) progresą, ramiau gyventi, nebeplėsti pramonės, nežlugdyti planetos. Simbolis buvo hipiai, – o jie ne kvaili, dargi protingesni už daugelį. Jie tada siūlė visuomenei – užsiimkime meile, nesivaikykime šlamantčiųjų (pinigų), pamirškime karus ir tiesiog gyvenkime. Tai buvo nauja, – niekada anksčiau žmonija nekėlė sau tikslo tiesiog gyventi. Jai visada reikėjo augti, įveikti, išrasti, kovoti ir t. t. Įdomu, kaip atrodytų mūsų pasaulis, jei hipiai būtų nugalėję?“ (L. van Ross, <<http://lenny-van-ross.livejournal.com/17401.html>>)*

Prisijungimas prie vaikų, paauglių ir jaunimo organizacijų veiklos ir pasitraukimas iš jos tarsi įrėmina politinę socializaciją jaunesniame amžiuje ir žymi perėjimą į kitą socializacijos etapą – pilietinės brandos pripažinimą, teisės dalyvauti rinkimuose suteikimą.

Vėlesniais politinės socializacijos etapais svarbesnės nebe amžiaus nulemtos psichologinės savybės, o naujų politinių vaidmenų įsisavinimas, asmeninės politinės patirties apibendrinimas.

Vyresniojo amžiaus žmonių politinė socializacija ir resocializacija

Socializacijos pokyčių seką A. C. Liefbroeris ir L. Toulemonas apibūdina kaip edukacijos pabaigą, darbinės veiklos pradžią, išėjimą iš tėvų namų, pirmąją santuoką, pirmojo vaiko gimimą (Liefbroer, Toulemon, 2010). Tokia seka gana gerai išreiškė asmenybės socializaciją XX a. pradžios visuomenėje. Ji taip pat atitiktų ir tuo metu paplitusią socializacijos sampratą, kuri rėmėsi biheivoristiniu požiūriu, pabrėždama aplinkos poveikį asmenybei. Todėl politiškai socializuojamos asmenybės ir grupės buvo apibūdinamos kaip daugmaž pasyviai priimančios poveikius. Atitinkamai politinės socializacijos procesas skildavo tarsi į dvi dalis: vaikystei, paauglystei, jaunystei būdingą politinių vertybių perėmimą bei suaugusiam žmogui priimtinių politinių vertybių savarankišką pasirinkimą ir jų sklaidą.

Visuomeninės, politinės permainos ir politinės psichologijos raida keitė šią sampratą. Vyresnieji asmenys (tėvai, pedagogai ir pan.) XX a. pabaigoje—XXI pradžioje bent iš dalies prarado politinį autoritetą, giminytės ryšiai mažiau lėmė politinį apsisprendimą. Todėl dabartinis jaunimas, anot J. Arnetto, socializaciją suvokia kaip socialinę brandą ir labiau ją sieja su asmeninių savybių ir gebėjimų įgijimu, patirtimi, o ne su socialinio statuso pokyčiais (Arnett, 2010).

Analogiškai kito ir vyresnio amžiaus žmonių politinės socializacijos suvokimas. Čia tiktų pastebėti, kad ir vyresnio amžiaus sąvoka, kartais vartojama politinėje psichologijoje, nėra griežtai apibrėžta, nes formali vaikystės pabaiga (teisine prasme — sulaukus 18 metų) ne visada sutampa su politine asmenybės branda. Todėl nors asmenybės chronologinis amžius, su juo susijusių politinių teisių ir politinių nuostatų bei gebėjimų raida dažnai yra vaikystėje, paauglystėje ir jaunystėje įgytos politinės socializacijos indikatoriai, bet, anot R. M. Merelmano, politinę socializaciją geriau paaškina horizontalus jos supratimas, — kad tai yra nuolatinė tarpusavyje konkuruojančių pasaulio vaizdinių atranka. Ši politinės socializacijos samprata pabrėžia socializacijos veiksmų ir socializuojamos asmenybės lygiavertiškumą (Merelman, 1986).

C. Washburnas irgi nurodo, kad asmenybės gyvenimo ciklas ir socializacijos veiksniai gali būti nagrinėjami kaip susijusios sistemos. Socializacijos veiksniai lemia asmenybės politinį apsisprendimą, bet jų vaidmuo nėra absoliutus, o priklauso nuo tarpusavyje sąveikos, asmenybės jau įgytos politinės socializacijos patirties ir padėties socialinėse struktūrose (Washburn, 1994).

Minėtieji ir analogiški požiūriai į politinę socializaciją leidžia jų besilaikantiems autoriams kiek kitaip apibūdinti esminius politinės socializacijos veiksmus, iš kurių svarbiausią vaidmenį

skiriant ne organizuotam ar stichiniam politiniam ugdymui, o asmenybės ekonominiam statusui, jo pasikeitimų pobūdžiui. Antai M. Jenningsas rašo, kad praėjus dešimtmečiui nuo ekonominės krizės tie žmonės, kuriems jos metu buvo apie trisdešimt, būna konservatyvesni ir labiau autoritariški nei krizės nepatyrusieji (*Jennings, 1987*).

Suprantant politinės socializacijos procesą kaip požiūrio į politiką formavimąsi bei kaip vienos kartos ir vienos socialinės grupės politinių idėjų, normų, politinės kultūros perdavimą kitai kartai (kitoms grupėms), galima pastebėti, kad jis vyksta asmenybės ir visuomenės lygmenimis. Jaunesniame amžiuje reikšmingesnis visuomenės lygmuo, nes šio amžiaus asmenys veikiau yra ne politinės socializacijos subjektas, o objektas. Suaugusieji turėtų savarankiškai vertinti politiką, todėl minėti politinės socializacijos lygmenys labiau subalansuoti. Vyresnio amžiaus žmonės įgyvendina socialinius politinius vaidmenis, iš jų tikimasi nuoseklaus reagavimo į politines idėjas, programas, politinius įvykius. Todėl jų politinės socializacijos tyrimai paprastai mažiau orientuoti į proceso ir veiksmų apraškas, o skirti atskleisti esmę – politines nuostatas ir veikimą.

Vyresnio amžiaus žmonių nuostatos ir veikimo būdas mažiau kinta. Todėl politinę socializaciją galima sieti su daugelyje valstybių nustatytais formaliais reikalavimais politiškai socializuotam asmeniui. Antai norintys įgyti pilietybę, t. y. tapti lygiaverčiais su kitais pilietinės bendruomenės nariais imigrantai turi išmokti vietos kalbą, žinoti politinės sistemos ypatumus ir politinio elgesio taisykles, įsisavinti svarbiausias, tarp jų ir politines, visuomenės vertybes. Tokie reikalavimai imigrantams drauge apibrėžia visiems piliečiams bendras minimaliąsias politinės socializacijos nuostatas (*Lay, 2012*).

Aptartos politinės socializacijos kaip proceso, kuris nėra baigtinis, bet pasižymi savita kaitos kryptimi – išorinių poveikių silpnėjimu, savarankiškų asmenybės sprendimų reikšmės stiprėjimu bei sąlyginiu politinio apsisprendimo pastovumu – schemas atrodo pakankamai nuoseklios, tačiau politinė realybė yra sudėtingesnė.

Besitęsianti visą gyvenimą politinė socializacija suteikia vaikystėje ir paauglystėje susiformavusioms asmenybės vertybėms visapusiškumo, sudaro prielaidas jas aiškiau suvokti. Politinė socializacija yra ir valstybės, tautos, bendruomenės istorinės patirties apibendrinimas, požiūrio į ją formavimas. Staigių ir radikalių socialinių, politinių pokyčių laikotarpiu tiek visa visuomenė, tiek konkreti asmenybė neretai yra priversta iš naujo įvertinti savo politinius sprendimus, atsisakyti senų politinių vertybių ir rinktis kitas. Todėl politinė resocializacija, anot A. Giddenso, – tai asmenybės elgesio pokyčiai, senų elgsenos būdų atsisakymas ir naujų pasirinkimas (*Giddens, 2004*).

Esminis politinių vertybių ir veikimo būdų pasikeitimas nėra retas. Jų buvo kone visais istorijos laikotarpiais – XX a. po Pirmojo pasaulinio karo, kai monarchijas keitė respublikos, įsigalint Hitlerio diktatūrai nacistinėje Vokietijoje ir Stalino – Sovietų Sąjungoje. Po Antrojo pasaulinio karo politinės vertybės buvo iš naujo įvertintos Vokietijoje, Japonijoje, Italijoje, o po komunistinių diktatūrų žlugimo – Rytų Europoje ir buvusios Sovietų Sąjungos valstybėse. Atitinkamai po šių visuomenės permainų turėjo įvykti ir asmenybių politinė resocializacija.

Demokratinės ir diktatūra paremtos politinės sistemos, siekdamos politinės resocializacijos, renkasi skirtingus veikimo būdus. Demokratiškos visuomenės, kurioms būdinga tolerancija, pagarba žmogaus orumui, teisėms ir vertybėms, politinę resocializaciją organizuoja kaip teisingumo įgyvendinimo ir racionalaus pasirinkimo skatinimą. Diktatūros atveju gi remiamasi nuostata, kad, anot F. A. von Hayeko, asmenybė sunkiai geba formuluoti savo politines nuostatas ir politinio dalyvavimo prielaidas, todėl neretai prisitaiko prie politinių pokyčių nesuvokdama jų prasmės, tiki politikos „nepažinumu“ ir priskiria autoritariniam lyderiui galią suvokti istorinių permainų kryptį, išvelgti valstybės, tautos tikslus, kurių neturintys tokių gebėjimų piliečiai esą negali suprasti (Hayek, 1944). Be to, diktatoriškų politinių sistemų lyderiai, kurdami politinės prievartos prielaidas, siekė visuomenės supriešinimo, todėl sąlygiškai mažiau rūpinosi politine resocializacija, o daugiau politine prievarta ir neigdami vyresniosios kartos vertybes deklaravo „jaunimo“ prioritetą. Toks kartų supriešinimas ypač aiškiai atsiskleidavo represuojant opozicinių grupių atstovus ir turėjo didelį poveikį vaikų, kurių tėvai buvo persekiojami, psichologinėms savybėms.

Pavyzdys. *G. U. Soldatova nurodo, kad Sovietų Sąjungoje vykdyti trėmimai griovė daugelio šeimų giminystės ryšius. Tėvai prarasdavo galimybę auklėti vaikus, broliai ir seserys – padėti vienas kitam. Kai kurios išblaškytos šeimos vėliau vėl susijungė, bet nemažai to nebegalėjo padaryti. Suprantama, tai ardė kartų dvasinį bendrumą, tradicijų perėmimą. Autorės tyrimai liudija, kad vykstant priverstiniam perkeldinimui negalima kalbėti apie „normalų“ reagavimą į nenormalias aplinkybes, todėl tremtiniais ir perkeldintiesiems būdingi psichosomatiniai sutrikimai bei identiteto krizė. Jie jaučiasi depresyvūs, nepajėgūs kontroliuoti savo gyvenimo ir linkę agresyviai reaguoti. G. U. Soldatova taip pat teigia, kad gali keistis šių žmonių motyvacija, vertybių hierarchija, menkėti savivertė, tačiau bandydami kompensuoti savo praradimus jie gali labiau skatinti vaikus siekti aukštesnio išsilavinimo ir socialinio statuso (Soldatova, 2002).*

Politinė resocializacija daugeliu atveju vyksta panašiomis socialinėmis ekonominėmis sąlygomis – atsiradus ideologiniam vakuumui, skurstant didelei daliai visuomenės, padidėjus

nusikalstamumui ir susilpnėjus teisėsaugai, diskreditavus buvusias politines institucijas ir politinius lyderius. Šeima, jos vertybės tokiu metu irgi patiria sunkumų.

Kartais asmenybė pati inicijuoja permainas aplinkos, kurioje ji privalės politiškai resocializuotis. S. Z. Gitelmanas, tirdamas asmenų, persikėlusių iš JAV ir Sovietų Sąjungos į Izraelį, politinę resocializaciją nustatė, kad jos sėkmę lemia keletas veiksnių, pagal kuriuos galima konstruoti politinės resocializacijos indeksą, leidžiantį numatyti persikėlusiujų integraciją į jiems naują politinę sistemą. Svarbiausieji iš tokių veiksnių yra kalba, politinė patirtis ir tapatinimasis su valstybe bei socialine grupe (*Gitelman, 1982*).

Imigrantų tyrimai suteikė ir daugiau informacijos apie politinę resocializaciją. Jie parodė, kad išitraukimas į naują politinę sistemą keičia politines nuostatas, o iš jų labiausiai kinta atskirų politinių įvykių vertinimas, mažiau – bendrųjų politinių idėjų vertinimas, mažiausiai – esminės politinės nuostatos. Gana pastovus yra požiūris į valdžią, jos sampratą. Be to, pagrindinės politinės nuostatos, įgytos kitoje politinėje sistemoje, ypač ankstyvosios politinės socializacijos laikotarpiu (iki 5–7 metų amžiaus), kinta nedaug. Iš nedemokratiškai valdomų šalių į demokratines šalis persikėlusiems imigrantams būdingas aukštas pasitikėjimo politinėmis institucijomis lygis. Paprastai toks perdėtas pasitikėjimas trunka iki penkerių metų (*Richardson, 1967*).

SANTRAUKA. Apibendrinant politinės socializacijos aptarimą galima pastebėti, kad egzistuoja bent du požiūriai į šios srities tyrimų rezultatus: politinė socializacija suprantama kaip sąmoninga ir tikslinga veikla, kurios paskirtis – perteikti politines vertybes ir įsitikinimus; arba kaip visuma su politika susijusių tiek įsisąmonintų, tiek neįsisąmonintų poveikių, kurie nuolat ugdo asmenybės politinius gebėjimus. Pirmajam požiūriui atstovauja ne tik politinės socializacijos tyrinėtojai, bet ir pati politinė sistema, kuri tiek atskiros politinės organizacijos, tiek visos valstybės lygmeniu nuolat susiduria su politinių vertybių ugdymo ir naujų politikų įtraukimo į politiką užduotimi. Antruju atveju prie politinės socializacijos veiksnių priskiriami ir tiesiogiai su politine sistema nesusiję dalykai – šeima, socialinė mikroaplinka, mažosios grupės, kuriose bendraujama tiesiogiai (giminės, draugai, pažįstami ir kt.), visuomenės kultūra ir pan., o politinė sistema bando juos kontroliuoti. Nepriklausomai nuo politinės socializacijos sampratų skirtumų, sutariama, kad ji yra svarbi bendrosios asmenybės socializacijos dalis.

Kiekviena visuomenė rūpinasi savo narių, ypač naujų (jau-nosios kartos, imigrantų ir pan.), politine socializacija, ugdo jų

politines vertybes, siekia įtvirtinti jai būdingą politinio elgesio modelį, todėl politinė socializacija yra ir valstybės, tautos, bendruomenės istorinės patirties apibendrinimas, požiūrio į ją formavimasis. Staigių ir radikalių socialinių, politinių pokyčių laikotarpiu tiek visa visuomenė, tiek konkreti asmenybė yra priversta iš naujo įvertinti savo politinius apsisprendimus, atsisakyti senų politinių vertybių ir rinktis kitas, – kitaip sakant, politiškai resocializuotis.

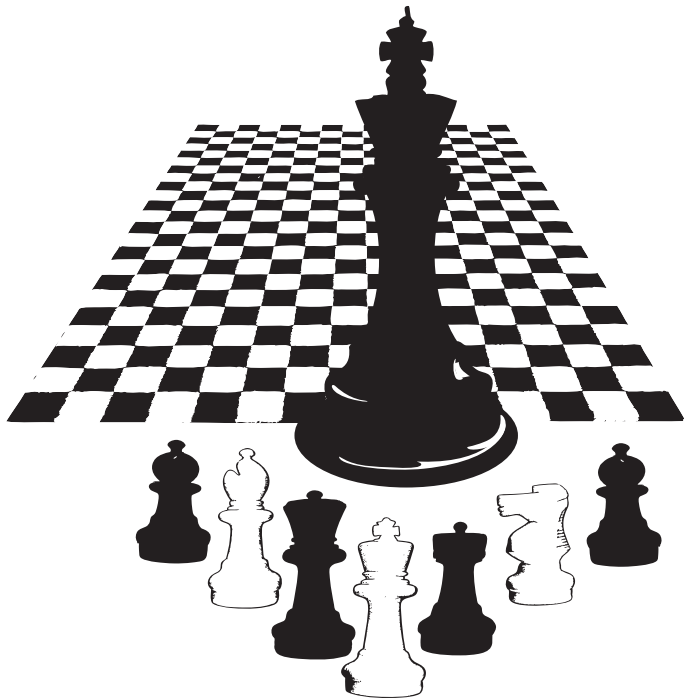
Esminis politinių vertybių ir veikimo būdų pasikeitimas vyko kone visą XX amžių. Demokratinės ir diktatūros politinės sistemos rinkosi skirtingus politinės resocializacijos būdus. Demokratinio valdymo visuomenės politinę resocializaciją organizuoja skatinamos teisingumo įgyvendinimą ir racionalų pasirinkimą, o diktatoriškos, kurdamos politinės prievartos prielaidas, siekė visuomenę supriešinti, todėl sąlygiškai mažiau rūpinosi jos politinė resocializacija.

Kartais asmenybė pati inicijuoja savo politinės resocializacijos permainas (emigruoja į kitokios politinės sistemos šalis). Šiuo atveju resocializacijos sėkmę lemia politinė patirtis ir tapatinimasis su valstybe bei socialine grupe. Tokios politinės resocializacijos metu labiausiai kinta atskirų politinių įvykių vertinimas, mažiau – bendrųjų politinių idėjų vertinimas, ir mažiausiai – esminės politinės nuostatos, o požiūris į valdžią ir jos samprata lieka gana stabili.

Politinė socializacija lemia ir asmenybės politinį aktyvumą: domėjimąsi ar nesidomėjimą politika, dalyvavimą ar nedalyvavimą politinėje veikloje. Todėl yra pagrįsta aukščiausiu politinės socializacijos lygiu laikyti politinę lyderystę.

Politinė lyderystė

- Psichodinaminės lyderystės teorijos • Lyderio bruožų teorijos
- Lyderystės įgūdžių teorijos • Lyderio elgesio teorijos: situacinė, „kelio ir tikslo“
 - Lyderio ir grupės nario mainais paremta lyderystė
- Charizmatinė lyderystė • Kultūriniai politinės lyderystės savitumai
 - Politinė lyderystė ir lytis

Apibūdinti politinius lyderius, drauge atsakyti į klausimus: „Kas valdo?“ ir „Kas turėtų valdyti?“ bandyta dar Antikos epochoje. To meto rašytojas ir istorikas Plutarchas gretindamas Romos ir Graikijos politinius veikėjus tvirtino, kad bendruomenėje iškyla stipriausieji (*Plutarchas*, 1996).

Bandydamas aprašyti politinį lyderį Renesanso filosofas N. Machiavellis teigė, kad tik klastingas, moralinių principų neturintis valdovas gali patirti sėkmę (*Machiavelli*, 2009). Šis požiūris ne vienam politikos filosofui pasirodė toks tikslus, kad ir šiandieną vis dar vartojama „machiavelizmo“ sąvoka. Ypatingą lyderio vaidmenį pabrėžė F. Nietzsche, rašęs, kad visuomenės tikslas yra išugdyti lyderį – antžmogį, kuris būtų iškilęs virš žmonių taip, kaip žmogus iškilęs virš beždžionių (*Nietzsche*, 1969).

Be vargo rastume ir daugiau autorių, kurie pritarė nuomonei dėl politinės lyderystės savitumo ir laikė ją visuomenės organizavimo būtinybe. Šiuolaikinė politologija irgi nemenką dėmesį skiria politinės lyderystės fenomenui, o kai kurie politikos psichologai, kaip minėta, politinės psichologijos objektą tapatina su politikų psichologijos tyrinėjimais.

Politinės lyderystės samprata svarbi apibūdinant ir visuomenės socialinę psichologinę būklę, nes daugelis žmonių itin personifikuoja politines idėjas ir valstybės, ar netgi savo asmeninę, perspektyvą tapatina su vieno ar kito politinio lyderio sėkme.

Pavyzdys. *Viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų centro „Vilmorus“ atliktas tyrimas rodo, kad didžiausią įtaką pasirenkant už ką balsuoti turi partijos lyderis bei jo asmeninės savybės (39,6 proc. atsakymų) ir partijos sąrašė esantys politikai (37,9 proc. atsakymų) bei jų asmeninės savybės (21,6 proc. atsakymų). Balsuojant už kandidatą į Seimo narius daugiausia įtakos turi jo asmeninės savybės (68,1 proc. atsakymų) ir žinomumas (46,3 proc. atsakymų) (Iniciatyva, kviečianti balsuoti visus vairuotojus ir išvykusius piliečius, <www.balsas.lt/naujiena/264698>).*

Nekelia didesnių abejonių prielaida, kad politiniai lyderiai visuomenės gyvenimui daro ir dar ilgai darys didelį poveikį. Todėl jų savybių, elgesio ir santykių su kitais politinės veiklos dalyviais (sekėjais, priešininkais) dėsnių pažinimas yra svarbus politinės psichologijos uždavinys, kurį spręsti veikiausiai pradedama pamėginus atskirti labai panašias, bet vis dėlto skirtingas vadovavimo ir lyderiavimo veiklas. Nors sutariama, kad vadovais ir lyderiais dažnai laikomi tie patys asmenys, politikoje jų vaidmenys skiriasi gal net ryškiau nei kitose veiklos sferose.

Kaip teigia S. R. Balzacas, vadovas pirmiausia rūpinasi jam priderama organizacijos sritimi: veiklos planavimu, personalo parinkimu, kontroliavimu, kylančių problemų sprendimu ir tvarkos palaikymu, o lyderis – veiklos krypties nustatymu, žmonių vienijimu, motyvavimu ir įkvėpimu dirbti, permainų įgyvendinimu (*Balzac*, 2014). Kone visus pastaruosius uždavinius, aptardamas

politiko asmenybę, išvardija T. Prestonas (*Preston, 2001*), todėl pagrįsta būtų aptariant politikus remtis psichologinėmis lyderystės teorijomis. Tačiau tenka sutikti ir su R. M. Stogdillu bei B. M. Bassu, kurie apžvelgę lyderystės teorijas ir tyrimus pastebėjo, kad „skirtingų lyderiavimo termino apibrėžimų yra beveik tiek pat, kiek ir žmonių, bandžusių jį apibūdinti“ (*Stogdill, Bass, 1981, p. 45*). Tikėtina, kad politinės lyderystės teorijų gausą lemia skirtingos politinės sistemos ir skirtingos politinės sąlygos, kuriomis veikia lyderis. A. M. Ludwigas nurodo kelis pagrindinius politinių lyderių tipus ir pabrėžia, kad jų vaidmens atlikimą lemia skirtingos psichologinės savybės (žr. 4 pav.).

Absolius monarchas

- absoliuti, iš transcendentalumo kildinama, paveldima valdžia, pašventinama bažnyčios,
- niekam neatsakingas,
- turi įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisinę valdžią,
- su valdžia įgyja ypatingų gebėjimų (pavyzdžiui, gydo).

Tironas

- valdžią įtvirtina karine galia,
- sprendimus įgyvendina prievarta,
- valdymas pasižymi žiaurumu ir korupcija,
- valdžia neturi ideologinio pagrindo.

Vizionierius

- totalitarinis valdymas,
- rėmimasis politine ideologija ir jos skatinimas,
- socialinė „inžinerija“;
- nėra fiksuotos kadencijos, nenustatytas valdžios perdavimo būdas.

Autoritaras

- siekia išsaugoti socialinį stabilumą ir teisinę tvarką,
- remiasi įstatymais ir tradicijomis,
- valdymą grindžia biurokratija,
- nėra fiksuotos kadencijos.

Pereinamojo laikotarpio lyderis (angl. *Transitionals*)

- įgyja valdžią kaip išsivadavimo arba nepriklausomybės kovų vadovas,
- pasireiškia autoritarinio valdymo tendencijos,
- valdžią riboja konstitucija ir fiksuota kadencija,
- dažnai įgyja ypatingą statusą (pavyzdžiui, „tautos tėvo“).

Demokratas

- išrinktas ribotai kadencijai,
- įgaliojimus apibrėžia įstatymai,
- įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisinės valdžios galių pusiausvyra,
- didesnis dėmesys deryboms ir kompromisams.

Pav. 4. Politinės lyderystės savitumas
Šaltinis: Ludwig (2001), p. 41.

Psichodinaminės lyderystės teorijos

Šios teorijos remiasi nuostata, kad egzistuoja geriausiai lyderio veiklai tinkantys asmenybės tipai, kurių savitumą nulemia pašąmoniniai motyvai ir jausmai. Joms bendras ir sutarimas dėl išskirtinės pirminės politinės socializacijos, vaikystės patirčių, šeimos santykių įtakos formuojantis politinio lyderio asmenybei. Pripažįstama, kad lyderio savybės, motyvacija ir jausmai išsiugdomi (išugdomi) vaikystėje ir vėliau menkai kinta.

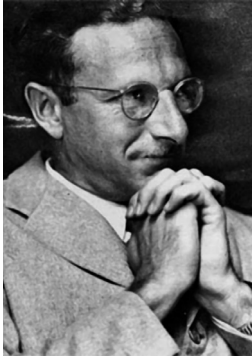
Psichodinaminių lyderystės teorijų ištakos yra psichoanalizėje. Jai plėtojantis plėtėsi ir lyderystės samprata, todėl šiandieną nebūtų lengva net išvardyti visus autorius, kurie aptarinėjo lyderystę bei politinę lyderystę remdamiesi psichoanalitinėmis išvalgomis. Vis dėlto jau minėtos esminės šios teorinės krypties nuostatos leidžia apibendrinti psichodinaminį požiūrį į politinę lyderystę.

Šio požiūrio atstovai dažnai sutaria, kad politiniais lyderiais tampa išskirtinės asmenybės. Antai A. Zaleznikas rašo, kad lyderiai, skirtingai nuo kitų vadovų, yra tarsi kitos rūšies žmonės (Zaleznik, 2004). Šių žmonių savitumą politikoje bando apibrėžti ir J. L. Hollandas. Jo nuomone, politiko profesija (pavyzdžiui, visuomeninės organizacijos vadovas, politologijos dėstytojas) yra susijusi su tam tikra interesų kryptimi ir gebėjimais. Jis siūlo skirti šešis asmenybės tipus: realistinį, artistinį, tyrinėtojo, socialinį, verslo ir konvencinį. Šioje sistemoje politikas būtų priskirtas verslininko tipui. Anot J. L. Hollando, verslininko tipo asmenybės būdingi verbaliniai gebėjimai, kuriais jie naudojami vadovaudami tokioms profesinės veiklos sferoms kaip rinkodara, verslas ir politika. Šie žmonės entuziastingi, energingi, dominuojantys, pasitikintys savimi (Holland, 1973). J. L. Hollando teorinio modelio pagrįstumas gali būti patikrinamas gana paprastai. Tereikia sugretinti turinčių verslo patirtį politikų skaičių su politikų, priskirtinų kitoms profesinėms grupėms bei neturinčių tokios patirties, skaičiumi.

John L. Holland
(1919–2008)

Pavyzdys. Tarp 2008–2012 metų kadencijos Seimo narių galima rasti 45 politikus (t. y. beveik trečdalį Seimo narių), kūrusių savo verslą ar buvusių verslo struktūrų vadovais. Nemenka dalis Seimo narių jau ilgą laiką yra politikai arba buvo valstybės tarnautojai, todėl nedirbo kitose veiklos sferose. Taigi pakankamai pagrįsta yra išvada, kad J. L. Hollando aprašytasis profesinis tipas sėkmingai daro politinę karjerą (Navaitis, 2011).

Eric Berne
(1910–1970)

Psichodinaminės lyderystės teorijos atstovai pripažįsta, kad lyderio tipui būtinoms savybėms pradeda formuotis vaikystėje. Drauge formuojasi ir šiam tipui būdinga motyvacija, gyvenimo tikslų ir jų siekimo būdų samprata. E. Berne'as rašo, kad kiekvienas žmogus, dar vaikystėje galvodamas apie savo ateitį, tarsi kino filmą peržiūri savo gyvenimo scenarijus ir renkasi, kuriuo keliu jam eiti (*Berne, 1972*). Šią E. Berne'o mintį patvirtina ne vieno politiko psichologinė biografija, parodanti sąsajas tarp ankstyvo apsisprendimo siekti politinio lyderio vaidmens ir vėlesnių realių laimėjimų. Ją taip pat atitinka ir gana nuoseklus samprotavimas – vadovauja ir tampa lyderiais tie, kurių išskirtinis bruožas yra poreikis vadovauti. Todėl D. C. McClellandas pagrįstai teigia, kad sėkmės ir valdžios poreikiai reikšmingiausi siekiant lyderystės (*McClelland, 1961*).

Lyderio bruožų teorijos

Psichodinaminėms lyderystės teorijoms artimos lyderystės bruožų teorijos, kurios remiasi prielaida, kad lyderystę lemia konkrečios asmeninės savybės, skiriančios lyderį nuo nenorėjusių ar nesugebėjusių juo tapti asmenų. Nuosekliai laikantis tokios prielaidos manytina, kad lyderiai turėtų visada ir visomis aplinkybėmis skirtis nuo savo sekėjų, todėl neretai minėtos įgimtas didžiųjų politinių lyderių savybes pabrėžiančios teorijos įvardijamos kaip „didžiojo žmogaus“ teorijos. Šio požiūrio atstovai S. A. Kirkpatrick ir E. A. Locke'as teigia: „neabejotina, kad lyderiai skiriasi nuo kitų žmonių“ (*Kirkpatrick, Locke, 1991, p. 50*).

Kiti bruožų teorijos atstovai, pripažindami lemiamą asmeninių lyderiu tampančio asmens savybių vaidmenį, vis dėlto teigia, kad jos nėra griežtai genetiškai determinuotos, bet gali būti ir išmoktos. Tarp lyderiui būdingų savybių, anot S. P. Robbins'o, yra veržlumas ir ambicingumas, troškimas vadovauti kitiems, daryti jiems įtaką, sąžiningumas ir principingumas bei kompetencija (*Robbins, 2003*). P. G. Northouse'as apibendrindamas įvairių autorių atliktus lyderių tyrimus nurodo, kad lyderiui svarbiausia yra intelektas, pasitikėjimas savimi, ryžtingumas, garbingumas ir socialumas (*Northouse, 2007*). Pastarosios savybės minimos ir ne vieno politinio lyderio psichologinėje biografijoje. Dera pabrėžti ir tai, kad šių savybių stokoję politiniai lyderiai kurdami savo įvaizdį stengėsi sudaryti įspūdį, kad jos jiems būdingos, o politiniai oponentai neretai bandė šias jų savybes paneigti.

Intelektas. Yra pakankamai duomenų, leidžiančių teigti, kad lyderiai pasižymi bent kiek didesniu intelektu nei jų valdiniai ar sekėjai. Šie duomenys atitinka ir viešąją nuomonę, todėl nė vienas politinis lyderis nebandė kurti neišmanėlio įvaizdžio, o pretendavusių į intelektualinį pranašumą bei akademinį titulą tikrai netrukėjo.

Pavyzdys. *J. V. Stalinas, jau įgijęs neginčijamą valstybės vadovo statusą ir atsikratęs realių politinių konkurentų, vis tiek panorą prisistatyti visuomenei dar ir kaip naujų mokslinių tiesų atradėjas ir paskelbė lingvistikai skirtą tekstą „Marksizmas ir kalbotyros problemos“ (Сталин, 1950).*

Pasitikėjimas savimi. Lyderiams būdinga saviklioja, tikėjimas savo gebėjimais, žiniomis ir įgūdžiais. Aukščiausio statuso politiniai lyderiai suvokia, kad šios jų savybės negali būti pakankamos spręsti tuos uždavinius, su kuriais susiduria, nes uždavinių apimtys leidžia kalbėti tik apie didesnę ar mažesnę pasirengimą juos įveikti. Intelektas jiems leidžia išvelgti tikruosius pavaldinių gebėjimus bei savikritiškai vertinti savuosius, taip pat suvokti, kad atskleidę savo neryžtingumą gali prarasti galimybę veikti. Todėl jiems tenka suderinti pasitikėjimą savimi ir savikritiškumą. Paprastai šis vidinis procesas vyksta priimant sprendimą, juo remiantis priskiriant sau kaip lyderiui reikalingas savybes ir vėliau jas pademonstruojant galimiems sekėjams.

Pavyzdys. *1940 m. hitlerinės Vokietijos nugalėta Prancūzija kapituliavo ir birželio 22 d. susitarusi su Vokietija dėl taikos sąlygų pasitraukė iš karo. Aptardamas tą situaciją generolas Ch. de Gaulle'is savo memuaruose rašo nusprendęs: „Kol gyvas kovosiu kur tik prireiks, tiek kiek reikės, kol priešas bus sutriuškintas ir bus nuplauta tautos gėda. Kaip tik tą dieną aš priėmiau sprendimą, nulėmusį mano tolesnę veikimą.“ Kreipdamasis į prancūzus iš Londono per radiją ir kviesdamas juos tęsti kovą sakė: „Tikėkite manimi, nes aš žinau ką kalbu“ (de Gaulle, 1954, p. 97).*

Ryžtingumas. Nerodantis iniciatyvos, atkakliai nesiekiantis tikslo, nebandantis dominuoti politinis lyderis būtų reta išimtis.

Aukščiausius populiarumo reitingus politikai pasiekia ėmęsi ryžtingų veiksmų: antai H. M. Thatcher – karo dėl Folklando salų pradžioje, B. Clintonas – prasidėjus karo veiksams prieš Iraką, J. Bushas – pradėjus bombarduoti Talibano stovyklas Afganistane. Ryžto reikšmę gerai iliustruoja ir tai, kad naujas politinis lyderis, anot G. G. Počercovo, paprastai kuria savo įvaizdį pranešdamas galimiems sekėjams esąs jaunesnis, veržlesnis ir ryžtingesnis už dabartinę valdžią (*Почепцов, 2000*).

Garbingumas. P. L. Schindleris ir C. C. Thomasas nurodo, kad garbingumo suvokimas susijęs su lyderio vertinimu, kuris remiasi pasitikėjimu, kompetencijos, nuoseklumo, lojalumo ir atviru-

mo atstovaujamesiems pripažinimu. Garbingumas patvirtina sąžiningumą bei teisingumą ir yra svarbiausias pasitikėjimo elementas. Kompetencija įrodo žinias ir įgūdžius, leidžiančius įvykdyti pažadus. Nuoseklumas reiškia nuspėjamumą, veiksmų ir pranešimų darną. Lojalumas – pasiryžimas veikti atstovaujamųjų labai ir atvirumas – užtikrina, kad nebus nuslepiama reikšminga informacija (*Schindler, Thomas, 1993*). P. G. Northouse'as taip pat rašo apie garbingumą – išskirtinį lyderio bruožą. A. Cole'as, aptardamas politinius lyderius, rašo apie patikimumą ir principų laikymąsi, ir pabrėžia, kad kaip tik šios savybės leido F. Mitterrandui atlikti jam tekusius politinius partijos vadovo, prezidento, Europos ir pasaulio politinio lyderio vaidmenis (*Cole, 1997*).

Iš pirmo žvilgsnio P. G. Northouse'o ir A. Cole'o bei kitų autorių pateikiami lyderio ir politinio lyderio apibūdinimai atrodo kone identiški, tačiau istorija liudija, kad iš politinių lyderių buvo tikimasi tarsi kitokio pobūdžio garbingumo nei iš lyderių, veikusių kitose srityse. Politikos kaip kompromisų meno samprata irgi patvirtintų, kad politinis lyderis neįpareigojamas visada besąlygiškai laikytis principų. Kita vertus, jų nesilaikymas, vadovavimasis asmeniniais ar siauros grupės interesais irgi gali neigiamai paveikti lyderio politinę karjerą. Juk jam neretai keliami gerokai didesni, kitiems asmenims net netaikomi reikalavimai. Antai JAV prezidentui W. J. B. Clintonui grėse apkalta už nuslėptus seksualinius poelgius. Vargu ar panaši problema kultų ir atitinkamai būtų vertinamas meno, mokslo ar verslo organizacijų lyderis.

Socialumas. Asmenybės socialumas apibūdinamas gana paprastai. Sociali asmenybė mėgsta ir geba bendrauti. Aplinkiniai ją suvokia kaip nuoširdžiai besidominčią ir rūpestingą. Politinis lyderis veikia darydamas įtaką kitiems, todėl jam svarbu kurti bendradarbiavimo santykius su sekėjais ir išlaikyti teigiamą savo įvaizdį, kurio kone privaloma dalis yra socialumą patvirtinančios savybės. Pavyzdžiui, W. J. TenHooras rašo, kad lyderis turėtų geriau nei kiti suprasti savo ir organizacijos misiją, empatiškai ją perteikti kitiems ir atvirai bendrauti (*TenHoor, 2002*).

Lyderiavimo teorijas plėtoję autoriai gana tiksliai apibūdino svarbiausius lyderio bruožus, tačiau perkeliant šių teorijų teiginius į politikos sferą sunku atsakyti, ar minėti bruožai yra neatskiriama politiko asmenybės, ar jo kuriamo įvaizdžio dalis. Dera pabrėžti ir tai, kad, kai kurių autorių nuomone, bandymai pritaikyti bruožų teoriją politinės psichologijos sferoje nebuvo itin sėkmingi. Veikiausiai tai lemia ta aplinkybė, kad politinio veikimo būdai gana įvairūs, todėl sunku apibrėžti vertinamų charakteristikų kiekį. Bandymai aprašyti JAV prezidentų psichologinį portretą vartojant 110 apibūdinimų (pavyzdžiui, kuklus, draugiškas, konservatyvus ir t. t.) bei sujungti šiuos apibūdinimus į 14 stambesnių grupių nesuteikė tvirto pagrindo vertinti politinių lyderių savybes, nes jiems stigo aiškaus metodologinio pagrindo (*Robins, Fraley, Krueger, 2009*).

Lyderystės įgūdžių teorijos

Lyderystės tipų ar bruožų teorijų šalininkai sutaria, kad ir Lasmenybės tipai, ir bruožai, kuriantys lyderiavimo prielaidas, iš esmės yra įgimti, todėl menkai kintantys. Jie arba atsiskleidžia, arba ne. Galimas ir kitas požiūris: lyderiauti išmokstama, lyderio įgūdžiai įgyjami. Taigi sėkmingai politinei lyderystei reikia atitinkamų žinių ir gebėjimų, kurie gali būti įgyjami. Šį rinkinį paprastai sudaro išsiugdytieji koncepciniai, bendravimo su žmonėmis ir dalykiniai (kurios nors srities žinių bei kompetencijų) įgūdžiai.

Koncepciniai įgūdžiai lemia gebėjimą dirbti su idėjomis. Turintis koncepcinių įgūdžių politikas siūlo visuomenę formuojančias idėjas, formuluoja jos tikslus, viziją ir numato jų įgyvendinimo strateginius planus. Šie įgūdžiai itin svarbūs aukščiausio rango politikams.

Pasižyminčius koncepciniais įgūdžiais politikus H. D. Lasswellis priskyrė atskiram politikų – teoretikų, ekspertų, ideologų – tipui. Jo nuomone, tokius politikus domina tolimi, bet racionaliai apibrėžiami tikslai. Jie kovoja su bendruoju blogiu ir propaguoja didingas abstrakcijas. Anot H. D. Lasswellio, tokie politikai gali tapti puikiais diplomatais ar teisėjais, bet gali ir šaltakraujiškai daryti niekšybes, nes pernelyg gėrisi savimi ir mėgsta provokuoti kitus teoretikus (*Lasswell, 1960*).

Bendravimo įgūdžiai padeda demokratiniam politiniam lyderiui daryti įtaką piliečiams, sekėjams, partijos bendraminčiams ir oponentams. Diktatoriškas politinis lyderis savo ypatingus bendravimo įgūdžius panaudoja minėtoms politinėms grupėms pajungti savo tikslams, todėl jie labai svarbūs bet kokiomis aplinkybėmis veikiantiems ir siekiantiems skirtingų tikslų politikams.

Vienas iš pirmųjų įgūdžiais paremtos lyderystės teorijos kūrėjų R. L. Katzas nurodo, kad lyderis, turintis bendravimo įgūdžių, suvokia savo ir kitų žmonių požiūrį į sprendžiamas problemas, geba priderinti savo idėjas prie daugumos nuomonės (*Katz, 1955*). T. Sheferis pritardamas šiai nuomonei kartu pabrėžia, kad politinis lyderis turi gebėti bendrauti ir su žiniasklaidos atstovais (*Shefer, 2008*).

Bene sudėtingiausia apibūdinti politinio lyderio dalykinius gebėjimus. Neretai politinis veikimas tampa kitos srities profesinės veiklos tąsa. Šiuo atveju politinis lyderis naudojasi įgytu profesiniu autoritetu, kuriam įgyti jam reikėjo atitinkamų dalykinių žinių ir gebėjimų. Tačiau jų nederėtų visiškai sutapatinti su svarbiomis politinės veiklos žiniomis ir gebėjimais. Galima tik įvardyti sritis – teisę, ekonomiką, verslą, karybą, vadybą, – kurios tradiciškai labiau nei kitos siejamos su politika. Kita vertus, lengvai rastume

žymių politikų, kurie nieko reikšmingesnio nenuveikę minėtose srityse savo gebėjimus realizuoja išimtinai politikoje. Toks pastebėjimas leistų kalbėti apie specialius dalykinius politiko gebėjimus, tačiau juos apibūdinant paprastai minimi bendravimo ir koncepciniai gebėjimai, nors negalima paneigti ir tos aplinkybės, kad šiuolaikinis politinis lyderis turi žinoti valstybinių institucijų bei partijų savitumą, gebėti kovoti dėl valdžios daugiapartinėje sistemoje. Todėl bandymas atskirti politiko dalykines žinias ir gebėjimus vėl atkreipia dėmesį į politinės psichologijos specifiką ir į tai, kad kitų psichologijos šakų sukaupti faktai ir teorijos negali būti tiesiogiai perkeltos į politinės psichologijos sferą.

Lyderio elgesio teorijos

Bihevizmas (angl. *behavior* – elgesys) – tai savitas atsakas į psichodinaminių teorijų nevisiškai atsakytus klausimus, bandymas laikytis pozityvistinio požiūrio nagrinėti žmogaus psichiką ir tirti tiesiogiai stebimus reiškinius. Psichodinaminės, bruožų ir įgūdžių teorijos remiasi prielaida, kad lyderiui būdingos atitinkamos savybės, o elgesio teorijos – prielaida, kad lyderis elgiasi savitai ir jo elgesys skiriasi nuo neturinčiųjų gebėjimo vadovauti. Ši bendresnė prielaida nekliudo siūlyti gana skirtingus lyderio elgesio aiškinimo principus, nagrinėti jį įvairiais aspektais. Todėl kai kurie autoriai labiau pabrėžia situacinį lyderystės aspektą ir nurodo, kad skirtingomis aplinkybėmis reikalinga skirtinga lyderystė, kitaip tariant, teikia pirmenybę lyderystės atitikčiai politinėms aplinkybėms. Kiti autoriai mano, kad lyderiui svarbiausia atitinkamas elgesio stilius, kuris gali būti tinkamas užduotims spręsti ar santykiams kontroliuoti. Dar kiti tyrėjai daugiausia dėmesio skiria lyderio gebėjimams motyvuoti sekėjus.

Paminėtos lyderystės tyrimų ir aiškinimų kryptys yra ganėtinai skirtingos, tačiau visoms joms bendra pabrėžti lyderio elgesį, todėl apžvelgiant politinę lyderystę įmanoma jas gretinti.

Situacinė lyderystė. Tiriant lyderiavimo fenomeną paaiškėjo, kad numatyti lyderio sėkmę yra sudėtingiau, nei nustatyti pageidaujama jo elgesio būdą ar lyderiui būdingus bruožus. Todėl imta plėtoti dar vieną lyderystės tyrimų kryptį – jos atitikties situacijai.

Vienas iš pirmųjų apie šią lyderystės teoriją rašęs F. A. Fiedleris teigė, kad sėkminga grupės veikla priklauso nuo darnaus lyderio bendradarbiavimo su savo sekėjais, šalininkais, valdiniais ir nuo aplinkybių įtakos. Kaip tik todėl tam tikras lyderiavimo būdas kartais, priklausomai nuo tam tikrų aplinkybių ir bendradarbiaujant su tam tikrais sekėjais, bus sėkmingas, bet kitomis aplinkybėmis

visai netiks. Taigi sėkmingas lyderis priderina savąjį lyderiavimo stilių prie aplinkybių (*Fiedler, 1967*).

Plėtodami šį požiūrį P. Hersey ir K. Blanchardas nurodo, kad lyderio sėkmę gali lemti teisingas valdinių gebėjimų vertinimas ir atitinkamo vadovavimo stiliaus pasirinkimas, – galbūt tam tikromis situacijomis turėtų vyrauti įsakymai, įtikinėjimai, valdinių įtraukimas į sprendimų priėmimą ar kai kurių įgaliojimų jiems perdavimas. Sėkmingas lyderis keičia vadovavimo stilių pagal savo grupės kompetenciją ir motyvaciją, o lyderiavimo savitumas atskleidžiamas įvertinus vadovavimo stilių ir valdinių raidos lygį.

Lyderystės stilius galima skirstyti pagal direktyvų (įsakmų) elgesį (tikslų nustatymas, vaidmenų paskirstymas, užduočių nurodymas, komandavimas ir pan.) ir paramos elgesį (palaikymas, išklausa, pagyrimas ir pan.). Direktyvumas ir parama apibūdinami labai paprastai. Pirmuoju atveju komunikacija yra vienas (lyderis – valdiniai), antruoju – abipusė (*Hersey, Blanchard, 1969*).

Politinis lyderis veikia didelėse socialinėse grupėse ar visoje visuomenėje, todėl jo direktyvus ar paramą išreiškiantis elgesys turi atitikti tos visuomenės raidos lygį ir tradicijas. Anot R. C. Tuckerio, politinis lyderis atliks savo vaidmenį apibrėždamas problemą taip, kad jo požiūrį suprastų ir siūlomą sprendimą palaikytų dauguma. Kadangi jis privalo orientuotis į daugumą, dažniau reikia veikti direktyviai (įsakmiai). Direktyvumo poreikis sustiprėja krizių metu, kai atitinkamai kyla ir stipresnio politinio lyderio poreikis (*Tucker, 1995*). Tokio politinio lyderio veikimas visada paremtas politiniais principais ar bent jų imitavimu. Veikdamas pagal aplinkybes neretai jis pradeda sėkmingą politinę karjerą, bet to nepakanka norint ją tęsti, nes lyderystė nėra vien situacinė funkcija ir veikti vien pagal aplinkybes politikoje neperspektyvu. Taigi lemiamą politiko savybių vaidmenį pabrėžiančios koncepcijos dažniausiai pervertina jų reikšmę, o situacinės lyderystės atveju suabsoliutinamos aplinkybės ir nuvertinama asmenybės įtaka politiniams procesams.

„*Kelio ir tikslo*“ lyderystė. Ši teorija siūlo atsižvelgti ne tik į lyderio elgesio stilių, sekėjų savybes, jų motyvavimą, bet ir į aplinką, kurioje veikia lyderis ir jo vadovaujama grupė. „*Kelio ir tikslo*“ teorijos siūlomoje sėkmingos lyderystės sampratoje pabrėžiama tai, kad lyderis tarsi padeda sekėjams eiti tikslo link, pasirinkdamas elgesio būdus, geriausiai atitinkančius aplinkybes, kuriomis jis ir jo sekėjai veikia. Anot šios teorijos kūrėjų R. J. House'o ir T. R. Mitchello, lyderiu tampa tas, kuris pasiūlo geriausių poreikių patenkinimo būdą, t. y. paaiškina, kaip galima tuos poreikius tenkinti, pašalina kliūtis ir suteikia didesnę asmeninių laimėjimų siekiant bendrą grupės tikslų galimybę. Lyderis įgyvendina tokį poveikį savo sekėjams išaiškindamas tai, ko jis pats ir visuomenė (grupė) iš jų tikisi, palaikydamas, koordinuodamas ir nukreipdamas jų pastangas, formuodamas tokius jų poreikius, kuriuos gali patenkinti, ir juos patenkindamas, kai tikslas jau pasiektas (*House, Mitchell, 1974*).

Lyderis taip pat gali skatinti valdinių darbą, bendrų grupės sprendimų priėmimą, atstovauti grupei ir demonstruoti bendrąsias vertybes išreiškiantį elgesį (*House, 1996*).

Šios teorijos atstovų išsamiau buvo nagrinėtos kelios lyderių elgesio formos: direktyvus, palaikantis, skatinantis aktyvumą ir orientuotas į laimėjimą elgesys. Direktyvus (įsakmus) lyderis nustato valdinių elgesio taisykles ir kontroliuoja jų laikymąsi. Manoma, kad tokia lyderio pozicija gali būti sėkminga, kai valdiniai yra dogmatiški ir autoritariški, o veikti tenka neaiškiais aplinkybėmis. Čia dera pastebėti, kad politinė situacija niekada nebūna visiškai aiški, todėl „kelio ir tikslo“ teorija gana įtikinamai teigia: autoritariški, nelanksčių pažiūrų asmenys renkasi direktyvaus elgesio politinį lyderį, nes pastarasis suteikia situacijai aiškumo, nurodo jiems suprantamą tikslo siekimo būdą.

Tikslo aiškumas, be abejo, priimtinas ir kitokių poreikių turintiems valdiniams. Tačiau jei jiems būdinga vidinė savikontrolė, jei jie mano ir jaučia esą patys atsakingi už save ir organizaciją, tai jiems patrauklesnė aktyvumą skatinanti lyderystė. Ir atvirkščiai – valdiniams, besivadovaujantiems nuostata, kad jų gyvenimą lemia atsitiktinumas ar išorinės galios, priimtinesnė direktyvi lyderystė. Todėl direktyvus politinis lyderis dažnai pabrėžia, kad jo veikla yra nulemta Dievo, istorijos, likimo, t. y. kad jis savo sprendimais įgyvendina išorinę kontrolę.

Pavyzdys. *Mongolai, užkariavę Kiniją, perėmė kinų paprotį užrašinėti chano posakius, o po jo mirties juos viešinti. Kai kurie Čingischano posakiai buvo išversti į tiurkų kalbą, pavadinti „bilig“ (žinios) ir paskelbti. Vienas iš tokių posakių: „Mes medžiojame ir užmušame daug buivolų. Mes vykstame į žygį ir sunaikiname daug priešų. Aukščiausiasis rodo mums kelią, todėl mums gerai sekasi. Nereikia to pamiršti ir ieškoti kito paaiškinimo“ (Султанов, 2006).*

Griežtai struktūrizuota veikla sekėjams teikia mažiau pasitenkinimo ir nesudaro sąlygų pasireikšti jų kūrybiškumui, tad lyderis turėtų atitinkamai juos remti. Aktyvumą skatinanti lyderystė sėkminga tada, kai užduotys sudėtingos. Daug priklauso ir nuo valdinių savybių – jų savarankiškumo, noro dalyvauti priimant sprendimus. Sudėtingoms užduotims spręsti tinka ir į laimėjimą orientuota lyderystė. Lyderis, siūlantis valdiniams iššūkių, nurodantis tolimus tikslus, tarsi patvirtina, kad šie tikslai visgi pasiekiami, ir sustiprina grupės pasitikėjimą savo jėgomis.

Daugelyje veiklos sričių tik vienas pasirinktas lyderystės būdas nelemtų sėkmės. Politinis lyderis veikia kintančiomis aplinkybėmis, jo sekėjų motyvacijos ir gebėjimai taip pat įvairūs. Todėl pagrįsta išvada, kad jam būtina derinti įvairius lyderystės stilius.

Lyderio ir grupės nario mainais paremta lyderystė

Ši teorija lemiamu lyderystės veiksmu laiko lyderio ir sekėjo sąveiką, didesnę jų tarpusavio ryšį, artumą, sukurtą sekėjų ir lyderio bendravimo metu, arba pagrįstą formaliais santykiais, kuriuos apibrėžia priklausymas grupei. Lyderio ir grupės nario mainais paremtos lyderystės teorija numato vadinamąsias vidines grupes, kurias sudaro sekėjai, su lyderiu užmezgę tiesioginius ryšius arba derybų ir prisitaikymo proceso metu grupėje įgiję savitus vaidmenis, ir išorines grupes, kuriose sekėjai atlieka formaliomis sutartimis įtvirtintus vaidmenis. Vidinės grupės nariai gauna iš lyderio daugiau informacijos, turi jam didesnę įtaką, su jais lyderis daugiau bendrauja tiesiogiai (*Danserau, Graen, Haga, 1975*).

Lyderio ir grupės nario mainais paremtos lyderystės teorija gana gerai atitinka politinio lyderiavimo specifiką. Politinis lyderis paprastai suburia rėmėjų grupę, kuria gali pasikliauti ir keblesnėmis aplinkybėmis, nes juos susieja ne tik politiniai, bet ir asmeniniai ryšiai. Kartais tokį susiskirstymą politinis lyderis nedviprasmiškai įtvirtina.

Pavyzdys. *G. Beresnevičius, aptardamas Prezidento R. Pakso rinkimų kampaniją, rašo: „Renkantis komandą, vėl skambėjo žodžiai: vidinis ratas, išorinis ratas. Ištikimieji (t. y.) pašvęstieji, esantys arčiau mesijo tarsi apaštalai, ir tolimesnieji, kurie tarnauja mesijui savo sugebėjimais... Yra Mokytojo artimieji, pašvęstieji, kurie prileidžiami arčiau jo veiklos ir asmens, yra tolimesnių rėmėjų grupės“ (Beresnevičius, 2003).*

Politiniam lyderiui artimų asmenų grupę sudaro žmonės, kuriais jis ypač pasitiki, todėl jiems teikia privilegijų ir skiria daugiau laiko nei kitiems grupės nariams. K. Miller rašo apie įtikinamą prielaidą – lyderis pasirenka „savus“ pagal panašias į jo paties asmenines savybes ir nuostatas. Pasirinkimą gali lemti ir „savųjų“ kompetencija, pasirengimas spręsti problemas, kurioms lyderis negali ar nenori skirti pastangų (*Miller, 2005*).

Kiti tos pačios grupės nariai tarsi atitolinami nuo lyderio, su jais bendraujama formaliau ir rečiau. Tapęs „savuoju“ grupės narys toje pozicijoje paprastai išlieka nepaisant galimų klaidų, o keičiantis lyderio statusui gana dažnai drauge su juo sustiprina savo įtaką arba ją praranda. Lyderiai, kartais vadovaudamiesi sunkiai suprantamomis nuostatomis, skirsto sekėjus į „savus“ ir „mažiau savus“ bei pirmiesiems teikia privilegijas, už kurias šie „atsilygina“ aktyvesne parama.

Politikos lyderis yra ne vienos, o kelių grupių narys. Skirtingai nuo kitose sferose (verslo, mokslo) veikiančių vadybininkų, politinio lyderio galimybės formaliai daryti įtaką grupei ir lemti

jos sudėtį yra ribotos. Pavyzdžiui, įmonės savininkas gali atleisti jam neparankų vadovą, o partijos vadovas, nors ir galėdamas reikšmingai paveikti partinius sprendimus, be sutelktos sekėjų paramos, be derybų ir kompromisų, vien savo įsakymu negali pašalinti neįtikusio konkurento. Todėl grupėje jis veikia arba svariais argumentais pagrįsdamas savo nuomonę – įtikindamas, arba pasinaudodamas emocine įtaiga, savo pavyzdžiu demonstruodamas tam tikrus elgesio ir sprendimų stereotipus.

Lyderystės, paremtos lyderio ir grupės nario tarpusavio naudos mainais, etiškumas politikoje laikomas abejotinu, prieštaraujančiu svarbioms visuomenės teisingumo, lygybės prieš įstatymus vertybėms. Todėl politikai stengiasi kurti savo įvaizdį neigdami šios teorijos teiginius, o „vidinės“ ir „išorinės“ grupės sąvokos politikoje vartojamos kaip oponento netinkamumo įrodymas.

Pavyzdys. *Prezidento Aleksandro Stulginskio 1922 m. gruodžio 21 d. duotos priesaikos tekstas: „Aš, Aleksandras Stulginskis, prisiekiu Visagaliui Dievui, trejybėje Vienam Esančiam, visomis savo pajėgomis rūpintis Lietuvos ir tautos gerove, saugoti Konstituciją ir įstatymus, sąžiningai eiti savo pareigas ir būti visiems lygiai teisingas. Taip man Dieve padėk. Amen.“ Nuo 1992 m. teiginys apie lygų teisingumą visiems yra kiekvieno Lietuvos Prezidento priesaikoje.*

Charizmatinė lyderystė

Kone prieš šimtmetį M. Weberis, analizuodamas įžymių politikų sėkmės istorijas, pastebėjo, kad jų įvairovėje yra pasikartojančių elementų: visuomenės sumaištis ar net nevilties periodais atsiranda pesimizmui nepasidavusi asmenybė, kuri teigia žinanti, ką reikia daryti. Jos entuziazmas ir tikėjimas uždega kitus, ji tampa geresnės ateities simboliu. Aiškindamas šį politikos fenomeną M. Weberis pavartojo charizmos sąvoką (Weber, 1994).

Žodis „charizma“, kilęs iš senovės graikų kalbos, reiškia ypatingą talentą tarnauti bendruomenei. Politiniai lyderiai savo sekėjų dažnai yra suvokiami, o ir patys mėgsta prisistatyti kaip turintys išskirtinių, nepaaiškinamų galių, gebėjimą žavėti ir paveikti žmones bei tarnauti jiems, t. y. kaip charizmatiškai asmenys.

Psichologijoje lyderystė, apibūdinta kaip visų pirma į žmonių nuostatų keitimą nukreiptas procesas, vadinama charizmatiška, arba transformacine. Ši lyderystės samprata pabrėžia lyderio poveikį sekėjams, skatinantį juos padaryti daugiau nei kiti, o kartais net jie patys, galėtų tikėtis.

Politinio lyderio vaidmenį tyrėjai aprašo dažniau pabrėždami jo gebėjimus paveikti sekėjus, nei remdamiesi bruožų, elgesio ar situacinės lyderystės teorijomis ir tyrimais. Charizmatiško politinio, karinio, religinio lyderio vaidmuo buvo ypač svarbus didesnį žmonijos istorijos laikotarpį gyvavusiose nedemokratinėse visuomenėse. Jis pakito, bet neprarado savo reikšmės ir demokratinio valdymo laikais. Aptardami charizmatiškus politikus, J. Femia, A. Kőrösenyi ir G. Slomp teigia, kad demokratinėje visuomenėje charizmatiškas lyderis dažnai tampa labiau politines pastangas suvienijančiu simboliu, nei realiai veikiančiu politiku, todėl itin sunku numatyti, kam atiteks tokio lyderio vaidmuo (*Femia, Kőrösenyi, Slomp, 2009*).

Charizmatiškas politinis lyderis yra dorovės ir ydų, ateities ir praeities, draudimų ir laisvės, iš esmės – gėrio ir blogio priešpriešų simbolis ir, kaip kiekvienas simbolis, padeda sekėjams suvokti pasaulį, šiuo atveju – politines aplinkybes. Priskirdami vienokias ar kitokias apibrėžtis lyderiams, sekėjai ir politiniai oponentai aiškiau išsąmonina savo poziciją ir išvengia būtinybės nuolat patiems vertinti politinį vyksmą.

Charizmatiškas politinis lyderis turi atitikti sekėjų poreikius. Pagal tai, kaip į juos atsižvelgiama, vienas iš pirmųjų transformacinės lyderystės teorijos kūrėjų J. M. Burnsas pasiūlė skirti kelis lyderystės tipus. Lyderio ir sekėjų naudoms mainais paremtą lyderystę jis pavadino transakcine. Pavyzdžiui, politikas, norėdamas laimėti rinkimus, pažada sumažinti mokesčius, o rinkėjai, kuriems svarbu mažiau mokėti, jį palaiko. Transformacinę lyderystę M. Burnsas įvardijo kaip lyderystę, sukuriančią lyderio ir sekėjų ryšius, padidinančius pastarųjų moralumą ir sustiprinančius motyvaciją. Pavyzdžiui, M. Gandhis įgyvendindamas savo taikaus veikimo idėjas keitėsi pats ir padėjo Indijos gyventojams suvokti svarbiausius politinius tikslus bei būdus šiems tikslams įgyvendinti – neprievartiniu būdu pasiekti nepriklausomybę (*Burns, 1978*).

Politikoje neretai lyderio ir sekėjų ryšys pozityviai nepaveikia jų moralumo. Tokios lyderystės pavyzdžiu gali būti J. V. Stalinas, A. Hitleris, V. Putinas. Pastarojo tipo lyderystę, anot B. M. Basso ir R. E. Riggio, derėtų apibrėžti kaip pseudotransformacinę (*Bass, Riggio, 2006*).

Charizmatiško politinio lyderio veikla daug kam tarsi paaiškina politikos esmę ir pabrėžia visuomenės problemas. Todėl demokratinėje santvarkoje charizmatiški politiniai lyderiai taip pat sėkmingai veikia. Prieštaringa ir sudėtinga šiuolaikinės visuomenės ekonominės ir socialinės raidos įvairovė, sunkiai suprantama bei paaiškinama netgi specialistų (ekonomistų, sociologų, istorikų), tokių lyderių dėka staiga „tampa“ paprastai suvokiama.

Pasikliaunant charizmatišku politiniu lyderiu sukuriama savito jo ir jo sekėjų psichologinio ryšio prielaidos. Vienas iš esminių tokio ryšio elementų – simbolinis ir supaprastintas lyderio

suvokimas. Vietoj nepakartojamos politiko asmenybės jo sekėjai mato tik simbolį, išreiškiantį kurias nors savybes ar idėjas, o toks jų matymas ir poreikiai tarsi įpareigoja politiką nuolat tas savybes demonstruoti, nenukrypstamai laikantis jam priskirtų ir jo paties pasirinktų politinių principų.

Simbolinis charizmatiško lyderio vaidmens pobūdis kliudo giliau pažinti jo asmenybę, nors asmeninių bruožų akcentavimas yra vienas iš jo prisistatymo visuomenei elementų. Todėl dažnai teigiama, kad charizma yra įgimtas, neprognozuojamas ir netgi nepažinus reiškinys. Vis dėlto apžvelgiant pačius žymiausius pavyzdžius įmanoma aptarti charizmatiško politiko psichologines savybes.

Lyderystės tyrėjai sutaria, kad charizmatiškam lyderiui būdingos kelios esminės savybės. M. Popperis teigia, kad toks lyderis turi pasikliauti savimi, savo gebėjimais ir tikėti savo pažiūrų teisingumu. Jam taip pat privalu įgyti esminių pokyčių siekiančio žmogaus įvaizdį, pasiūlyti geresnės už dabartį ateities viziją bei demonstruoti visišką atsidavimą šiai vizijai ir pasirengimą imtis atsakomybės už jos įgyvendinimą (*Popper, 2001*). Be to, jis turi sukurti kompetentingo, t. y. galinčio įgyvendinti savo ateities viziją, žmogaus vaizdinį. F. I. Greensteinas pabrėžia, kad charizmatiška politinė lyderystė remiasi pageidautinos ateities ir savo paties, kaip tokios ateities garanto, vizija (*Greenstein, 2004*).

Politinės vizijos kūrimas ir visuomenės problemų sprendimas prasideda nuo jų aptarimo, kuris vyksta prisitaikant prie kultūrinių ir etinių visuomenės nuostatų. Neretai problemos apibūdinamos vadovaujantis ne asmeniniu požiūriu, o aplinkinių vertinimais. G. Marcuso, W. R. Neumano ir M. MacKeuno tyrimai rodo, kad rinkėjai daugiau domisi politiškai įtakingesnių kandidatų asmenybėmis ir vertina jų siūlymus kaip patikimesnius. Antra vertus, rinkėjus savo asmenybe sudominęs politikas drauge atkreipia dėmesį ir į jo skelbiamas politines idėjas, todėl įgyja galimybę keisti visuomenės padėtį pasiūlydamas atitinkamą pokyčių viziją (*Marcus, Neuman, MacKeun, 2000*).

Charizmatiškas lyderis ne tik informuoja apie savo asmenines savybes ir siūlomus sprendimus, bet ir demonstruoja atstovaujamas vertybes atitinkantį elgesį, sustiprindamas sekėjų pasitikėjimą ir skatindamas juos veikti. A. Brymanas teigia, kad charizmatiško lyderio asmeninės savybės, jo elgesys ir poveikis sekėjams sudaro tarpusavyje susijusių veiksmų grandinę, įgyvendinančią charizmatinę lyderystę. Turintis polinkį dominuoti, pasitikintis savimi ir savo vertybėmis lyderis demonstruoja įtaigų pavyzdį, jo kompetencija bei aiškiai suformuluotas tikslas patraukia sekėjus ir šie pradeda pasitikėti lyderio vertybėmis, jo ideologija, pajunta juos siejantį bendrumą, todėl jam pritaria ir prisiriša prie jo. Tapatindamiesi su lyderiu sekėjai patiria pozityvių emocijų, stiprėja jų pasitikėjimas savimi ir priklausymo grupei jausmas, lyderio deklaruojami tikslai vis labiau suvokiami kaip savi, o tai

savo ruožtu sustiprina lyderio asmenybę ir skatina tam tikrą jo elgesį (*Bryman, 1992*).

Politiko gebėjimas sukurti įtikinamą ir patrauklią ateities viziją drauge suteikia ir galimybių ją įgyvendinti. Kurdamas viziją politikas remiasi tradicijomis (todėl sekėjų suvokiamas kaip jiems artimas), bet siūlo sąlygiškai naujų esamos padėties keitimo būdų ir nurodo veiksmus, kurių derėtų imtis norint įgyvendinti pozityvius pokyčius, tampant jo sekėju. Charizmatiškas politikas geba išaiškinti savo viziją skirtingo išsilavinimo, socialinės ir materialinės padėties žmonėms, pateikti ją kaip visiems suprantamą. Labai svarbu, kad jo elgesys ir asmeninės savybės atitiktų iškeltąją viziją, nuolat kreiptų į ją dėmesį.

Vizijai sukurti politikas gali pasitelkti viešųjų ryšių specialistus, tačiau ją skelbti ir propaguoti dažniausiai imasi pats. Žmonės eis paskui politiką, jei patikės jo vizija ir pasitikės juo pačiu. Pasitikėjimas, anot D. P. Houghtono, yra vienas iš svarbiausių charizmatinės politinės lyderystės veiksnių. Politikas siekia pasitikėjimo, kad jo požiūris būtų besąlygiškai palaikomas net nesulaukus, kol jo siūlomi veiksmai duos patikrinamus, išmatuojamus rezultatus (*Houghton, 2009*). Jo sekėjai irgi norėtų pasitikėti politiku ir įgyti aiškius politikos orientyrus, kuriais galėtų pasikliauti nuolat savarankiškai nevertindami situacijos. Todėl patikimumas yra svarbi charizmatiško politikos įvaizdžio dalis, o jį patvirtinančios psichologinės savybės bei elgesys tampa jo ryšio su sekėjais prielaida. R. Galfordas ir A. S. Drapeu nurodo, kad pasitikėjimą keliantis lyderis suvokiamas kaip sąžiningas ir nuoseklus, t. y. jo elgesys numanomas ir vertinamas kaip atitinkantis sekėjų interesus (*Galford, Drapeu, 2002*).

Charizmatiško politinio lyderio savybės ir elgesys tam tikrą laiką gali kompensuoti ar net atstoti realių laimėjimų nebuvimą. Akivaizdžios nesėkmės gali būti pateikiamos kaip principingumo apraiškos, daugeliui žmonių žalingi ekonominiai sprendimai – kaip lyderio tvirtumo įrodymas. O charakterio nepalenkiamumas, veržlumas ir panašūs tikrai psichologiniai bruožai, apibūdinantys charizmatiško politinio lyderio asmenybę, tampa ženklu, kad ekonominės ar socialinės problemos bus sėkmingai įveikiamos.

Charizmatiškas politinis lyderis, veikdamas kaip ženklas ar įtaigus simbolis, nukreipia žmonių dėmesį ir arba skatina, arba žlugdo savo sekėjų tikėjimą asmeninėmis perspektyvomis. Neretai politinei organizacijai nepavyksta savo veiklai suteikti pageidautinų interpretacijų ar kam nors kitam perkelti atsakomybės už nesėkmes. Tada politinė nesėkmė personifikuojama, sutapatinama su lyderiu ir visuomenės bei lyderio aplinkos dėmesys nukreipiamas ne į institucines problemas, o į personalijų permainas nekintančioje politinėje sistemoje. Tokiomis personalinėmis permainomis nuolat suinteresuoti artimi lyderiui politikai, siekiantys užimti jo vietą ir pateikiantys savo asmeninius siekius kaip jautrumą visuomenės nuomonei. Šiomis aplinkybėmis ir

pats politinis lyderis bei jo aplinka, ir oponentai pripažįsta jo išskirtinumą, lemiantį visuomenės gerovę. Tai paaiškina, kodėl politinių lyderių programos demokratinėje visuomenėje gana menkai tesiskiria, tačiau kiekvienas iš jų prisistato kaip išskirtinis ir itin pabrėžia politikai neesminius savo asmenybės bruožus (pomėgius, šeimos santykius, aprangos detales). Tokių dalykų perdėtas akcentavimas akivaizdžiai atskleidžia, kad šiuolaikinėse demokratinėse visuomenėse politikai vieni kitų idėjų ir veikimo būdų panašumą suvokia kaip problemą ir bando išsiskirti ir konkuruoti tarpusavyje ne tiek siūlomomis alternatyvomis, o menkai su jų veikla susijusiais simboliais. Simbolinis kreipimasis į visuomenę padeda išvengti galimo kurios nors rinkėjų grupės nepasitenkinimo ir leidžia taip konstruoti politinius pranešimus, kad kiekvienam klausytojui būtų suteikta galimybė savaip, bet būtinai charizmatiškam lyderiui palankiai interpretuoti šio skelbiamą informaciją. Taigi charizmatinė politinė lyderystė neatsiejama nuo simbolių, išskirtinių žinių skelbimo ir pan., o tokią veiklą tinka įvardyti kaip ateities vizijos kūrimą. Be to, lyderio siūloma vizija neatskiriama nuo sekėjų tapatinimosi su juo ar jo atstovaujama politine organizacija. Vizija negali būti vien patraukli abstrakcija, todėl charizmatiškas lyderis privalo dalyvauti kuriant naujas politines, socialines, ekonomines struktūras. D. Morris apibendrinamas sėkmingo politinio veikimo atvejus nurodo, kad vienas iš charizmatiškos lyderystės principų yra reformų, kurios dažnai reikalingos vien lyderio veiklumui pademonstruoti, inicijavimas. Jei politikui per sunku inicijuoti visuomenės reformas, norėdamas įgyti bei sustiprinti politinę įtaką jis gali pradėti savo partijos ar sekėjų grupės pertvarkas (Morris, 2002).

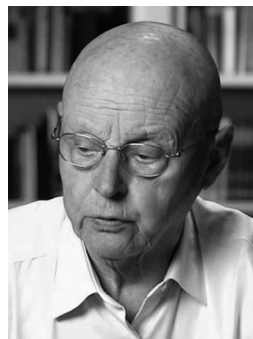
Kultūriniai politinės lyderystės savitumai

Politinio lyderio veikla – vizijos kūrimas, sekėjų telkimas, patikimumą patvirtinančio elgesio demonstravimas ir kt. – vyksta savitoje kultūrinėje erdvėje. Dažnai kaip tik ji gali lemti skirtingus menkai su savita kultūrine aplinka derančių, tapačių lyderių savybių ir vienodų veiksmų padarinius. Pastarąją aplinkybę pripažįsta visi lyderystės tyrinėtojai, tačiau išsamesnės visuomenės kultūros, tradicijų ir lyderio sąveikų teorijos dar nėra.

Kultūrinis lyderystės veiksnys XX–XXI a. politikos sferoje įgyja naują matmenį, – jis tapo dar svarbesnis, nes globalizacija vis labiau susieja tarptautinę bendruomenę, ir ne tik valstybės, bet ir regiono ar vietos statuso politikai ima veikti tarptautiniu lygmeniu. Be to, jiems nuolat tenka bendrauti su tarptautinių

verslo, mokslo, meno, labdaros organizacijų atstovais, dirbti su daugiakultūremis grupėmis. Taigi šiuolaikinis politinis lyderis privalo suprasti kultūrinius skirtumus ir atsižvelgti į juos. Antai B. Dignenas nurodo, kad šiuolaikinis lyderis veikia daugiakultūreje erdvėje, todėl jo sėkmė priklauso nuo to, ar siūloma vizija bus suprasta ir priimta skirtingų kultūrų atstovų (*Dignen, 2011*). Tai skatina ir visapusiškesnį kultūrų tarpusavio lyginimą, kuris prasideda nuo su konkrečiais tyrimais ir jų tikslais susijusių bandymų jas apibrėžti ir klasifikuoti.

Aptariant politinio lyderio veikimą paprastai daugiausia dėmesio skiriama visuomenės struktūrai ir hierarchijai, todėl šią temą nagrinėjant paranku naudotis G. Hofstede's siūlomu kultūrų klasifikavimu. Jis teigia, kad asmenybė socializuodamasi įsisavina minčių ir jausmų modelius, kurie daro įtaką socialinių reiškinių suvokimui bei vertinimui. Socializacija vyksta tam tikroje kultūrinėje erdvėje, palaikančioje ir diegiančioje atitinkamas vertybes, kurias asmuo, tapdamas konkrečios kultūros atstovu, perima ir skleidžia toliau. G. Hofstede'as apibūdina kultūrą kaip „vertybinį proto programavimą“, sukuriantį vertybėmis grindžiamą grupinės elgsenos sistemą, kuri atskiria vienos grupės narius nuo kitos (*Hofstede, 2001*).

Geert Hofstede
g. 1928

G. Hofstede'as pasiūlė kultūras apibūdinti pagal penkias svarbiausias dimensijas, parodančias, kaip konkreti aplinka sprendžia bet kuriai visuomenei svarbias problemas: galios ir distancijos, neapibrėžtumo vengimo ar pripažinimo, individualizmo ar kolektyvizmo, vyriškumo ar moteriškumo, orientacijos į ilgalaikius arba trumpalaikius tikslus.

Galios ir distancijos dimensija išreiškia tai kultūrai būdingą požiūrį į nelygybę, valdymo hierarchijoje turinčiųjų aukštesnę poziciją galios pripažinimą arba neigimą. Kultūrose, pasižyminčiose didesne galios dimensija, vadovus ir valdinius skiria didelė socialinė ir psichologinė distancija, jie laiko vieni kitus sau nelygiais ir priima šią nelygybę kaip neišvengiamą visuomenės sąrangos dėsnį. Jose valdžia yra centralizuota ir tikimasi, kad valdiniai klusniai vykdys nurodymus. Mažesnės galios dimensijos kultūrose distancija tarp vadovų ir valdinių nėra tokia žymi, jie vieni kitus suvokia kaip lygiaverčiai partneriai.

Neapibrėžtumo vengimo ar pripažinimo dimensija išreiškia kultūrai būdingą formalių taisyklių poreikį. Labiau neapibrėžtumo vengiančioms kultūroms itin svarbios įvairios taisyklės, procedūros ir tradicijos, o kultūrose, kur neapibrėžtumo vengiama mažiau, skatinama pasikliauti sveiku protu ir daryti savarankiškas išvadas.

Individualizmo ar kolektyvizmo dimensija rodo, kokia apimtimi individualiems interesams teikiama pirmenybė prieš grupės interesus. Kultūrose, teikiančiose prioritetą individui, vertinama autonomija ir nepriklausomybė, o ten, kur vyrauja kolektyvizmo vertybės, skatinamas asmens indėlis į grupės gerovę, jo aukojimasis dėl grupės interesų.

Vyriškumo ar moteriškumo dimensija atskleidžia kultūrai būdingą orientavimąsi į tradiciškai vyriškomis laikomas vertybes – ryžtingumą, veiklos efektyvumą, pajamas, karjerą, ar į tradicines moteriškas vertybes – globą, palankų psichologinį mikroklimatą, gerus valdinių ir vadovų santykius ir pan. Be to, „moteriškos“ kultūros labiau toleruoja lyčių skirtumus ir nukrypimus nuo moteriškumo bei vyriškumo normų.

Orientacijos į ilgalaikius arba trumpalaikius tikslus dimensija nusako, kaip greitai visuomenės nariai tikisi sulaukti rezultatų. Ilgalaikė orientacija numato ir atitinkamų savybių, orientuotų į atpildą ateityje (taupumo, kantrybės, ištvermės ir pan.), skatinimą. Tokiai kultūrai svarbios tradicijos, veiklos tęstinumas, o orientuojantis į trumpalaikius tikslus svarbiau permainos ir gebėjimas jas inicijuoti.

Kiekvienos iš paminėtų kultūros dimensijų skirtumus galima pastebėti įvairiose visuomenės gyvenimo sferose: šeimose, švietimo sistemoje, darbo organizacijose. Suprantama, kad jos daro įtaką ir politinei sistemai. Pastarosios lyderiai tiek patys yra paveikti kultūrinės aplinkos, G. Hofstede's žodžiais tariant, „užprogramuoti“ pagal jos vertybes, tiek ir visuomenę formuoja palaikydami arba neigdami jos kultūrinį savitumą. Todėl analogiški politiniai sprendimai skirtingose kultūrose gali įgauti priešingą prasmę. Pavyzdžiui, Vakarų demokratinėse visuomenėse pripažįstama, kad verslininkas gali veikti politikoje, remti rinkimų kampanijas ir pan. Kinijoje verslo politinė galia yra daug labiau apribota, nes politinį veikimą kontroliuoja valdančioji partija. Taigi verslininko dalyvavimas politiniuose debatuose, įstojimas į partiją ar kitas politinis veiksmas Vakaruose ir Kinijoje turės kitokią prasmę.

Kultūros savitumas, jos tęstinumas „programuojant“ kultūros atstovus yra nulemtas daugelio veiksnių. Vienas iš svarbesnių – kultūros siūlomi sektino elgesio pavyzdžiai, jos vertybėms atstovaujantys herojai. Tai gali būti įvairūs asmenys (realūs ar įsivaizduojami, gyvi ar mirę), tačiau visais atvejais jie demonstruos vertinamas savybes, išreikš visuomenei ar kuriai nors jos daliai patraukliausius elgesio, mąstymo ir jausmų stereotipus. Politiniai lyderiai, ypač charizmatiškieji, atlieka kultūros herojų vaidmenį, todėl dažnai tampa tam tikros kultūros atstovais ar bent pretenduoja jais būti.

Pavyzdys. *J. Ishiyama teigia, kad Kazachstano prezidentas N. Nazarbajevs galėtų būti apibūdinamas kaip atliekantis politikoje personalistinį, „naujojo tėvo“ vaidmenį. Toks jo politinis vaidmuo aiškintinas ilgalaikė klajokliška decentralizuotos kazachų*

visuomenės istorija, kuriai buvo būdinga patriarchalinė gentinė struktūra, kolonijinė patirtis Rusijos imperijoje ir sovietinės diktatūros poveikis. Šios istorinės aplinkybės ugdė kazachų mąstymo būdą, jų požiūrį į pilietiškumą ir valdžią. Sukūrus nepriklausomą valstybę ankstesni politinės lyderystės modeliai lemia šiuolaikinės Kazachijos politinę sistemą. Atitinkantis kazachų kultūrinę sampratą apie vadą, politiką ir lyderį N. Nazarbajevo įvaizdis bei politinio veikimo būdas tautai yra patrauklus, todėl tapo šio lyderio politinės sėkmės priežastimi, nors Kazachstane formaliai egzistuoja ir šiuolaikinės demokratinės institucijos (Ishiyama, 2002, p. 42–58).

Pagal G. Hofstede's pasiūlytą kultūrų klasifikacijos schemą R. J. House'as, P. J. Hangesas, M. Javidanas, P. W. Dorfmanas, V. Gupta organizavo tyrimus, kurių duomenys leidžia palyginti įvairių pasaulio regionų kultūrų ir lyderystės sąryšius. Jie išskyrė keletą regionų: Lotynų Europą (Ispanija, Portugalija, Prancūzija), germaniškąją Europą (Vokietija, Austrija, Šveicarija), anglakalbes šalis (JAV, Anglija, Airija, Australija), Šiaurės Europą (Švedija, Suomija, Danija), Rytų Europą (Lenkija, Rusija, Vengrija), Lotynų Ameriką (Argentina, Meksika, Venesuela), Pietų Aziją (Filipinai, Indija, Iranas), Konfucijaus Aziją (Kinija, Japonija, Pietų Korėja), Artimuosius Rytus (Turkija, Egiptas, Marokas), Afriką (Nigerija, Zimbabvė, Zambija), ir taikydami įvairius tyrimo metodus įvertino šias šalis pagal aptartas kultūrinės dimensijas. Jų surinkti duomenys rodo: germaniškoji ir Šiaurės Europa turi aiškią orientaciją į ateitį, o Lotynų Amerika ir Artimieji Rytai – menkesnę; lyčių egalitarizmas paplitęs Šiaurės ir Rytų Europoje, o vyriškumo ir moteriškumo atskyrimas – Artimuosiuose Rytuose; individualizmas yra anglakalbių ir germanų šalių ypatumas, o kolektyviškumas būdingas Azijos šalims, kuriose stipri konfucianizmo įtaka, Rytų Europai, Lotynų Amerikai. Anglakalbių ir germanų šalių kultūroms taip pat būdinga vengti neapibrėžtumo, kuris labiau priimtinas Rytų Europai ir Artimiesiems Rytams, o valdžios galios menkiausiai vertinamos Šiaurės Europos kultūroje. Kultūrinis ypatumas lemia ir lyderių vertinimą. Rytų Europos šalyse lyderis visų pirma turi būti nepriklausomas ir rodyti dėmesį žmonių poreikiams; Lotynų Amerikoje svarbus lyderio charizmatiškumas, saugumą ir statuso išsaugojimą užtikrinanti veikla; Lotynų Europoje charizmatinę lyderystę turėtų papildyti bendradarbiavimo skatinimas; Azijos šalyse, kuriose stipri konfucianizmo įtaka, svarbiausiomis lyderio savybėmis laikomas gebėjimas rūpintis savo sekėjais, bet nesitikima, kad jie bus įtraukti į sprendimų priėmimą; Šiaurės Europoje lyderis turėtų pateikti ateities viziją ir įtraukti sekėjus į jos įgyvendinimo veiklą. Anglakalbėse šalyse lyderiui priskiriamos savybės – stipri motyvacija, gebėjimas pasiūlyti ateities viziją, demokratiškumas. Artimuosiuose Rytuose vertinamos kone priešingos savybės, tarp kurių svarbiausios – gebėjimas išlaikyti savo

prestižą, apginti statusą. Germaniškoje Europoje lyderis suvokiamas kaip išskirtinis sekėjų aktyvumą skatinantis, savarankiškas asmuo, o Pietų Azija orientuojasi tarsi į priešingą lyderystės schemą – čia lyderiu laikomi autokratiški asmenys, gebantys bendradarbiauti, jautrūs žmonių poreikiams ir saugantys savo statusą. Afrikoje lyderis apibūdinamas kaip charizmatiškas, veikiantis kartu su savo komanda, kuklus ir besirūpinantis žmonėmis (*House, Hanges, Javidan, Dorfman, Gupta, 2004*).

Paminėti kultūriniai lyderystės savitumai gali paaiškinti politiko sėkmę ir jo įvaizdžio kūrimo dėsningumus.

Pavyzdys. Rusija priskirtina prie kultūrų, kurioms būdingas kolektyviškumas, menkesnis orientavimasis į ateitį, o būtinomis lyderio savybėmis laikomas ryžtingumas, nepriklausomybė ir dėmesys žmonių poreikiams. E. B. Šestopalas aptardamas Rusijos prezidento V. Putino įvaizdį konstatuoja, kad jis sudarytas iš „vienos ar dvejų dominuojančių charakteristikų“. Taip pat nurodo, kad Rusijos gyventojai suvokia prezidentą esant „ryžtingo charakterio“ ir „tarnaujantį valstybei“. Be to, tiek pozityviai, tiek negatyviai vertinantys V. Putiną asmenys savo nuomonę grindžia praeitimi, t. y. jo priklausymu nebeegzistuojančios Sovietų Sąjungos specialiajai tarnybai (*Шестопал, 2007*).

Pastebėtina, kad politinės psichologijos studijos paprastai apsiriboja Vakarų šalių lyderių tyrimais. Nors ne Vakarų pasaulio politinio elito analizė galėtų pateikti alternatyvų požiūrį į elitą, tačiau, kaip konstatuoja J. Blondelis ir F. Müller-Rommelis, daugiausia politinių lyderių tyrimų skiriama Vakarų, Vidurio ir Rytų Europai, taip pat Lotynų ir Šiaurės Amerikai (*Blondel, Müller-Rommel, 2007*).

Kita vertus, ir sąlygiškai negausūs kultūriniai lyderystės tyrimai atskleidė tas lyderio savybes, kurios visuotinai laikomos būtinomis. Bet kurioje šalyje lyderis suvokiamas kaip besivadovaujantis jos kultūrai būdingomis vertybėmis bei etika ir gebantis bendrauti.

Politinė lyderystė ir lytis

Lytiškumas politikoje buvo ir yra reikšmingas. Senovėje daugelis politinių pareigybių moterims nebuvo prieinamos, o moterų atskyrimas nuo politikos gristas ne tik tradicijomis, bet ir religijos autoritetu. To meto valdovai įvairiais simboliais pabrėždavo savo vyriškumą. Kita vertus, Egiptą valdė karalienė Kleopatra VII (69–30 m. pr. m. e.), Palmyros miesto (Sirija) karalienė Zenobija (240–275 m.) vadovavo karui su Roma ir

užkariavo Egiptą, Bizantijos imperatorienė Teodora I (apie 497–548 m.) turėjo ypatingą įtaką valstybėje, imperatorė U Hou (apie 625–705 m.) valdė Kiniją, kurios visuomenė besąlygiškai gerbė tėvo ir vyro autoritetą. Šios ir kitos žymios politikės sugebėjo veikti patriarchalinėse visuomenėse.

Naujaisiais laikais moterų politinės teisės suvoktos kaip prigimtinių, pilietinių teisių sudėtinė dalis, tačiau jų emancipacija, praktinis politinio lygiateisiškumo (pavyzdžiui, balsavimo teisės) įgijimas daugelyje modernių šalių užsitęsė iki XX amžiaus. Netrūko ir teorijų, neigusių moterų politinės teisės. Antai O. Weinigeris rašė: „Remdamasis higienos, o ne etikos pagrindais, pagal kuriuos gyvenimas turėtų būti pritaikytas tikriesiems žmogaus poreikiams, aš skelbiu moterų emancipacijai štai tokią nuosprendį: didžiausias emancipacijos užmojų beprasmiškumas ir paikumas – pats šis judėjimas ir agitavimas.“ Šią nuostatą jis pagrindžia teiginiu, kad „sprendimo funkcija – vyriškumo ženklas“ (Weiniger, 2012, p. 89).

Drauge su moterų politine emancipacija plėtėsi ir lyčių psichologijos tyrimai, kurie greitai apėmė ir politikos sferą. Dar 1934 m. W. Reichas įsteigė leidinį, kurio vien pavadinimas galėjo sudominti skaitytojus – „Politinė psichologija ir seksualinė ekonomika“ (vok. *Zeitschrift für Politische Psychologie und Sexualökonomie*). Vis dėlto ir gausėjantys tyrimai, ir besikeičianti lyčių dalyvavimo politikoje praktika ilgą laiką siūlė tik dvi menkai besikeičiančias lyties ir politikos sąsajų paradigmas, kurios rėmėsi tradicine, arba egalitarine, lyčių vaidmenų samprata. Pirmuoju atveju pabrėžiamas tradicinis (instrumentinis, racionalusis, aktyvus) vyro vaidmuo, o tradicinis moterų vaidmuo apibrėžiamas kaip emocinis, priklausomas, globojantis. Antruoju atveju lyčių skirtumus visuomenėje bandoma aprašyti vietoj sąvokos „lytis“ vartojant sąvoką *gender*, kuri žymi kultūros nulemtus socialinius konstruktus, lemiančius vyrų ir moterų elgesį ir jų santykius. *Gender* yra nuo kultūros priklausančių užduočių, vaidmenų ir funkcijų visuma, paskiriama vyrams ir moterims viešajame ir asmeniniame gyvenime. Toks požiūris pirmenybę teikia ne įgimtam biologiniam, todėl mažai kintančiam, iš anksto nulemtam lyties savitumui, o daug lankstesniam kultūriniam vyriškumo ir moteriškumo sąlygotumui. Dera pastebėti, kad vienoks ar kitoks požiūris lemia ir visuomenės nuostatas, ir jas atskleidžiančių tyrimų rezultatus, ir tokių tyrimų teorines koncepcijas. Lyčių problemų tyrinėtojas C. T. Kilmartinas tiriamiesiems pasiūlė įsivaizduoti du žmones: pirmąjį – valdingą, nepriklausomą ir stiprų, antrąjį – svajotoją, jausmingą, nuolankų. Per 90 proc. apklaustųjų įvairiausiose pasaulio šalyse manė, kad pirmasis žmogus yra vyras, o antrasis – moteris (Kilmartin, 1994). Čia svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad pirmojo asmens vaizdinys, visuotinai laikomas vyro vaizdiniu, labai artimas politinio lyderio apibūdinimui.

Pavyzdys. *Požiūrio į vyrų ir moterų vaidmenis politikoje prieštaringumą iliustruoja Lietuvos gyventojų apklausa „Moterys ir politika“. Ji parodė, kad moterys rečiau nei vyrai domisi politika. Tarp kitų dažniau minėtų tokio nesidomėjimo priežasčių populiari nuomonė, kad tai esąs vyrų reikalas. Matyt, dėl to nuosekliai nepritariama privalomai lyčių kvotai partijų rinkimuose (šią nuostatą palaikė 34 proc. apklaustųjų).*

Pabrėžtina, kad tarp vyriškiausių profesijų politikas minimas šeštoje vietoje, o tarp moteriškų profesijų politikės profesija iš viso neminima. Didesnė dalis apklaustųjų (58 proc.) mano, kad politiko profesija yra labiau vyriška, ir tik 40 proc. teigė, kad ji tinka abiem lytims. Bet tik 36 proc. patvirtino, kad jiems nėra skirtumo, ką rinkti: vyrą ar moterį (Lietuvos gyventojų apklausa: moterys ir politika, <www.gap.lt/tyrimai/moterys_ir_politika>).

Abu minėti požiūriai į lyties sąsajas su politika nepakankamai paaiškina moters politinės lyderės elgesį ir asmenines savybes. Vadovaujantis tradicine vaidmenų samprata sunku atsakyti, kodėl itin nepalankiose moters politiniam veikimui patriarchalinėse kultūrose kai kurios moterys tapdavo įtakingomis politikėmis, o vadovaujantis požiūriu, kuris pabrėžia kultūrinį lyčių vaidmenų sąlygotumą, sunku atsakyti į klausimą, kodėl lygių galimybių visuomenėse moterų politinių lyderių akivaizdžiai mažiau nei vyrų. Antai M. L. Krook pateikia duomenų, kad daugelio Europos Sąjungos šalių parlamentuose moterims tenka 30–35 proc. vietų, nors jos sudaro 50–52 proc. rinkėjų (Krook, 2008).

Pastaruosius faktus bandoma aiškinti remiantis „stiklinių lubų“ hipoteze, pagal kurią moterys dažniau eina žemesnio lygio vadovų pareigas nei vyrai, nes yra saistomos išankstinės visuomenės nuomonės apie lyčių skirtumus. Anot J. S. Jenseno, padariusi politinę karjerą moteris dažnai būna kompetentesnė nei vyrai ir pasižymi geresniais lyderio gebėjimais, bet ir jai tenka išspręsti galimą psichologinį konfliktą tarp savojo moteriškumo suvokimo ir politinės lyderystės (Jensen, 2008). Be to, anot K. S. Pfost ir M. Fiore, jai gali kilti tarpasmeninių santykių sunkumų dėl tradicinio moters vaidmens ir politinės lyderės vaidmens neatitikties, nes tokia moteris gali būti vertinama kaip „nemoteriška“, o kartu kaip mažiau patraukli (Pfof, Fiore, 1990).

Nuostata, kad moteris neturėtų dalyvauti politikoje, turi tikrai ilgaamžę tradiciją, nes žlugus matriarchatui moterų politinis vaidmuo ilgam laikui sumenko ir išgalėjo, anot G. Ritzerio, iki šiol paplitusi nuostata, kad svarbiausia moters savirealizacijos kryptis – būti žmona ir motina (Ritzer, 1996). Tačiau ir anksčiau, ir dabar yra moterų, norinčių ir gebančių veikti politikoje, pasinaudojant joms tradiciškai priskiriamu rūpestingos globėjos vaidmeniu, kurįbelieka papildyti kompetingos, energingai veikiančios politikės vaidiniu. Vyrui tenka kone priešinga užduotis – prie kompetencijos derinti nesavanaudiškumą patvirtinantį vaidinį. Abiem atvejais didžiausios sėkmės sulaukia gebančios ir gebantys ne tik racionaliai veikti, bet ir nujausti nevisiškai įsisąmonintus sekėjų troškimus.

Didelė dalis aptartųjų politinės lyderystės teorijų labiau dera su norminiu vyriškumu: „tikro vyro“, „tėvo“, „šėimos galvos“ ir pan. vaizdiniais. Atitinkamai politinės lyderės vaidmuo gali būti gretinamas su „motinos“ arba „gundytojos“ vaizdiniais. B. Steinbergas teigia, kad „moterišku“ politinių vaidmenų nėra daug ir politinės lyderės dažnai konstruoja savo politinį įvaizdį prisiimdamos motinos ar gundytojos bruožus (Steinberg, 2008). Antai kai kurios Rytų šalių politikės, pavyzdžiui, Indira Gandhi, buvo vadinamos tautos motinomis. Svarbiausia jų lyderiavimo ypatybė – teisė vertinti, pasakyti kas dora, o kas nedora, kas gerai, o kas blogai. Tokia lyderystė paremta valstybės kaip didelės šėimos, kurios gerove rūpinasi moteris motina, vaizdiniu. Artimas jam politinės lyderės vaidmuo – griežtoji motina, kuri gali reikalauti sekėjų (tarsi vaikų) paklusnumo ir pastangų vykdant jos nurodymus. Pastarasis vaidmuo labiau susietas su kompetencija, aukšta politikės kvalifikacija kurioje nors srityje, ir pabrėžia jos tvirtumą, gebėjimą nepasiduoti įtakoms, savarankiškai veikti.

Pavyzdys. *Ištraukos iš Prezidentės D. Grybauskaitės interviu laikraščiui „15 minučių“: „Konstitucijoje numatytų galių pakanka aktyvesnei veiklai ir aktyvesniam Prezidento vaidmeniui. Tikiu, kad žinios ir patirtis leis man šias galias išnaudoti efektyviai... Esu dirbusi ir Andriaus Kubiliaus, ir Algirdo Brazausko Vyriausybėse. Abi patirtys buvo įdomios. Abu premjerai leido dirbti savarankiškai ir nereikalavo vykdyti „partinių užsakymų“. Manau, todėl, kad abu suprato, jog esu savarankiška ir nepalenkiama.“ (Rinkimai 2009, <www.15min.lt/naujiena/rinkimai-2009>).*

Politikoje nuolat matome moterų, pasiūlančių šokiruojančių idėjų, atkreipiančių į save dėmesį seksualinį aspektą turinčiais išsišokimais. Jų elgesys atitinka sąjaukinius kai kurių rinkėjų poreikius ir visuomenės interesus. D. Morrisas rašo: „Dėl nesantuokinio sekso kyla pernelyg didelė grėsmė poros ryšiui, vadinasi, reikia rasti jam mažiau kenksmingą pakaitalą. Išėitis – vojerizmas pačia plačiausia šios sąvokos prasme“ (Morris, 1967, p. 83). Jis pabrėžia, kad domėjimasis seksu, kuriame nedalyvaujama, jo stebėjimas per televiziją ir internetą, skaitymas apie jį yra naudingas visuomenei, nes savitai apsaugo nuo realių santykių už šėimos ar poros ribų. Todėl menas nuolat imituoja, o žiniasklaida informuoja apie lytinio bendravimo stadijas – asistavimą, santuoką ir neištikimybę. Suprantama, stebimųjų vaidmeniui tinka ne visi. Aktoriai jį atlieka profesionaliai, o politikai ar politikės eksponuodami savo seksualinius išgyvenimus siekia emocinio palaikymo, kuris padeda gauti politinę paramą.

Pavyzdys. *„Kaunas tapo paskutiniąja N. Oželytės, A. Baukutės, D. Bilevičiūtės ir D. Meičelytės stotele... Vakaro metu buvusios politikės spektras buvo platus: ji kalbėjo ir apie Seimą, ir apie savo dvasios potyrius, ir apie tai, ką pajuto pirmą kartą palietusi „dirbtinį vyro pakaitalą“... „Ne tokia jau aš suplėkusi, kad man vyrų nepatiktų. Aš orientacijos nepakeičiau“, – užtikrino ji“ (Kuzmickaitė, 2002).*

Pavyzdyje kalbama apie tris Seimo nares. Analogiškas vyrų politikų prisistatymas visuomenei vargu ar įmanomas, veikiausiai netgi būtų žalingas jų įvaizdžiui, nes juos bandantys kompromituoti politiniai oponentai neventgų apkaltinti neatsakingais seksualiniais poelgiais.

SANTRAUKA. Apžvelgus politinę lyderystę tiktų pastebėti, kad politikų psichologijos tapatinimas su politine psichologija yra bent iš dalies pagrįstas. Politinės lyderystės nagrinėjimas atskleidė šios temos sąsajas su visuomenės politine kultūra, politinio lyderio ir jo aplinkos ryšių savitumu bei politinio lyderio poveikį masiniams politiniams procesams. Taigi išsamiai nagrinėjant politinio lyderio veikimą ir savybes galima jei ne atskleisti, tai bent aptarti kone visas politinei psichologijai priskirtinas temas.

Toks nagrinėjimas remiasi pagrindinėmis psichologijos teorijomis.

Psichodinaminės lyderystės teorijų atstovai vadovaujasi nuostata, kad egzistuoja geriausiai lyderio veiklai tinkantys asmenybės tipai, kurių savitumą lemia sąmonėje slypintys motyvai ir jausmai. Lyderio tipas visų pirma ugdomas pirminės politinės socializacijos metu, jam daro įtaką vaikystės, šeimos santykių patirtis. Psichodinaminei lyderystės sampratai artimos lyderystės bruožų teorijos irgi remiasi prielaida, kad lyderystę lemia konkrečios asmeninės savybės. Iš jų svarbiausios – intelektas, patikėjimas savimi, ryžtingumas, garbingumas, socialumas.

Požiūriui, kad lyderiavimo galima išmokti, atstovauja lyderystės įgūdžių teorijos. Jų atstovai teigia, kad tarp išsiugdytų įgūdžių svarbiausi yra koncepciniai, bendravimo ir dalykiniai gebėjimai.

Biheivoristinių lyderiavimo teorijų atstovai bando tirti tiesiogiai stebimus reiškinius ir vadovaujasi prielaida, kad lyderis elgiasi savitai. Jų dėmesys krypta į situacinę lyderystės aspektą, atitinkamą lyderio elgesio stilių ar į jo pastangas motyvuoti sekėjus. Dar labiau lyderio ir sekėjų sąveiką, jų tarpusavio ryšį pabrėžia lyderio ir grupės nario mainų teorija.

Lyderio poveikį sekėjams pabrėžia ir charizmatinės (transformacinės) lyderystės samprata, pagal kurią teigiama, kad lyderystė keičia žmones, skatina juos padaryti daugiau, nei tikisi kiti ar net jie patys.

Charizmatiškas politinis lyderis personifikuoja politines idėjas, siekia tapti tam tikru ženklu ar įtaigiu simboliu, todėl ne vienas apie lyderystę rašęs autorius pabrėžė jos kultūrinį sąlygotumą. Remiantis G. Hofstede's pateiktu kultūrų apibūdinimu, analizuojamos penkios dimensijos: galios ir distancijos, neapibrėžtumo vengimo ar pripažinimo, individualizmo ar kolektyvizmo, vyriškumo ar moteriškumo, orientacijos į ilgalaikius arba trumpalaikius tikslus.

Kultūrinis politinės lyderystės sąlygotumas atsiskleidžia ir nagrinėjant lytiškumą politikoje. Lyties ir politinės lyderystės sąsajų apžvalga liudija, kad nemenka dalis minėtų teorijų labiau orientuotos į prie norminio vyriškumo priskiriamus „tikro vyro“, „tėvo“, „šeimos galvos“ ir pan. vaizdinius. Atitinkamai politinės lyderės vaidmuo gali būti gretinamas su „gerosios motinos“, „griežtosios motinos“ arba „gundytojos“ vaizdiniais.

Psichopatologija politikoje

- Politikų psichopatologija: „homo politicus“; „hubris“ sindromas; neadekvačių reakcijų tipai
- Politinio lyderio šalininkų psichopatologija
- Agresyvumo teorijos • Karas • Terorizmas

Aptarus politinio lyderio, kaip ir bet kokio kito žmogaus, asmenybę dera prisiminti, kad sąvoka „asmenybė“ žymi psichologinę kokybę. Žmogaus tapsmą asmenybe nusako jo savimonės, savarankiškumo, vyraujančių motyvų ir vertybinių orientacijų susiformavimas, atsakomybė už poelgius. Kuo stipriau šie požymiai pasireiškia, tuo teisingiau žmogus įvardijamas asmenybe, o brandžia asmenybe laikomas tas, kas turi (paprastai teigiamų) jam būdingų bruožų. Pasak C. Rogerso, gerai funkcionuojanti asmenybė yra vidiniam ir išoriniam savo patyrimui atviras žmogus, suvokiantis savo buvimo prasmę, gebantis bendrauti su kitais ir pasiekęs pakankamą fizinio, psichinio ir socialinio išsivystymo lygį (Rogers, 1995).

Kokybinis asmenybės sąvokos aspektas leidžia politinio lyderio šalininkams traktuoti jį kaip išskirtinę, net tobulą asmenybę, o jo priešininkams – tą pačią asmenybę apibūdinti kaip nevykėlį, keliantį grėsmę visuomenei, ar net nusikaltėlį, kuriam būdingos psichopatologinės savybės.

Pavyzdys. „*Leninas, – rašė jo vyriausybės narys A. V. Lunačarskis, – savo asmenybę perkalė komunistinėje kalvėje, ji tapo ne tik galinga, bet ir neįtikėtinai vientisa, nepaprastai būdinga jam, į nieką nepanaši, bet galinti būti visiems pavyzdžiu. Mes visi negalime pasakyti geresnio linkėjimo mūsų vaikams ir anūkams, kaip linkėjimas būti kiek įmanoma artimesniems Lenino įvaizdžiui*“ (Луначарский, 1980, p. 56).

Apibūdindamas Lenino asmenybę J. V. Stalino sekretorius B. Bažanovas rašo: „*Leninas buvo amoralus subjektas. Be to, su panieka nepripažįstantis sau ir savo profesionaliems revoliucionieriams visų tų moralinių savybių, kurias senoje tradicinėje krikščioniškoje civilizacijoje mes linkę laikyti būtinomis, darančiomis visuomenės gyvenimą įmanomą ir pakenčiamą: padarumo, garbingumo, žodžio laikymosi, pakantumo, teisingumo ir t. t.*“ (Бажанов, 1992, p. 42).

Netgi jei politiko asmenybės tyrimą atlieka profesionalūs psichologai, vis tiek politiniai prioritetai gali paveikti jų gaunamus rezultatus. Nagrinėti politiką ir politikų elgesį remiantis psichopatologijos bei psichiatrijos koncepcijomis bandyta ne kartą. Toks nagrinėjimas nėra paprastas, nes nėra lengva apibrėžti psichinę normą, kurią galima apibūdinti ir statistiškai, ir socialiai, ir subjektyviai ir kt.

Pastebėtina, kad aiškūs psichikos sutrikimai, tuo labiau psichikos ligos, neturi politinio specifiškumo. Kita vertus, jau aptarti politinių lyderių asmenybės ypatumai leidžia laikyti politiką profesionalu, išskiriant ir pozityvius, ir negatyvius profesionalaus dalyvavimo politikoje aspektus. Antai A. Buchas ir V. Andersen rašo, kad profesionalumas gali tapti priemone stabilizuoti profesionalo tapatybę, bet jis taip pat gali paskatinti ir savitas, atitinkančias profesiją asmenybės deformacijas (Buch,

Andersen, 2013). Todėl perspektyvu ne abstrakčiai aptarinėti, koks politikas ir kada pasižymėjo psichopatologija, kiek tokių politikų buvo ar yra, o nagrinėti tas psichopatologijos apraiškas, kurios susijusios su aktyviu dalyvavimu politinėje veikloje ar valdymu. Ši tema glaudžiai susijusi ir su visos visuomenės ar bent jau gausesnių jos grupių psichopatologiniais išgyvenimais, neadekvačiu mąstymu bei destruktiniais veiksmais, nes individualios ir grupinės psichopatologijos vystymasis dažnai yra vienas kitam artimi procesai.

Politikų psichopatologija

Valdžios poreikio samprata ir pats poreikis kinta. R. Inglehartas aprašydamas su valdžia sietinus poreikius nurodo, kad juos įprasta skirstyti į materialiuosius ir postmaterialiuosius. Prie pirmųjų priskirtini komforto ir fiziologiniai (pavyzdžiui, namo, automobilio, drabužių, maisto) poreikiai, o prie antrųjų – savirealizacijos, saviraiškos, pripažinimo, meilės poreikiai. Minėto autoriaus tyrimai rodo pasaulinę šiuolaikinės visuomenės postmaterialiųjų poreikių stiprėjimo tendenciją. Atitinkamai daugiau asmenų dalyvauja politikoje ne dėl asmeninės gerovės, o dėl taikos idėjos ir žmogaus teisių, dėl gamtos išsaugojimo, nors drauge su šio poreikio tenkinimu jie gali siekti ir materialinės gerovės. Pasak R. Ingleharto tyrimų, Vakarų šalyse „materialistai“ veikia šalia „postmaterialistų“, tačiau jų santykis pastebimai keičiasi. Jaunesnėse amžiaus grupėse jis yra 3 : 2, o vyresnėse – 10 : 1. Tokie duomenys perša išvadą, kad tiek poreikis dalyvauti politikoje, tiek politinės veiklos motyvų suvokimas yra nulemtas įvairių psichologinių veiksnių, o dėl besikeičiančių visuomenės nuostatų tie patys politinio elgesio motyvai gali būti vertinami ir kaip socialiai priimtini, ir kaip nepriimtini ar net patologiški (*Ingelhart*, 1997).

Politiko, ypač esančio valdžioje, kaip ir bet kurio kito žmogaus, veiklos motyvai būna įvairūs – tai gali būti noras pasijusti saugiam, įgyti statusą, įgyvendinti savo interesus ir t. t. Galima skirti dvi šių motyvų grupes: sociocentriškieji, kai valdžios siekiama dėl bendruomenės gerovės, ir egocentriškieji, kai valdžia tampa instrumentu siekiant asmeninio turto, garbės, žinomumo ir pan.

Valdžios taip pat gali būti geidžiama ir bandant spręsti asmenybines problemas. Pastaruoju atveju ir jos siekimo motyvai, ir veikimas įgijus valdžią iš esmės tampa bandymais kompensuoti menkavertiškumą. Anot A. Adlerio, kuris vienas iš pirmųjų pradėjo tyrinėti valdžios ir dominavimo poreikį kaip būdą įveikti realų ar menamą nevisavertiškumą, noras pirmauti, įgyti

valdžią yra pagrindinis žmogaus veiklos motyvas, kurį lemia sudėtingi savęs nuvertinimo ir pervertinimo jausmai (Adler, 2014).

Šiuo požiūriu aptardamas politikų elgesį vadovavosi H. D. Lasswellis. Jis tvirtino, kad psichoanalizės metodai bei klinikinės studijos gali padėti geriau suprasti šį fenomeną. H. D. Lasswellis nurodo, kad valdžios vertė – kokio nors nevisavertiškumo kompensavimas, nes valdžia leidžia aukštinti save ir taip „pakelti“ menką savivertę. Jo nuomone, politinis žmogus (*homo politicus*) skiriasi nuo kitų savita būdo akcentuacija, kuri yra ribinis normos variantas. Tokia akcentuacija – tai valdžios akcentuacija, valdžios pirmenybė prieš kitas vertybes. H. D. Lasswellis skyrė šio tipo asmenybės savybes: nepasotinamą valdžios troškimą; valdžios tapatinimą su vertybe, o ne su priemone; kitų vertybių ir žmonių laikymą priemone siekti valdžios; asmeninės valdžios siekimą ir jos išlaikymo būdų įvaldymą. Žmonės, priskirtini šiam tipui, pasižymi cinizmu, klastingumu, noru manipuliuoti kitais, emocijų asmeninių santykių srityje nuvertinimu, vertybinių pažiūrų neturėjimu (Lasswell, 1977).

Detalizuodamas „politinio žmogaus“ aprašymą H. D. Lasswellis pasiūlė įsivaizduoti tiesę, kurios viename gale būtų politikas agitatorius, o kitame – politikas administratorius.

Svarbiausia agitatoriaus savybė yra noras, kad rėmėjai, rinkėjai ir visi piliečiai jam emociškai pritartų. Agitatorius garsinasi skelbdamas kurios nors socialinių problemų sprendimo alternatyvos visišką pranašumą prieš kitas. Šio tipo politikams bendras bruožas – pozityvių permąnų galimybės teigimas, todėl tie, kurie jiems nepritaria, iš karto priskiriami prie blogio šalininkų. Patologinis agitatoriaus bruožas – noras įteigti visuomenei savo principus ir atskiro žmogaus, jo gerovės ar teisių ignoravimas. Įtikėję retorikos magija ir lemiamu emocinio atsako vaidmeniu politikoje, jie nuolat bando kelti skandalus, demaskuoti „apsimetėlius“, atskleisti priešų sąmokslus.

Apibendrinamas agitatoriaus tipo politikų savybes H. D. Lasswellis pabrėžia, kad jie psichologiškai priklausomi nuo emocinio atsako. Šios priklausomybės ištakos gali būti griežtas auklėjimas vaikystėje, kliūtys išreikšti ankstyvus meilės jausmus ar pernelyg stiprus palaikymas genetinėje šeimoje, kliudantis užmegzti tokį pat stiprų emocinį ryšį už šeimos ribų. Daugeliui politikų, kuriuos galima priskirti prie agitatorių, būdingas tam tikras asmenybės nebrandumas, kurį parodo negebėjimas atsieti intelektines išvadas nuo emocijų, o šių – nuo poreikių. Agitatorius savo dramatinis emocijas ima laikyti realybe, neigia jam

Alfred Adler
(1870–1937)

Harold D. Lasswell
(1902–1978)

nepalankią politinių priežasčių ir jų nulemtų padarinių seką, ieško išdavikų tarp rėmėjų.

Agitatoriui priešingas politiko tipas – administratorius. Šie politikai mažiau save tapatina su idėja, bet suteikia jai dalykiškumo. Tai pragmatikai, irzliai reaguojantys į biurokratinės rutinos pažeidimus ir besidžiaugiantys galimybe dalyvauti priimant sprendimus.

Abiem nurodytiems tipams bendra savybė – valdžios tapatinimas su abso-
liučia vertybe, siekis teisės spręsti už
kitus, įgyti ir naudotis valdžios teikiama
resursais.

Be minėtųjų, H. D. Lasswellis aprašo ir politiko teoretiko tipą. Pastarasis tipas artimas agitatoriui, tačiau jį domina ne kasdieninė politinė veikla, o tolimi tikslai. Jis kovoja ne su konkrečiu, o su bendruoju blogiu. Teoretikas irgi norėtų emocinio pritarimo, bet pašąmoningai bijo kritikos, todėl stengiasi racionalizuoti savo idėjas ir veiksmus. Pasak H. D. Lasswello, šis savimi besigėrintis tipas gali tapti geru diplomatu, teisėju, bet gali ir šaltakraujiškai daryti niekšybes. Psichologinės tokio tipo susiformavimo prielaidos – vaikystėje ar paauglystėje patirtos frustracijos, jų sukelti nerimo, nusivylimo, regresijos ir agresijos išgyvenimai.

Tiktų pastebėti, kad H. D. Lasswello aprašyta politiko teoretiko psichopatologija gana panaši į V. Satir nurodomą neadekvataus reagavimo tipą, kurį ji pavadino „apskaičiuojančiuoju“. Jos nuomone, asmenybė gali bandyti įveikti vidines problemas, kompensuoti menkavertiškumą dar vaikystėje išmoktais pranašumo siekimo ir įvertinimo vengimo būdais, kurių psichologinį turinį atskleidžia reagavimas į aplinkinius. V. Satir siūlo skirti ke-
turis menkai save vertinančių žmonių tipus – „kaltintojas“, „apskaičiuojantysis“, „nusišalinantysis“, „įsiteikiantysis“, ir jiems priešingą adekvačiai save vertinančios asmenybės tipą (*Satir, 2001*).

„Kaltintojo“ tipo asmenybė nuolat reiškia nepritarimą, pasmerkimą. Toks žmogus kalba mažai ir griežtai pertraukinėja kitus. Jis neimklus naujai informacijai, o kritiką vertina kaip pavydo išraišką. Jis suvokia savo netobulumą, bet vietoj asmeninio tobulėjimo renkasi pranašumo įgijimo ir demonstravimo būdus. Gestais, mimika, balso tembru ir kalbos stiliumi rodo, kad jis yra svarbiausias, ir bando užimti kuo daugiau erdvės. „Kaltintojas“ vadovaujasi visiškai ar tik iš dalies įsisąmonintu įsitikinimu, kad jis tol neįgys asmeninės vertės, kol jos nepripažins ir jam nepaklus kiti.

Pavyzdys. „*Prezidentas elgiasi taip, lyg būtų išlietas iš bronzos, – rašo B. Judah's apie Rusijos prezidentą V. Putiną, – lyg blizgėtų. Atrodo, jis žino, kad bet kas prieš jį nuleis akis. Aplink jį vyrauja*

tyla. Suaugusių vyrų balsai pasikeičia, kai jis kreipiasi į juos. Jie stengiasi kalbėti kuo tyliau. Jų veidai tampa iškilmingi, beveik akmeniniai. Jie žvelgia žemyn – nervinasi ir įsitempia... Priartėti prie jo galima ne arčiau kaip trys metrai, nes erdvė kruopščiai saugoma“ (Judah, 2014).

„Apskaičiuojančiojo“ asmenybės tipo žmones V. Satir vaizdžiai palygino su kompiuteriu. Tai korektiškas, gerai apgalvojantis žodžius, nereiškiantis jausmų žmogus. Jis atrodo atsiribojęs, susikaupęs. Kalba monotoniškai ir abstrakčiai, jo kūnas tarsi sukaustytas. Toks ryšio su aplinkiniais būdas padeda „kompiuteriui“ išvengti grėsmės – jo savybių, jo asmenybės, jo pasisakymų vertinimo. Pranešdamas, kad pateiks tik objektyvius, mokliškai pagrįstus faktus, jis tarsi teigia, kad gavęs naujų duomenų peržiūrės savo nuostatas, taigi pašalina galimybę vertinti jį patį ir taip išvengia galimos kritikos, nes daugiausia, ką jam galima prikišti – tai netinkamų ekspertų pasirinkimą. „Kompiuterio“ tipo politikai itin vertina pripažintus autoritetus, sąmoningai pabrėžia savo neasmeninį objektyvumą, nes mano, kad kalbėti be emocijų, demonstratyviai tiksliai, nerodant jausmų yra idealus politiko elgesys. Šio asmenybės tipo politikai ypač išgyvena, nors ir to nepripažindami, savo intelektualinį menkavertiškumą, todėl bando suteikti savo politinei veiklai akademinį pobūdį, renka įvairius mokslinius garbės vardus, bando globoti mokslo institucijas ir pan.

Virginia Satir
(1916–1988)

Pavyzdys. *„Pastarieji mano gyvenimo metai, – pasakojo revoliucijos nuverstas Kirgizijos prezidentas A. Akajevas, – pakrypo taip, kad pagrindiniai rūpesčiai buvo susiję su pasaulinėmis ekonomikos problemomis. Ekspertai gerai žino, kad bendradarbiaujant su akademiku V. Sadovničiu, Maskvos valstybinio M. Lomonosovo universiteto rektoriumi, ir grupė mokslininkų bendraminčių man pavyko esmingai pasistūmėti pirmyn analizuojant pasaulinės ekonomikos procesų dinamiką, numatyti skaudžiausius dabartinės pasaulinės ekonominės krizės taškus. Tai aukštai įvertinta pasaulio mokslo bendruomenės... Mokslas – mano pašaukimas. Tenka dirbuotis su ypatinga energija. Bet gauti moksliniai rezultatai pateisina neįtikėtinas intelektualines ir fizines pastangas“ (Акаев, 2013).*

„Nusišalinantysis“ tipas – tai žmogus, kuris tarsi teigia esąs ne „čia“ ir ne „dabar“. Jo kalba ir veikla nesusijusi su aplinkiniais, todėl kartais suvokiami kaip be galo išmintingi, o kartais – kaip beprotiški. Jo elgesys, mimika, gestai nevikrūs, tarsi jis būtų nutolęs, kažkur kitur. Toks elgesys labiau būdingas menininkams.

Tarp politikų ryškių šio tipo asmenybių nėra daug. Tačiau žmogaus „ne savo vietoje“ būseną veikiausiai kai kuriems iš jų nėra svetima. Nusišalinimas irgi padeda išvengti aplinkinių teismo, nes žmogaus, tolimo nuo esamojo laiko ir realybės, neįmanoma vertinti.

„Įsiteikiantysis“ asmenybės tipas žodžiais nuolat reiškia pritarimą ir sutikimą, vengia bet kokio ginčo, nuolat atsiprašo ir tvirtina, kad ko nors imsis tik gavęs pritarimą. Kalbos stilių atitinka tokio žmogaus poza, mimika, gestai, kuriais demonstruojamas nuolankumas ir noras prisitaikyti. Atrodytų, kad tarp politikų šio tipo asmenybių neturėtų būti, tačiau „įsiteikiantysis“ savitai papildo „kaltintojo“ tipą. Todėl greta aukštesnio statuso politikų neretai atsiranda tokių „įsiteikiančiųjų“, kurie daro karjerą kartu su savo „patronu“. Anot R. C. Zillerio, menkai save vertinantis žmogus jautresnis kitų nuomonei, lengviau paklūsta, o šios savybės gali patikti autoritariniam lyderiui ir „įsiteikiančiojo“ tipo politikui padėti padaryti politinę karjerą (Ziller, 1990)

Pavyzdys. *Rusijoje leidžiamas žurnalas „Коммерсантъ“ pateikė išskirtinai įsiteikiančių aukšto rango Rusijos politikų ir valdininkų pareiškimų apie Rusijos prezidentą V. Putiną. „Mano stabas – Putinas. Jis ir čėčėnas, ir rusas. Ir jis davė mums viską šioje žemėje“ (R. Kadyrovas, Čėčėnijos Respublikos vadovas). „Žmogus, valgantis daugiau nei jam reikia, apvagia šalį ir Putiną asmeniškai. Putinas gali viską, bet jis negali sublogti už atskirą žmogų“ (S. Markovas, Rusijos Dūmos visuomeninių susivienijimų ir religinių organizacijų komiteto pirmininko pavaduotojas) («Коммерсантъ» подвёл итоги ежегодного конкурса подхалимов 2010. <<http://newsland.com/news/detail/id/603075/>>).*

Priešingas aprašytiems menkos savivertės tipo žmonėms, anot V. Satir, yra „adekvatusis“ tipas. Jo esmė – nuoseklus, t. y. atitinkantis bendravimo situaciją ir pasižymintis neprieštaringa kalba, mimika, gestais, laikysena elgesys. Tokie žmonės nemaskuoja minčių ir jausmų, juos reiškia darniai, nežaisdami slaptų žaidimų „kas geresnis, pranašesnis, svarbesnis“. Psichologinė būseną, atitinkanti tokį elgesį, – savo ir kitų vertės pripažinimas. Pripažindamas kitų žmonių vertę ir adekvačiai vertindamas save, t. y. nejausdamas poreikio nuolat įrodinėti asmeninį pranašumą, politikas dažniau veikia vadovaudamasis bendruomenės, o ne asmeniniais interesais. Jo sprendimai nėra motyvuoti siekiu kompensuoti ar įtvirtinti asmenines savybes. Jam lengviau rinktis konstruktyvią saviraiškos kryptį, rūpintis kitų gerove, kurti bendrumą su kitais, t. y. vadovautis visuomeniniu jausmu. Toks jausmas (vok. *Gemeinschaftsgefühl*), anot A. Adlerio, – tai jungiantis žmones solidarumas, dalyvavimas kitų gyvenime ne vien dėl savo tikslų, bet ir dėl bendrų interesų. Psichopatologines asmenybes jis apibūdina kaip žmones, kurių visuomeninis jausmas skurdus, kurie yra ir jaučiasi vieniši, atsiriboję nuo pasaulio. „Jeigu asmenybė sąveikauja su kitais, – teigia A. Adleris, – ji niekada netaps neurotiška“ (Adler, 1964, p. 193).

Politikos, kaip ir daugelio kitų veiklų, sėkmė priklausytų ir nuo to, kiek profesionalas, t. y. politikas, tapatinasi su šios srities veikla ir savo vaidmeniu joje. Politinei veiklai reikia nemažai energijos, laiko ir pastangų, kuriuos asmenybei būtų sunku skirti neįžvelgiant prasmės. Todėl politinė veikla gali tapti tarsi priklausomybę sukeliančiu narkotiku. Taigi atsiranda prielaidos kalbėti apie savitą priklausomybės nuo politikos formą, apie priklausomybę nuo įtampos ir jos sukeliamų emocijų. Įtampos, gebėjimo sutelkti jėgas reaguojant į grėsmę ir iššūkius, stresinių situacijų poreikį konstatavo ne vienas apie politikų asmenybes rašęs autorius. Pavyzdžiui, J. Lukacs'as teigia, kad Didžiosios Britanijos premjeras W. Churchillis sėkmingiausiai veikdavo ištikus krizei, kai daugelis kitų politikų neįstengdavo kontroliuoti nei savęs, nei valstybės, tačiau laimėjęs karą prieš nacistinę Vokietiją iš karto pralaimėjo rinkimus į parlamentą (Lukacs, 2002).

Palyginus valdžią su narkotiku galima pastebėti, kad politikas, kaip ir kiti turintys priklausomybę žmonės, nori vis didesnių „dozių“, t. y. daugiau valdžios. Be to, jo elgesyje ir išgyvenimuose įžvelgiamos ir kitos priklausomybei būdingos ypatybės – nekritiškumas, perdėtas savo idėjų sureikšminimas, įtarumas, kitų būties prasmių ir malonumų ignoravimas.

Paminėtos savybės ir jų ribinė „priklausomybės nuo valdžios“ forma gali būti įgyvendintos ir kitose veiklos srityse (pavyzdžiui, konfesinėse organizacijose, kariuomenėje, kur valdžios hierarchijos ir paklusimo jai principai dar aiškesni), tačiau kaip tik politika sudaro geras prielaidas siekti žinomumo, statuso ir įtakos kitiems įgyjant ar atgaunant pasitikėjimą savimi, įveikiant savo kompleksus. K. Horney nurodo, kad žmogus, norintis atgauti pasitikėjimą savimi, turėtų pelnyti kitų prielankumą stiprindamas su jais ryšius. Tuo tarpu galios, prestižo, įtakos siekiai lemia, kad pasitikėjimas savimi atgaunamas silpninant žmogiškuosius ryšius ir vis labiau įtvirtinant savo pozicijas (Horney, 2008). Šios K. Horney įžvalgos paaiškina kai kuriuos politikų psichopatologijos aspektus.

Galima teigti, kad ryšių su kitais žmonėmis siekimas atitinka norą patenkinti meilės, pripažinimo bei priklausymo grupei poreikius ir tokiu būdu įveikti nerimą ar frustraciją. Valdžios irgi galima siekti dėl kokių nors konkrečių (tiek asmeninių, tiek visuomeninių) priešasčių arba bandant slopinti menkavertiškumo jausmo keliamą nerimą. Tačiau įgyta valdžia dažnai kliudo užmegzti asmeninius ryšius. Politikas pripažinimo sulaukia visų pirma dėl savo veiklos ar statuso, o ne dėl asmeninių savybių.

Analogiškas politikų psichologines problemas nurodo D. Owenas, kuris analizuodamas žymių politikų asmenybes jiems apibūdinti vartoja *hubris* sindromo sąvoką (senosios graikų kalbos žodis *hubris*, vartotas dar antikinėje Graikijoje, reiškia aroganciją, išdidumą, įžulumą, hipertrofuotą savęs vertinimą). Platonas teigė, kad *hubris* – tai malonumas, patiriamas demonstruojant pranašumą

prieš kitus. Šį sindromą galima laikyti valdžia piktnaudžiaujančių politikų akcentuacijos padariniu, pasireiškiančiu asmenybės deformacijomis.

Pateikiami klinikiniai *hubris* sindromo požymiai svarbūs ir tuo, kad dalis jų yra būdingi tik šiam sindromui ir net nėra įtraukti į kitų sutrikimų aprašus.

Hubris sindromo požymiai: buvimas valdžioje bent vienus metus; polinkis vertinti aplinką kaip grumtynių areną; polinkis į veiksmus, kurių pozityvi reikšmė aplinkiniams pervertinama; pabrėžtinas rūpinimasis savo įvaizdžiu; „mesijo“ kalbos stilius; įvardžio „mes“ vartojimas kalbant apie save; perdėtas identifikavimasis su grupe, savo jausmų ir norų priskyrimas visai grupei; perdėtas pasitikėjimas savo patirtimi ir nuomone, atsainus požiūris į kitų nuomones; impulsyvūs sprendimai; įsitikinimas, kad lyderį gali įvertinti tik „Dievas ir istorija“, bet ne amžininkai ar kolegos; realybės jausmo praradimas; vengimas kalbėti apie sprendimų praktiškumą ir saugumą, siekimas vertinti juos savitai suprantamos „moralės“ požiūriu; nekompetentingas veikimas ignoruojant aplinkybes.

David Owen
g. 1938

Derėtų atkreipti dėmesį, kad *hubris* sindromas siejamas su buvimu valdžioje bent vienus metus, taigi tai nėra įgimta patologinė savybė, o įgyta profesinė asmenybės deformacija. D. Owenas aprašydamas *hubris* sindromu pasižymėjusius politikus teigia, kad šis sindromas susijęs su įtaka ir atsiskleidžia neadekvačiu požiūriu į politinę, ekonominę, viešąją realybę. Jis vardija daug politikų, silpniau ar stipriau paveiktų *hubris* sindromo. Kaip būdingą šio sindromo požymį nurodo Didžiosios Britanijos ministrės pirmininkės M. Thatcher elgesį ir pasisakymus žlungant komunistinėms diktatūroms Rytų Europoje, griuvus Berlyno sienai. Tuo metu privačiuose pokalbiuose ji teigė, kad vėl gali kilti Vokietijos grėsmė, atsirasti „ketvirtasis reichas“, neadekvačiai vertindama tiek politines permainas, tiek vokiečių visuomenę. Panašiai D. Owenas apibūdina ir JAV prezidento G. W. Busho elgesį, kai jis 2003 m. norėjo atšvesti pergalę Irake ir papuošti lėktuvnešį, kuriame rengėsi sakyti kalbą, šūkiu „Misija įvykdyta“. Tuo metu jau buvo aišku, kad nėra strateginio Irako problemos sprendimo plano, nenumatyti po karinės pergalės siektini tikslai. Neatitinkanti realybės G. W. Busho kalba buvo pataisyta patarėjų ir aukščiausios JAV karinės vadovybės atstovų (Owen, 2008).

Politinio lyderio šalininkų psichopatologija

Istorijoje gausu pavyzdžių, kai akivaizdžiai psichopatologinėmis savybėmis ir elgesiu pasižymintis politinis lyderis jomis tarsi „užkrėsdavo“ dideles šalininkų grupes, įtraukdavo juos į savo liguistų fantazijų ir vaizdinių įgyvendinimą, netgi psichopatologiškai keisdavo valdymo struktūras.

Pavyzdys. *M. Stal atliko J. V. Stalino asmenybės psichopatologijos analizę vadovaudamasi Psichikos sutrikimų diagnostikos ir statistikos vadovo (angl. DSM-IV – Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 4th Edition) kriterijais. Jos nuomone, J. V. Stalino asmenybės susiformavimą lėmė vaikystėje patirti sunkumai, prieštaringas auklėjimas. Suaugusiam jam buvo būdinga depresija, paranoja ir piktnaudžiavimas alkoholiu. Paranojiškos asmenybės tarsi blaškosi tarp agresijos ir narcisizmo, taigi J. V. Stalino elgesys išoriškai dažnai atrodė nenuoseklus, bet psichologiškai atitiko būdingas depresijos ir paranojos apraiškas. J. V. Stalino asmenybei būdinga paranoja, jam pakilus į labai centralizuotos Sovietų Sąjungos politinės struktūros viršūnę, paveikė biurokratinės institucijas, tapo tarsi jo asmenybės sutrikimų politiniu tęsiniu, formavo jų išskirtinį uždaramą (Stal, 2013).*

Masinių neadekvatumą lemia keletas priežasčių. Visuomenė gali būti apgauta ir suklaidinta, įbauginta ir teroru priversta veikti prieš kokių nors grupių ar ir savo interesus. Paprastai tokie tiesmuki elgesio stereotipų primetimo būdai menkai paveikia visuomenėje vyraujančias nuostatas, todėl neturi ilgalaikio poveikio. Nekintančių neadekvačių politinių nuostatų ir jas atitinkančio politinio elgesio formavimo mechanizmas dažnai remiasi ne tik prievarta ir melu, bet ir savitu informacijos pateikimu.

G. Batesonas rašo, kad „vaikas, vienu metu gaunantis pranešimus „esi laukiamas“ ir „netrukdyk tėvams“, yra potencialus psichiatrijos klinikos pacientas“ (Bateson, 1979, p. 231). Individualiu lygmeniu dvigubas pranešimas, t. y. pranešimas, kurio viena dalis neatitinka arba paneigia kitą, laikomas psichikos sutrikimų prielaida. G. Batesonas teigia, kad nuolatinis tokių pranešimų gavimas ardo asmenybės gebėjimą suvokti tiesiogines ir metaforines prasmes bei skatina ieškoti nuslėptos prasmės, kurią dažnai susikuria pats pranešimo gavėjas. Jeigu dvigubo pranešimo siuntėjas yra pripažintas autoritetas, tai jo keliama sumaištis, minčių, veiksmų ir žodžių neatitiktis neišvengiamai žlugdo pranešimo gavėjus, nes tik nedaugelis prieštaringsomis situacijomis geba vadovautis sava nuomone.

Dvigubi pranešimai gali provokuoti asmenybės bipolinį sutrikimą, kuriam, be kitų požymių, būdinga ir perdėta savivertė,

nepagarbus požiūris į aplinkinius, neatsakingas elgesys. (Šie požymiai minėti ir aptariant politikų psichopatologiją.) Nuolatiniai įtakingų politikų skelbiami dvigubi pranešimai, nesuderinamų vaidmenų siūlymai destruktiviai veikia ir visą visuomenę.

Pavyzdys. *Tradicinės pasaulėjautos požiūriu, nepalaidotas mirusysis yra ribinis asmens sumenkinimo simbolis. Šventimas prie lavonų ar jų kapų mindžiojimas – pergalės prieš jų atstovautą idėją ženklas. Kita vertus, toks elgesys su žuvusiais laikomas pernelyg drastišku ir nederančiu save gerbiančiam nugalėtojui.*

V. I. Lenino mauzoliejus Maskvoje radikaliai keičia šią simboliką – lavono nelaidojimas, kariniai paradai ir mirusiojo garbinimas tampa pagarbos jam simboliu, o stovintieji ant jo kapo demonstruoja priklausymą aukščiausiai valdančiąjai hierarchijai.

Pateiktas pavyzdys gana gerai iliustruoja dvigubo pranešimo esmę. Toks kognityvinis pranešimo disonansas turi būti įveiktas. Siekdama vidinės darnos, brandi ir stipri asmenybė gali sąmoningai apsispręsti rinktis savą vertybių sistemą ir ignoruoti jai prieštaraujančią pranešimo dalį. Tačiau ir stipriai asmenybei taip elgtis nėra lengva.

Pavyzdys. *V. Suvorovas aprašo savo bandymą apibrėžti požiūrį į sovietinės armijos veiksmus Čekoslovakijoje ir sovietinę realybę: „Tikriausiai aš einu iš proto. Yra ir kita galimybė: visi seniai išprotėjo, o aš – vienintelė išimtis. Yra ir trečia galimybė: visi seniai išprotėjo. Visi be išimčių. Tie, kurie įvažiuoja purvinais tankais į puikius, taikius miestus – be abejo, yra šizofrenikai“ (Cybovov, 1993, p. 84).*

Kitas reagavimo į dvigubus pranešimus būdas – susitaikėliškas jų priėmimas. Bendras konformizmo vertinimas priklauso nuo individualistinio ar kolektyvinio kultūros pobūdžio, todėl panašiomis politinėmis aplinkybėmis visuomenėje paplitęs konformizmas ar jo atsisakymas gali įgauti skirtingų reikšmių ir skirtingų padarinių.

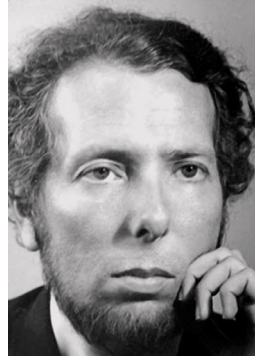
P. R. Nailas, G. MacDonaldas ir D. A. Levy teigia, kad konformistinį elgesį galima skirstyti į nuolaidumą, paklusnumą ar pritarimą (Nail, MacDonald, Levy, 2000). Politikoje turbūt didžiausių problemų sukelia besąlyginis paklusimas ir dalyvavimas vykdant nukreiptus prieš atskiras grupes ar visą visuomenę įsakymus. Tokią situaciją gerai iliustruoja S. Milgramo eksperimentas. Jo metu tiriamieji, pakludami autoriteto („mokytojo“) nurodymams, elektros srove krėtė „mokinį“. Tiriamiesiems buvo įteigta, kad jie baudžia „mokinį“ už klaidas dalyvaudami moksliniame eksperimente. Tikrasis tyrimo tikslas buvo nustatyti, iki kokio lygio tiriamieji paklus nurodymams, kurių vykdymas fiziškai kenkia kitiems. Apie 60 proc. eksperimento dalyvių buvo įkalbėti įjungti elektros srovę, pasukdami imitacinę rankenėlę iki padalos, šalia kurios buvo parašyta „pavojinga gyvybei“. Keičiant autoriteto

suvokimą buvo nustatyta, kad paklūstama labiau, jei autoritetas (valdžia) laikomas teisėtu. Kitas svarbus žiauraus elgesio veiksnys – kaltės priskyrimas aukai, t. y. tiriamųjų informavimas, kad „auka“ nenori mokytis, žlugdo eksperimentą ir pan. (*Milgram, 1974*).

Nebe eksperimentinį, o realų įtraukimo į žiaurius veiksmus psichologinį mechanizmą aprašęs E. Staubas konstatuoja, kad nacistinėje Vokietijoje, Graikijoje valdant karinei chuntai, genocido metu Ruandoje valdžios nusikaltamų nurodymų vykdytojai buvo rengiami analogiškai. Atrinkti paklusniausi ir labiausiai gerbiantys valdžią kandidatai iš pradžių saugodavo suimtuosius, vėliau dalyvaudavo suėmimuose, turėdavo suimtuosius mušti, stebėti jų kankinimus ir tik po to būdavo įgaliojami kankinti patys. E. Staubas pabrėžia, kad politiškai ir psichologiškai paveikiant būsimus nusikaltėlius būdavo nuolat pabrėžiamas sąvokų „mes“ ir „jie“ atskyrimas ir viso, kas priskiriama „jiems“, devalvacija (*Staub, 2011*).

Politinis vyksmas dažnai pagrįstas dorovinių ir materialijų vertybių priešprieša, eskaluojant grėsmę visuomenei ar kuriai nors jos grupei, – tokiu būdu stiprinamas politiko autoritetas ir į jį atkreipiamas dėmesys. Todėl priešo paieška ir apibrėžtis – politiškai itin svarbus veiksmas. E. Becker rašo, kad išorinio pavojaus suvokimas sustiprina pasitikėjimą politine valdžia. Ją stiprina ir vidiniai priešai, nes „žmogus tiesiog negali leisti sau patikėti nesuinteresuotu, biurokratiu blogiu“ (*Becker, 1969, p. 140*). Kenkėjo, priešo buvimas leidžia paprasčiau suvokti politikos esmę, ir vien jo tikras ar tariamas egzistavimas perša sprendimą, kurį priimti atrodo lengviau ir paprasčiau, nei ieškoti išeičių sudėtingame, pilname prieštarų interesų, chaotiškame pasaulyje. Atradimas priešo, kova su kuriuo paaiškina sėkmės ir nesėkmės, gėrio ir blogio priežastis, lemia politiko (politinės organizacijos) šalininkų gyvenimo tikslus ir kuria asmeninės arba grupinės (partinės) sociumo kontrolės jauseną (*Sullivan, Mark, Landau, Rothschild, 2010*). Todėl neretai politikai sąmoningai konstruoja priešą ir telkdami kovai su juo savo šalininkus siekia dar didesnės politinės įtakos.

Nuolatinis priešų ieškojimas ir atradimas gali būti paranojiško reagavimo į pasaulį, suvokiamą kaip neprognozuojamą ir pavojingą, rezultatas. Tos požiūris gali būti ir racionalus, paaiškinantis visuomenės problemas ir sutelkiantis sekėjus, tačiau toks „racionalumas“ gana dažnai įgyvendina psichopatologines politinio lyderio nuostatas.

Stanley Milgram
(1933–1984)

Pavyzdys. *Buęs nacionalsocialistų partijos narys, vėliau ją palikęs ir tapęs nacionalsocializmo kritiku H. Rauschningas rašo, kad A. Hitleris, paklaustas, ar, jo nuomone, reikia sunaikinti visus žydus, atsakydavo: „Ne... tada mums tektų juos išgalvoti. Labai svarbu turėti apčiuopiamą, o ne abstraktų priešą“ (Rauschning, 2005).*

Politinis priešas gali būti apibūdintas gana paprastai – visi, nepriklausantys politinei partijai, jos sekėjams bei rėmėjams, apibūdinami kaip mažesni ar didesni priešai. Politinė priešprieša, teigia S. H. Rigginsas, priklauso nuo sąvokų „mes“ ir „jie“ vartojimo politinėje retorikoje. Šios sąvokos tampa įtaigesnės, jei priešas personifikuojamas, nes žmonės sąmoningai ar pasąmoningai tikisi atsakymo į klausimus, – kas kaltas dėl jų vargų, kas kelia jiems grėsmę (Riggins, 1997). Be to, atpažįstamas, įtakingas priešas padeda politikams įgyti daugiau įgaliojimų, ypač jei priešu įvardijamos užsienio jėgos. Politinių krizių laikotarpiu toks įvardijimas neretai praranda racionalumą, pradeda vyrauti emociniai ir mistiniai teiginiai, kurių paskirtis – savajai politinei grupei suteikti absoliutaus dieviško gėrio, o politiniam priešui – velnio įvaizdį.

Pavyzdys. *2015 m. Rytų Ukrainoje veikusi prorusiška teroristų grupė apibūdina savo priešą ir kovos tikslą: „Šalis ukraina (parašyta mažąja raide, – G. N.), kuri egzistavo dar visai neseniai, suplėšyta žydofašistinės chuntos. Šimtai tūkstančių permainių norinčių apgautų piliečių pardavė savo smegenis šitai chuntai... Jie negali suprasti, kad šiandieną pasaulio žemėlapyje atsirado nauja šalis Novorusija.*

Rojuje pirmasis priešas buvo gyvatė... Visas pasaulis šiandieną yra „pasaulio valdovų“ vergovėje, pragaro tarnai mano esą tautų teisėjai ir pagrobė visus pasaulio resursus...“ (Nova Russ zovopum, <<http://planet2020.ru/blog/novoros/vrag>>).

Jau minėtas skirstymas į „mes“ ir „jie“, dažnai vartojamas politinėje retorikoje, nustato „priešo“ apibūdinimo ribas ir leidžia visus tuos, kurie nėra politiko (politinės partijos) šalininkai, tapatinti su mažesniu ar didesniu blogiu. Įsitikinimų struktūrose, kurios lemia politiko (politinės partijos) šalininkų elgesį ir simpatijas, priešo samprata yra itin svarbus dėmuo. Tokie įsitikinimai ir jausmai dažnai nėra nuoseklūs, tačiau visi šie sąmoningi ir nesąmoningi psichikos dariniai susiję ir veikia vienas kitą. Neretai tokia pažiūrų sistema priverčia priešais laikyti tuos, kurie konkrečiam žmogui nepadarė jokios žalos.

Priešo vaizdinys naudingas ne tik politiko komunikavimui su šalininkais. Naujo stipraus priešo iškilimas sparčiai suvienija politines grupes, leidžia pertvarkyti jų veiklą. „Tikėtina, kad tokia patirtis gali būti pritaikoma netgi tarptautiniams santykiams, – rašo I. D. Yalomas. – Bet koks vietinis priešiškusimas atsitraukia prieš nelauktą pasaulinę krizę (atmosferos užterštumas, epidemija),

kurią įveikti galima tik tarptautinėmis pastangomis“ (*Yalom, 2005, p. 167*). Todėl užsienio priešų paieška dažnai padeda nukreipti piliečių dėmesį nuo kasdieninio gyvenimo problemų ir daugelyje šalių yra tapęs klasikiniu politinio manipuliavimo būdu.

Šio ir kitokio pobūdžio politinėms manipuliacijoms pasiduoda ne kiekvienas. Jos lengviau paveikia autoritarines asmenybes. Tokios asmenybės, anot T. W. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinsono ir R. N. Sanfordo, dėl atitinkamo (autoritarinio) ugdymo vaikystėje elgesį, mintis ir jausmus, kuriuos sau draudžia ir už kuriuos pasąmoningai norėtų save bausti, priskiria kitiems, – dažniausiai politinėms, rasinėms, konfesinėms mažumoms. Todėl visuomenėje paplitę neigiami stereotipai apie mažumas jas skatina atvirai reikšti slopintą agresiją. Pasaulio tokios asmenybės nesuvokia laisvės, lygybės, tolerancijos, abipusės naudos kategorijomis ir siekia savojo pranašumo bei kontrolės, todėl lengvai įtraukiamos į viršenybę žadančias, nepakantumą propaguojančias organizacijas (*Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950*).

Nurodytos savybės iš dalies paaiškina ir ne vieno tyrėjo konstatuotą prieštarą – psichopatologinėmis savybėmis pasižyminčio politinio lyderio šalininkai iki išitraukimo į nusikalstamą, patologišką veiklą aplinkiniams atrodė ramūs, patikimi, kuklūs ir mandagūs. Apibūdindamas šią prieštarą G. Milgramas rašo, kad „paprasti žmonės, kurie dirba savo įprastus darbus ir nejaučia kokio nors ypatingo priešiško, gali tapti destruktivaus proceso įrankiais“ (*Milgram, 1974, p. 6*). Išitraukimas ir įtraukimas į tokius procesus būna nulemtas kelių veiksnių – socialinės situacijos, politinės kultūros, psichopatologinėmis savybėmis pasižyminčio politinio lyderio ir jo šalininkų sąveikų. Joje, anot G. Bychowskio, svarbus vaidmuo tenka paklusnumui, kuris yra tapatinimosi su politiniu lyderiu pasekmė, nes nekritiškam šalininkui lyderis įkūnija jo idealus ir norus bei kompensacijos už skriaudas „pažadą“, o diktatoriškas ir charizmatiškas lyderis visokeriopai skatina tokius jausmus (*Bychowski, 1965*).

Agresyvumo teorijos

Bene reikšmingiausia iš politinės psichopatologijos apraiškų yra prievarta. Istorinė patirtis verčia netgi pačią politiką gretinti ar tapatinti su agresija. Toks gretinimas pakankamai pagrįstas, nes esminis valstybės požymis yra organizuota prievarta, kurią legaliai vykdo politinė valdžia jai pavaldžioje teritorijoje. Pažeisdamos teisę agresijos imasi ir valdančiosios bei revoliucinės grupės, ir teroristai.

Politinė prievarta skiriasi nuo kitų prievartos formų savo organizuotumu, aprėptimi, sistemiškumu ir veiksmingumu. Dažnai

ją vykdo specialiai parengti ir prievartos įrankiais aprūpinti profesionalai, kurie vieninteliai yra gavę įgaliojimą taikyti prievartą. Kita vertus, pilietinių neramumų laikotarpiais prievartos subjektų skaičius gali smarkiai išaugti, ir jie deklaruoja tautos ar engiamos socialinės, etninės, konfesinės grupės teisę į savigyną, teisę jėga priešintis tironijai, agresoriui, kitų grupių jiems taikomai prievartai. Todėl politikos teorijoje ir praktikoje nuolat kildavo prievartos teisėtumo klausimas. Šiandieną daugelis demokratinių šalių pripažįsta, kad teisėta prievarta turi atitikti piliečių valią ir įstatymus. Pavyzdžiui, Vokietijos Federacinės Respublikos konstitucijoje nurodoma, kad valstybinės prievartos subjektas yra tauta.

Prievarta iki šiol buvo neatskiriama politikos dalis, ją taikant siekta primesti valią kitiems. Prievarta yra konsensuso priešybė, o ši jos savybė kliudo pasiekti norimus politinius tikslus, nes prievartos veiksmingumas dažnai yra iliuzinis – ji sukelia prievartinį atsaką, gali sustiprinti priešininko apsisprendimą vengti kompromiso, dažnai išplečia konfliktą ir jam įveikti galiausiai prisireikia itin didelių materialinių išlaidų bei žmonių aukų. Todėl visada buvo politikų, raginančių taikyti neprievartinius politinės kovos būdus, sprendžiant konfliktus atsisakyti jėgos ir rinktis moralinį poveikį, veikti vadovaujantis humanizmo, tolerancijos, pasitikėjimo vertybėmis.

Įvardytos aplinkybės leidžia apibrėžti politinei psichologijai svarbias su prievarta sietinas temas: agresyvumą ir jo ryškiausias politines apraiškas – karą ir terorizmą.

Agresyvumas. Psichologinių agresyvumo apibrėžimų gana daug, bet visi jie apima pranašumo demonstravimą, siekimą psichologiškai ir (arba) fiziškai pakenkti kitam žmogui ar jų grupei. Agresyvumo apraiškos būna daugialypės: nepalankumas, pažeminimas, nedraugiškumas, įžeidinėjimai, fizinis smurtas ir pan. Dažnai apibrėžiant agresyvumą nurodomi ne tik veiksmai, bet ir ketinimai, kurių esmė – noras pakenkti, pasielgti priešingai, nei norėtų auka. Nustatant, ar veiksmas buvo agresyvus, svarbu žinoti užpuoliko tikslus, todėl agresijos sąvoka neapima netyčinės žalos.

Agresija pasireiškia įvairiais būdais. Iš jų gausos įprasta skirti priešišumą – emocinį reagavimą į agresijos objektą, ir „instrumentinę“ agresiją, kurios požymiai – veiksmai, darantys žalą aukai ir padedantys agresyviai besielgiančiam asmeniui siekti jo tikslų. Kone visi teroro aktai yra instrumentinės agresijos apraiškos, o vadinamosios „buitinės“ žmogžudystės paprastai būna priešiškų emocijų išraiška.

Agresyvumas ir agresija politinėje veikloje buvo ir yra dažni, todėl sulaukia tyrėjų dėmesio. Vis dėlto pradėdant juos analizuoti dera apžvelgti ne tik politinės agresijos savitumą, bet ir bendresnes jos ištakas, kurios psichologijoje paprastai siejamos su biologinėmis agresijos paskatomis, agresijos ir frustracijos sąsajomis bei agresyvaus elgesio išmokimu.

Biologinės agresyvumo paskatos.

Agresyvumo samprata priklauso nuo požiūrio į žmogaus prigimtį. Jei manoma, kad ją lemia biologinės, įgimos savybės, nuosekliai daroma išvada, kad žmogus yra agresyvus gyvūnas, o agresyvumas yra jo esminė savybė. Psichologijoje biologines agresyvumo paskatas aiškiausiai formulavo S. Freudas ir K. Lorenzas.

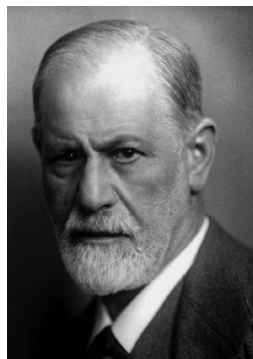
Vadovaujantis psichoanalitiniu požiūriu į asmenybę teigiama, kad ją sudaro trys struktūriniai dariniai: *id* (nesąmoningas ir paveldimas asmenybės darinys, psichinės energijos šaltinis. *Id* veikia pagal malonumo principą), *ego* (instinktyvių potraukių kontrolė ir derinimas su aplinka; psichikos dalis, atsakinga už sprendimų priėmimą, žmogaus „aš“) ir *superego* (internalizuotos vertybės, moralės normos ir idealai). Taip pat pripažįstama, kad asmenybės tapsmas dėsningai pereina tam tikras raidos fazes.

Remdamasis šia schema S. Freudas tvirtino, kad asmenybės siekiai, mintys ir jausmai kyla iš agresyvių ir seksualinių biologinių postūmių ir visuomenės nustatomų jų tenkinimo apribojimų. Taigi asmenybė yra pastangų įveikti šį konfliktą padarinys, todėl žmogus iš prigimties esąs asocialus ir agresyvus (Freud, 1930).

Psichoanalitinėje pažiūrų sistemoje įprasta skirti du pagrindinius instinktus: gyvenimo – erotinį, ir mirties – griovimo. Pirmasis lemia giminės tęsimą, išgyvenimą, o antrasis – poreikį pašalinti bet kokią įtampą. Kadangi visiškas išsivadavimas nuo įtampos ir poreikių pasiekiamas tik mirties atveju, mirties instinktas pasireiškia destrukcija ir agresija. Šie du instinktai gali veikti drauge, sujungdami palankumą, apsaugą, meilę ir pyktį bei agresiją. S. Freudo nuomone, dėl šios priežasties visiškai suvaldyti agresijos neįmanoma, ir nors, jo žodžiais, žmonės linkę teigti esą geri, norintys ginti save ir tuos, kuriuos myli, jie kartu yra agresyvūs, siekia pajungti kitus, suteikti jiems skausmo ir sunaikinti, taigi žmogaus esmę apibūdina posakis *homo homini lupus est* (lot. – žmogus žmogui – vilkas).

Dėl šio įgimto agresyvumo visuomenė nuolat patiria konfliktų ir didelių sąnaudų jiems riboti. Politiškai reikšminga ir pakankamai įtikinama S. Freudo išvalga, kad žmonės gali susieti bendras priešiškus, kuris leidžia pajusti vienybę ir tarpusavio paramą. Niekindami ir išjuokdami tuos, kurie įvardijami kaip „kiti“, grupės nariai randa jiems priimtinos ir sąlygiškai nežalingos agresijos išraiškas, kartu sustiprina juos vienijančius ryšius.

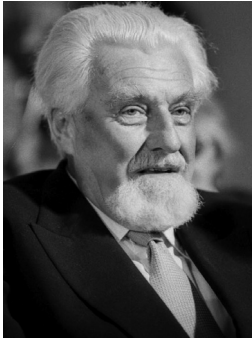
Visuomenė bando tramdyti griaunantį jos integralumą ir atskirų savo narių agresyvumą. Pradinis ribojimas įtvirtinamas socializacijos procese, kai *superego* nukreipia agresyvumą. Visuomenė (*superego*) nurodo, koks jausmas, noras, veiksmas

Sigmund Freud
(1856–1939)

laikytinas „geru“ ar „blogu“, ir taip pakeičia agresijos impulsus kaltės jausmu. Šiuo būdu suvaldomos atskirų visuomenės narių agresyvumo apraiškos, prievartinę veiksmų kontrolę iš išorės perkeliant į patį asmenį.

Apžvelgta psichoanalitinė agresyvumo samprata buvo išplėsta, papildyta ir kritikuota. Antai E. Frommas, pasisakydamas už sociokultūriškai nulemtą agresijos prigimtį, siūlo skirti biologiškai įgimtas reakcijas į grėsmę ir destruktvyią agresiją, kuri kyla, kai kliudoma patenkinti esminius poreikius, ir gali tapti paskata kontroliuoti ir naikinti kitus (*Fromm, 1973*).

Konrad Lorenz
(1903–1989)

Analogiškai S. Freudui įgimtus agresyvumo pradmenis vertino K. Lorenzas, kuris nesiejo agresyvumo su *superego, ego* ir *id* konfliktu, bet laikė jį prisitaikymo būdu, sietinu su savisauga. K. Lorenzo nuomone, agresija kyla iš įgimto išgyvenimo instinkto, kuris padeda rūšiai plisti geografiškai, gerinti jos genetinį fondą, nes stipresni ir energingesni individai nukonkuruoja kitus ir sėkmingiau apgina palikuonis. K. Lorenzo pažiūros gerai paaiškina, kodėl žmogus, palyginti su kitais gyvūnais, itin agresyviai elgiasi su savo rūšies atstovais (*Lorenz, 1963*).

Paminėtieji ir kiti atimū pažiūrų mokslininkai sutaria, kad postūmis agresyviai elgtis kyla iš fiziologinių procesų, kurie yra įgimti, perduodami iš kartos į kartą. Taigi agresija yra instinktyvių, įgimtų veiksmų padarinys, todėl išvengti agresijos protrūkių, tuo labiau juos pašalinti tiek iš atskiro asmens, tiek iš visuomenės gyvenimo neįmanoma, galima tik juos kontroliuoti ir sumažinti intensyvumą. Toks požiūris atrodo gana įtikinamas, juolab kad tirdamas žemesniųjų stuburinių refleksus K. Lorenzas įsitikino egzistuojant agresijos instinktą, lemiantį stipresniųjų gyvūnų reprodukcinės atrankos, jauniklių gynimo ir bandos hierarchinės organizacijos vyksmą. K. Lorenzas apibendrina, kad agresijos instinktas pasireiškia ir žmonių elgesyje, ir gretina militaristinius veiksmus, sporto varžybas su agresyvia gyvūnų veikla.

Kita vertus, yra patikimų įrodymų, neigiančių agresyvumo instinktą. Antai D. P. Barashas teigia, kad agresyvumo tapatinimas su instinktu nepasitvirtino, ir pastebi, kad tai tik bandymas veiksmui, nulemtam daugelio aplinkybių, suteikti apibendrintą pavadinimą (*Barash, 1979*).

Vis dėlto įtikinamai atrodo ir D. M. Busso bei T. K. Schackelfordo mintys, kad agresyvumas tolimoje žmonijos priešistorėje padėjo pirmykščiam žmogui apsirūpinti ištekliais, apsiginti, įbauginti ir įveikti seksualinius konkurentus. Jų nuomone, agresyvesni vyrai galėjo turėti daugiau palikuonių ir geriau juos

aprūpinti, todėl agresyvumas yra tarsi „vyriška“ savybė, kuri ilgainiui stiprėjo ir labiau atsiskleidė vyrams būdingose veiklos sferose (*Buss, Schackelford, 1997*).

Agresyvumo išmokimas. Tiek pripažįstant, tiek neigiant įgimtus agresyvumo pradmenis galime sutarti, kad jo turi būti išmokta. Agresijos išmokimą pabrėžiančios teorijos laiko svarbiu tiesioginį agresijos pastiprinimą (agresija pastiprinama, kai ją taikydamas asmuo pasiekia tikslą) ir agresijos modeliavimą (agresijos išmokstama stebint kitų agresyvumą, gaunant informacijos apie ją ir pan.). Taigi agresijos išmokimo teorijos susieja aplinkos veiksnius su asmens varomis.

A. Bandura's teigė, kad agresija yra specifinė socialinio elgesio forma, kurios išmokstama taip pat, kaip ir kitų socialinio elgesio formų. Socialinį išmokimą sudaro du procesai: tiesioginis pastiprinimas ir modeliavimas. Agresyvumas susiformuoja perimant ir įtvirtinant savus ir svetimus elgesio stereotipus, būdingus individo aplinkoje pasikartojančioms socialinėms situacijoms, kai smurtas toleruojamas ar net skatinamas. Jo nuomone, agresyvus reagavimas į neigiamus įvykius priklauso ir nuo jų individualaus kognityvinio įvertinimo (*Bandura, 2000*).

Yra keletas svarbiausių agresijos išmokimo teorijų: klasikinio sąlygojimo, instrumentinio ir kognityvinio išmokimo.

Klasikinio sąlygojimo požiūriu refleksai ir išmoktas elgesys gali būti susiejamas su nauja paskata, kuri tampa reikšminga. L. Berkowitzas remdamasis šiuo požiūriu teigia, kad agresyviai elgtis gali paskatinti aplinkos veiksniai ir užuominos. Pavyzdžiui, matant ginklą gali kilti vaizdinių ir emocijų, kurių buvo išmokta anksčiau, o šie savo ruožtu gali sustiprinti agresyvumą (*Berkowitz, 1993*).

Panaši instrumentinio išmokimo teorija remiasi prielaida, kad organizmas neturi įgimtų savybių, kurioms būtų reikalinga agresyvi išraiška. Antai A. H. Busso nuomone, agresyvumo, kaip ir bet kurio kito elgesio, išmokstama, o išmokimą lemia skatinimas arba baudimas. Jis skyrė emocinę agresiją ir agresiją siekiant tam tikro tikslo (*Buss, 1961*).

Instrumentinio išmokimo teorija pabrėžia galimybę agresyviu elgesiu sumažinti vidinę įtampą ir pašalinti trukdančias siekti tikslo kliūtis. Ji remiasi tyrimais nustatytu faktu, kad agresyvumu pelyntas apdovanojimas sustiprina pasitenkinimą.

Reikšmingas išmokimo proceso aspektas yra asmens savi-reguliacija, savo elgesio vertinimas remiantis patirtimi ir kitų elgesio stebėjimu. Taigi ir agresija gali būti provokuojama išorinių poveikių, kurie sujaudina ir patraukia dėmesį ar yra asmenybei nepriimtini, arba tikėtino apdovanojimo už agresiją (pavyzdžiui, pinigų, viešojo pripažinimo ženklų), bei autoriteto teikiamų agresyvaus elgesio instrukcijų.

Kognityvinio agresijos išmokimo teorija pabrėžia pažintinių ir emocinių procesų sąsajas formuojantis agresyvaus elgesio

nuostatoms. Jos šalininkai gana optimistiškai vertina agresyvumo valdymo galimybes, – žmogų galima išmokyti tramdyti agresyvumą. Kita vertus, neneigiama, kad agresija gali būti ir impulsyvi, nekontroliuojama sąmonės.

Frustracinio agresyvumo teorija. Analizuojant politinį elgesį ir nuostatas, ypač atliekant tiriamųjų apklausas, keblu remtis biologinėmis, įgimtomis paskatomis ar socialiniu išmokimu, nes tiriamieji šio pobūdžio kategorijomis nesivadovauja. Jie paprastai kalba apie kliūtis laisvei, apsisprendimui ir gerovei ar apie pasipriešinimą kitų agresijai, taigi savo agresiją vertina kaip primestą veiksmą, kuris yra skirtas priimtinam tikslui pasiekti. Toks agresijos aiškinimas artimas frustracinės agresijos teorijai, kurios pradininkai J. Dollardas, L. Doobas, N. Milleris, O. H. Mowreris, R. R. Searsas teigia, kad bet koks įvykis arba veiksmas, trukdantis patenkinti norus, sukelia frustraciją, kurios priežastimi gali tapti fizinės kliūtys, išteklių stoka, visuomenėje įsigalėjusios taisyklės ir daugelis kitų įvykių bei aplinkybių, kliudančių pasiekti tikslą arba verčiančių norų patenkinimą atidėti vėlesniam laikui. Frustracija sukuria agresijos energiją, kuri savo ruožtu aktyvina vyraujančias agresyvias reakcijas. Agresijos priežasties poveikis priklauso nuo sukauptos agresyvios energijos kiekio bei poreikio, dėl kurio kyla frustracija, stiprumo. Be to, agresijos reakcijos stiprumą lemia siekiamam tikslui priskiriama vertė (*Dollard, Doob, Miller, Mowrer, Sears, 1939*).

Kitas veiksnys, lemiantis frustracijos stiprumą, yra frustraciją keliančių situacijų skaičius. L. Berkowitzas nurodo, kad pasikartojančios kliūtys ir ribojimai asmeniui tarsi patvirtina, kad neprievartiniai tikslo siekimo būdai nebus veiksmingi, todėl gali padidėti agresyvaus jo reagavimo tikimybė (*Berkowitz, 1998*).

Frustracinės agresijos teorijos šalininkai, norėdami pagrįsti savo teiginius, pasitelkė vadinamąjį hidraulio modelį, pagal kurį frustraciją nulemia energijos susikaupimas organizme. Kuo daugiau susikaupia agresyvios energijos, tuo labiau tikėtina agresyvi reakcija, sumažinanti agresyvios energijos kiekį.

Agresyvios reakcijos, pagal šią teoriją, skatina pačios save, nes sumažina nemalonią ar net skausmingą frustracijos sukeltą įtampą. Tokia agresyvaus elgesio prigimtis lemia, kad agresyvus reagavimas stiprės tuo labiau, kuo dažniau kartosis. Frustracijos ir agresijos sąsają padidina pasitenkinimas, patiriamas pašalinus įtampą, dėl to atsiradus naujai paskatai vėl įvyksta agresyvaus elgesio epizodas. Šiuo atveju agresija pasireišk sparčiau, nes asmuo jau bus įsidėmėjęs būdą atsikratyti įtampos. Taigi dažnai besikartojančios frustracijos gali sukurti nuolatinį agresyvumą. Nuolatinės frustracijos bei atsako į ją samprata paaiškina ir kai kurias asmenybės silpnumo išraiškas, pavyzdžiui, identifikavimąsi su agresoriumi, išdavystę pereinant į priešų pusę ar pan. Visais šiais atvejais galima konstatuoti, kad dėl ilgalaikių ir nuolatinių frustracijų elgesys tampa iracionalus.

Agresyvaus elgesio dažnumą gali sumažinti už agresyvumą taikomos bausmės. Kita vertus, bausmėmis nuslopinta agresija gali pasireikšti pasirenkant kitokio pobūdžio prievartinius veiksmus. Pavyzdžiui, jeigu bijant bausmės agresija dėl kokio nors frustraciją keliančio veiksnio neišreiškiamą, neišlieta energija gali paskatinti daug intensyvesnius agresyvius veiksmus kitomis aplinkybėmis.

Bausmės už agresyvų elgesį laukimas taip pat yra frustracijos priežastis, kuri gali priversti pasielgti dar agresyviau. Frustracijos ir agresijos seka – agresyvios energijos kaupimasis ir agresyvaus elgesio slopinimas – sukelia vis stipresnę frustraciją ir galiausiai sukaupiama tiek agresyvios energijos, kad ji nugali slopinimą, arba, jeigu slopinimas itin stiprus, įvyksta agresijos perkėlimas – ji nukreipiama į kitą objektą. Politikos sferoje tokio perkėlimo pavyzdžiu gali būti gana dažni valdančiųjų bandymai frustraciją keliantį negebėjimą spręsti vidinių ekonominių ar socialinių šalies problemų kompensuoti demonstratyviai sėkmingais kariniais veiksmais prieš silpnesnį priešininką.

Frustracinio agresyvumo teorijos esminė prielaida, kad žmogus yra biologiškai sąlygotas agresyviai reaguoti į frustraciją, atrodo nuosekli ir pagrįsta. Vis dėlto kyla pagrįstų abejonių, ar agresyvi energija kaupiasi taip pat, kaip ir bet kuri kita, ar žmogus gali ją kaupti neribotai ir ilgą laiką. Kita vertus, agresija nėra vienintelis reagavimo į frustraciją būdas, – geresnis situacijos valdymas, pasitraukimas ir pan. irgi padeda ją susilpninti.

Paprastai galima išvelgti dvi priešingas žmogaus elgesio, ypač politinio, tendencijas, atsiskleidžiančias tada, kai įmanomas agresyvus veikimas: pasielgti agresyviai arba rinktis kitą tikslo siekimo būdą. Sprendimas, kaip pasielgti, priklauso nuo to, kuri tendencija stipresnė, o kurios nors iš jų persvarą lemia gausybė veiksnių – nuostatos, vertybės, patirtis, įgyta agresyviai elgiantis arba pačiam tapus agresijos auka, įvairių veikimo būdų įvaldymas, taip pat žinojimas, kad galima pasirinkti agresyvaus arba neagresyvaus elgesio strategijas, bei gebėjimas taip elgtis. Be to, veikia ir situaciniai veiksniai – situacinės emocijos, skatinančios ar slopinančios agresyvumą, aplinkinių įtaka, sprendimų anonimiškumas, agresyvaus elgesio objekto pažinimas.

Visų agresyvumą skatinančių ir slopinančių veiksnių pažinimas nagrinėjant atskirą individą vargu ar įmanomas. Tuo labiau problemiška pažinti politinių lyderių ar grupių elgesį lemiančius veiksnius. Vis dėlto glaustai apžvelgtos psichologinės agresyvumo teorijos leidžia nors iš dalies suprasti politinį agresyvumą, kurio ribinės išraiškos yra karas ir terorizmas.

Karas

Aukščiausio kultūrinio pakilimo (didžiausia išsilavinusių žmonių dalis ir skaičius, esminiai mokslo ir technikos laimėjimai) sąlygomis XX a. vyko karai bei genocidas, atskirų gyventojų grupių naikinimas, nužudyta daugiausia žmonių palyginti su ankstesniais amžiais. Per šį šimtmetį įvyko apie ketvirtis tūkstančio karų, per kuriuos žuvo daugiau kaip 110 milijonų žmonių.

Dar XIX a. karybos teoretikas C. von Clausewitzas suformulavo teiginį, kad karas yra politikos tęsinys, arba politikos vykdymas kitomis priemonėmis (*Clausewitz, 1984*). Šiuolaikiniu požiūriu karas, kuris teisiniu terminu įvardijamas kaip agresija, ne tik nelaikomas politikos tęsiniumi, bet ir priskiriamas prie ypač sunkių tarptautinių nusikaltimų. Sąmoningai pasirenkantys nusikalstamą veiklą lyderiai, be abejo, pasižymi psichopatologinėmis savybėmis.

Agresijos apibrėžimas buvo patvirtintas Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės asamblėjos sesijoje 1974 metais. Jai priskiriama: okupacija; aneksija, vykdoma naudojant jėgą; krantų ar uostų blokada; karinis užpuolimas ir kt. Be to, pabrėžiama, kad agresija gali būti tiesioginė ir netiesioginė, o agresijos aukomis tapusios valstybės turi teisę į individualią ir kolektyvinę gynybą. Kalbant apie agresiją buvo aptariami ir pasipriešinimo jai klausimai, – veiksmai, galintys užkirsti jai kelią bei skatinantys kultūrinę visuomenės raidą, pakeičiant agresyvumą teisiniu ir ekonominiu interesų gynimu, saugiais socialinio ir psichologinio lenktyniavimo būdais.

Tarptautinės teisės ir valstybių politikos lygmeniu aptartos ir psichologinės, ir politinės karo bei agresyvumo prielaidos, bandyta suformuluoti agresijos užkardymo principus. Vis dėlto šios pastangos nebuvo ir nėra pakankamai sėkmingos, nors teisinės ir politinės priemonės, padedančios valstybėms taikiai sureguliuoti tarpusavio ginčus, nuolat tobulėjo.

Kiekviena valstybė ir jos vykdoma politika neatsiejama nuo siekio valdyti ir naudotis valdžia. Valstybė, veikdama tarptautinių santykių sferoje, siekia išsaugoti savo suverenitetą ir užsitikrinti optimalias gyvavimo sąlygas. Tarp pastarųjų itin svarbus yra saugumas. Saugumo siekis sukelia vieną iš sudėtingesnių tarptautinių santykių problemų, kuri vadinama „saugumo dilema“. Jos esmė – vienos valstybės siekis karinėmis priemonėmis sustiprinti savo saugumą kitos valstybės gali būti įvertintas kaip grėsmė jos saugumui ir sukelti atsaką: diplomatinį ar ekonominį spaudimą, grasinimus panaudoti jėgą, ginklavimosi varžybas ar net „preventyvųjį karą“, paskatinti pulti galimą priešą, kol jis to nepadarė pirmas.

Valstybių užsienio politika skirta nacionaliniams interesams įgyvendinti, kartu siekiant gėrybių, valdžios, įtakos. Tam taikomi du būdai – arba bendradarbiavimas, arba konfliktavimas. Abu šie būdai išreiškia civilizacijos esmę ir gali tapti vystymosi postūmiu – padėti įtvirtinti valstybės statusą ir įtaką arba ją sužlugdyti konfliktuojant su stipresniu priešininku, pajungti sąjungininkui. Pastarosios baigmės visiškai nepatrauklios, todėl paprastai demokratinės krypties politikai nelinkę rizikuoti savo padėtimi bei valstybės ateitimi ir siekia, kad tarptautiniai santykiai nekeltų grėsmės valstybės stabilumui, būtų skaidrūs ir nuspėjami. Stabilumo išlaikymas šiandieną yra visų valstybių pripažįstamas tikslas, kurį pačios valstybės nuolat bando apeiti. Pusiausvyros tarp stabilumo ir valstybių noro primesti kaimynėms savo nacionalinius tikslus siekis dažnai tampa psichologiniu tarpvalstybinių santykių pagrindu.

Tokios pusiausvyros esmę gerai atskleidžia dažnai pokariniu vadinamas laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo. Toks laikotarpio įvardijimas nėra tikslus, nes nuo 1945 m. įvairiose pasaulio šalyse vyko apie 200 karinių konfliktų, ir jų skaičius dar auga. 1945–1989 m., kai egzistavo du aiškiai vienas kitam priešiški kariniai valstybių blokai, kilo 105 kariniai konfliktai, o pasibaigus jų priešpriešai, 1989–1995 m., – 95. Pagrindinė karinių konfliktų kaitos tendencija buvo ta, kad mažėjo tarpvalstybinių karinių konfliktų skaičius, tačiau valstybių viduje jie tapo vis dažnesni. Šią tendenciją galima bent iš dalies paaiškinti tuo, kad po Antrojo pasaulinio karo plėtojosi teisinės ir politinės priemonės, leidžiančios valstybėms taikiai sureguliuoti tarpusavio ginčus, buvo numatytos tarptautinio agresijos užkardymo galimybės.

Analizuojant karinių konfliktų problemą dera atsakyti į klausimus, apibūdinančius bet kokią konfliktą: dėl ko jis vyksta, kas jo dalyviai, kaip jis prasideda?

Vertinant galimus karinius konfliktus iš karto susiduria dvi iš esmės skirtingos nuostatos. Pirmąją įvardija dar nuo antikos žinomas lotyniškas posakis *Si vis pacem, para bellum* („Jei nori taikos, ruoškis karui“), antrąją – popiežiaus Pauliaus VI teiginys: „Jei norite taikos, siekite teisingumo.“

Psichologiškai karinis konfliktas, kaip ir kai kurie kito pobūdžio konfliktai, remiasi suvokimu, kad vienai pusei laimėjus antroji pusė pralaimės, todėl nebelieka pagrindo siekti kompromiso ir jis iš anksto vertinamas kaip nuostolis. Kita vertus, karinis konfliktas gana dažnai įgyja tokį pobūdį, kad pralaimi visi jo dalyviai. Pastaroji aplinkybė planuojant ir pradėdant karinį konfliktą dažnai ignoruojama, nes potencialus priešas suvokiamas supaprastintai ir stereotipiškai. Pavyzdžiui, P. E. Tetlockas analizuodamas JAV ir Sovietų Sąjungos politikų pasisakymus konstatavo abiem pusėms būdingą paprastesnę politinės padėties ir konkurento vertinimą. Visu šaltojo karo laikotarpiu politikai vieni kitus vertino vadovaudamiesi priešprieša „geras – blogas“; o Sovietų Sąjungos

irimo metu, keičiantis šios valstybės ir JAV santykiams, politinė retorika pakito ir vis dažniau buvo pripažįstami kiekvienos šalies interesai (*Tetlock, 1988*).

Taigi karinio konflikto psichologinė prielaida – supaprastintas padėties ir priešininko suvokimas, kai jis laikomas „blogiu“, su kuriuo kompromisas neįmanomas. Tokį požiūrį turi papildyti pasirengimas spręsti konfliktą jėga ir bent kokios medžiaginės galimybės tokiam sprendimui priimti. Minėta karinio konflikto pradžios psichologinė schema pakankamai pagrįsta, tačiau karinio konflikto teorinio apibrėžimo trūksta. Stokholmo tarptautinių taikos tyrimų instituto (SIPRI) dokumentuose toks konfliktas apibūdinamas kaip ilgai trunkanti kova tarp dviejų valstybių karinių pajėgų arba vyriausybės ir ginkluotų opozicijos padalinių. Konfliktą siūloma laikyti kariniu, jeigu jo metu žūsta daugiau nei 1 000 žmonių. SIPRI specialistai karinius konfliktus vertina kaip aukščiausią prievartos formą.

Visus pastarojo laikotarpio karinius konfliktus galima suskirstyti į tris kategorijas: mažo intensyvumo karinis konfliktas – žuvusiųjų per visą konflikto laikotarpį skaičius nesiekia 100 žmonių; vidutinio intensyvumo – žuvusiųjų yra ne daugiau nei 1 000 žmonių; karas – žuvusiųjų skaičius viršija 1 000 per metus. Statistiniai duomenys rodo, kad mažo intensyvumo konfliktų ir konfliktų, kurie kvalifikuojami kaip karai, skaičius mažėja. Didžiausią dalį sudaro vidutinio intensyvumo konfliktai. Pastaruoju metu karu vis dažniau tampa valstybių vidaus konfliktai. Jie pavojingi todėl, kad jiems plėtojantis daugėja jų dalyvių. „Trečiasis“ konflikto dalyvis paprastai yra pageidaujamas vienos pusės, o kita priešinasi jo dalyvavimui, todėl kartais sunku vienareikšmiškai priskirti karinį konfliktą prie tarpvalstybinių ar valstybės vidaus (*Kline, 1998*).

Ne tik teorinis, bet ir praktinis klausimas, kylantis analizuojant karinius konfliktus: ar tarptautinė bendruomenė pajėgi sutrukdyti šiems konfliktams tapti vietos ar net pasauliniais karais?

Daugelio valstybių ir regioninių organizacijų bei Jungtinių Tautų Organizacijos pastangos neleido XX a. pabaigos – XXI a. pradžios konfliktams labiau išsiplėsti. Tai nelėmė tarpvalstybinių karinių konfliktų pabaigos, bet rodo esant galimybių išvengti jų išsiplėtimo į ilgalaikius karus. Kita vertus, dera pabrėžti, kad taikos palaikymo ar atkūrimo operacijos paprastai būna pavėluotos, nes įvairūs tarptautinių santykių subjektai – JTO, regioninės tarptautinės organizacijos, valstybinės ir nevyriausybines organizacijos ir t. t. – kiekvieno konkretaus konflikto metu taiko labai įvairius metodus ir nevienareikšmiškas priemones, o svarbiausia, – dažnai pradeda veikti tik po to, kai dėl karinių veiksmų žūsta didesnis skaičius žmonių. Nepakankamai spartų jų įsikišimą į karinį konfliktą lemia ir psichologinės priežastys. Demokratinių šalių visuomenėms nepriimtinas „intervencijos“ veiksmas ar tiesioginė karinė parama tam konflikto dalyviui,

kuris pripažįstamas nukentėjusiuoju. Joms patrauklesnis tarpininkavimas, stebėjimas, ar yra laikomasi susitarimų, humanitarinė pagalba konflikto aukoms, taikos palaikymo pajėgų siuntimas ir išdėstymas tarp abiejų konfliktuojančių pusių. Tačiau pastarieji veiksmai, kaip minėta, paprastai galimi tik kariniam konfliktui jau prasidėjus.

Vis dažniau karinių konfliktų prevencijos ir stabdymo būdu tampa tarpininkavimas – tiesiogiai nedalyvaujančios kariniame konflikte valstybės ar tarptautinės organizacijos padeda dviem (arba ir daugiau) konfliktuojantiems dalyviams išspręsti problemą nenaudojant jėgos. Tarpininkavimo būdu ne tik reguliuojami konfliktai, bet ir padedama sukurti ir įtvirtinti regiono bei tarptautinės taikos sambūvio taisykles. Tarpininkavimo esmė – užtikrinti visiems konflikto dalyviams jų nepriklausomybę, suverenitetą ir pasirinkimo laisvę. Svarbi sėkmingo tarpininkavimo prielaida yra tarpininko galios (karinis, ekonominis pranašumas, moralinis autoritetas, psichologinis pasirengimas tarpininkauti). Pabrėžtina, kad moralinių ir psichologinių galių reikšmės augimas plečia mažųjų valstybių kaip konfliktų tarpininkų vaidmenį. Antai Izraelio ir palestiniečių derybos dėl taikos 1993 m., po kurių Izraelis ir Palestinos išsivadavimo organizacija pripažino vienas kitą, vyko Osle, Norvegijoje.

Karo, karinių veikslių tikslas – primesti savo valią tam, kas įvardijamas priešu. Tai galima padaryti jėga arba kitais būdais – ekonominį, teisinį poveikį darančiomis priemonėmis ir pan. Paprastai visi jie tarpusavyje derinami ir neatsiejami nuo psichologinio poveikio. Todėl sąvoka „psichologinis karas“ apima tiek psichologinį poveikį papildančius karinius veiksmus, tiek ir savarankišką veikimą, kurio galimybės XXI a. pastebimai išaugo.

Šį būdą ar jo elementus siekdamos savų tikslų plačiai taiko visos valstybės, jų kariuomenės ir specialiosios tarnybos, taip pat ir politinės karinės grupuotės, bandančios paveikti kitas grupes ar valstybinę valdžią. Dėl panašių poveikių visuotinumui būna neaiškios psichologinio karo pradžios ir pabaigos ribos, ir sunku pateikti tikslų jo apibrėžimą. Be to, labai dažnai psichologinis karas įvardijamas informaciniu, propagandiniu karu, agitacine kampanija ir pan. Dera pastebėti, kad psichologinis karas turi tokią pat ilgą istoriją, kaip ir karo veiksmai naudojant materialius ginklus, kurie irgi neretai skirti padaryti priešui ne tik fizinę žalą, bet ir psichologinį poveikį. Todėl ir šiandieną neprarado aktualumo senovės Kinijos karvedžio Sun Tzu teiginys, kad „šimtą kartų kautis mūšiuose ir šimtą kartų laimėti nėra karinio meistriškumo viršūnė. Pavergti priešą kariauną be kovos – štai tikras meistriškumas“ (*Sun Tzu*, 2007, p. 67). Panašių ar tokių pačių tikslų – įbauginti priešą, pakirsti jo gebėjimą kariauti, paveikti psichologiškai – siekia ir teroristai.

Terorizmas

Viena iš ribinių nepakantumo išraiškų – terorizmas. Terorizmu paprastai vadinamas organizuotų grupuočių nenusipėjamas smurtavimas ar grasinimas smurtu siekiant ideologinių tikslų. Sąvoka „teroristas“ turi neigiamą konotaciją, todėl teroristinių organizacijų nariai jos vengia ir save vadina partizanais, laisvės kovotojais ir pan.

Prie terorizmo kartais priskiriami ir karinių organizacijų veiksmai prieš civilius, todėl terorizmo ribos brėžiamos vadovaujantis ne tik moksliniais, bet ir ideologiniais kriterijais. Kita vertus, terorizmui bendras psichologinis „ginklas“ – siekimas įbauginti, paveikti priešininko jausmus ir valią. Pati terorizmo sąvoka, išreiškianti jo psichologinę esmę, yra kilusi iš lotyniško žodžio *terrere* – įbauginti. Kone pagrindinis teroristų tikslas – psichologiškai paveikti politinį ar karinį priešininką ir jo rėmėjus, todėl teroristai pasirenka atitinkamus metodus. Pagal jų pobūdį jie dažnai ir apibrėžiami, o jų veikimas tapatinamas su kriminaline veikla. Teroristinių organizacijų dalyviai teigia, kad jų veiksmai yra atsakas į valstybinę (ar daugumos) prievartą, t. y. to paties pobūdžio veikimą. Čia matome tarsi sutampant teroristų ir su jais kovojančių valstybinių struktūrų požiūrius, nes prie teroristinių priskiriami veiksmai, turintys kriminalines apibrėžtis. Tai būtų žmonių grobimas ir žudymas; transporto priemonių užgrobimas ir naikinimas; komunalinių tinklų gadinimas; produktų ir geriamojo vandens užnuodijimas; įsilaužimas į kompiuterinius tinklus ir pan.

Terorizmo sampratą padeda patikslinti šio reiškimo istorinė apžvalga. Nemažai istorikų pirmaisiais teroristais įvardija sikarijus, veikusius I m. e. amžiuje romėnų valdomoje Judėjoje. Jų pavadinimas kilęs iš lotyniško žodžio *sicco* – durklas. Sikarijai kovojo su romėnais tokiais būdais, kurie šiandieną neabejotinai būtų laikomi teroristiniais. Viešosiose vietose ar piligrimų kelionių metu sikarijų durklų aukomis tapdavo ne tik romėnai ar juos palaikantieji, bet ir niekuo dėti praeiviai ar piligrimai. Tokių dažnai atsitiktinių žmonių žudymo tikslas buvo sukelti visuotinę baimę ir nepasitikėjimą romėnų valdžia (*Pedahzur*, 2005).

Akivaizdu, kad per pastaruosius du tūkstančius metų teroristinių veiksmų pobūdis iš esmės nepakito. Ir tada, ir šiandieną teroristai, žudydami tiek politinius priešininkus, tiek niekuo dėtus asmenis, siekia pakirsti valdžios autoritetą ir įgyvendinti savo tikslus. Todėl galima nesunkiai rasti sąsajų tarp praėjusių amžių teroristų ir dabartinio terorizmo. Antai islamiškasis terorizmas turi savo atitikmenį – viduramžiais veikusią Karijos sektą, kuri nepripažino vieno iš ankstyvųjų islamo lyderių ir Mahometo pusbrolio kalifo Alijaus valdžios. Šios sektos veiklos būdai buvo itin žiaurūs. Pavyzdžiui, naujokas, tapdamas sektos nariu, privalėjo

perpjauti gerklę vienam belaisviui; sekta praktikavo parodomąsias žmogžudystes, – buvo žudomi ne tik jos realūs ar menami priešai, bet ir jų žmonos bei vaikai (*Rushton, 2005*).

Naujaisiais laikais, ypač nuo XIX a. pabaigos, religinį ir tautinį terorizmą papildė socialinis terorizmas. Bene svarbiausia jo idėjinė atrama buvo anarchizmas – politinė ideologija, teigianti, kad valstybinės, hierarchinės valdymo formos yra žalingos ir tik jas panaikinus galima sukurti darnią visuomenę, paremtą laisvų asmenų abipuse pagalba ir savivalda, savanorišku bendruomeniškumu. Savo veiklos pradžioje anarchistai dažnai rinkosi teroristinius metodus, žudydavo valdžios atstovus ir naikindavo valdžios institucijas. Pabrėžtina, kad analogiškus metodus taikęs dešinysis terorizmas siekė priešingų tikslų – sukurti stiprią, autoritarinę valstybę.

Šis sugretinimas leidžia konstatuoti, kad psichologinė terorizmo apibrėžtis turėtų remtis ne ideologijų, o pasirinktų veikimo būdų analize, dėmesį skiriant teroristiniam veiksmui, jo psichologiniam poveikiui ir šių veiksmų vykdytojų psichologinėms savybėms.

Teroristiniais aktais paprastai siekiama paveikti ne tik tiesiogines jų aukas, bet daug didesnes visuomenės grupes. Todėl teroristams itin svarbu, kad apie jų išpuolį sužinotų kuo daugiau žmonių. Neatsitiktinai derybų su teroristais metu gana dažnai sulaukiama jų reikalavimo suteikti galimybę apie savo ketinimus informuoti visuomenę per televiziją ar radiją, paskelbti apie teroristinį aktą žiniasklaidoje. Pastaruoju metu teroristai vis dažniau naudojami interneto teikiamomis informacijos sklaidos galimybėmis. Atitinkamai prieš terorizmą taikoma priemonė – riboti informaciją apie teroro aktus ir su jais susijusius teroristų reikalavimus.

Teroristiniai veiksmai visų pirma skirti paveikti priešininko dvasios būklę. Šis poveikis padaromas tiek tiesioginių teroro akto aukų psichikai, tiek bendrai visuomenės ar socialinės grupės savijautai.

Pavyzdys. *Stokholmo sindromu vadinamas psichologinis fenomenas, kai teroristų įkaitai susitapatina su savo grobėjais, jaučia jiems prierašumą, patiria šiltus jausmus ir netgi siekia apsaugoti juos nuo gresiančios bausmės. Terminu autorius – psichiatras kriminologas N. Bejerotas.*

Stokholmo sindromas, anot Annos Freud, tai iracionalus žmonių, patekusių į itin pavojingą situaciją, reagavimas, kai racionalus elgesys pasirodo esąs mažai efektyvus. Pasąmoningai tapatindamasi su agresoriumi auka viliasi, kad nenukentės, jei parodys savo palankumą ir simpatiją skriaudikui, bus „kaip jis“. Todėl agresorius pradėdamas suvokti kaip patrauklus, nes tapatintis su blogiu būtų neįmanoma.

FTB (JAV Federalinis tyrimų biuras) tyrėjai nustatė, kad Stokholmo sindromas pasireiškė 8 proc. iš 1 200 įkaitų.

Apklausus lėktuvų skrydžių palydoves, kurios buvo paimtos įkaitais, konstatuota, kokiomis aplinkybėmis sindromas plėtojasi: kritinei situacijai užtrukus (keletą dienų ar ilgiau); grobikams

esant ir bendraujant su įkaitais toje pačioje patalpoje; kai grobikai dėmesingi įkaitams ar bent susilaiko nuo žalos darymo. Stokholmo sindromui menkiausiai atsparūs asmenys, kurie jaučiasi bejėgiai ir kitomis stresą keliančiomis aplinkybėmis. Jiems diagnozuojami analogiški simptomai, kaip ir išgyvenantiems potrauminio streso – nemiga, bendras dirglumo padidėjimas, dėmesio sutrikimai, nesugebėjimas džiaugtis, didesnis nepasitikėjimas kitais (The Gale encyclopedia of medicine, 2011).

Sudėtingas psichologinio ir politinio konteksto derinys formuoja atsaką į terorizmą. Visuomenės parama kovai su terorizmu, anot L. Huddy ir S. Feldmano, priklauso nuo valdžios veiksmų ir piliečių pažeidžiamumo jausenos. Jei teroristai suvokiami kaip stiprūs, o valdžia – kaip silpna, visuomenėje išsivyrąja nerimas, o jei atvirkščiai (valdžia laikoma stipria, o teroristai silpnais), – pyktis. Visuomenė, kurioje dominuoja pykčio jausmai, palankiau vertins agresyvius antiteroristinius veiksmus, o dominuojant nerimo jausmams gali jiems prieštarauti vadovaudamasi nuostata, kad kova su terorizmu padidina pavojų (Huddy, Feldman, 2011). Abiem atvejais visuomenės psichologinė būklė po žiauresnio teroro akto pastebimai keičiasi. Jis taip pat gali tapti teroristinės grupės plėtros prielaida. Antai terorizmo analitikas M. Trévidic po 2015 m. lapkričio 13 d. teroro aktų Paryžiuje, per kuriuos žuvo apie 150 ir buvo sužeista daugiau kaip 200 žmonių, teigė, kad teroristinės organizacijos „Islamo valstybė“ nariai sugeba savo veiksmus ir tikslus įvardyti kaip Vakarų engiamo islamo gynimą ir taip pritraukti naujų sekėjų (Trévidic, 2015).

Paprastai reali teroristų veiksmų padaroma materialinė žala net ir labiau pažeidžiamame šiuolaikiniame pasaulyje nebūna itin didelė. Dar mažesnė ji būdavo anksčiau. Teroristinių veiksmų nuostoliai, kurie kariniais terminais įvardijami kaip gyvosios jėgos nuostoliai, jei juos palygintume su karinių veiksmų metu žuvusiųjų ar sužeistųjų skaičiumi, irgi nėra žymūs, – reikšmingesni terorizmo padariniai priešininko psichologinei būklei ir materialinės išlaidos, skirtos apsisaugoti nuo teroristinių aktų. Todėl, kaip pastebi C. McCauley, teroristiniais veiksmais gali būti siekiama sukelti priešininko emocijas, pyktį ir taip priversti jį neadekvačiai reaguoti į žalą, patirtą dėl terorizmo akto (McCauley, 2002).

Apibendrinant terorizmo psichologinę esmę reikia konstatuoti, kad toks aktas yra tarsi pranešimas, kurio turinys visų pirma emocinis, skirtas paveikti priešininko, kartais – ir potencialių šalininkų, dvasios galias. „Laisvė grindžiama pagarba, – rašo knygos „Receptų knyga anarchistams“ autorius W. Powellas, – o pagarbą galima užsitarnauti tik kraujo praliejimu“ (Powell, 2012, p. 12).

Teroristinio pranešimo „siuntėjas“ – teroristas – sulaukė nemenko psichologų dėmesio. Jo bruožus bandyta aiškintis vadovaujantis įvairiomis psichologijos teorijomis, kurias galima

skirti į dvi pagrindines kryptis – interpretuojančias teroristinių elgesį kaip frustracijos sukeltą agresiją ir aiškinančias jį asmenybinėmis psichopatologinėmis teroristų savybėmis.

Jau minėta frustracinės agresijos teorija teigia, kad agresija yra frustracijos (nemalonios emocinės būsenos, atsirandančios dėl negalėjimo patenkinti kokį nors poreikį) padarinys, pabrėžia frustracijos sukuriamą agresyvią energiją, kuri savo ruožtu aktyvina agresyvias reakcijas. Didėjant frustracijai, stiprėja ir agresyvaus elgesio stimulai (*Dollard, Doob, Miller, Mowrer, Sears, 1939*). Ši teorinė schema atrodo gana įtikinama, tačiau taikyti ją terorizmo psichologiniam aiškinimui ne visada sekėsi, nes ir politologinės apžvalgos, ir ne vienas psichologinis tyrimas patvirtino, kad teroristinių organizacijų atstovai paprastai nėra skurdžiausių, labiausiai diskriminuojamų visuomenės grupių atstovai, taigi gal net daugiau nei kiti turi galimybių tenkinti savo poreikius. Antai žymiausias XXI a. teroristas Osama bin Ladenas buvo kilęs iš turtingos šeimos ir tikrai neskurdo. Todėl šiuo metu siejant frustraciją su terorizmu pabrėžiama, kad agresiją skatina ne tik nepatenkinami poreikiai, bet ir lūkesčių ir realių galimybių atotrūkis (*Solberg, Diener, Writz, Lucas, Oishi, 2002*).

Toks atotrūkio vertinimas priklauso ir nuo vyraujančių nuostatų bei visuomenės politinės organizacijos. Prievarta ir politinių veiksmų agresija pasireiškia įvairiais būdais – valstybinė prievarta prieš nesilaikančius teisiųjų reikalavimų, agresija kaip atsakas į kitos valstybės užpuodinėjimus, asmenybės būtinoji gintis nuo užpuoliko ir pan. Vis dėlto net ir dalyvavimas visuomenės bei valstybės sankcionuotuose agresijos veiksmuose, kurių būtinybę jų vykdytojas gali suprasti ir pateisinti, neretai sukelia rimtų psichologinių padarinių. Juos įveikti gali padėti profesionali psichologinė pagalba, paskatinanti asmenybės savirealizaciją, jos socialinio statuso atkūrimą, tarpasmeninių santykių korekciją, komunikabilumą, streso ir depresijos mažinimą (*Luckhurst, 2008*).

Teorinis teiginys, kad agresija būna išmokta, padėjo tiksliau psichologiškai ją apibrėžti ir atskirti pykčio agresiją, kurią sukelia skausmingi išgyvenimai, nuo instrumentinės agresijos siekiant kokių nors tikslų. Vis dėlto nėra visiškai aišku, kodėl kai kurie asmenys tampa teroristais ir ko nors siekia žudydami kitus, dėl savo siekių įgyvendinimo pasiryždami net patys susinaikinti.

Neatsakyti klausimai palieka erdvės kitiems teroristų psichologinių savybių aiškinimams. Iš jų bene populiariausia nuomonė, kad teroristai – sutrikusios psichikos asmenys. Čia kyla klausimų, – kaip apibrėžti sutrikusią psichiką ir ar iš viso gali būti „normalus“ žudymas? Vis dėlto kai kurias išskirtines teroristo asmenybės savybes ši teorija leidžia įžvelgti. Tarsi tęsdami frustracijos teorijos plėtotę, jos šalininkai pabrėžia, kad teroristas anksčiau negalėjo ar nesugebėjo įgyti jam patrauklaus socialinio vaidmens, todėl sąmoningai pasirinko priešingą destruktivų vaidmenį.

J. N. Knutson pateikia keliolika teroristų asmenybių analizės pavyzdžių, kurie patvirtina, kad teroristai dėl patirtų socialinių skriaudų, bejėgiškumo, alternatyvių sprendimų nebuvimo negalėjo įgyti trokštamo statuso ir vaidmens visuomenėje, todėl patys atmetė savo siekių patrauklumą ir pasirinko jų neigimą (Knutson, 1981).

Platesnę teroristo psichinio neadekvatumo sampratą siūlo vadinamojo narcisistinio keršto teorija (Pearlstein, 1991; Post, 1990). Viena iš pagrindinių šios teorijos prielaidų yra ta, kad teroristai yra pažeistos psichikos, atitinkančios psichiatrinius ligų klasifikacijos kriterijus, asmenys, o jų savybės tapačios narcisistinės asmenybės savybėms. Jiems būdinga empatijos stoka. Iš šios savybės išplaukia panieka kitų žmonių teisėms. Jie nepasitiki kitų žmonių sprendimais, nes vertina juos kaip menkesnius, o save atitinkamai laiko viršesniais ir nesutarimus priima kaip savo pranašumo patvirtinimą. Jiems taip pat būdingi didybės kliesdėsiai, sociopatija, arogancija, nepagarba kitiems. Kadangi šios savybės pasireiškia ir kasdieniniame bendravime, neretai jų artimi ryšiai komplikuojasi ir jie gali pasijusti itin vieniši.

Teroristinius veiksmus šios teorijos šalininkai siūlo vertinti kaip kerštą dėl nepatenkintų narcisistinių poreikių, taip pat kaip pastangą atgauti savigarbą, galią ir išsaugoti situacijos kontrolę patyrus realų ar įsivaizduotą pralaimėjimą.

Narcisistinio keršto teorijos autoriai teigia, kad politiniai idealai teroristams yra savita priedanga, visų pirma skirta savo elgesiui pateisinti. F. Zakaria rašo, kad įsiteigdami teroristinę veiklą vykda „dėl idealų“ jie išvengia kaltės ir gėdos jausmų ir gali nevaržomai tęsti antihumaniškus veiksmus (Zakaria, 2004).

Tokie individai gali būti vertinami kaip sutrikusios savivokos asmenybės. Jie negali sąmoningai pripažinti – „aš turiu trūkumų“. Užtuot suvokę ir integravę asmenines savo silpnybes, jie ieško išorinių priešų, kuriuos galėtų kaltinti ir bausti už savo nesėkmes ir vidinius konfliktus.

Narcisistinio keršto teorijos šalininkai pastebi, kad daugeliui teroristų nepavyko profesinė karjera, jie nesukūrė darnių šeimų.

Požiūris, kad teroristai yra sutrikusios psichikos asmenybės, gerai dera su požiūriu, kad teroristinis elgesys yra nulemtas asmens neurofiziologijos. Kita vertus, šio požiūrio atstovai mano, kad vien neurofiziologinių ypatumų nepakanka teroristinei asmenybei susiformuoti. Antai D. G. Hubbardas nurodo, kad teroristo įsitikinimus turi papildyti neurofiziologinis jo savitumas, lemiantis agresyvią įsitikinimų realizaciją (Hubbard, 1983).

Psichopatologinės ar neurofiziologinės terorizmo priežastys ypač dažnai aptariamoms nagrinėjant suicidinį terorizmą, kai žūsta ir pats teroristinio akto vykdytojas. Kadangi suicidiniai ketinimai klinikinėje psichologijoje siejami su depresija, terorizmo tyrinėtojai irgi bandė išsiaiškinti suicidinių teroristų depresyvumo polinkį. Vis dėlto vienareikšmiškų rezultatų, patvirtinančių

šià prielaidà, negauta. Kita vertus, konstatuota, kad suicidiniai teroristai pasižymi didesniu įtaigumu. Antai A. Merari's nurodo, kad suicidiniai teroristai dažnai yra sveikos psichikos, bet labai įtaigios asmenybės. Suicidines teroristines veikas jie įvykdo įkvėpti terorizmo organizatorių įtaigos, kurios paveikti ryžtingai elgiasi jausdami emocinį pakilimą ir pasididžiavimą (Merari, 2010).

Tapatinimasis su teroristine grupe yra itin svarbus suicidinio terorizmo veiksnys. Teroristų organizacijos *Salafi Jihad* narių tyrimas parodė, kad apie 70 proc. narių į organizacijà įstojo būdami emigracijoje, atitrūkę nuo įprastos šeiminės ir socialinės aplinkos. Jausdamiesi vieniši jie skaudžiau išgyveno tapatybės paieškas ir lengviau išitraukdavo į grupes, kurios siūlė emocinę bei socialinę paramà, o vėliau skatino tapatybę suvokti kaip priešiškimà kito tikėjimo, kitos kultūros žmonėms (Sageman, 2008).

Savižudiškų teroristinių aktų atlikėjų psichologines savybes ir socialinį statusà Ch. Dickey prilygina paauglio, kuriam būdinga menkai kontroliuojama jaudulio emocijų kaita, menka savivertė ir noras priešintis autoritetams, asmenybei (Dickey, 2009). Šis autorius pateikia duomenų apie 149 teroristus, kurie nuo 1993 m. iki 2002 m. įvykdė teroro aktus susisprogdindami (žr. 5 pav.).

<i>Teroristų amžius</i>
17–23 metai: 67,1 proc.
24–30 metų: 30,9 proc.
31–48 metai: 2 proc.
<i>Teroristų išsilavinimas</i>
Pradinė mokykla: 26,8 proc.
Kolegija ir vidurinė mokykla: 35,6 proc.
Aukštoji mokykla: 37,6 proc.

Pav. 5. Savižudiškų teroro aktų vykdytojai

Cituota iš: Cottam, Dietz-Uhler, Mastor, Preston (2004), p. 236.

Pabrėžtina, kad nors padidėjęs įtaigumas bei narcisistinės teroristo asmenybės savybės ir atskleidžia kai kuriuos svarbius dažniausius terorizmo aspektus, bet negali visiškai paaiškinti jo psichopatologinės esmės. Todėl R. M. Turco pasiūlė teroristus skirstyti į keturis tipus: 1) neadekvati asmenybė, kelianti pernelyg aukštus reikalavimus socialinei aplinkai; 2) asociali asmenybė, besivadovaujanti nusikalstamomis, visuomenei pavojingomis nuostatomis; 3) paranoidinė asmenybė, turinti neadekvačių poreikių; 4) hipomaniška, arba depresyvi, linkusi į savižudybę asmenybė (Turco, 1987). Jis taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad minėtos psichopatologinės teroristo asmenybės savybės pasireišk savitai suvoktoje socialinėje aplinkoje. Tokio asmens savęs suvokimo, mąstymo apie save ir aplinką klaidos gali jį pastūmėti į terorizmą.

Aaron T. Beck
g. 1921

Teroristo mąstysenai, anot A. T. Becko, būdingas nekonstruktivumas ir tipinės mąstymo klaidos. Jo mąstymas dažniausiai dichotomiškas, remiamasi pernelyg apibendrintomis priešpriešomis (pavyzdžiui, „savas – svetimas“, „gėris – blogis“) ir įsitikinimu, kad tėra galimas vienintelis – prievartinis veikimo būdas. Šios pradinės mąstymo klaidos lemia tolesnius teroristo samprotavimus ir veiksmus, todėl priimant sprendimus emocijų poveikis nėra didelis. Teroristas netgi gali nejausti neapykantos savo aukoms, tačiau jis vadovaujasi nuostata, kad tikslas pateisina priemones. Be to, priskiria auką prie tų, kurie, jo nuomone, nusipelnė bausmės, laiko ją nusikaltusiųjų atstovu, todėl „baudžia“ kokios nors tautybės, tikėjimo, pilietybės asmenis, nes visus juos suvokia kaip apibendrinto blogio šalininkus.

Teroristų mąstymo dichotomiškumas susijęs su savęs ir priešo vertinimu. Jie dažnai yra labai geros nuomonės apie save ir savo veiklą, mano esą geri, teisingi, o visi kiti, jiems nepritariančios, vertinami kaip „blogis“. Tokio iškreipto mąstymo ištakos, A. T. Becko nuomone, yra trauminis emocinis patyrimas, kurio priežastis gali būti išgyventas smurtas, skurdas, pažeminimas, socialinis neteisingumas, artimų žmonių netektis (Beck, 1999).

Pabrėžtina, kad minėtos psichologijos teorijos negali atskleisti visos terorizmo fenomeno apimties. Tai yra daugelio politinių, socialinių, ekonominių, religinių ir tautinių veiksnių nulemtas reiškinys, todėl nėra pagrįsti bandymai sutapatinti jį tik su kuriuo nors vienu, neatsižvelgiant į kitus. R. A. Hudsonas pagrįstai nurodo, kad moksliskai tikslūs yra tie tyrimai, kurie analizuoja ir vertina terorizmą lemiančių veiksnių visumą (Hudson, 1999). Savo ruožtu J. Horganas pateikia galimų veiksnių, kurie jo ir kitų autorių buvo įvardyti kaip terorizmo priežastys, sąrašą: teisinės, demokratinės valstybės nebuvimas ir silpna valstybinė valdžia; politinis smurtas, pilietinis karas, revoliucija, diktatūra ar okupacija; piliečių laisvių stoka; nelegitimios, korumpuotos vyriausybės; psichologiniu požiūriu pernelyg spartus gyvenamosios modernizavimas; ekstremistinių ideologijų paplitimas; religiniai konfliktai; socialinė nelygybė; etninė ar konfesinė diskriminacija; valdžios nesugebėjimas ar nenoras integruoti disidentines grupes (Horgan, 2005).

Šis terorizmą lemiančių veiksnių išvardijimas akivaizdžiai patvirtina, kad terorizmas yra daugialypis psichologinis, politinis ir socialinis reiškinys, kurio mokslinis pažinimas turėtų apimti visas nurodytas ir veikiausiai daug dar nepaminėtų sričių.

SANTRAUKA. Psichopatologijos apraiškų rasime daugelyje žmogaus veiklos sferų. Esminis klausimas aptariant tokias apraiškas politikoje: ar jos bus suvaldytos ir kontroliuojamos, ar lems politinį vyksmą? Istorija liudija, kad pastarasis atvejis skaudžiai paveikia tiek psichopatologinėmis savybėmis pasižyminčius lyderius, tiek jų šalininkus, tiek ir visą visuomenę. Todėl perspektyvu nagrinėti tas psichopatologijos apraiškas, kurios susijusios su aktyviu dalyvavimu politinėje veikloje, o ši tema susijusi su platesniu socialiniu kontekstu.

Politikų psichopatologija pradėta nagrinėti atsiradus politinei psichologijai. Pastebėta, kad valdžios siekimą gali nulemti bandymai spręsti asmenybės problemas, įveikti realų ar menamą nevisavertiškumą. Dar XX a. pradžioje H. D. Lasswellis nurodė asmenybės, kurią pavadino *homo politicus*, savybes: nepasotinamą valdžios troškimą; valdžios tapatinimą su vertybe, o ne su priemone; kitų vertybių ir žmonių laikymą priemone siekti valdžios; valdžios siekimą sau ir valdžios siekimo bei būdų ją išlaikyti įvaldymą. Šiam tipui priskiriamais žmonėms būdingas cinizmas, klastingumas, noras manipuliuoti kitais, emocijų tarpasmeninių santykių srityje nuvertinimas, vertybinių nuostatų neturėjimas. Plėtojant politikų psichopatologijos tyrimus buvo suformuluota *hubris* sindromo sąvoka, kuri aiškina politikų psichopatologiją ne kaip įgimtą ar ankstyvoje vaikystėje įgytą patologinę savybę, o kaip profesinę asmenybės deformaciją, pasireiškiančią polinkiu vertinti aplinką kaip grumtynių areną, atlikti veiksmus, kurių pozityvi reikšmė aplinkiniams pervertinama, per dideliu rūpinimusi savo įvaizdžiu, „mesijo“ kalbos stiliumi, perdėtu pasitikėjimu savo patirtimi ir nuomone, realybės jausmo praradimu.

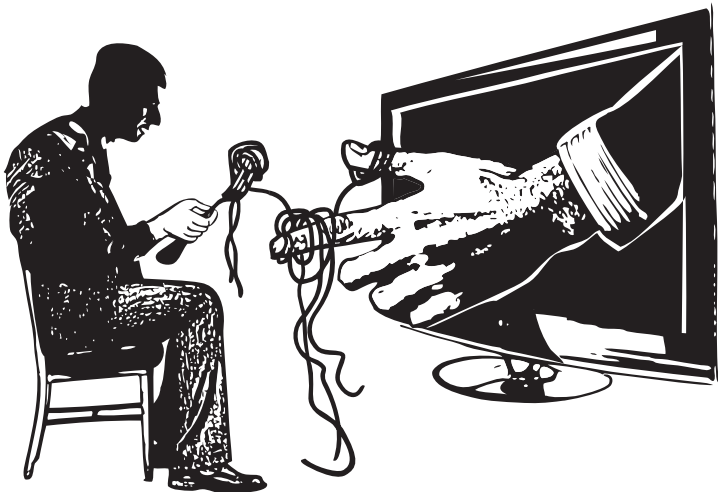
Psichopatologinis politikų elgesys ir mąstymas ne kartą tarsi „užkrėdavo“ dideles šalininkų grupes, įtraukdavo juos į liguistų fantazijų ir vaizdinių įgyvendinimą. Psichopatologinių nuostatų plėtra dažnai susijusi su savitu informacijos pateikimu, kurį apibūdina vadinamojo dvigubo pranešimo, t. y. pranešimo, kurio viena dalis neatitinka kitos arba neigia kitą, sąvoka. Jeigu dvigubo pranešimo siuntėjas yra pripažintas autoritetas, tai tokių pranešimų keliama sumaištis, neatitikimas tarp minčių, veiksmų, žodžių neišvengiamai keičia jų gavėjus, nes tik nedaugelis prieštaringoje situacijoje geba vadovautis savo nuomone. Savarankiškų sprendimų ypač nesugeba priimti autoritarinės asmenybės, kurios dėl atitinkamo ugdymo vaikystėje savo elgesį, mintis ir jausmus, kuriuos sau draudžia ir už kuriuos pasąmoningai norėtų save nubausti, priskiria kitiems, – dažniausiai politinėms, rasinėms, konfesinėms mažumoms. Pasaulio jos nevertina laisvės, lygybės, tolerancijos, abipusės naudos kategorijomis ir pranašumo bei kontrolės siekia agresyviu elgesiu. Kita vertus, ir pati politika gali būti gretinama su prievarta ir agresyvumu.

Psichologinių agresyvumo apibrėžimų gana daug, bet visi jie pabrėžia pranašumo demonstravimą, siekimą psichologiškai ir (arba) fiziškai pakenkti kitam žmogui ar jų grupei. Psichologija siūlo keletą agresyvumo teorijų, iš jų išsamiau apžvelgiamos biologinių paskatų (stimulų), išmokimo ir frustracijos teorijos.

Ribinė agresyvumo išraiška yra ypač sunkus tarptautinis nusikaltimas – karas. Kita ribinio psichopatologinio mąstymo ir veiksena išraiška – terorizmas. Teroristinio akto psichologinę esmę galima prilyginti pranešimui, kuris skirtas paveikti priešininko, kartais ir potencialių šalininkų, dvasios galias. Pasirenkantis tokį „pranešimo“ būdą asmuo turi atitinkamų psichopatologinių bruožų. Tarp jų teroristų elgsenos tyrinėtojai dažniausiai mini negebėjimą įgyti patrauklaus socialinio vaidmens ir sąmoningai pasirinktą priešingą destruktivų vaidmenį, empatijos stoką, panieką kitų žmonių teisėms, didybės kliedesius, sociopatiją, aroganciją, vienatvės išgyvenimus. Todėl teroristinius veiksmus galima vertinti kaip atsaką į narcisistinių poreikių nepatenkinimą, pastangas atgauti savigarbą, įgyti galios ir kontroliuoti padėtį. Vis dėlto psichologinės teorijos negali visiškai atskleisti terorizmo fenomeno, kuris yra daugelio politinių, socialinių, ekonominių, religinių ir nacionalinių veiksnių nulemtas reiškinys, todėl perspektyvi yra terorizmą lemiančių veiksnių visumos analizė ir vertinimas.

Politinė komunikacija

- Politinio pranešimo siuntėjas • Siuntimo kanalai
- Turinys ir forma • Gavėjas • Veiksmingumas:
„magiškosios kulkos“, žiniasklaidos rėmų, tylos spirales ir kt. teorijos

Komunikacijos (lot. *communicare* – dalytis, bendrinti) terminas reiškia veiklą, kurioje vartojami ženklai ir simboliai, informacijos platinimą, keitimąsi ja. Taip pat gali reikšti bendravimą keičiantis ar perduodant mintis, emocinius išgyvenimus, patirtį ar žinias. Politinį veikimą, ypač masinį, sunku net įsivaizduoti be politinės komunikacijos, tačiau šis terminas aptariant politinius reiškinius pradėtas vartoti neseniai. Tikėtina, kad pirmasis jį pavartojo F. Ratzelis, dar XIX a. pabaigoje rašęs, kad politinės informacijos perdavimas yra svarbiausia komunikacinė paslauga (Ratzel, 1897). Suprantama, ir be šio termino politinė komunikacija gali būti pripažinta esminiu visuomenės elementu, o techninės jos galimybės – lemiančiomis politinę visuomenės organizaciją.

Pavyzdys. „*Didžiųjų imperijų egzistavimas, – rašo kibernetikas N. Wieneris, – priklausė nuo pagerėjusių susisiekimo priemonių. Persų imperijos šerdis buvo Karališkasis kelias ir bėgikų, perduodančių šacho įsakymus, estafetė. Didžioji Romos imperija galėjo atsirasti tik dėl to, kad buvo nutiesti keliai, kuriais ne tik judėjo legionai, bet ir buvo skleidžiami rašytiniai imperatoriaus įsakymai. Atsiradus radijui ir lėktuvams, valdytojų žodis pasiekia pačias atokiausias pasaulio vietas, ir buvo pašalinta labai daug veiksmų, kurie anksčiau kliudė sukurti „pasaulinę valstybę“. Netgi galima teigti, kad šiuolaikinės ryšio priemonės lemia „pasaulinės valstybės“ neišvengiamumą“ (Wiener, 1954, p. 47).*

Politinė komunikacijos reikšmė suprasta jau senovėje, – politinio pranešimo siuntėjas dažnai prisistatydavo kaip žinios tarpininkas, dievų valios retransliuotojas. Antai senovės Babilono karalius Hamurabis viename iš pirmųjų rašytinių teisės aktų sąvadų – „Hamurabio teisyne“ tarsi perduoda dievo nurodymus savo valdiniams. Rašoma: „Šamašo, didžiojo žemės ir dangaus teisėjo, paliepimu teisingumas mano šalyje tenugali“ (Driver, Miles, 2007, p. 27). Egipto faraonai rūpinosi, kad įrašai apie jų pergales būtų iškalami akmenyje, ir naikino bet kokius pranešimus apie konkurentų darbus. Griežta politinių pranešimų kontrolė būdinga ir viduramžių valdančiajam elitui.

Naujaisiais laikais, ypač po spaudos išradimo, prasidėjo politinė kova už minčių, taigi ir politinių pranešimų, platinimo laisvę. Tuo metu formavosi ir požiūrių į politinę komunikaciją ištakos. Vieni filosofai, pavyzdžiui, T. Hobbesas, teigė, kad būtina kovoti su valstybę silpninančiais ir galinčiais sukelti jos griūtį „maištingų mokymų nuodais“ (Hobbes, 1999), o demokratinės ir liberaliosios krypties atstovai – J. Locke'as, J. Miltonas, Ch. L. de Montesquieu ir kt. – skelbė minties, kartu ir spaudos, laisvę. Šios idėjos reikšmingai paveikė politinės komunikacijos sampratą ir praktiką Vakarų šalyse, įtvirtino nuostatą, kad laisvas keitimasis nuomonėmis, nepriklausomos nuo valdžios viešosios informacijos priemonės yra būtina demokratijos sąlyga. Skirtingos nuostatos – kontroliuoti politinius pranešimus ar užtikrinti laisvą jų sklaidimą – konkuruoja iki šiol, o jų įgyvendinimas keičiantis komunika-

cijos priemonių galimybėms įgyja vis naują pobūdį. Atitinkamai keičiasi ir politinės komunikacijos tyrimai. Jų apimtis auga, nes stiprėjant demokratiniams procesams naujų informacinių technologijų raida dar kartą patvirtina, kad politinė komunikacija yra vienas iš politiką lemiančių veiksnių. Vis dėlto jos sampratos platumas ir skirtingas mokslo šakas bei kryptis apimantys komunikacijos tyrimai, kuriuose dalyvauja psichologai, sociologai, reklamos specialistai, žurnalistai bei kitų sričių atstovai, kliudo vienareikšmiškai apibrėžti politinę komunikaciją. Kita vertus, netrukdo ją tyrinėti, aiškinti ir mėginti politinėje praktikoje taikyti nustatytus dėsningumus.

Politinė psichologija dažniausiai politinę komunikaciją vertina ir tiria kaip politinio vyksmo dalyvių bendravimą ir politinio poveikio įrankį. Antai H. A. Semetko nurodo, kad politinė komunikacija galėtų būti priskirta prie pagrindinių politikos įrankių, kuriais naudodamiesi politikai formuoja visuomenės nuomonę (*Semetko, 2007*). D. Graeberis apibendrinamas įvairių autorių tyrimus ir nuomones teigia, kad politikos sferoje komunikacija atlieka kelių lygių uždavinius: politinės kultūros ugdymo, politinių vertybių sklaidos, politinio informavimo, politinės socializacijos, politinių santykių reguliavimo ir viešosios nuomonės formavimo. Be to, politinė komunikacija tapo ir tarptautinės politikos – priešišku šalių visuomenių supriešinimo, paramos draugiškoms šalims – įrankiu, dažnai lemiančiu ir politinių procesų sėkmę, nes ja pasinaudojant pritraukiamas dėmesys, sukuriama ryšiai, apibūdinama visuomenės padėtis, skiriami politiniai įpareigojimai ir simboliškai (verbaliniu arba vizualiniu būdu) skatinami rėmėjai (*Graeber, 1976*).

Netgi visą politinę sistemą kai kurie tyrinėtojai vertina kaip komunikacinę. Tokį požiūrį pasiūlęs K. W. Deutschas teigia, kad valdymo proceso pagrindas yra informacija ir jos komunikavimas, todėl politinę sistemą galima nagrinėti kaip pranešimų siuntimo ir gavimo tinklą. Jo siūlomas politinės sistemos modelis susideda iš keturių blokų, kurie sietini su skirtingomis pranešimų judėjimo fazėmis. Pirmasis blokas – tai politinės sistemos „receptoriai“ (pavyzdžiui, informacinės tarnybos yra tarptautinės politikos, o viešosios nuomonės tyrimo organizacijos – vidaus politikos „receptoriai“), kurie atlieka gaunamų duomenų atranką, sisteminimą ir pirminę analizę. Antrasis blokas: politinės informacijos pertvarkymas ir įvertinimas pagal politinius stereotipus ir normas. Trečiasis blokas: sprendimų, kurie daromi remiantis pirmųjų dviejų blokų pateikta informacija, priėmimas. Ir ketvirtasis blokas: sprendimų vykdymas bei grįžtamasis ryšys, t. y. informacijos apie sprendimų vykdymo padarinius pateikimas sistemos „receptoriams“. Šis blokas leidžia politinei sistemai įžengti į naują funkcionavimo ciklą. K. W. Deutscho nuomone, tokia politinės sistemos schema leidžia tirti jos veiksmingumą ir numatyti perspektyvas (*Deutsch, 1980*).

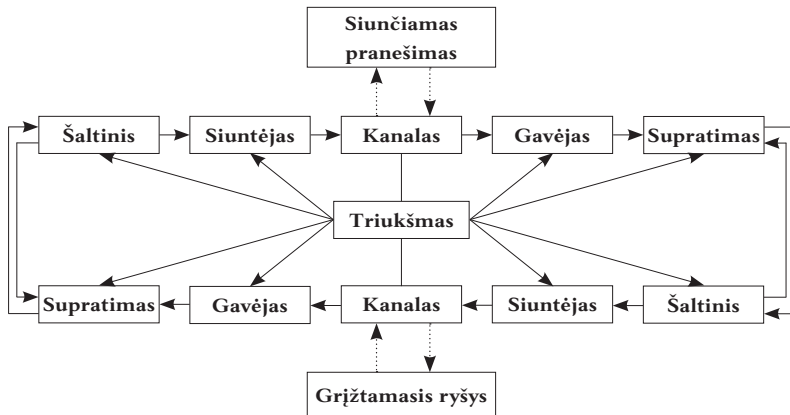
Valdymo galių, tarp jų ir informacijos, naudojimą siekiant norima linkme pakreipti žmonių veiklą, kaip svarbiausią politinės komunikacijos aspektą nurodo ir kiti autoriai. Antai J.-M. Cotteret'as teigia, kad analizuojant politinę komunikaciją tikslinga nagrinėti valdančiųjų ir valdomųjų sąveikas, visų pirma jų identiškumą bei įtakas vieni kitiems. Ypač svarbus valdymo aspektas yra valdomųjų, kurie ne visada galėjo ir gali paveikti valdančiuosius, įtraukimo į politinę sistemą pobūdis.

Moderniose valstybėse laikoma, kad politinė bendruomenė turėtų apimti visus piliečius, taigi visi jie turėtų dalyvauti priimant ir vykdant politinius sprendimus. Atitinkamai jų vaidmuo siunčiant, gaunant ir naudojantis politiniais pranešimais, vieta politinės komunikacijos sistemoje turėtų būti kuo labiau identiška. Akivaizdu, kad tokia samprata tėra siekiamybė, nes net ir modernios visuomenės valdančiųjų grupė bent iš dalies atsiskiria nuo valdomųjų, jų ryšys nėra tiesioginis, o kuriamas apklausomis, balsavimais, referendumais, taigi remiantis politinės komunikacijos hierarchija (Cotteret, 2011).

Komunikacijai analizuoti dažnai taikomas H. D. Lasswellio pasiūlytas komunikacinio proceso modelis, kurį sudaro penki elementai. Remiantis juo, komunikacijos pobūdis paaiškėja atsakius į klausimus: „Kas siunčia pranešimą? Ką siunčia (kokia pranešimo forma, turinys)? Kaip siunčia (koku būdu, koku kanalu)? Kam siunčia (kokiam pranešimo gavėjui, kokiai auditorijai)? Koks pranešimo poveikis?“ (Lasswell, 1948). Nors pastarasis komunikacijos proceso modelis gana paplitęs, jis nėra pakankamai išsamus ir yra kritikuojamas dėl linijinės komunikavimo sampratos bei netiesioginės prielaidos, kad pranešimas visada padaro stipresnę ar silpnesnę pageidautą poveikį. Antai W. L. Schrammas pabrėžė, kad H. D. Lasswellio komunikacinio proceso modelis pernelyg griežtai atskiria pranešimo siuntėją ir gavėją, o tai, šio autoriaus nuomone, įtvirtina klaidingą manymą, kad komunikacinis procesas kažkur prasideda ir kažkur baigiasi, tačiau kiekvienas žmogus yra tam tikras informacijos skirstymo centras, gaunantis, siunčiantis ir pertvarkantis gausybę pranešimų, todėl reali komunikacija nėra baigtinė (Schramm, 1997).

Svarbus realios politinės komunikacijos elementas yra „triukšmas“ – komunikaciją iškraipantys, slopinantys ar ją blokuojantys veiksniai. Dėl jų ir dėl politinio pranešimo gavėjo savybių pranešimas gali būti suvoktas netiksliai ar iš viso nesuvoktas. Pastaruosius komunikacijos elementus atskleidžia M. L. DeFleuro pasiūlytas komunikacijos modelis (žr. 6 pav.).

M. L. DeFleuro modelis numato galimą neatitikimą tarp siunčiamo ir atkuriamo pranešimo, papildo komunikacijos analizę grįžtamojo ryšio, kuris leidžia pranešėjui įvertinti pranešimo veiksmingumą ir jį keisti, samprata.

Pav. 6. M. L. DeFleuro komunikacijos modelis
Šaltinis: Dennis, DeFleur, 2010.

Galimi ir kitokio pobūdžio komunikacinio proceso modeliai, kurių J. Rueschas ir G. Batesonas nurodė esant net keturiasdešimt (Ruesch, Bateson, 2009). Aptariant politinę komunikaciją jų visų nagrinėti nebūtų tikslinga, bet pravartu pabrėžti, kad H. D. Lasswellio komunikacinis modelis gali būti papildytas tikslo, dėl kurio siunčiamas pranešimas, grįžtamojo ryšio, pranešimo konteksto, t. y. pranešimo sąsajų su konkrečiu laiku ir vieta, bei kitais komunikacijos analizei svarbiais elementais. Todėl aptariant politinę komunikaciją siūlomi ir taikomi modeliai, pagal kuriuos ji suprantama gana plačiai, kaip apimanti kone visus politinio proceso elementus, arba tapatinama su teoriškai gana siaura, bet iš tikrųjų labai įvairia ir reikšminga tematika – politinio pranešimo sėkmingumu, t. y. jo poveikiu pranešimo adresato apsisprendimui (dažniausiai dėl rinkimų). Šis praktinis politinės komunikacijos tyrimų aspektas lemia, kad daugeliu atveju apsiribojama politinio pranešimo siuntėjo, pranešimo turinio ir formos, jo perdavimo būdo (kanalo), pranešimo gavėjo ir pranešimo veiksmingumo analize.

Politinio pranešimo siuntėjas

Visi politinio vyksmo dalyviai daugiau ar mažiau intensyviai sąveikauja, taigi gali būti ir politinių pranešimų siuntėjai, ir gavėjai. Jais tampa politikai, visuomenės veikėjai, žurnalistai, įvairių grupių atstovai, atskiri asmenys, kurių veikla ar pasisakymai įgijo politiškai reikšmingą turinį. Ši galimų siuntėjų ir gavėjų gausa bei politinio pranešimo savitumas leidžia skirti bent kelis politinio pranešimo siuntėjų tipus. Bene svarbiausias jų požymis – politinio pranešimo autorystė.

Literatūros istorijoje rastume ne vieną atvejį, kai teksto autoriumi paskelbtas asmuo nėra jo kūrėjas. Kartais autorius prisistato slapyvardžiu arba pateikia originalų tekstą kaip išverstą, arba autoriumi įvardija savo herojų. Tačiau daugeliu atveju autoriaus teisės ginamos įstatymo, o save gerbiantis žmogus nepasisavins svetimo teksto ir netaps plagiatoriumi.

Kitoks yra požiūris į politinius tekstus. Politinio pranešimo autoriumi kone visada laikomas tas, kuris prisiima atsakomybę už jo paskelbimą. Dauguma politinių lyderių (politinių partijų vadovų, parlamentarų, ministrų, prezidentų) turi patarėjus, kurie rengia jų pranešimus ir kalbas. Antai rengiant prezidento kreipimąsi gali dalyvauti ne tik jo padėjėjai, bet ir valstybės institucijos, mokslininkai, reklamos specialistai, tačiau paskelbtas tekstas tampa prezidento „nuosavybe“ ir tik jis asmeniškai atsako už vienokį ar kitokį teiginį, pareiškimo turinį, formą ir teiginių pagrįstumą.

Daug politinių pranešimų (dokumentų) iš viso neturi įvardyto asmeniškai už juos atsakingo autoriaus. Tokie pranešimai – partijos rinkimų programa, valstybės konstitucija ir pan. – skelbiami politinės partijos, politikų grupės ar valstybės vardu.

Tiek aiškiai susietas su politiko asmenybe, tiek neasmeniškas politinis tekstas, be savojo turinio, informuoja ne tik apie politiko arba politinės organizacijos nuostatas, bet ir apie jų dalyvavimą politiniuose procesuose, drauge pabrėždamas pranešimo vertybinį aspektą, kuris politinėje informacijoje yra bene svarbiausias. Todėl neretai pats politinio pranešimo faktas svarbesnis už jo turinį. Panašiais atvejais pranešimo turinys nebeatsiejamas nuo jo siuntėjo ir skiriamas sutvirtinti ar kurti pastarojo įvaizdį. Taigi politikos sferoje informacijos siuntėjo vaidmuo reikšmingesnis, nei perduodant kitokio pobūdžio pranešimus. Anot B. McNairo, politinė komunikacija yra visapusiškas pranešimas apie politiką, apimantis ne tik žodžiu, raštu ar simboliais pateiktą informaciją, bet ir pranešimo siuntėjo įvaizdį (*McNair, 2003*).

Politinio pranešimo siuntėjo įvaizdžio samprata ir tyrimai yra reikšminga politinės psichologijos teorijos ir praktikos sritis. Politiko ar politinės organizacijos įvaizdis gali būti aptartas įvairiais aspektais. Nagrinėjant politinių įvaizdžių sąryšį su politine komunikacija, visų pirma dera pastebėti, kad jie kuriami remiantis dviem gana skirtingais pagrindais – vertybiniais ir atraktyviu.

Vertybinis pagrindas gana dažnai siejamas su politinės dešinės, centro ir kairės sąvokomis. D. Pollackas, J. Jacobsas, O. Mülleris ir G. Pickelis pastebi, kad politikų pažiūras galima aptarti ir pagal jų instrumentinį arba filosofinį aspektą. Pirmuoju atveju pabrėžiamos veikimo nuostatos (pavyzdžiui, rizikos priimtumas ar atmetimas), o antruoju – bendresnieji politiko apsisprendimai ir pasirinkimai (pavyzdžiui, laisvės ir prievartos samprata) (*Pollack, Jacobs, Müller, Pickel, 2004*).

Ne vienas žymus ir įtakingas politikas lengvai ir ne kartą keitė skirtingas politines vertybes deklaruojančias partijas. Vis dėlto

ir jie rūpinosi, kad jų politinis įvaizdis būtų suvokiamas kaip neprieštaringas, pabrėždavo laiką deklaruotų idėjinių nuostatų. Kita vertus, šiuolaikinėje „personalizuotoje politikoje“, kuri vis panašesnė į šou, įvaizdis gali būti svarbesnis už politiko pažiūras.

Pavyzdys. Įvaizdžio svarbą kuriant politinius pranešimus iliustruoja J. Kerno tyrimas: 1950–1960 metais JAV televizijose vyraavo 30 minučių trukmės biografiniai politinės reklamos siužetai, gana išsamiai pristatantys kandidatuojantį į valstybinį postą politiką ir jo pažiūras. 1960–1970 metais reklaminiai filmukai sutrumpėjo iki keturių minučių, 1970–1980 metais – iki vienos minutės, o dar vėliau įsivyravo 30 arba 15 sekundžių trukmės politinės reklamos (Kern, 1989). Akivaizdu, kad keliasdešimties sekundžių trukmės politiniame pranešime neįmanoma argumentuotai išdėstyti kandidato politinių nuostatų, bet pakanka laiko pateikti jo vizualinį įvaizdį.

Tokiam „politikų šou“ įvaizdžio kūrimo ir pateikimo strategija nėra pasirenkama visiškai laisvai, – ją riboja politinio vaidmens arba elgesio pobūdis. Gabus agitatorius toli gražu ne visada sugebės spręsti administracinio vadovavimo uždavinius, o administratorius nesukurs įtaigių politinių teorijų. Suvokęs savo pranašumus bei trūkumus ir tinkamai suformavęs savo įvaizdį politikas gali tapti lyderiu. Trumpai ir atsitiktinai politikoje gali reikštis ir neturintys lyderio savybių žmonės, nedemonstruojantys atitinkamo elgesio, tačiau ilgalaikė politinė sėkmė vargiai atsiejama nuo lyderystės, kuriai svarbus ir kultūrinius reikalavimus atitinkančio įvaizdžio kūrimo aspektas.

Politiko ar politinės organizacijos įvaizdis turi atitikti ir politinės situacijos permainas, nes buvusi sėkmė, ją lėmęs įvaizdis ne visada yra pakankama sėkmės prielaida naujomis aplinkybėmis. Politinis pranešimas privalo būti aktualus, nes net ir svarbi, patraukli, visuomenės vertybes atitinkanti informacija politiškai nebus paveiki, jei neatitiks esamos situacijos, todėl tokio pranešimo siuntėjas turi atsižvelgti tiek į tinkamą pranešimo laiką, tiek ir į savo siūlymų bei asmeninių savybių atitiktį aplinkybėms.

Pavyzdys. Po Antrojo pasaulinio karo Didžiosios Britanijos premjeras V. Čerčilis (W. Churchill) organizavo rinkimų kampaniją remdamasis karo nugalėtojo įvaizdžiu. Toks sprendimas pasikeitusiomis aplinkybėmis tapo nesėkmės priežastimi. „Per rinkimų kampaniją Čerčilis išvyko į didelę agitacinę kelionę po Angliją. Dažnai, kai jo grupė atvykdavo į vieną ar kitą miestą, priekyje važiuodavo specialus vietos konservatorių organizacijos automobilis su garsiakalbiu, per kurį būdavo skelbiama: „Pas mus atvyksta žmogus, laimėjęs karą. Stebėkite trečiąją mašiną. Tai didžiausias žmogus, didžiausias pasaulyje valstybės veikėjas.“ Miestų ir kaimų gatvėse mirgėjo plakatai su Čerčilio nuotraukomis ir užrašais: „Šis žmogus laimėjo karą“ ir „Tai žmogus, kuris žino, kaip užbaigti reikalą.“ Tačiau pergalė kare anglų rinkėjui jau

buvo praeities dalykas. Anglus domino ateitis. Jie norėjo balsuoti už žmogų, kuris užtikrins taiką...

Tuo tarpu leiboristų partijos lyderis kartu su žmona iš miesto į miestą važinėjo senute automašina. Jis buvo ramus, santūrus žmogus, per rinkimų kampaniją elgėsi kukliai. Jo kalbų paprastumas kontrastavo su nežabota bei pretenzinga Čerčilio maniera ir darė leiboristams naudingą įspūdį... taigi 1945 m. pavasarį atsitiko taip, kad nei konservatoriai, nei leiboristai nesugebėjo teisingai perprasti anglų tautos nuotaikų. Konservatoriai rinkimuose triuškinamai pralaimėjo. Leiboristai bendruomenių rūmuose gavo 393 vietas, o konservatoriai kartu su prie jų prisijungusiaisiais – tikrai 213“ (Truchanovskis, 1981, p. 365–366).

Paminėtos politinio pranešimo siuntėjo ypatybės patvirtina arba neigia jo patikimumą, o drauge lemia pranešimo veiksmingumą. Anot O. W. Gabrielio ir M. Walter-Rogg, pasitikėjimas politikoje reiškia teigiamą požiūrį į jos veikiančiuosius asmenis bei patvirtinimą, kad jie atitinka nors ir neapibrėžtus, bet didelius reikalavimus ir lūkesčius (*Gabriel, Walter-Rogg, 2008*).

Politinio pranešimo siuntimo kanalai

Pagrindiniai politinės komunikacijos perdavimo būdai, anot P. Ž. Švarcenbergo, yra viešosios informacijos priemonės (spauda, plakatai, internetas), organizacijos (partijos, konfesinės organizacijos, mokslo ir tyrimų institucijos ir t. t.) ir neformalūs kanalai, t. y. asmeninių ryšių panaudojimas siekiant politinės įtakos (*Шварценберг, 1992*). Toks skirstymas leidžia atkreipti dėmesį į tai, kad dalis politinės komunikacijos kanalų yra organizuoti laikantis tam tikros hierarchijos – jais perduodamiems pranešimams būdingas siuntėjo informacinis pranašumas, o daliai jų – politinio pranešimo siuntėjo ir priėmėjo lygybė.

Politinių pranešimų kontrolė ir skirstymas glaudžiai siejasi su visuomenės politine kultūra, politinės sistemos pobūdžiu. Demokratinės sistemos numato gana laisvą politinių pranešimų platinimą tarp visuomenės narių, o autoritarinės – riboja pranešimų turinį ir kontroliuoja jų siuntimo kanalus.

Pranešimo adresatas lemia siuntimo kanalo tinkamumą. Valstybės vadovų susirašinėjimas ar pokalbiai dažnai būna konfidencialūs, jų apsauga nuo paviešinimo rūpinasi specialios institucijos. Politinio lyderio kreipimasis į sekėjus gali būti įvardijamas kaip riboto naudojimo informacija, skirta tik jiems ir skelbiama tik bendraminčių susirinkimuose arba uždaruose socialiniuose tinkluose. Rinkimų agitacinis kreipimasis skiriamas visuomenei ir siuntėjas siekia, kad apie jį sužinotų kuo daugiau žmonių, todėl renkasi viešosios komunikacijos priemones.

D. McQuailas siūlo skirti viešosios komunikacijos priemonių funkcijas, susijusias su politiniu vyksmu. Jo nuomone, tokios priemonės informuoja apie valstybėje ir pasaulyje vykstančius įvykius, apie socialines, ekonomines, politines, gamtines ir kt. sąlygas bei valdžios santykius (kas valdo, kokie valdymo pokyčiai ir pan.). Jos taip pat skirtos politiniams įvykiams aiškinti ir interpretuoti, užtikrina valdžios ir jos atstovaujамų visuomenės gyvenimo normų, kultūrinių vertybių, statusų ir prioritetų palaikymą, taigi veikia kaip socializavimo institucija. Kartu jos atlieka ir pramoginę funkciją, sumažina socialinę ir politinę įtampą arba ją didina, telkia visuomenės grupes politiniams veiksams (McQuail, 2008).

Norint kreiptis į didesnę žmonių kiekį, politikams paranku siųsti informaciją pasinaudojant įvairiomis medijomis. Pastarosios įvertinant jų reikšmę platinant politinius pranešimus visai pagrįstai įvardijamos „ketvirtąja valdžia“. Šis metaforinis posakis patvirtina, kad viešosios komunikacijos priemonės iš esmės pakeitė per visą žmonijos istoriją vyravusią padėtį. Antikoje, Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės klestėjimo ir žlugimo laikais ar, tarkim, po Antrojo pasaulinio karo valdžia galėjo gana veiksmingai kontroliuoti politines naujienas, savitai konstruoti politinę informaciją apie krizes, priešus ir lyderius. Politinės informacijos kontrolės būdus gali iliustruoti Sovietų Sąjungoje veikusi užsienio radijo stočių transliacijų slopinimo sistema, kuri šių dienų atviro informavimo pasaulyje suvokiama vos ne kaip seniai išnykusių dinosauro amžininkė, nors analogiškos sistemos vis dar veikia kai kuriose totalitarinėse valstybėse (pavyzdžiui, Šiaurės Korėjoje).

Žiniasklaidos įvardijimas „ketvirtąja valdžia“ remiasi ne tik informacijos prieinamumu, bet ir nuostata, kad demokratinėje visuomenėje žiniasklaida, kaip ir kitos valdžios – įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė, – dirba piliečiams, atspindi jų nuomonę ir objektyviai informuoja apie visuomenės gyvenimą ir politiką. Iš tikrųjų žiniasklaida dažnai veikia nebe piliečių ir netgi ne politikų, o savo interesų labui. Anot Ch. E. Lindblomo ir E. J. Woodhouse'o, šiandieną žiniasklaida jau gali labiau riboti nei skatinti visuomenės reiškinių pažinimą, nes vyraujančios spaudos ir eterio naujienos pateikia vienodus esamų įvykių aiškinimus, kurių politinės ir ekonominės interpretacijos skiriasi daug mažiau, nei interpretacijos, skirtos muzikai, gyvenimo stiliui ar madai (Lindblom, Woodhouse, 1999).

Pavyzdys. 2008 m. atliktas tyrimas parodė, kad Lietuvos dienraščiai linkę pateikti dažniausiai neigiamą nuomonę apie šalies visuomenėje vykstančius procesus, o straipsnių antraštės yra subjektyvesnės nei užsienio dienraščių. Tokių subjektyviai neigiamų antraščių Lietuvos dienraščiuose pateikiama apie 40 proc., pabrėžiant negatyvius gyvenimo aspektus ir jiems skiriant neproporcingai daug dėmesio. Antai „Lietuvos rytas“

nelaimėms ir nusikaltimams skiria 55,3 proc. pirmojo puslapio temų, „Respublika“ – 15,4 proc., „Vakaro žinios“ – 15,7 proc., o užsienio laikraščiai – lenkų „Rzeczpospolita“ 2,4 proc., amerikiečių „The New York Times“ 2,9 proc. Paminėti skaičiai gana iškalbingi, nes vargu ar kas patikės, kad Lenkijoje nusikaltimų ir nelaimių 23 kartus mažiau nei Lietuvoje (Taikomojo mokslinio tyrimo „Nesaikingo alkoholio vartojimo neigiamos įtakos Lietuvos konkurencingumui mažinimo galimybių identifikavimas“; <<https://www.google.lt/#q=S%C5%BDE+-+%C5%BEmogaus+studij%C5%B3+centras>>).

Žiniasklaidos politinis šališkumas nėra naujas reiškinys. Analogiška padėtis buvo ir prieš pusšimtį metų. W. Gieberis ir W. Johnsonas remdamiesi empiriniais reportažų tyrimais konstatuoja, kad žurnalistai pristatydami politines naujienas dažnai pirmenybę teikia įtakingesniai politinio pranešimo siuntėjui (Gieber, Johnson, 1961).

Politinių pranešimų siuntėjai ir tokių pranešimų perdavimo kanalai aktyviai kuria visuomenės nuomonę, nusprendžia, kokios temos svarbios ir svarstytinos, arba nukreipia dėmesį nuo politinių ir socialinių problemų. Televizija ar populiarūs interneto portalai teikia įtaigius, emocijas sukeliančius vaizdus bei laimėti siūlančius žaidimus. Drauge žiniasklaidos priemonės kuria ir nuostatas, ko žmonėms reikėtų norėti, o į ką jie galėtų nekreipti dėmesio. Piliečiai gana lengvai įtraukiami į tokią politiką ir žiniasklaidos konstruojamą prasmį ir temų pasiūlą. Jų galimybės pasiūlyti savas temas ilgą laiką buvo menkos, nors pastaruoju metu padėtis pastebimai keičiasi. Internetas sukūrė prielaidas piliečiams ne tik gauti, t. y. pasyviai vartoti politinę informaciją, bet ir ją kurti ir aktyviai platinti. Suprantama, kad tokiu platinimu dažniau užsiima viešųjų ryšių agentūros, kurių darbuotojai apsimeta „tautos balsu“ ir nuolat internetinių komentarų pavidalu pateikia palankius ar neigiamus politiko bei politinių sprendimų vertinimus. Žinoma, turintis laiko bei noro pilietis taip pat gali nuolat kurti savo idėjas atspindinčius politinius tekstus.

Devintąjį XX a. dešimtmetį interneto vartotojai buvo elitinė grupė, o amžiaus pabaigoje internetui tapus prieinamam daugeliui, prasidėjo nauja politinės komunikacijos era. Šiuo metu interneto vartotojų yra apie 1,6 milijardo, o interneto svetainių – apie 150 milijonų (Davidavičius, Navaitis, Rainys, Rakalas, Rutkauskienė, Savukynas, Ulevičius, Valatka, Vaškevičienė, 2008). Todėl nors internetinėje erdvėje galima stebėti jau įvardytus politinės komunikacijos dalyvius, reikia pabrėžti, kad dėl jo plėtros auga ir grupių, kurias sudaro artimų požiūrių bei interesų asmenys, reikšmė politinėje veikloje. Atitinkamai keičiasi politinės komunikacijos pobūdis: hierarchinius ir kontroliuojamus komunikacijos kanalus papildė decentralizuotos struktūros, auga politinės komunikacijos intensyvumas, ją sunkiau prognozuoti.

Be to, internetas keičia ir tradicinių politinių pranešimų perdavimo kanalų veikimą – leidžia sparčiau gauti išsamią politinę informaciją, imituoti masinį vienos ar kitos politinės idėjos palaikymą ir veiksmingiau skleisti politinius gandus, vienodina politinio pranešimo autorių statusą.

Internetu kuriamų socialinių tinklų politines galimybes gerai iliustravo Arabų pavasaris (bendras demonstracijų, masinių protestų, perversmų, revoliucijų, vykusių arabų šalyse – Tunise, Egipte, Libijoje, Jemene ir kt. – pavadinimas). Nors jo metu vyravo įprasti pilietinio neklusnumo ir protesto metodai, tačiau reikšmingas buvo ir socialinių medijų vaidmuo sparčiai ir plačiai informuojant apie revoliucinį vyksmą tiek konkrečių šalių, tiek tarptautinę bendruomenę bei koordinuojant veiksmus prieš valdančiuosius. Šalia sąvokos „Arabų pavasaris“ atsirado ir sąvoka *Twitter/Facebook Revolution*, pabrėžianti socialinių informacinių tinklų veikimą. Tokie tinklai, D. Boyd ir N. Ellison nuomone, yra bent iš dalies prieinami kitiems tinklo vartotojams, leidžia politinio pranešimo siuntėjui pateikti asmeninį prisistatymą (sukūrus asmeninį profilį), suteikia galimybę valdyti vartotojų, su kuriais palaikomas ryšys, sąrašą bei matyti jų ryšius (*Boyd, Ellison, 2007*).

Socialiniai tinklai, kaip patvirtino Arabų pavasario įvykiai, esmingai keičia ir politinio pranešimo siuntėją. Juo gali tapti ne tik jau įvardyti tradiciniai tokių pranešimų siuntėjai, bet ir kiekvienas aktyvus pilietis. G. Rachmanas analizuodamas revoliucinius veiksmus Egipte teigia, kad V. Gonimas, kurį viešojo informavimo priemonės vadino „tarptautiniu Egipto revoliucijos veidu“, veikė kaip privatus asmuo (*Rachman, 2011*). Vis dėlto tikėtų pabrėžti, kad šis privatus, t. y. politinei organizacijai neatstovaujantis asmuo buvo geriau pasirengęs naudotis socialiniais tinklais nei daugelis kitų, nes iki revoliucinių įvykių dirbo interneto tinklalapio vadybininku.

Politinę internetinės komunikacijos reikšmę iliustruoja e. valdžios (angl. *e-Government*) plitimas. Jos raidą atspindi Jungtinių Tautų Organizacijos skelbiami indeksai *e-Gov* ir *e-Participation*. Pirmasis skaičiuojamas pagal tris rodiklius – internetinių paslaugų, telekomunikacijų struktūros lygį ir socialinį kapitalą, antrasis rodo valstybinių tinklalapių informacinę apimtį, elektroninių konsultacijų paplitimą, piliečių įtraukimo į interneto diskusijas ir sprendimų priėmimo lygį. Aukštu (indekso reikšmė aukštesnė nei 0,65) e. valdžios plėtros lygiu pasižymi Šiaurės Amerika, Europa ir išsivysčiusios Azijos šalys. Pavyzdžiui, 2010 m. Pietų Korėjos e. valdžios indeksas buvo 0,88, JAV – 0,85. Šie rodikliai dar kartą patvirtina sparčią politinės komunikacijos kanalų raidą, rodo, kad pilietinė visuomenė vis labiau orientuojasi į internetinę veiklą, kuri pradėjo lemti politinius procesus. Pavyzdžiui, B. Z. Doktorovas nurodo, kad 2000 m. 16 proc. JAV piliečių gavo politinę informaciją ir stebėjo rinkimų kampaniją internete, o 2008 m. tokių buvo jau 40 proc. (*Докторов, 2011*).

Ypatingi yra horizontalieji politinės komunikacijos kanalai, skirti neformaliai informacijai – paskaloms, anekdotams, grafičiams – skleisti. Tokią informaciją apibendrinami galime vadinti gandai. Jais visų pirma siekiama ugdyti negatyvų požiūrį į politines grupes ar politikus.

Gandas, kaip ir kito pobūdžio politiniai pranešimai, yra informacija. Anot J.-N. Kapfererio, gandu laikytina informacija, kurios šaltinis nepatvirtintas arba nepatikimas (*Kapferer, 2013*). Ši informacinį gando savitumą, žemesnį jo patikimumo lygį paprastai pripažįsta ir pranešimo siuntėjas, bet kartu su gandu jis platina ir nuostatą, kad nepagrįstas pakankamais įrodymais pranešimas vis dėlto gali būti svarbus. Siuntėjas tiesiogiai ar netiesiogiai remiasi posakiu „dūmų be ugnies nebūna“.

Informacija, įvardijama kaip gandas, paprastai perduodama arba tiesiogiai bendraujant, arba per tam tikras žiniasklaidos priemones. Asmeninių ryšių ir gandų sąsajas išreiškia anglakalbėse šalyse vartojamas posakis *FOAF (friend of a friend) tales* (angl. – draugo draugas sakė).

Nėra visuotinai sutariama dėl gandų prigimties, bet jiems apibūdinti pakanka nurodyti dvi jų veikimo sferas: a) žiniasklaidos gandas; b) tiesiogiai per asmenis platinamus gandas.

Žiniasklaidos gandų egzistavimas patvirtina, kad jie yra veiksminga informacijos priemonė, kurią žiniasklaida vienu metu ir neigia, ir ja naudojasi. Viešosios informacijos priemonės dažnai skelbia žinias, kurias pačios įvardija kaip žmonių nuomonę ar kaip tekstą, už kurį redakciją neatsako, kaip e. laišką ir pan., kartu nurodydama žemesnį nei kitų tekstų patikimumo lygį.

Geltonoji, bulvarinė ir pan. įvardijama žiniasklaida iš esmės yra gandų platinimo priemonė. Atkreiptinas dėmesys, kad ir tokių leidinių forma skiriasi nuo vadinamosios „rimtosios“ žiniasklaidos. Pagrindinis formos skirtumas: vizualumas ir perdėtai sureikšmintas, sensacingas temos pristatymas.

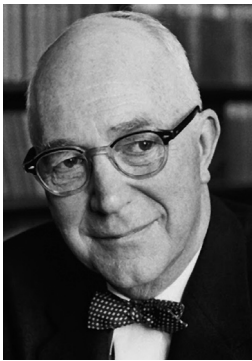
Žiniasklaidos gandas (nepatikimą informaciją) bandoma reguliuoti įstatymais. Dalį gandų siekia kontroliuoti ir drausti visos totalitarinės struktūros (valstybės, sektos, korporacijos). Taigi pripažįstamas galimas antistruktūrinis, dezinformuojantis ir pan. gandų poveikis, o drauge pripažįstamas jų veiksmingumas. Gandus galima prilyginti šėšelinei informacijos rinkos daliai, todėl jie ypač paveikūs ten, kur viešosios informacijos priemonės kontroliuojamos ir cenzūruojamos. Gando pagrindas yra koks nors svarbus, bet neaiškus įvykis. Esant šioms aplinkybėmis (temos svarba, grėsmė, informacijos stoka), anot N. DiFonzo ir P. Bordia's, gandų poveikis dar labiau stiprėja ir jie sukuria prielaidas atitinkamam politiniam veiksmui – suteikti įgaliojimus politiniam lyderiui, apriboti pilietines teises, emigruoti, maištauti, arba bent palaiko nuostatą, kad tinkama politinė grupė, tam tikras politikas gali išspręsti problemą ir įveikti grėsmę (*DiFonzo, Bordia, 2006*). Dėl pastarųjų aplinkybių gandai nuolat tampa politinio veikimo įrankiu.

Gandai, taip pat ir politiniai, buvo tyrinėti psichologų, sociologų, karybos ir reklamos specialistų. Daugelis tokių tyrimų – aprašomieji. Juose pristatomi paveikiausi gandai, tačiau akivaizdžiai trūksta jų poveikio ir plitimo prognozavimo, gandų platintojų elgesio analizės. Ypač tokios, kuri patikimai susietų gandus su jų siuntėjų ir gavėjų psichologinėmis savybėmis, visuomenės socialiniais, demografiniais ir ekonominiais rodikliais, leistų numatyti politinio gando poveikį, reikšmingumą ir pan. Nelabai sėkmingą bandymą formalizuoti gandų tyrimus atspindi G. W. Allporto ir L. Postmano pasiūlyta gandų formulė (žr. 7 pav.).

$G = F (R \times N)$
Gandas (G), įvykio reikšmingumas (R), neapibrėžtumas (N), funkcija (F)

Pav. 7. Gandų formulė

Formulė išreiškia dėsni: gandas yra įvykio reikšmingumas, padaugintas iš žinio dviprasmiškumo (neapibrėžtumo). Šaltinis: Allport, Postman (1947).

Gordon W. Allport
(1897–1967)

G. W. Allporto ir L. Postmano formulė netiesiogiai atkreipia dėmesį į tai, kad gandas veikia tam tikrame – politiniame, socialiniame, ekonominiame, informaciniame – kontekste. Neatitinkantis konteksto gandas nepadarys įtakos, „neveiks“, nes neatlieps masių sąmonės siekio įsisavinti naujoves ir suderinti jas su sava kultūra, patvirtinti esamą pasaulio vaizdinį. Socialiniams, politiniams gandams būdinga orientacija į visuomenės nestabilumą kurioje nors srityje ar nepatenkintus poreikius (antai Tadas Blinda, Betmanas, Robinas Hudus kovoja už socialinį teisingumą arba baudžia tuos, kurių neįstengia nubausti valstybinės institucijos). Taigi gandai patvirtina vertybių deficitą, kuris svarbus ir politinių pranešimų siuntėjams. Vis dėlto negalima jų visiškai tapatinti, nes politinio pranešimo siuntėjas prisistato kaip patikimas ir informuotas.

Politinio gando siuntėjas gali jį tikslingai sukurti ir pasirinkti paskleidimo laiką, tačiau po to jo, kaip ir daugelio kitų politinių pranešimų, sėkmė priklauso nuo siuntimo kanalo ir pranešimo gavėjų. Gandai dažnai platinami pranešimo siuntimo kanalais, kurie gali būti skirstomi į „socialiuosius“, „žinovus“ ir „įtaigiuosius“ (skatinančius veikti). Socialieji gando platintojai yra įvairių socialinių tinklų centriniai asmenys, įkūnijantys ryšį tarp menkai susijusių žmonių. Tradiciškai jų galimybės ir vaidmuo

buvo siejamos su profesine, visų pirma žurnalisto, veikla. Kaip minėta, pastaruoju metu kartu su internetinių socialinių tinklų plėtra išaugo ir žinių sferoje nedirbančių žmonių galimybės daryti įtaką visuomenės nuomonei. Tokią įtaką daro ir „žinovai“; t. y. specialistai bei asmenys, kurių suteikta informacija laikoma vertinga ir kuriais pasitikima. Jie tarsi pasidalija į dvi grupes: tuos, kurie žino, yra informuoti, ir tuos, apie kuriuos žinoma. Pastarieji – tai asmenys, kuriais domimasi: sportininkai, pramogų ir mados verslo atstovai, politikai, verslininkai. Jų žinomumą sukuria bulvarinė žiniasklaida, kuri labai dažnai savo sukurtiems tariamiems žinovams suteikia galimybę skelbti mintis apie veiklas, nieko bendra neturinčias nei su jų profesija, nei su išsilavinimu (pavyzdžiui, pramogų verslo atstovai nuolat kviečiami komentuoti šeiminio gyvenimo psichologijos, medicinos ir teisėsaugos temas). Pastarosios grupės atstovai dažnai darbuojasi politinei reklamai, kurios nors partijos ar politiko pristatymo ir paramos tikslams.

Politinio pranešimo turinys ir forma

Politinis pranešimas yra esminis politinis reiškiny, nes didžiausia politinės informacijos dalis gaunama kaip pranešimų siuntėjų sukonstruota informacija, o ne kaip tiesioginė asmeninė patirtis. Požiūris į praeities politinius įvykius, dabarties vertinimas, ateities prognozavimas, o drauge ir politinis veikimas remiasi politinių pranešimų suvokimu ir interpretavimu.

Dėl visą politinį procesą apimančio politinių pranešimų pobūdžio juos gana sunku klasifikuoti. Skiriami skatinamieji ir konstatuojamieji politiniai pranešimai. Skatinamieji (įsakymas, patarimas, prašymas) skirti inicijuoti norimą veiklą arba sutrikdyti oponuojančios politinės jėgos veikimą. Konstatuojamasis politinis pranešimas kuriamas bandant demonstruoti nešališkumą bei objektyvumą ir neskatina nedelsiant veikti. Tokių pranešimų paprastai gausu mokymo sistemose. Galimas politinių pranešimų suskirstymas ir pagal įtikinėjimo būdą, kuris gali remtis logika, racionaliais argumentais, įrodymais arba emocijomis, poveikiu asmenybės vertybėms.

Politiniai pranešimai ugdo požiūrį į bendrąsias, simbolines politines sąvokas, kaip antai „socialinis teisingumas“, „nacionaliniai interesai“ ir pan., kurių suvokimas gana menkai grindžiamas patirtimi, o paveikumas labiausiai priklauso nuo įvairaus pobūdžio simbolių, iš kurių svarbiausi yra verbaliniai, perimti iš politinių pranešimų. Kaip teigia J. M. Cotteret, tokie pranešimai vienija visuomenę, sukuria vaizdinius, kurie lemia politinio vyksmo esmę ir kokybę (Cotteret, 2011).

Turintys politinę prasmę vaizdiniai ir juos žyminčios verbalinės konstrukcijos neretai kuriamos ignoruojant jų vidines priešaras.

Pavyzdys. *Antrojo pasaulinio karo metu nacistinės Vokietijos propaganda vartojo sąvoką „tikslingas atsitraukimas siekiant išlyginti fronto liniją“, kuria kaip apgalvotą ir naudingą manevrą pateisindavo nesugebėjimą išlaikyti užimtos teritorijos. Ta pati propaganda skelbė ir „išdegintos žemės taktiką“, t. y. veiksmus, kuriais siekta traukiantis palikti priešininkui gyventi ir veikti nebetinkamą teritoriją. Akivaizdi minėtų teiginių priešara, – paskelbus apie ketinimą palikti po savęs niekam nebetinkamą teritoriją drauge pripažįstama, kad į ją grįžti neplanuojama, – liko nepastebėta ir propagandos kūrėjų, ir daugelio jos adresatų.*

Komunikacijos teorijose gana dažnai vartojami iš karybos srities pasiskolinti strategijos ir taktikos terminai. Jais įvardijami bendriausi komunikacijos tikslai, jų sąsajos su atskirais pranešimais ir konkretaus pranešimo tikslai. Tiek politinio pranešimo turinys, tiek forma kuriama siekiant padidinti pranešimo poveikumą. Dar antikoje tobulinant politinę retoriką aptarinėtas kalbos įtaigumas; dėmesys kalbančiojo nuomonės argumentavimui išliko aktualus ir vėliau. Pavyzdžiui, D. B. Carnegie's teigė, kad politikos, verslo ir asmeninių santykių sėkmę lemia gebėjimas valdyti kalbą, įtaigiai perteikti savo mintis auditorijai, o kiekvienas išsiugdęs tokius gebėjimus gali jais naudodamasis pasiekti visko, ko nori (*Carnegie, 1998*).

Kalbos valdymą kaip politinės valdžios įgijimo priemonę aprašė rašytojas G. Orvellas, pasiūlęs dvimintystės (angl. *doublethink*) ir naujakalbės (angl. *newspeak*) sąvokas, vėliau ne kartą politikos tyrinėtojų vartotas kalbant apie sveikam protui prieštaraujančių, bet įtaigių politinių pranešimų esmę (*Orvell, 1999*).

Pavyzdys. *G. Orvello utopijoje pateikiamas politinės naujakalbės teiginio pavyzdys: „Karas – tai taika.“ Sovietinė politinė retorika neretai niekuo nesiskyrė nuo šio utopinės literatūros pavyzdžio. Antai sovietiniai propagandistai karą Afganistane buvo įvardiję „internacionaline pagalba“.*

Tiktų pastebėti, kad politinė „naujakalbė“ nėra vien totalitarinių valdymo sistemų ypatybė. Ją dažnai vartoja ir demokratinių šalių politikai. Pavyzdžiui, labai retai siūloma baigti socialines programas, mažinti pagalbą skurstantiems, bet gana dažnai pasisakoma už mokesčių mažinimą, nors akivaizdu, kad socialinės programos kaip tik ir finansuojamos iš surinktų mokesčių, taigi mažėjant įplaukoms į valstybės biudžetą neišvengiamai sumažės ir jų finansavimas.

G. Orvello utopijoje pavartota „naujakalbės“ sąvoka išryškina politinių pranešimų savitumą. Daugelyje kitų komunikacijos sferų pranešimo siuntėjas siekia, kad pranešimo turinys kiek įmanoma tiksliau atitiktų siuntėjo ketinimus, o forma padėtų įtaigiai juos pateikti. Šiuo atveju ir pranešimo siuntėjas, ir gavėjas suinteresuoti vienodu pranešimo ir jo sudedamųjų dalių interpretavimu.

Politinis pranešimas dažnai siunčiamas skirtingų interesų turinčioms politinėms grupėms. Jei jos oponuoja viena kitai, tai jų visuomeninės padėties vertinimai ne tik skiriasi, bet net neketinama jų vienodinti. Todėl tą pačią informaciją ir tą patį politinį pranešimą skirtingų grupių atstovai „skaitys“ skirtingai.

Pavyzdys. *2009 m. balandžio 21 d. Prezidentas V. Adamkus Seime perskaitė metinį pranešimą. Jo tekstas paskatino konservatorių partijos lyderį A. Kubilių teigti: „Šalies vadovo pranešime pateikta analizė labai objektyvi – kodėl mes į šią ekonomikos ir finansų krizę atėjome labai silpnai pasirengę, kodėl iki šiol nebuvo vykdomos reformos?“ A. Kubilius, remdamasis Prezidento kalba, dar kartą padarė išvadą, kad viena iš svarbiausių krizės priežasčių yra buvusios socialdemokratų vyriausybės valdymo trūkumai.*

Komentuodamas tą pačią kalbą socialdemokratų lyderis A. Brazauskas konstatavo: „Buvusios socialdemokratų vyriausybės kritikos išgirdau mažai“ (Navaitis, 2011, p. 197).

Suprantama, kad viena kitai oponuojančių partijų atstovai aiškina valstybės padėtį skirtingai, tačiau dera atkreipti dėmesį į tai, kad abu pavyzdyje minėti politiniai veikėjai rėmėsi tuo pačiu politiniu pranešimu. Šis faktas atskleidžia dalies tokių pranešimų konstravimo pobūdį – sąmoningai pasirenkamas neapibrėžtumas, kuris kartais padeda užtikrinti politiko ir jo sekėjų ryšį bei skatina nagrinėti politiko pasisakymą ieškant paslėptų prasmų.

Nors politinis pranešimas daugeliu atveju skiriamas visiems, tačiau kai kurios jo detalės, ypač tiesiogiai nepaminėtos pranešime, paprastai būna aiškiai suvokiamos tik gerai informuotiems asmenims. Be to, politinė realybė retai kada gali būti įvertinta vienareikšmiškai, nes politinėje veikloje paprastai yra ir teigiamų, ir neigiamų aspektų, kurie vėlgi nebus vienodai suvokti ir įvertinti skirtingų interesų atstovų. Kiekvieno politikos dalyvio – politiko, politinės partijos – veikloje būna ir sėkmių, ir pralaimėjimų. Tarp politinių lyderių ne visi yra nepriekaištingos moralės, dalykiški ir gabūs. Politinis pranešimas kone visada ignoruoja šias politinio vyksmo ypatybes ir pabrėžia tik pozityvumą ar negatyvumą. Tačiau nors pats tokio pranešimo pobūdis prieštarauja objektyvumo principui, jis vis tiek konstruojamas kaip objektyvus, nes politinė kova, ypač jos didesnio aktyvumo laikotarpiais, verčia politinio pranešimo siuntėją juo visų pirma naudotis kaip poveikio priemone.

Politinis pranešimas pasižymi ir kitomis nelengvai sudebinamomis savybėmis. Jis turi išreikšti siuntėjo – politiko, partijos, valstybinės institucijos atstovo – bendriausias nuostatas, taigi standartiškai atkartoti ankstesnius pranešimus; kita vertus, privalo būti ir originalus, atitikti besikeičiančią padėtį. Šių ypatybių pusiausvyra nelengvai pasiekama, bet būtina, nes pasikartojimas nebetrūkia dėmesio, o naujovių gali neatpažinti sekėjai. Todėl standartinis politinis pranešimas neretai tampa savitų politinių

ritualų dalimi. Pavyzdžiui, kai Šiaurės Korėjos valdančiosios partijos suvažiavime sakomos kalbos, visi kalbėtojai kartoja ištikimybės partijai ir jos vadui patikimus. Tačiau net tokiuose ritualiniuose veiksmuose turi pasireikšti ir paties pranešimo, ir jo siuntėjo asmeninis išskirtinumas.

Kita politinio pranešimo savybė – jo simbolinė sąsaja su politiniu, socialiniu ir kultūriniu kontekstu. Simbolinę politinio pranešimo esmę gerai iliustruoja vėliava. Kai atitinkamų spalvų audinys suvokiamas kaip tautos ir valstybės ženklas, jis įgyja ir emocinę, ir vertybinę, ir vaizdinę prasmę, o vienoks ar kitoks jo vartojimas – iškėlimas, nešimas, nuplėšimas, sudeginimas – patvirtina tam tikras politines nuostatas ir permainas.

Pavyzdys. *Lietuvos Taryba, siekdama atkurti Lietuvos valstybę, šalia kitų uždavinių sprendė ir vėliavos pasirinkimo klausimą. Ji sudarė komisiją, nusprendusią, kad tautinę vėliavą sudaro trys spalvos: raudona apačioje, žalia viduryje ir geltona viršuje. Tokią vėliavą 1918 m. balandžio 25 d. Lietuvos Taryba patvirtino ir nutarė ją iškelti Vilniuje, Gedimino pilies bokšte. Sovietų Sąjungai okupavus ir aneksavus Lietuvą, valstybine paskelbta raudona vėliava. Okupacijos laikotarpiu tautinė trispalvė viešose vietose būdavo iškeliamą slapta, kaip pasipriešinimo okupacijai ženklas. Lietuvai atkuriant nepriklausomybę Sąjūdžio renginiuose vėl kilo tautinė vėliava. 1988 m. spalio 7 d. ji oficialiai iškelta Gedimino pilies bokšte, o tų metų lapkričio 18 d. buvo pakeista Konstitucija ir geltonai, žaliai, raudonai vėliavai vėl suteiktas valstybės vėliavos statusas.*

Politinio pranešimo gavėjas

Politinio pranešimo siuntėjas paprastai kreipiasi į tikslinę auditoriją ir siekia, kad jo pranešimas patrauktų dėmesį, būtų palankiai suvoktas ir paskatintų politinius veiksmus. Taip žvelgiant į politinę komunikaciją, pranešimo gavėjas yra proceso, kuris apima pranešimo siuntėją, pranešimo turinį ir pranešimo perdavimo kanalą, pabaiga, o drauge ir pasyvus pranešimo priėmėjas. Galimas ir požiūris, pabrėžiantis aktyvų pranešimo gavėjo veikimą, jo gebėjimus pertvarkyti informaciją, suderinti ją su savomis vertybėmis ir interesais.

Politinės komunikacijos tikslas yra paveikti priimančių politinius sprendimus adresatų – rinkėjų, politinės grupės, valdininkų, politikų, politinių lyderių ir pan. – mąstymą bei emocijas ir nulemti jų politinius veiksmus. Akivaizdu, kad jų priimami politiniai sprendimai yra skirtingo lygio ir skirtingai veikia politinius procesus.

Politikas, turintis teisę ir atsakomybę daryti politinius sprendimus, privalo apsispręsti, kurie pranešimų siuntimo kanalai teikia reikšmingą, visapusišką ir patikimą informaciją, kurie jais gaunami pranešimai yra svarbūs. Be to, jis privalo atskirti emocinį pranešimo turinį nuo dalykinio, įvertinti pranešimo ir kitų politikų, politinių bei socialinių grupių interesų sąsajas. Politinės informacijos iškraipymas ar gaunamų politinių pranešimų apribojimas yra vienas iš stipriausių poveikio pranešimo gavėjui būdų, kurio taikymas dažnai lėmė politines pergales ar pralaimėjimus. Anot E. Louw'o, šiuolaikinėje visuomenėje informacinė blokada turi tokią pat griaunamąją jėgą kaip prekybos blokada (Louw, 2010). Jeigu informacijos poveikis daro tokią įtaką valstybės padėčiai, tai jis gali lemti ir atskiro politiko ar politinės grupės likimą.

Opozicinės politinės spaudos draudimas ilgą laiką buvo veiksmingas, daugelyje šalių išmėgintas kovos su ja būdas.

Pavyzdys. „Kai 1989 m. pavasarį Pekine ir kituose stambiuose miestuose pagausėjo demokratiškai nusiteikusių studentų demonstracijų, komunistinė Kinijos vyriausybė nutraukė žinių transliavimą, ypač mažuose miestuose ir kaimuose. Pasekmė – milijonai piliečių niekada nesužinojo apie protestų masiškumą, nesužinojo, kad Pekine į Tiananmenio aikštę išėjo dešimtys tūkstančių studentų ir darbininkų, kuriuos palaikė vis daugiau žmonių. Daug kinų, siekiančių demokratinį reformų, taip niekada ir nesužinojo, kad revoliucinis aktyvumas, kurį jie galėjo paremti, jau pasiekė savo viršūnę... Vyriausybė surengė kruviną susidorojimą, ir tūkstančiai protesto dalyvių žuvo bėgdami nuo tankų ir šarvuotųjų.

Po to imtasi ne mažiau radikalių priemonių šalinti nepageidautiną informaciją, slėpti ją nuo potencialių jos gavėjų... Visai tikėtina, kad nepalanki informacija apie tai, kaip taikiai universitetų studentų ir darbininkų koalicijai beveik pavyko nuversti antiliaudinę vyriausybę, tiesiog neegzistuos informaciniame lauke“ (Zimbardo, Leippe, 1991, p. 157).

Demokratinėse šalyse informacinės blokados elementai gana dažnai taikomi rinkimų kampanijų metu ribojant kai kurių kandidatų prisistatymą visuomenei.

Informacinės blokados ar jos elementų veiksmingumas skatina skirstyti politinio pranešimo gavėjus pagal jų turimą politinę informaciją ir pagal politinį išprusimą, pasirengimą suprasti tarsi visiems skirtų pranešimų esmę, nes kai kurios jų detalės paprastai visiškai suvokiamos tik tų, kurie yra gerai informuoti.

Kitas gana dažnai taikomas politinių pranešimų gavėjų skirstymo būdas – pagal kurios nors politinės krypties palai-kymą. Šiuo atveju skiriami bendraminčiai, oponentai ir neapsisprendusieji. Į šias grupes politinio pranešimo siuntėjas dažniausiai ir kreipiasi. Vis dėlto didžioji dalis dabartinių politinių

pranešimų neapsieina be nuorodų į „paprastų“ žmonių, piliečių ir pan. interesus bei prašymo palaikyti pranešimo siuntėją, kuris, kaip vėlgi žadama daugelyje pranešimų, geriausiai atstovaus „paprastiems“ žmonėms.

Paprasto žmogaus, liaudies, tautos ir panašios sąvokos žymi ne tik auditoriją, į kurią kreipiasi politinio pranešimo siuntėjas, bet ir netiesiogiai nurodo tokios auditorijos kokybę, tarp eilučių teigiant, kad ji nepasirengusi priimti politinės informacijos tiesiogiai, o turėtų išsiklausyti, kaip politinį vyksmą interpretuoja autoritetai (politikai, politologai, žiniasklaidos atstovai ir pan.). Politinio pranešimo siuntėjas dažnai prisiskiria misiją paaikškinti pranešimo gavėjui, kaip „teisingai“ suvokti vieną ar kitą faktą. Jis retai kada neigia politiškai reikšmingus faktus, bet jiems suteikia vertybinę interpretaciją ir nurodo, kaip juos reikėtų vertinti – teigiamai ar neigiamai. Pagal požiūrį į šiuos vertinimus suskirstomi ir politinio pranešimo gavėjai.

Dar viena reikšminga dabartinių politinių pranešimų ypatybė – dialogo su šalininkais ir oponentais vaizdinio kūrimas, todėl pranešimai dažnai konstruojami kaip diskusija, kurioje savaip interpretuojami faktai.

Politinio dialogo su įvairiais visuomenės sluoksniais bei politinėmis grupėmis užmezgimas nėra lengvas uždavinys, nes politinio pranešimo siuntėjui tenka derinti agresyvią savo idėjų sklaidą, ryžtingo kovotojo už jas įvaizdį ir pakantumą politinio pranešimo gavėjams, tarp kurių dažnai yra grupių bei asmenų, tik iš dalies palaikančių siuntėjo siekius, ir iš anksto nusibrėžti kompromiso ribas net ir tiems atvejams, kai joks kompromisas nenumatomas.

Svarbiausia politinio pranešimo gavėjo savybė – nuostatos, kuriomis vadovaudamasis jis suvokia pranešimą ir apsisprendžia dėl politinio veikimo. Galimas atvejis, kai politinis pranešimas iš esmės pakeičia nuostatas, tačiau daugeliu atveju jis būna derinamas su ankstesniu politiniu apsisprendimu, todėl politinių pranešimų gavėjai klasifikuojami ir pagal jų politinį apsisprendimą išreiškiančias dešines, centro ir kairės politines vertybes arba situacines nuostatas.

Praktinis politinės psichologijos tyrimų pobūdis dažnai remiasi pranešimo gavėjų skirstymu pagal jų veiklos pobūdį (pavyzdžiui, savarankiškai dirbantys ar samdomi darbuotojai); socialinę padėtį (pavyzdžiui, aukštesnioji, vidurinioji ar žemesnioji klasė), kultūros lygį (išsilavinimą) ir psichologines savybes (pavyzdžiui, neurolingvistinio programavimo srityje vartojama reprezentacinės sistemos sąvoka nurodo, kokio pobūdžio informacija – vizualinė, audialinė, kinestetinė – labiau paveiks konkretų asmenį).

Bet kuri iš minėtų skirstymo kategorijų gali būti sėkmingai taikoma politinei propagandai, nes eksperimentai patvirtino, kad į atsitiktines grupes susibūrę asmenys linkę pritarti daugumos nuomonei net ir tais atvejais, kai ši neatitinka jų patirties. Taigi

grupių kūrimas ir politinio pranešimo gavėjų priskyrimas joms gali paveikti informacijos suvokimą, paskatinti jai pritarti ar ją atmesti. Priskyrimas grupei veikia net ir tada, kai iš anksto žinoma, kad asmuo į grupę įtrauktas prieš jo valią.

Pavyzdys. *Tiriamieji turėjo perskaityti Kubos diktatorių F. Kastro šlovinantį straipsnį ir įvertinti autoriaus požiūrį. Daliai buvo pranešta, kad rašinio autorius vadovavosi savo pažiūromis, kitiems – kad autorius buvo verčiamas taip rašyti. Net ir tie eksperimento dalyviai, kurie buvo informuoti apie poveikį autoriui, darė išvadą, kad jam patinka F. Kastro ir jo režimas (Jones, Haris, 1967).*

Politiniai pranešimai mažiausią poveikį daro turintiems aiškius politinius interesus asmenims. Aptariant juos kaip politinio pranešimo gavėjus tikslinga skirti tuos, kurie teigiamai ar neigiamai vertina jiems asmeniškai svarbius pranešimus, atitinkamai vertinančius visuomenei ar kuriai nors socialinei grupei svarbius pranešimus ir neturinčius aiškiai įsisąmonintų motyvų, kurie skatintų vienokį ar kitokį pranešimo vertinimą. Pirmuoju ir antruoju atveju politinių pranešimų gavėjai aktyviai ieško informacijos, sąmoninga ja naudojasi, o trečiuoju – menkai domisi politiniais pranešimais. Pastarasis politinių pranešimų gavėjų skirstymas leidžia atkreipti dėmesį ir į tai, kad situacija iki komunikacijos, kai pranešimo gavėjas apsisprendžia, ar politinis pranešimas jam iš viso aktualus, dažnai lemia pranešimo veiksmingumą.

Politinio pranešimo veiksmingumas

Visi politiniai pranešimai turi tikslą – arba paveikti kurį nors politinio vyksmo dalyvį, arba derinant interesus susitarti su juo. Todėl politinius pranešimus galima vertinti pagal didesnę ar mažesnę priartėjimą prie pranešimo siuntėjo tikslo.

Politinio veiksmo, kartu ir politinio pranešimo tikslas priklauso nuo daugelio aplinkybių. Jis nėra izoliuotas nuo kitų pranešimų ir jų konteksto, o tai lemia pranešimo konstravimo ir siuntimo būdą. Paprastai politinis pranešimas yra viena iš informacinio veikimo strategijos, kuri skirta politinių pažiūrų keitimui ir atitinkamų politinių veiksmų skatinimui, dalių. Antai rinkimų kampanijos strategijos tikslas visada tas pats – ugdyti atitinkamas politines nuostatas, kurios turėtų lemti balsavimą. Šią strategiją įgyvendinanti taktika gali būti orientuota į pranešimo siuntėjo privalumų pabrėžimą arba oponento galimybių menkinimą, todėl atskiras politinis pranešimas derinamas su bendresniu strateginiu tikslu ir pabrėžia vienus ar kitus kandidato, jo atstovaujamos

partijos privalumus arba informuoja apie neigiamus jam oponuojančio kandidato palaikymo padarinius. Visos kitos sėkmingai konstruojamo politinio pranešimo savybės (pavyzdžiui, emocionalumas ar racionalumas) turėtų padėti siekti strateginio komunikacijos tikslo.

Politinės kampanijos dažniausiai yra įvairaus lygio bei pobūdžio politinių pranešimų visuma. Jose derinamas tikslingas poveikis vienam ar keliems politikams ir plačios apimties kreipimaisi į dideles piliečių grupes, konfidencialus informavimas ir viešųjų informavimo priemonių panaudojimas. Dėl šių priežasčių politinio pranešimo poveikis gali būti tiesioginis arba tarpinis, jo rezultatai gali pasireikšti iš karto ar po tam tikro laiko. Antai rinkimų agitacija aiškiai skatina palaikyti kurią nors partiją ar politiką ir nurodo, kada ir kaip tai daryti. Tuo tarpu kvietimas palaikyti kurią nors politinę idėją mažiau susietas su įvardijamais laiko terminais ir konkrečiais veiksmais.

Netiesioginiai politiniai pranešimai dažnai pateikiami lyg būtų nesusiję su politika, tarsi skiriami kuriai nors socialinei ar ekonominei problemai aptarti, bet kartu pasiūlant ir tos problemos sprendimą, atitinkantį tam tikrą ideologinę kryptį. Tokių pranešimų turinys ir poveikis atsiskleidžia tik gretinant su bendru politinių pranešimų kontekstu.

Paminėtos aplinkybės liudija, kad sudėtinga ir apibrėžti, ir prognozuoti politinio pranešimo veiksmingumą. Kita vertus, tai vienas iš svarbesnių praktinio politinės psichologijos taikymo uždavinių, kurio svarba išaugo medijas labiau įtraukiant į politinį procesą. Gal dėl šių priežasčių sukurta nemažai politinių pranešimų veiksmingumo teorijų. Iš jų bene populiariausios yra „magiškosios kulkos (injekcijos)“, dviejų pakopų komunikacijos srauto, dienotvarkės sudarymo, žiniasklaidos „rėmų“ ir „tylos spiralės“ teorijos.

„*Magiškosios kulkos (injekcijos)“ teorija* – viena iš pirmųjų politinio pranešimo sėkmės teorijų. Šią vienakryptę politinės komunikacijos sampratą dar penktąjį praėjusio amžiaus dešimtmetį pasiūlė E. Katzas ir P. F. Lazarsfeldas. Jie teigė, kad politinio pranešimo gavėjui politinio pranešimo siuntėjas, naudodamasis viešojo informavimo priemonėmis, primeta savo požiūrį, nes politinis pranešimas turi kone neribotą informacinį poveikį auditorijai. Ši pasyviai priima informaciją, – pranešimas tarsi „pašauna“ jo gavėjus, ir visuomenė laukia kitų pranešimų tarsi ligonis vaistų injekcijos, po kurios ima gerėti jo būklė (Katz, Lazarsfeld, 1975).

Šiandieną toks požiūris atrodo atgyvenęs, bet yra pakankamai duomenų, patvirtinančių, kad politinio pranešimo dažnumas gali būti jo veiksmingumo prielaida. Kitaip tariant, – kuo dažniau gaunama informacinė „injekcija“, tuo stipresnis jos poveikis.

Pavyzdys. *Analizuotos rinkimų į JAV senatą ir kongresą kampanijos, gretinant visuomenei mažai žinomų politikų veiksmus. Kandidatų rinkimams išleistos pinigų sumos atitiko*

daugkartinių rinkimų reklamos skaičių. Kandidatas, investavęs į reklamą daugiau nei kiti, gavo 57 proc. balsų, o išleidęs reklamai mažesnę sumą – 25 proc. (Zimbardo, Leippe, 1991, p. 187).

„Magiškosios kulkos (injekcijos)“ teorija, anot A. Bergerio, rėmėsi prielaidomis, kad žiniasklaidos paskelbtas politinis pranešimas tarsi kulka perskrodžia žmonių protus ir sukuria asociatyvų emocijų ir politinių sąvokų ryšį. Taigi pranešimas yra pagrindinė politinio poveikio priežastis. Be to, ši teorija remiasi nuostata, kad visi pranešimo gavėjai į jį reaguoja vienodai, o pranešimo įtaka pasireiškia iš karto ir tiesiogiai, t. y. atitinka pranešimo turinį. Taigi politinio pranešimo poveikis tapatus siuntėjo intencijoms (Berger, 1995).

„Magiškosios kulkos (injekcijos)“ teorija rėmėsi ne tiek tyrimais, kiek Antrojo pasaulinio karo įtakoje susiformavusiu požiūriu į propagandos bei viešojo informavimo priemonių svarbą, taip pat nuomone, kad politinė agitacija gali pakeisti žmonių jausmus, skatinti patriotizmą, neapykantą priešui ir pan. Vadovaujantis biheivoristiniu požiūriu, paskatos, šiuo atveju politiniai pranešimai, kiekvieną gali priversti pasielgti taip, kaip to nori paskatos teikėjas, aptariamuoju atveju – politinio pranešimo siuntėjas. Taigi manyta, kad „statistinė vidutinybė“, „paprastas“ žmogus yra bejėgis pasipriešinti tikslingos politinės propagandos įtakai.

Besiplečiantys politinės komunikacijos tyrimai paskatino suabejoti išvardytomis prielaidomis, nes parodė, kad nors politinė propaganda net nepasiekia daugelio piliečių, jie vis tiek priima politinius sprendimus (pavyzdžiui, apsisprendžia, už ką balsuoti per rinkimus). Todėl buvo pasiūlyta teorija, teigianti, kad politinių pranešimų plitimas vyksta tarsi dviem žingsniais.

Dviejų pakopų komunikacijos srauto teorija. Postūmiu sukurti šią teoriją tapo dar 1940 m. vykusios JAV prezidento rinkimų kampanijos tyrimas, kuris parodė, kad tuo metu žiniasklaida nebuvo svarbiausias politinės įtakos šaltinis, o didesnę poveikį darė artimoji aplinka ir autoritetingų žmonių nuomonė (Lazarsfeld, Berelson, Gaudet, 1948).

Dviejų pakopų komunikacijos srauto teorija teigia, kad žiniasklaidos platinami politiniai pranešimai pirmiausia pasiekia aktyvesnius socialinių grupių atstovus (grupės nuomonių lyderius), kurie juos perduoda kitiems (neaktyviems grupės nariams). Vadinasi, autoritetingi, gerbiami, žinomi žmonės aktyviau ieško politinės informacijos, sparčiau susiformuoja nuomonę apie politinius įvykius ir ją skleidžia pasyvesniems politinių pranešimų gavėjams, kurie tenkinasi informacija iš antrinio šaltinio (antrosios komunikacijos srauto pakopos). Taigi pagal šią teoriją žiniasklaida veikia socialinių santykių lauke, kurio ypatybės lemia politinio pranešimo veiksmingumą.

Tiktų pastebėti, kad ši teorija sukurta tada, kai viešojo informavimo priemonės dar nebuvo taip paplitusios, o dalyvavimas įvairiose formaliose ir neformaliose grupėse buvo

gana populiarius. Todėl tikėtina, kad tuo metu Vakarų šalių visuomenėse žiniasklaidos įtaka buvo kitokia nei vėlesniais laikais. Pastaruoju metu situacija vėl kinta. B. Viswanathas, A. Mislove'as, M. Cha ir K. P. Gummadi vadovaudamiesi dviejų pakopų srauto teorija atliko socialinio tinklo „Twitter“ tyrimą. Įtakingus nuomonių lyderius tyrėjai apibrėžė pagal prisijungimų prie svetainių, nuorodų ir paminėjimų skaičių. Jų duomenys patvirtino, kad interneto socialiniuose tinkluose pagal nurodytus požymius išsiskiria žinomi visuomenėje asmenys, kurių įtaka neproporcingai didelė, todėl jie gali lemti nuomonių formavimąsi. Tyrimo autoriai taip pat konstatuoja, kad ir nežymūs visuomenėje interneto socialinių tinklų dalyviai tam tikromis pastangomis gali tapti įtakingais. To siekdami jie turėtų ne plėsti susirašinėjimą, bet įsigilinti į kurią nors temą ir originaliai, kūrybiškai ją komentuoti (*Viswanath, Mislove, Cha, Gummadi, 2009*).

Dviejų pakopų komunikacijos srauto teorijos pavadinimas nurodo, kad žiniasklaidai neskiriamas pirmasis vaidmuo, ji vertinama kaip ne pati svarbiausia informacinių procesų dalis. Akivaizdu, kad žiniasklaidos galimybės didesnės nei įtakingo nuomonių lyderio. Bandant išspręsti šį prieštaravimą, pasiūlyta dienotvarkės sudarymo teorija.

Dienotvarkės sudarymo teorija. Šiuolaikinės visuomenės gyvenimas daugialypis. Vargu ar net jos tyrinėtojai geba visapusiškai bei iki galo ją pažinti. Tuo labiau tai sunku atskiram visuomenės nariui, kuris vis dėlto gali išsamiau ar menkliau suprasti atskirus reiškinius ir pagal juos spręsti apie bendrą visuomenės bei savo grupės padėtį. Todėl itin aktualu, – į kokius reiškinius jis gilinsis? Ką laikys svarbiu ir reikšmingu? Dienotvarkės sudarymo teorijos kūrėjai pabrėžia, kad į šį klausimą atsako žiniasklaida, kuri piliečiams įteigia, kad jie yra patikimai informuojami apie reikšmingus politinius įvykius, gali valdyti tų įvykių priežastis bei padarinius. Todėl vienas iš pagrindinių politinės komunikacijos tikslų – leisti piliečiams manyti, kad žiniasklaidoje atsispindi jų nuomonė ir aptariami jiems svarbūs reiškiniai.

Dienotvarkės sudarymo teorija teigia, kad viešojo informavimo priemonės daro poveikį paprastu būdu – skirdamos daugiau dėmesio vieniems klausimams ir ignoruodamos, nutylėdamos kitus.

Postūmį šiai teorijai sukurti, kaip ir kai kuriais kitais atvejais, suteikė JAV prezidento rinkimų kampanijos psichologinė analizė. M. McCombsas ir D. Shaw formulavo hipotezę – žiniasklaida nesiūlo „ką galvoti“, bet siūlo „apie ką galvoti“, t. y. formuoja nuomonę, kokius klausimus laikyti svarbiais, ir taip nustato politinės kampanijos dienotvarkę, politinių pranešimų ir diskusijų temas ir pan. Minėti autoriai teigia, kad klausimai, į kuriuos atkreipia dėmesį žiniasklaida, tampa svarbūs ir rinkėjams, ir politikams, nes rinkėjai linkę perimti žiniasklaidos suformuluotą klausimų reikšmingumo supratimą (*McCombs, Shaw, 1972*).

Empiriškai tikrinant šias teorines išvalgas buvo apklausti politiškai neapsisprendę rinkėjai, kurių prašyta nurodyti svarbiausias politines temas. Gretinant rinkėjų nuomones su žiniasklaidos turinio analize paaiškėjo, kad rinkėjų nurodomų reikšmingų temų sąrašas atitinka sąrašą, sudarytą pagal tai, kiek kiekvienai temai buvo skirta pranešimų žiniasklaidoje. Todėl dienotvarkės sudarymo teorijos atstovai gali teigti, kad politinio pranešimo veiksmingumą labiau nei jo turinys lemia kartojimas, žiniasklaidos jam skiriama vieta ar dėmesys, nes dažnesnis kartojimas kuria nuostatą, kad tema yra reikšmingesnė už kitas.

Plečiant dienotvarkės sudarymo teorijos tyrimus konstatuota, kad žiniasklaidos siūlomos temos gali daryti įtaką ir toms grupėms, kurios atsiriboja nuo politinių pranešimų, nes šių grupių atstovai bendraudami su kitais perima jų turimas nuomones apie temų reikšmingumą.

Individualius temų reikšmingumo vertinimo skirtumus lemia jų sąsajos su konkretaus žmogaus gyvenimu ir informacijos neapibrėžtumais. Taigi žmonės labiau domisi žiniasklaidoje pateikiamomis temomis, kai jos atitinka jiems asmeniškai aktualius dalykus arba kai nori gauti išsamesnės informacijos kuriuo nors menkai pažįstamu klausimu. Todėl šiandieną faktas, kad M. McCombs ir D. Shaw tyrimo, tapusio dienotvarkės sudarymo teorijos pagrindu, metu apklaustų politiškai neapsisprendusių asmenų ir žiniasklaidos „dienotvarkės“ kone visiškai sutapo, interpretuojamas kaip poreikio suprasti situaciją patvirtinimas. Drauge pripažįstama, kad žiniasklaidos siūloma temų reikšmingumo samprata mažiau paveiki politiškai apsisprendusiems asmenims (McCombs, Reynolds, 2009).

Kitas svarbus dienotvarkės sudarymo teorijos papildymas susijęs su naujų informacinių technologijų plėtra. Gausėjant politinės informacijos šaltinių, anot M. J. Metzger ir A. J. Flanagino, šalia pagrindinių žiniasklaidos priemonių pateikiamos dienotvarkės, kurią turėtų gauti dauguma žmonių, atsiranda daugiau alternatyvių dienotvarkių, todėl žiniasklaidos galia nustatyti vieną reikšmingų temų sąrašą silpnėja (Metzger, Flanagan, 2008).

Tikslinant minėtą teoriją suformuluotas teiginys, kad dienotvarkė gali būti dviejų lygių. Pirmojo lygio dienotvarkė yra temų suskirstymas. Šis lygis atskleidžiamas matuojant, kiek žiniasklaida temai skiria vietos (laiko). Kiekviena aprašoma tema turi ir savo požymius (pavyzdžiui, kokios savybės turi arba neturi būti būdingos Seimo nariui). Antrojo lygio dienotvarkės nustatymo ypatumas – kurie nors skirtingos svarbos politikų ar politinės situacijos požymiai (pavyzdžiui, nuolat aptarinėjami Seimo nario meniniai gebėjimai). Taigi žiniasklaidos dėmesys tiems požymiams lems, ar politinio pranešimo gavėjai laikys juos svarbiais. Todėl piliečiai gali būti menkai informuoti apie politiko, politinių partijų, Vyriausybės veiklą, bet pozityviai ar negatyviai ją vertinti pagal žiniasklaidos siūlomus požymius. Jie

spręs remdamiesi ne išsamia visos turimos politinės, ekonominės ir socialinės informacijos analize, o tais informacijos fragmentais, kurie yra dažniau pateikiami ir peršami kaip reikšmingesni.

Žiniasklaidos „rėmų“ teorija remiasi prielaida, kad informacija suvokiama pagal išankstines jos interpretavimo schemas, kurios leidžia pagreitinti ir supaprastinti sprendimo priėmimą, nes nukreipia dėmesį į svarbiais laikomus pranešimo aspektus (Goffman, 1974).

Schema suteikia suvokimui struktūrą, sutelkia dėmesį į tam tikras detales ir kartu nukreipia jį nuo kitų. „Rėmų“ teorija sietina su kognityvinės psichologijos ir terapijos tyrimais. Šios krypties atstovai D. A. Clarkas ir A. T. Beckas nurodo, kad schemas yra kognityviosios, emocinės, motyvacinės, instrumentinės ir kontrolinės. Jos organizuoja patirtį, o schemų turinys – tai įsitikinimai ir taisyklės, kurios lemia mąstymą bei elgesį (Clark, Beck, 2010). Analogiškai galima vertinti informaciją, gaunamą iš žiniasklaidos. Joje skelbiami pranešimai pabrėžia tam tikrus nagrinėjamos problemos aspektus, formuoja požiūrį, ką reikėtų suvokti kaip problemą. Vadovaujantis šia teorija teigiama, kad žiniasklaida „įrėmina“, t. y. atrenka ir pateikia suvokti tam tikrus realybės aspektus, skatina atitinkamą problemos apibrėžimą, aiškinimą, vertinimą, ir formuoja jos sprendimo sampratą.

M. Ryan ir J. W. Tankardas rašo, kad žiniasklaidos „rėmai“ apibrėžia, kokiais metodais ir kokias sąvokas vartojant bus nagrinėjama tema. Tokie „rėmai“ yra pagrindinė pranešimo idėja, suteikiant svarbos tam tikriems turinio elementams ir neskiriant dėmesio kitiems. Informacija neiškreipiama, bet pateikiamos tik politinio pranešimo siuntėjui priimtinos pradinės jos svarstymo prielaidos, neretai lemiančios problemos sprendimo būdą, nes pranešimo gavėjo nuomonė gali radikaliai keistis priklausomai nuo to, kaip klausimas formuluojamas, t. y. į kokius „rėmus“ įdedamas (Ryan, Tankard, 2005).

„Rėmų“ teorijos esminė prielaida – žiniasklaidai ne itin sekasi įteigti žmonėms, ką galvoti, tačiau ji sėkmingai pasako, apie ką galvoti, ir primeta to galvojimo „rėmus“, iš kurių išsiveržti gana sunku.

Pavyzdys. „Turime du veline (it. – fašistinėje Italijoje siunčiami nurodymai laikraščiams, ką nutylėti ir apie ką rašyti, – G. N.) tipus, kuriuos norėčiau susieti su dviem cenzūros formomis. Pirmoji buvo cenzūra per tylą, antroji cenzūra per triukšmą... Ankstesnės veline skelbdavo: „Kad nebūtų skatinamas nenormalus elgesys, reikia apie jį nekalbėti“, o šiandienyktės veline skelbia: „Kad nebūtų kalbama apie nenormalų elgesį, reikia labai daug kalbėti apie ką nors kita“ (Eco, 2011, p. 199).

Modernioje visuomenėje žiniasklaida pateikia didžiulius kiekius informacijos, kurios daugelis jos vartotojų nebespėja savarankiškai įvertinti ir surūšiuoti, todėl nekritiškai priima jiems siūlomus interpretavimo būdus, kartu ir tam tikrus primetamus

„rėmus“. Kita vertus, negalima teigti, kad bet koks politinis pranešimas visada priimamas besąlygiškai. Pasitikėjimas juo priklauso ne tik nuo pateikimo, bet ir nuo kitų veiksnių, į kuriuos atkreipia dėmesį „*tylos spiralės*“ teorija.

„Tylos spiralės“ terminą pasiūlė E. Noelle-Neumann. Jos nuomone, nagrinėjant žiniasklaidos veiksmingumą reikia apžvelgti viešosios komunikacijos, tarpasmeninės komunikacijos, socialinių santykių ir atskiros asmenybės nuomonių sąveiką. „Tylos spiralės“ teorija remiasi socialinės psichologijos tyrimų nustatytu dėsningumu – asmeninė nuomonė priklauso nuo kitų žmonių nuomonės. E. Noelle-Neumann teigia, kad bendruomenės yra linkusios izoliuoti išsiskiriančias asmenybes, o šios, kaip ir visi žmonės, nori išvengti izoliacijos, todėl nuolat stebi aplinkinių nuomones ir pagal jas (galbūt klaidingas) koreguoja savo pranešimus: nutyli savąją bendruomenės nuostatų neatitinkančią nuomonę, arba reiškia bendruomenėje vyraujančią nuomonę.

Bendruomenėje vyraujanti nuomonė yra nustatoma tiesiogiai bendraujant su žmonėmis artimoje aplinkoje ir pagal viešosios komunikacijos priemonių teiginius. Kai žiniasklaidoje įsivyrauja kuris nors požiūris, individas jį vertina kaip visuotinį. Taigi norėdami išvengti izoliacijos žmonės nuolat domisi informacija ir bendruomenės požiūriu į ją, nuolat ieško atsakymo į klausimus: „Kokia nuomonė dabar yra vyraujanti ar bent populiarė, kokios nuomonės palaikymas stiprėja, o kokios silpnėja?“ Kai asmuo nutaria, kad jo nuomonė nesulauktų aplinkinių pritarimo, jis linksta ją nutylėti. Manydamas, kad jo nuomonė sutampa su daugumos nuomone, reiškia ją atviriau, todėl ji dažniau atstovaujama ir žiniasklaidoje. Mažumos nuomonė rečiau ar iš viso neaptariama žiniasklaidos, tad dar labiau stiprėja įsitikinimas, kad daugumos nuomonė palaikoma visuotinai. Šis įsitikinimas vėlgi skatina nutylėti savo nuomonę, kuri suvokiama kaip neturinti šalininkų. Visas nutylėjimų ir apsisprendimų dėl bendruomenės nuomonės procesas turi spiralinį vyraujančios nuomonės įsitvirtinimo pobūdį: žmonės, manantys, kad jų nuomonė gali sulaukti platesnio palaikymo, ją skelbia aktyviau, o nesitikintieji pritarimo linkę savo nuomonę nutylėti arba priimti vyraujančią (Noelle-Neumann, 1991, p. 256–287).

Pasak E. Noelle-Neumann, „tylos spiralės“ teorija paaiškina apklausose išsakytų nuomonių ir apklaustųjų veiklos neatitiktis. Antai rinkimų rezultatus numatyti pasitelkiant vien apklausas ne visada pavyksta, nes apklausų metu rinkėjai gali būti nelinkę pasakyti savo tikrąją nuomonę, be to, dažnai nori būti „laiminčiųjų“ pusėje.

Tiktų pastebėti, kad „tylos spiralės“ teorija politinių pranešimų gavėjus vertina kaip kontroliuojamus ir priklausomus. Toks vertinimas nėra empiriškai tvirtai įrodytas. Be to, politikoje gana dažnai veikia grupės ar asmenys, kurie deklaruoja savo nepritarimą realiai ar menamai daugumai ir prisistato visuomenei kaip esamų

pažiūrų kritikai. Suprantama, jie nesitapatina su dauguma, nebijo ne tik izoliacijos, bet ir pasmerkimo ar sankcijų, ir reiškia savo nuomonę nepaisydami tokio veiksmo padarinių.

Apibendrinant minėtas teorijas galima pastebėti, kad politinės komunikacijos tyrimų pradžioje buvo akivaizdžiai perdedama žiniasklaidos priemonių galia ir nuvertinamas asmenybės gebėjimas savarankiškai spręsti apie politinio pranešimo vertę ir tikslumą. Tikėtina, kad tiek tyrimų metodų tobulėjimas, tiek naujų informacijos priemonių plėtra ir visuomenės demokratinė patirtis keičia situaciją. Naujesni politinio pranešimo poveikio tyrimai labiau orientuoti į jų gavėjų asmenybių pažinimą, bandymus sieti poveikį ir skirtingų asmenybių, skirtingų socialinių grupių savybes. Antai G. A. Donohue, C. N. Olien, P. J. Tichenoras teigia, kad didėjantis informacijos kiekis ir technologijų užtikrinamas jos prieinamumas turėtų kiekvienam visuomenės nariui teikti daugiau galimybių plėsti pažinimą, tačiau skirtingų socialinių grupių atstovai neretai būna informuoti skirtingai. Turintieji aukštesnį socialinį ekonominį statusą bei išsilavinimą asmenys geba gauti tikslesnę ir išsamesnę informaciją nei žemesnio statuso asmenys. Taigi informacijos gausėjimas ne visada užpildo politinių žinių spragas.

Žinių įgijimo galimybės priklauso nuo kelių pagrindinių išteklių: informacijos vartotojo asmeninių savybių (mąstymo, verbalinių ir kitų gebėjimų), asmenybės socialinės padėties (amžiaus, lyties, išsilavinimo, gyvenamosios vietos ir pan.) bei socialinių ryšių (darbo grupės ypatumų, priklausymo ar nepriklausymo politinėms partijoms, nevyriausybinėms organizacijoms, konfesinėms bendruomenėms ir pan.). Turintys didesnių informacinių išteklių žmonės lengviau gauna naują išsamią informaciją, todėl didėja žinių spragos bei informacinis atotrūkis tarp jų ir šioje srityje turinčių menkesnes galimybes. Tačiau yra įvairių žinojimo sferų ir, pavyzdžiui, politikos žinios kai kurioms gyventojų grupėms gali neatrodyti aktualios, todėl jie nesieks gerinti savo informuotumo šioje sferoje. Be to, įgiję sąlygiškai išsamesnės informacijos asmenys gali suvokti, kad nauji politiniai pranešimai jos esmingai nebepapildo, ir prarasti motyvą toliau ieškoti naujos informacijos. Tuo tarpu mažiau informuoti žmonės išlieka motyvuoti ir ilgainiui pasiekia aukštesnį informuotumo lygį (*Donohue, Olien, Tichenor, 1985, p. 489–499*).

Analogiškos nuostatos skatina riboti žiniasklaidos reikšmingumo sampratą ir daugiau dėmesio vertinant bei planuojant politinio pranešimo veiksmingumą skirti pranešimo gavėjams pažinti. Jie ir jų politinės nuostatos gana dažnai aptariamoms kaip viešoji nuomonė – išreikšta ir pripažinta daugumos nuomonė kuriuo nors konkrečiu klausimu. Politikoje tokia viešosios nuomonės samprata atitinka demokratijos nuostatas, kitaip tariant, daugumos prioritetą.

Viešoji nuomonė įvairiais istoriniais etapais buvo nevienodai svarbi politiniam gyvenimui. Viduramžių valdovams tautos

nuomonė ne itin rūpėjo, bet jos ignoravimas galėjo tapti politinės krizės prielaida. Moderniose valstybėse viešosios nuomonės įtaka politiniams procesams akivaizdi, nors ne vienas viešosios nuomonės tyrinėtojas konstatuoja egzistuojant socialinę ir politinę problemą – menką pilietinį išprusimą. Antai P. Converse'as teigia, kad viešojo nuomonė yra nenuosekli ir nuolat kintanti (*Converse, 2000*). Todėl visos minėtos ir čia neaptartos politinio pranešimo sėkmės teorijos yra sudėtingai susijusios su demokratinėmis vertybėmis. Pripažįstama, kad viešojo nuomonė gali būti kryptingai ir nesunkiai kuriama, taigi neigiamas savarankiškas ir laisvas piliečių apsisprendimas. Kita vertus, komunikacijos teorijos remiasi demokratinėmis vertybėmis: nuomonių išraiškos ir žiniasklaidos laisve.

Politinio pranešimo savybių apžvalga leidžia išvelgti kone svarbiausią jo ypatybę: toks pranešimas visada yra vertybių deklaracija. Jo forma ir turinys, paminėtos ir neįvardytos savybės turi atitikti svarbiausias pranešimo siuntėjo vertybes ir tikslus.

SANTRAUKA. Apibendrinant politinės komunikacijos apžvalgą svarbu pastebėti, kad komunikacijos tyrimai apima įvairias mokslo šakas ir kryptis, juose dalyvauja psichologai, sociologai, reklamos specialistai, žurnalistai.

Domėjimasi politine komunikacija lemia tai, kad ji yra itin galingas valdymo įrankis, reguliuojantis visuomenės nuomonę, piliečių elgesį ir pasirinkimus. Piliečių, žiniasklaidos ir politikų santykiai parodo, kad politinė komunikacija panašesnė ne į racionalų ir sąžiningą pranešimų perdavimą, o į spektaklį, kurio tikslas – padaryti politinę įtaką.

Pranešimams tirti dažnai taikomas H. D. Lasswellio pasiūlytas komunikacinio proceso modelis, kurį sudaro penki elementai. Remiantis juo, komunikaciją paaiškina atsakymai į klausimus: „Kas siunčia pranešimą? Ką siunčia (kokia pranešimo forma, koks turinys)? Kaip siunčia (koku būdu, koku kanalu)? Kam siunčia (kokiam pranešimo gavėjui, kokiai auditorijai)? Koks pranešimo poveikis (veiksmingumas)?“

Aptariant politinę komunikaciją pagal šią formulę, visų pirma reikia pabrėžti, kad visi politinio vyksmo dalyviai daugiau ar mažiau intensyviai sąveikauja, taigi yra ir politinių pranešimų siuntėjai, ir gavėjai. Vis dėlto prasminga skirti aktyviau platinančius politinius pranešimus, kurių politinę sėkmę, t. y. pranešimo veiksmingumą, neretai lemia siuntėjo patikimumo įvaizdis ir skirtingu pagrindu – vertybiniu ar atraktyviuoju – konstruojamas pranešimo turinys.

Politinio pranešimo veiksmingumą lemia ir jo siuntimo kanalas. Pagrindiniai politinės komunikacijos kanalai yra viešojo informavimo priemonės, organizacijos ir asmeniniai ryšiai.

Anot D. McQuailo, viešosios komunikacijos priemonės informuoja apie valstybėje ir pasaulyje vykstančius įvykius, so-

cialines, ekonomines, politines, gamtines ir kt. sąlygas bei valdžios santykius. Jos taip pat aiškina ir interpretuoja politinę veiklą, užtikrina paramą valdžiai ir jos atstovaujamos visuomenės gyvenimo normoms, kultūrinėms vertybėms, įtvirtina statusą ir prioritetus, taigi veikia kaip socializacijos institucija. Jų teikiama informacija atlieka ir pramoginę funkciją, taip pat gali mažinti arba didinti socialinę ir politinę įtampą, mobilizuoti visuomenės grupes politiniams veiksams. Taigi žiniasklaida tampa vis labiau politizuota.

Politinių pranešimų perdavimo galimybės pasikeitė atsiradus ir paplitus internetui. Atitinkamai keičiasi politinės komunikacijos pobūdis: hierarchinius ir kontroliuojamus komunikacinius kanalus papildo decentralizuotos struktūros, auga politinės komunikacijos intensyvumas, ją sunkiau prognozuoti.

Ypatingi politinės komunikacijos kanalai užtikrina horizontalaus, neformalaus žinių sklaidimo būdus (paskalos, anekdotai, grafičiai), kuriuos bendrai galima pavadinti gandais. Jais visų pirma platinama neigiamoji informacija apie politines grupes ar politikus.

Didžiausia politinės informacijos dalis gaunama kaip pranešimų siuntėjų sukonstruota informacija, o ne kaip tiesioginė asmeninė patirtis. Politiniai pranešimai ugdo požiūrį į bendrąsias politines sąvokas ir simbolius, sujungia visuomenę, sukuria vaizdinius ir verbalines konstrukcijas, kurios nepaisant galimo jų vidinio prieštaravimo lemia politinio vyksmo esmę ir kokybę.

Politinio pranešimo turinys ir forma kuriama siekiant padidinti jo poveikumą, dažniausiai įvaldant kalbos priemones – vartojant naujas sąvokas, sąmoningai pasirenkant pranešimo neapibrėžtumą, akcentuojant tik pozityvumą arba neigiamumą, nustatant simbolinį ryšį su politiniu, socialiniu ir kultūriniu kontekstu.

Politinės komunikacijos tikslas – paveikti politinius sprendimus priimančius asmenis ir institucijas (rinkėjus, politines grupes, valdininkus, politinius lyderius). Darant jiems įtaką galima teikti tikrą informaciją arba ją iškreipti, blokuoti. Informacinės blokadų ar jos elementų veiksmingumas leidžia politinio pranešimo gavėjus skirstyti vertinant jų turimas žinias apie politinę situaciją. Politinio pranešimo gavėjai dažnai skirstomi pagal politinį išprusimą, pagal pasirengimą suprasti pranešimų esmę ir pagal jų situacines nuostatas, kuriomis vadovaudamiesi jie suvokia pranešimą ir apsisprendžia dėl politinio veikimo ar palankumo politinės dešinės, centro ir kairės vertybėms.

Visi politiniai pranešimai daromi turint tikslą paveikti kurį nors politinio vyksmo dalyvį arba suderinus interesus su juo susitarti. Kadangi poveikis politinio pranešimo gavėjui priklauso nuo daugelio aplinkybių, jį sudėtinga prognozuoti. Kita vertus, tai vienas iš svarbesnių praktinio politinės psichologijos taikymo uždavinių. Yra sukurta nemažai politinių pranešimų veiksmingumą apibūdinančių teorijų. Iš jų bene populiariausios yra „magiškosios kulkos (injekcijos)“, dviejų pakopų komunikacijos srauto, dienotvarkės sudarymo, žiniasklaidos „rėmų“ ir „tylos spiralės“:

Politinės grupės

- Politinės komandos
- Politinių sprendimų priėmimas
 - Politinės partijos
- Politinės mažumos veikla

A pžvelgus adekvatų ir psichopatologinį veikimą politikoje bei politinę komunikaciją lengva pastebėti, kad politikas visada veikia grupėje ir yra jos veikiamas. Akivaizdu, kad grupė sudaryta iš asmenų, bet gana daug grupės psichologijos faktų patvirtina, kad grupė nėra paprasta asmenų suma, – asmenybė grupėje mąsto, jaučia ir elgiasi kitaip, nei būdama nuo jos nepriklausoma. Kitas ne mažiau svarbus dalykas – politinę grupę gana sunku apibrėžti, nes apie ją galima kalbėti tiek kaip apie kelių sąmokslininkų būrelį, tiek kaip apie nedidelę partijos vadovų grupę arba masinę partiją, kuri bando atstovauti ir vadovauti tautai, arba kaip apie pačią tautą. Visais minėtais atvejais grupės nariai save suvokia kaip išskirtinę bendriją, o tai, anot J. C. Turnerio, gali būti laikoma grupės skiriamuoju požymiu, kuris gana parankus aptariant politines grupes (*Turner, 1987*).

Politinių, kaip ir kito pobūdžio, grupių įvairovė apima dideles ir mažas grupes. Visuomenės problemų aptikimas, jų sprendimo strategijos formavimas, politinės kampanijos, skirtos tokiems sprendimams įgyvendinti, – tai grupinis, savitais raidos etapais pasižymintis veikimas, į kurį nevienodai įsitraukia skirtingas skaičius žmonių.

Socialinė psichologija siūlo ne vieną grupės raidos modelį, bet daugelio jų, nors ir skirtingai įvardijamų, turinys yra tapatus. Tai būtų orientavimosi, konfliktų, santarvės, stabilumo, interesų derinimo etapai. B. W. Tuckmanas ir M. A. C. Jensen teigia, kad grupės raida gali būti pažinta įvertinus jos narių tarpusavio santykius, dalykinius gebėjimus ir grupės struktūrą. Jie nurodo, kad pereidama raidos etapus grupė turi suvokti savąją paskirtį ir tikslą (-us), rasti geriausius jo siekimo būdus, todėl jos nariams reikia suvokti, koks emocinis reagavimas į kitus grupės narius yra tinkamiausias bei kokius to tikslo (-ų) nulemtus asmeninius ir dalykinius reikalavimus galima kelti kitiems grupės nariams. Grupės raidoje sukuriamos informacijos keitimosi taisyklės, kurios turėtų pagilinti minėtą suvokimą, pagerinti grupės narių tarpusavio supratimą ir sudaryti prielaidas veiksmingiau ieškoti sprendimų alternatyvų bei bendrai juos įgyvendinti. Grupės nariai kartu kuria ir tarpasmeninius santykius, t. y. siekia suprasti vienas kito būdą ir norus, nustatyti visiems priimtino elgesio ribas bei sankcijas už taisyklių pažeidimus; numatyti nesutarimų, konfliktų įveikos būdus; pasidalyti pareigas bei atsakomybę ir sudaryti grupės tikslus atitinkančią jos struktūrą (*Tuckman, Jensen, 1977*).

Paminėti grupės raidos etapai politinių grupių raidoje dėl veiklos pobūdžio įgauna savitumo. Paprastai mažesnės politinėje veikloje dalyvaujančios grupės turi aiškesnę struktūrą ir yra labiau įsitraukusios (pavyzdžiui, politinės partijos vadovybė veikia visą laiką, partijos struktūros – nuolat, o partijos rėmėjai – rinkimų ar partinių renginių metu). Šios aplinkybės leidžia nesiūlant naujų politinių grupių apibrėžimų skirti procesus, kurie būdingi sąlygiškai mažesnėms grupėms, ir masinius politinius procesus.

Toks gausa ir įsitraukimu paremtas skirstymas atitiktų socialinėje psichologijoje gana dažnai taikomą dichotominį grupių skirstymą (pavyzdžiui, didelės ir mažos, oficialios ir neoficialios grupės).

Šiame skyriuje bus apžvelgiamos pirmųjų, t. y. palyginti su masėmis ar miniomis sąlygiškai mažesnių ir didesne politine įtaka arba aktyvumu bei organizuotumu pasižyminčių politinių grupių psichologinės savybės.

Politinės komandos

Modernus politinis lyderis yra ir grupės vadovas. Jo artimosios aplinkos tyrinėjimai įgauna vis didesnę apimtį, nes politinė sėkmė vis dažniau priklauso nuo suderintų lyderio ir komandos veiksmų. Todėl politinio lyderio gebėjimas formuoti savo komandą, įvertinti jos narių galimybes, sukurti veiksmingą informacijos pasidalijimo ir sklaidos mechanizmą tampa vis svarbesniu politikos veiksniu. Kita vertus, politinės psichologijos taikomiems politinės komandos tyrimams dar trūksta specifiškumo ir jie dažnai vyksta vadovaujantis organizacinės psichologijos teorinėmis koncepcijomis, taikant pastarajai būdingus metodus. Tai lėmė ne tik politinės psichologijos raida, bet ir politinių sistemų bei politinių komandų formavimo pobūdis – dažnai minėti procesai vyksta daugiau atsižvelgiant į politines įtakas, tradicijas ir lojalumą pagrindiniam lyderiui, bet ne į racionalų komandos narių parinkimą, tuo labiau ne pagal mokslu grįstas metodikas.

Darbo grupės ir komandos skirtumus, anot S. P. Robbinso, nulemia tai, kad darbo grupėje žmonės sąveikauja tarpusavyje keisdami informaciją, priimdami sprendimus, padėdami vienas kitam atlikti priskirtas užduotis. Jiems nėra reikalo ar galimybių užsiimti kolektyviniu darbu. Darbo grupės veiklos rezultatas – visų jos narių individualių indėlių suma. Komandos nariai koordinuodami pastangas kuria pozityvią sinergiją, todėl veiklos rezultatas yra didesnis nei individualių indėlių suma (*Robbins, 2003*).

Politinės veiklos pobūdis lemia, kad politikams reikia suburti komandą, kurios atskiri nariai savo interesus bendru susitarimu aukotų nustatytiems ar politinio lyderio numatytiems tikslams siekti. Neretai tokia komanda sujungia politinius sprendimus priimančius ir jiems talkinančius specialistus veikdama kaip „grupinis lyderis“, todėl ir gali būti vertinama pagal „lyderio“ savybes, t. y. gebėjimą numatyti komandos tikslus ir juos įgyvendinti; suteikti komandai struktūrą, paskirstyti jos nariams užduotis; organizuoti keitimąsi informacija; derinti komandos narių konkurenciją su etinių principų laikymusi.

Priklausymas politinei grupei padeda tenkinti psichologinius ir socialinius poreikius bei siekti tikslų, kurių žmogus negali pasiekti vienas (*Hogg, Hohman, Rivera, 2008*). Jų siekiant politinė veikla dažnai pradeda partijoje – grupėje, į kurią savanoriškai vienijasi artimų pažiūrų žmonės. Tie, kurių politinė karjera sėkminga, vėliau didesnės konkurencijos sąlygomis pereina į svarbesnius politinius sprendimus priimančias komandas. Tokios komandos gali būti sudarytos iš politinį tapatumą (pavyzdžiui, partijos valdyba) arba pažiūrų skirtingumą (pavyzdžiui, parlamentinė pozicija ir opozicija) deklaruojančių asmenų.

Kuriant politines strategijas ir formuluojant pagrindines politines užduotis dažniausiai veikia mažos komandos, kurių inicijuotus sprendimus vykdo jau daug gausesnės grupės – politiniai judėjimai, valstybės ar jų sąjungos.

Kiekvienos komandos savitumą atspindi jos narių asmeniniai ryšiai, atliekami vaidmenys ir vienijančios normos. Asmenybė, veikdama politinėje komandoje, šių normų laikosi arba jas laužo. Be to, politinės grupės, tapdamos politinėmis komandomis, pereina dėsningus raidos etapus, atskleidžiančius jos narių tarpusavio santykius, gebėjimą bendrai ir tikslingai veikti. Šios bendriausios pastabos gali būti pritaikytos nagrinėjant politinių komandų savitumą.

Aptariant politinių komandų raidą visų pirma reikia pabrėžti, kad jos susikuria ar yra kuriamos tikslingai, o ne emocionaliai ar spontaniškai. Dėl šios priežasties jos tarsi peršoka pradinius atsitiktinės grupės transformacijos į nuolat veikiančią, savo struktūrą turinčią grupę, kuri ilgainiui sudaro komandą, etapus. Vis dėlto jų pasirengimą spręsti politinius uždavinius galima vertinti lyginant su atsitiktinėmis grupėmis pagal gana paprastą rodiklį: minimalus, vidutinis ar maksimalus gebėjimas. Minimalių galimybių veikti politikoje turėtų grupė atsitiktinai susitikusių, anksčiau nepažįstamų žmonių, kurių politinės pažiūros artimos. Bendravimas tokioje grupėje nereglamentuotas bendrų normų ir trumpalaikis, todėl, suprantama, nesudaro prielaidų grupei pasiręsti bendram veikimui. Kita vertus, grupė gali apsispręsti vėl susirinkti kokiai nors politinei problemai aptarti. Šiuo atveju grupės nariai neturės tarpusavio išipareigojimų, jų bendravimas bus situacinis, trumpalaikis ir neprofesionalus, tačiau vis dėlto bus sukurtos minimalios bendravimą reguliuojančios normos (pavyzdžiui, laisvesnis ar griežtesnis pasisakymų reglamentas), o grupės nariai galės pasiręsti susitikimui. Tikėtina, kad bendravimas taps reguliarus, taigi grupės nariai nuolat rengsis bendrai veiklai. Vėliau šie žmonės jau gali tapti grupe, kurią vienija tarpusavio susitarimai ir išipareigojimai, tam tikros pasirengimo bendrai veiklai nuostatos, kurios nebus itin griežtos, nes grupės pobūdis nereikalaus nuolatinės suderintos veiklos, o kiekvienas jos narys spręs atskirus pasirinktus ar priskirtus uždavinius. Tolesnis grupės raidos etapas – nuolat ir suderintai veikiančių profesionalų komanda.

Politinės grupės permainas, jos tapimą komanda, joje vykstančių procesų dinamiką lemia ir jos dydis. Kartais optimaliai veikti grupė negali dėl to, kad yra pernelyg maža (ją sudaro du ar trys asmenys), arba dėl savo dydžio ir nevykusios struktūros bei prastai organizuoto valdymo nesugeba panaudoti visų savo narių galimybių. Tačiau pats savaime politinės grupės dydis vargu ar gali būti problema, nes tokios grupės paprastai siekia nuolatinės plėtros, narių skaičiaus augimo. Kita vertus, sėkmingai stiprėjanti, įtraukianti į savo veiklą naujus narius grupė nuolat turi spręsti optimalaus jos pogrupių dydžio nustatymo ir vadovaujančios komandos sudarymo uždavinį.

Empiriniai tyrimai leidžia numatyti kelis priimtinausius grupės dydžius, kurie sietini su konformizmu ir konfliktiškumu bei grupės dalijimusi į pograpius. Antai S. E. Ascho tyrimai parodė, kad grupė, kurios narių skaičius 7 ± 2 , pasižymi didesnio konformizmo tendencija, t. y. atskiras tokios grupės narys dažniau pritaris kitų grupės narių nuomonei (Asch, 1952). Panašus komandos dydis buvo laikomas tinkamiausiu nuo senovės laikų.

Pavyzdys. *Senovės Indijos religinių ir moralinių mokymų knygoje „Manu įstatymai“, kurios sudarymas priskiriamas Manu, pagal brahmanų kastos tradiciją laikomam žmonių protėviui, valdovui nurodoma paskirti septynis arba aštuonis įstatymus, valdymą ir karybą išmanančius patarėjus. Jie turėtų padėti aptarti kasdieninius reikalus, mokesčių rinkimą ir šalies gynybą, o valdovui patariama sužinoti kiekvieno patarėjo nuomonę priimti sprendimą savarankiškai (The Laws of Manu, 2000).*

Grupės narių skaičiaus augimas didina jos veiklos efektyvumą, bet pasiekus tam tikrą grupės dydį, kuris sietinas su jos sprendžiamų uždavinių ir grupės narių santykių savitumu, tolesnis grupės narių skaičiaus didėjimas nebedaro pageidautino poveikio jos veiklos sėkmei. Jei narių ir toliau daugėja, veiklos efektyvumas menksta. Taigi dalyvavimas grupėje kartais padeda, o kartais kliudo priimti optimaliausią sprendimą. R. Zajoncas šį prieštaravimą aiškina tuo, kad socialinis sužadėjimas, sukeltas kitų žmonių dalyvavimo, sustiprina dominuojantį atsaką. Kadangi grupė savo narius „sužadina“, geriau atliekamos paprastos užduotys, o atliekant sudėtingesnes, kai atsakymas nėra iš anksto aiškus, grupinis sužadėjimas tampa neteisingų sprendimų prielaida (Zajonc, 2003).

Grupės, taigi ir politinės, tuo labiau politinės komandos dydis gali būti apibrėžtas mažiausiu jos narių, galinčių spręsti užduotį, ir didžiausiu, kurio nežymus sumažinimas nepadarys poveikio užduoties sprendimo kokybei ir trukmei, skaičiumi. Peržengusi šias ribas grupė arba neturės pakankamai resursų, arba jos nariai rečiau bendraus tarpusavyje ir dažniau tikės, kad sprendimą priims grupės lyderis, kuris vis mažiau naudojasi grupinio sprendimo galimybėmis (Harwood, Hewstone, Amichai-Hamburger, Tausch, 2013). Pastarieji grupinės veiklos ypatumai

politikų neretai ignoruojami, orientuojantis ne į grupinės veiklos efektyvumą, o lyderio ar kurio nors grupės pogrupio pozicijos sustiprinimą. Politinės grupės plėtimas taip pat gali būti motyvuotas siekiu perskirstyti atsakomybę. Gana dažnai tai vyksta ištikus politinei krizei, kurios metu vietoj efektyvesnio jos sprendimo sukuriama mažai veiksmingos grupės, nesugebančios priimti ir įgyvendinti sprendimų. Šią situaciją iliustruoja ministrų kabineto (savitos politinės komandos) dydžio sąsajos su veiklos sėkme. P. Klimekas, R. Hanelis ir S. Thurneris teigia, kad valstybės valdymo rezultatus pakankamai gerai rodo Žmogaus raidos indekso (angl. *Human Development Index*, HDI), kurį sudarant atsižvelgiama į prognozuojamą gyvenimo trukmę, visuomenės sveikatą, galimybes įgyti išsilavinimą, politines laisves, žmogaus teises ir savigarbą užtikrinantį materialinį gyvenimo lygį, augimas ar kritimas. Analizuodami Europos valstybių ministrų kabinetų sudėtį jie nustatė, kad dažniausiai šiuos kabinetus sudarė 15 ar 16 ministrų ar analogiškas pareigas einančių asmenų. Augant ministrų kabineto narių skaičiui Žmogaus raidos indeksas smukdavo. Jei ministrų kabineto narių skaičius viršydavo 21, tokių kabinetų veikla dažnai tapdavo neefektyvi, jo nariai nesugebėdavo bendrai spręsti iškilusių uždavinių ir patirdavo politines nesėkmes (*Klimek, Hanel, Thurner, 2009*). Ministrų kabineto veiklos efektyvumo sumažėjimą gali lemti ir tai, kad, anot J. W. O'Dello, didėjant grupės narių skaičiui gausėja jų konfliktų (*O'Dell, 1968*). Panašias galimas grupės permainas nurodo ir D. Olsonas bei D. Caddellas, kurie teigia, kad grupės narių skaičiaus didėjimas gali sumažinti narių galimybes bendradarbiauti ir paskatinti grupės normų neatitinkantį jų elgesį (*Olson, Caddell, 1994*). Taigi politiniai siekiai įtraukti į valdančiąją komandą daugiau narių ir taip užsitikrinti platesnį politinį palaikymą gali prieštarauti psichologinėms efektyvios komandos formavimo prielaidoms.

Grupės sėkmę lemia ne tik jos narių skaičius, bet ir atskirų narių galia, kuri, anot J. R. Frencho ir B. Raveno, pasireiškia gebėjimu daryti įtaką kitiems žmonėms. Politinėse grupėse, kaip ir daugelyje kitų grupių, tokia galia priklauso nuo formalaus ir neformalaus jos narių statuso, kuris leidžia turintiesiems galią apdovanoti, priversti, remtis žiniomis arba kitų suteikta teise, taip pat suteikia jiems galimybę tvarkyti sprendimų priėmimui svarbią informaciją (*French, Raven, 1959*). Galios naudojimas politinėje komandoje yra jos sėkmės prielaida, nes konfliktų kyla dažniau, jei galia naudojama tiesiogiai ir neracionaliai, ir atitinkamai mažiau, jei galia taikoma diskutuojant ir įtikinėjant (*Forsyth, 2014*).

Politinių sprendimų priėmimas

Bene svarbiausia politinių komandų paskirtis yra priimti politinius sprendimus. Toks sprendimas, anot C. E. Lindblomo ir E. J. Woodhouse'o, yra „kompleksinis fenomenas, susidedantis iš daugelio išrinktųjų politikų ir samdytų valdininkų veiksmų“ (*Lindblom, Woodhouse, 1993, p. 47*).

Sprendimų priėmimas apibūdinamas kaip procesas, kurio metu iš įvairių alternatyvų pasirenkama viena. J. Stoneris, R. E. Freemanas, D. R. Gilbertas nurodo, kad sprendimo priėmimas – tai konkrečios problemos sprendimo krypties nustatymas, atliekamas vadovaujantis papročiais, bendruomenės normomis, emociniais impulsais, intuicija, bendru sutarimu, sprendimo delegavimu, atidėliojimu, tarpininkavimu, sandoriu, ar pagal teismo nutartį (*Stoner, Freeman, Gilbert, 2001*).

Kiekvienoje veiklos sferoje ši apibendrinta sprendimo priėmimo samprata tampa savita. Bene svarbiausias politinių sprendimų savitumas tas, kad galimybė priimti tokius sprendimus yra tam tikras valdžios „matas“. Priimančiųjų sprendimus padėtis politinėje hierarchijoje yra aukštesnė už juos vykdančiųjų, todėl politikai siekia teisės spęsti ne mažiau nei sprendimų kokybės. Svarbu ir tai, kad labai retai priimantieji politinius sprendimus turi visą informaciją apie esamą situaciją. Dažniau informacijos apie situaciją, sprendimo įgyvendinimo rezultatus ir šioje srityje veikiančius asmenis ar politines jėgas trūksta, ir priimančiųjų politinius sprendimus asmenybės, jų polinkis rizikuoti, gebėjimas atskirti svarbią informaciją nuo antraeilės, intuicija ir pan. daro didelį poveikį sprendimams. Be to, politinis sprendimas, anot G. Allisono ir P. Zelikowo, yra ne tiek racionalus pasirinkimas, kiek derybų rezultatas, taigi norint jį suprasti reikia žinoti, tarp kokių politinių jėgų vyko derybos, įvertinti jose dalyvavusiųjų interesus, ištirti jų pobūdį (sprendimo primetimo, interesų derinimo ir pan.). Minėti autoriai taip pat pabrėžia, kad šiuolaikinis politinis sprendimas sujungia politinį, administracinį ir organizacinį aspektus (*Allison, Zelikow, 1999*). Politinis aspektas, jų nuomone, labiau priklauso nuo priimančiųjų sprendimus asmenų psichologinių savybių. Nagrinėjant pastarąsias pasiūlyta keliolika politinio sprendimo priėmimo psichologinių aiškinimų.

Pradiniams bandymams analizuoti politinius sprendimus aiškią įtaką turėjo psichoanalizės idėjos. H. Lasswellis teigė, kad politinis procesas – tai vertybių ir resursų skirstymas, kurį atlieka politinės institucijos. Joms atstovaujantys asmenys veikia, taigi ir sprendimus priima vadovaudamiesi savo nuostatomis, kurių gali ir neįsisąmoninti, o tada politinį sprendimą lems iracionalūs motyvai ir emocijos (*Lasswell, 1948*).

Pasąmoninių procesų akcentavimas suteikia įdomios informacijos apie politiką, tačiau negali paaiškinti bent jau daliai politinių

sprendimų būdingo racionalumo. Tolesnis tokių sprendimų tyrimėjimas labiau sietinas su kognityvine psichologija. Šio požiūrio atstovai pabrėžė, kad politinis sprendimas – tai informacijos rinkimas, pertvarkymas ir analizė, o visų šių veiksmų rezultatas yra sprendimas. „Galime įsivaizduoti administracinę organizaciją, – rašo H. Simonas, – tarsi informacijos gamyklą.“ Tačiau ir šis autorius nurodo, kad net tinkamai organizuota „gamykla“ ne visada gaus norimą rezultatą, nes žmogaus intelektas ribotas, jam gali trūkti informacijos, taip pat dėl to, kad politinę realybę ir sprendimus veikia socialinė aplinka (Simon, 1997, p. 12).

Kadangi minėtos politinių sprendimų priėmimo teorijos neatsako į visus klausimus, juos bando nagrinėti inkrementalistinė (angl. *increment* – augimas, apimties didėjimas) sprendimų priėmimo teorija. Jos kūrėjai Ch. Lindbloomas ir E. Woodhouse'as teigė, kad analizuojant politinius sprendimus sunku susitarti dėl kriterijų, leidžiančių įvertinti nuomonių pagrįstumą ar vertybių svarbą. Atitinkamai ir politinį sprendimą labiau lems prisitaikymas prie aplinkybių ir derybos, o ne faktai ir argumentai. Politinio derybinio proceso metu aptariamoms tik menkai besiskiriančios alternatyvos, kurios dažniau atmetamos atsitiktinai, o ne jas išanalizavus. Todėl geriausias sprendimas yra tas, dėl kurio jį priimančieji sutarė, nes jis paremtas kompromisu ir labiausiai tinka demokratinei visuomenei (Lindbloom, Woodhouse, 1993).

S. M. Lukesas politinius sprendimus apibrėžia „trijų galios veidų“ sąvoka, kuri reiškia, kad valdžia taiko tris būdus žmonėms kontroliuoti. Ji gali priimti sprendimą, gali jo nepriimti, gali veikti propaguodama atitinkamas ideologines nuostatas, darydama poveikį piliečių norams, nuomonei ir vaizdiniams. Sprendimų priėmimas yra lengviausiai pastebimas politinės veiklos būdas, kurį lemia politinės komandos gebėjimas diskutuoti su opozicija ir visuomene, kontroliuoti tokių diskusijų darbotvarkę ir tinkamai formuluoti savo sprendimus (Lukes, 2005).

Racionalus sprendimas priimamas numatant nuoseklius žingsnius: išanalizuoti esamą padėtį, identifikuoti problemą, apibrėžti jos sprendimo tikslą, surinkti reikalingą informaciją, suformuluoti galimas sprendimo alternatyvas ir jų vertinimo kriterijus, pasirinkti geriausią alternatyvą, įgyvendinti sprendimą, parengti jo rezultatų stebėjimo kriterijus, pagal juos stebėti vykdymo rezultatus ir galiausiai juos įvertinti. Iš tikrųjų dažniausiai tokio sprendimų priėmimo būdo dėl informacijos stokos, sprendimus priimančių politikų nekompetencijos ir šališkumo nepaisoma. R. Korte'as nurodo, kad šališkumas priklauso nuo bendriausių sprendimą priimančiųjų asmenų nuostatų, kurios skatina juos spręsti remiantis savais interesais ir ignoruoti prieštarinę informaciją. Jie taip pat gali domėtis ne visomis alternatyvomis, o tik keliomis, ir jas rinktis vadovaudamiesi intuicija, o ne racionalia situacijos analize. Tokios sprendėjų subjektyviai pasirinktos alternatyvos dažnai būna paremtos

nerealistiniu sėkmės ir rizikos vertinimu bei manymu, kad sprendėjas sugebės kontroliuoti situaciją (*Korte, 2012*).

Politinių komandų ir politinių lyderių sprendimų šališkumą, anot N. Riemerio, D. W. Simono ir J. Romance'o, lemia ta aplinkybė, kad politikos sferoje sprendimai neretai priimami vadovaujantis politinės kovos logika, dažnai – vykstant interesų derinimo deryboms, kurioms būdingas ne racionalus problemos svarstymas, o blefas, nepagrįstai išpučiamas grėsmės pavojus, klasta. Be to, politiniai lyderiai ar įtakingos politinės komandos reikšmingus politinius sprendimus, kurie veikia daugelio žmonių gyvenimą, priima siekdamas apsaugoti savanaudiškus interesus ir savo galią. Kaip tik todėl tam tikri psichologiniai veiksniai, kaip antai politinio lyderio bendravimo įgūdžiai, charizma, intuityja, tampa svarbiu sprendimo priėmimo veiksniumi. Bene racionaliausi politiniai sprendimai priimami remiantis organizacijų interesais ir vadovaujantis standartinėmis procedūromis (*Riemer, Simon, Romance, 2013*).

Politinių sprendimų poveikis daugeliui žmonių ir dažnas jų neracionalumas paskatino atlikti nemažai tyrimų, skirtų šių sprendimų priėmimo komandų, ypač JAV prezidento ir jo artimų patarėjų, psichologinei analizei. Šie tyrimai atskleidė nemenkus skirtumus tarp politinio lyderio reikšmės organizuojant politinius sprendimus priimančios komandos veiklą, tokių komandų struktūrų, jų narių statuso bei atliekamų vaidmenų. A. L. George'as, išanalizavęs tarptautinės politikos sprendimus, kuriuos priėmė JAV prezidentai po Antrojo pasaulinio karo, išvelgė tris prezidentų sąveikos su savo komanda modelius: formalųjį, rungimosi ir konkuravimo (*George, 1980*).

M. Cottam, B. Dietz-Uhler, E. Mastors ir T. Prestonas, aptardami JAV prezidentų patarėjų komandas, nurodo, kad prezidento J. F. Kennedy patarėjai dirbo kolegialiai. Nors prezidento statusas buvo aukščiausias, patarėjai buvo laikomi lygiaverčiais kolegomis. Jo komandą pradėjo formuoti valstybinių įstaigų administracija ir kiekvienam komandos nariui buvo priskirta sava ekspertizės sritis. Tačiau prezidentas skatino komandos narius pateikti priešingus požiūrius ir visapusiškai aptarti problemų sprendimo būdus, pristatant ne tik savo sritį. Prezidento R. Nixono patarėjų komandos struktūra buvo hierarchinė: kiekvienas patarėjas atliko aiškiai apibrėžtą vaidmenį, o nuomonių konfliktai ir naujų prieštarinių idėjų svarstymas nebuvo skatinamas. Sprendžiant problemas patarėjams nuolat tekdavo spręsti ne politinius, o techninius, organizacinius ir pan. uždavinius. B. Clintono komandos narių vaidmenys, kartu ir atsakomybės sritys, buvo nepakankamai aiškiai apibrėžti, todėl administruojant politinius sprendimus dažnai kildavo sumaištis, jų priėmimas būdavo atidėliojamas (*Cottam, Dietz-Uhler, Mastors, Preston, 2004*).

Politinės komandos formuojamos tikintis, kad sutelkus daugelio žmonių pastangas veikla bus sėkmingesnė, o sprendimai – racionalesni. Tačiau gana daug faktų liudija, kad komandų

priimami politiniai sprendimai nebuvo pakankamai pagrįsti ir apgalvoti. Politinių sprendimų paradoksalumą rodo akivaizdūs prieštaravimai tarp daugumos politikų deklaruojamo rūpinimosi žmonių interesais ir nuolat kylančio didelio nepasitenkinimo jų sprendimais; neatitiktis tarp aukšto politikų išsilavinimo ir jų priimamų nekompetentingų sprendimų; tarp daugeliui politikų būdingo veiklumo ir vėluojančių sprendimų.

Tokius prieštaravimus nulemia ne tik politinės veiklos savitumas, bet ir politinių sprendimų priėmimo ypatybės, kurias I. L. Janisas grindžia grupinio mąstymo ypatumais. Jis nurodo, kad paveikti komandoms būdingo grupinio mąstymo aukščiausio rango politikai ne kartą darė rimtų klaidų.

Pavyzdys. *B. R. Newellas, D. A. Lagnado ir D. R. Shanksas nurodo, kad karą Irake galima paaiškinti politinio grupinio sprendimo priėmimo savitumu. Jų nuomone, ir Irako diktatoriaus S. Huseino, ir JAV prezidento G. W. Busho patarėjų komandos sąmoningai ir nesąmoningai naudojami informacija, patvirtinančia išankstines vadovų politines nuostatas. Todėl S. Huseinas vadovavosi prielaida, kad Irakas gali pasipriešinti JAV kariuomenei, o G. W. Bushas buvo įsitikinęs, kad po trumpo karo sparčiai pavyks sukurti demokratiją Irake (Newell, Lagnado, Shanks, 2007).*

Remdamasis dokumentų analize ir politinių sprendimų priėmimo dalyvių bei stebėtojų prisiminimais I. L. Janisas nustatė grupinio mąstymo požymius. Tai būtų grupės galios pervertinimas, informacinis uždarumas ir siekimas veikti (mąstyti) vieningai.

I. L. Janisas nurodo, kad visos jo tirtos politinės komandos buvo pernelyg optimistiškos ir tai kliudė joms išvėlgti pavojus. Įtikėusios savo kaip visumos moralumu komandos nesvarstė galimo kitokio jų veiksmų vertinimo variantų. Paveikti nekritiško požiūrio į savo moralumą ir neklįstamumo iliuzijos sprendimus priimančios komandos nariai daugiau laiko skyrė pateisinimų jau priimtiems sprendimams paieškai, negu naujam jų įvertinimui. Jų gaunama nauja informacija neskatinė naujų interpretacijų, bet sustiprindavo komandos gynybiškumą ir norą teisintis. Šie grupinio mąstymo elementai siejasi su stereotipišku, nekintamu požiūriu į oponuojančias politines jėgas, kurios dažnai suvokiamos kaip priešiškos ir negebančios racionaliai veikti.

Politinės komandos tiek dėl jų formavimo pobūdžio, tiek dėl politinių uždavinių savitumo labiau nei kitos grupės siekia vienybės, todėl jų nariai dažniau elgiasi konformistiškai, demonstruoja nepakantumą kitoms nuomonėms. Ši situacija skatina didesnę kiekvieno komandos nario savicenzūrą, norą nuslopinti vidines abejones. Savicenzūra ir daugumos spaudimas „negriauti konsensuso“ tarsi patvirtina ir kuria iliuziją dėl priimamų sprendimų pagrįstumo ir nuomonės vienodumo. Todėl kai kurie komandos nariai nustoja dalytis daugumos nuomonės

neatitinkančia informacija, o visa komanda nebeieško jos nuostatas neigiančių žinių.

Anot E. Aronsono, konformizmas priimant grupės sprendimus išauga tam tikrais atvejais: jei užduotis sudėtinga; jei keli grupės nariai tvirtai laikosi kitokios nuomonės; jei grupė sudaryta iš ekspertų, autoritetinių asmenybių, to paties socialinio sluoksnio atstovų; jei grupė labiau sutelkta; jei joje yra aukšto statuso asmenybių; jei tenka viešai išsakyti savo nuomonę (Aronson, 2008). Lengva pastebėti, kad E. Aronsono nurodytos savybės būdingos sprendimus priimančioms politinėms komandoms.

Išanalizavęs sėkmingus politinius sprendimus I. L. Janisas siūlo rekomendacijų, kaip išvengti grupinio mąstymo trūkumų. Jo nuomone, svarbu, kad politinis lyderis iki sprendimo priėmimo neremtų nė vieno komandos nario nuomonės, bet paskatintų išsamiau pasisakyti visus nepritariančius daugumai. Politinei komandai taip pat tiktų išklausti ekspertų ir sprendimo priėmimo nedalyvaujančių kolegų kritiką, kartais – pasidalyti į pogrupius ir parengti skirtingas sprendimo alternatyvas, o prieš priimant sprendimą sušaukti posėdį vis dar likusioms abejonėms išsklaidyti (Janis, 2010).

Aptartos politinės komandos turi lyderį ir bendrų tikslų. Gana dažnai priimančios politinius sprendimus grupės sudaromos iš viena kitai oponuojančių politinių jėgų atstovų, o į lyderio statusą pretenduoja keli politikai. Tokios grupės pavyzdys galėtų būti parlamentas, savivaldybių tarybos ar parlamentiniai komitetai. Jų savitumą irgi atskleidžia grupės narių asmeniniai ryšiai, atliekami vaidmenys ir elgesio normos. Paprastai tokių grupių raida prasideda nuo konglomerato, t. y. būklės, kai grupės nariai susiburia dėl tam tikrų bendrų aplinkybių ar būtinybės. Jų bendravimas šiuo grupės raidos etapu būna situacinis, o santykiai neapibrėžti, nors bendro tikslo supratimas jau pradeda formuotis. Pagrindinis tokios grupės narių užsiėmimas – pažinti vienas kitą, suteikti grupei struktūrą ir suvokti būsimos veiklos tikslus. Vėliau, kai grupė pradeda bendrą veiklą, kai paaiškėja jos lyderiai ir susiformuoja dalykiniai ryšiai, ji tampa kooperacine grupe. Dar vėliau susikuria psichologiškai ir dalykiškai pagrįstos struktūros, kurios leidžia grupei suvokti savo išskirtinumą ir tapti korporacija – grupe, turinčia savo tikslus, oficialią struktūrą ir nustatytus vaidmenis. Paprastai politinės grupės, sudarytos iš viena kitai oponuojančių politinių jėgų atstovų, praleidžia konglomerato etapą, nes jų nariai arba įtraukiami į jau turinčias savo istoriją, tradicijas, normas struktūras (pavyzdžiui, parlamentą), arba tokios struktūros (pavyzdžiui, koaliciją sudariusių partijų taryba) tikslingai formuojamos pradiniam politinės grupės organizavimo etape.

Bendrai veikti nėra lengva nė vienai grupei, dar sunkiau – sudarytai iš konkuruojančių, turinčių skirtingas politines nuostatas asmenybių. Todėl politinės grupės dažnai nepereina visų grupei būdingų raidos etapų, o tik kuriam nors laikui sutelkia savo narius į darniai veikiančią grupę sprendamos problemas, dėl kurių ir

buvo sudarytos. Įveikusios problemą ar konfliktą, jos vėl grįžta į žemesnį raidos etapą. Šios politinės grupės veikimo ypatybės lemia ir jos priimamų sprendimų kokybę.

Svarbius sprendimus tenka priiminėti ne tik politikams. Juos priimantys asmenys paprastai vadovaujasi savo vertybėmis, drauge prisiimdami ir atsakomybę už sprendimus, todėl veikdami stengiasi išvengti streso, ištiria visas aplinkybes, surenka kuo daugiau sprendimui priimti reikalingos informacijos, tariasi su kitais vadybininkais ar ekspertais. Politikai retai veikia panašiu nuoseklumu, nes dažniau pasikliauja kolegų nuomone ar sprendžia pagal partinę pasiūlymo kilmę.

Politinės partijos

Politinėms partijoms politinėje sistemoje tenka ypatingas vaidmuo. Jos vienija aktyvesnius panašių pažiūrų asmenis, kurie nacionaliniu ar regioniniu lygmeniu siekia įgyti ar išlaikyti valdžią, o šiam tikslui įgyvendinti stiprina savo įtaką, gausina partijos kolegų ir rėmėjų skaičių.

Šiuolaikinės politinės partijos dažnai skirstomos į „kadrines“ ir „masines“. „Kadrinės“ partijos struktūra gali būti lyginama su kariuomene. Jos vadovai kartu su lyderiais ir nuolat dirbančiais partijos nariais esant poreikiui (pavyzdžiui, rinkimų metu) įtraukia į partinę veiklą partijos atstovaujamai idėjai prijaučiančius ar jos lyderiui simpatizuojančius asmenis. Masinės politinės partijos organizuojamos kitu būdu. Joms svarbesnė ne partijos darbuotojų veiklos kokybė, o jos narių kiekybė. „Tai, ką masinės partijos pasiekia skaičiumi, – rašo M. Duvergeris, – kadrinėse partijose lemia atranka“ (*Duverger, 1978, p. 79*). Bene svarbiausios masinės politinės partijos ypatybės – gana laisvas įstojimas į partiją, nesusijęs su jokiais sankcijomis išstojimas iš jos, paprasta organizacijos struktūra. M. Duvergeris taip pat pastebi, kad trumpą laiką gali veikti „iš dalies masinės“ partijos, sukuriamos charizmatiško politinio lyderio siekiam įgyvendinti.

Išskirtiniais politinės partijos, kaip grupės, požymiais tikėtų laikyti organizuotumą – partinių sprendimų priėmimo taisyklės ir įpareigojimus partijos nariams, narystės savanoriškumą, veiklos ilgalaikiškumą, formalų partijos tikslų ir uždavinių aprašą (partijos programą). Istorijoje rastume ne vieną bandymą pakeisti minėtus požymius, skiriančius partiją iš kitų politinių grupių, bet nesėkmės liudija, kad partijos požymiai jai siekiant politinių tikslų yra reikšmingi ir sudaro partijos, kaip grupės, savitumą.

Pavyzdys. *Aštuntąjį XX a. dešimtmetį Malio valdančioji partija paskelbė sieksianti religinės, administracinės ir partinės visuomenės vienybės. Pagal naują partijos statutą ir valstybės*

įstatymus, kiekvienas 18 metų sulaukęs Malio gyventojas tapdavo partijos nariu. Vyriausias kaimo (ar administracinio vieneto) šamanas buvo skiriamas seniūnu ir partijos padalinio sekretoriumi. Greitai paaiškėjo, kad nyksta partijos savitumas, kartu ir jos galimybė veikti. Šamanas, pasirašantis savivaldos sprendimą ir renkantis partinius mokesčius, tapo tiesiog daugiau galių turinčiu administratoriumi, nors šios galios jam net nebuvo reikalingos (Мандель, 2013).

Drauge su minėtais požymiais partijos formavimuisi ir veiklai ypač svarbus jos narių pasaulėžiūros išskirtinumas. Apibūdinamas politinės partijos susikūrimą G. Tarde'as dar XX a. pradžioje rašė, kad naują partiją visada sudaro žmonės, remiantys priešingą vyravusiai idėją. Jų aktyvumas sustiprina naują dogmą ir jos šalininkai vis labiau suvokia ir pabrėžia savo išskirtinumą, tampa vis mažiau tolerantiški, o tai skatina kitokius sprendimus pasirinkusių priešininkų koalicijos formavimąsi. Taigi partija įkūnija įprastais vertinimais nepatenkintų asmenų perėjimą prie naujų sprendimų, kurie ilgainiui tampa tokie pat įprasti (Tarde, 1989).

Dar prieš šimtmetį išvelgtas politinio vyksmo psichologinis savitumas, kad esama situacija ir jos samprata nepatenkinti asmenys siūlo naujus visuomenės padėties apibūdinimus ir pagal juos bando keisti politinę sistemą bei pertvarkyti socialinius ir ekonominius ryšius, pastaraisiais dešimtmečiais sustiprėjo, nes vis reikšmingesnės tampa universalios, su tradicinėmis ideologijomis nesusijusios partijos, kurios bando pritraukti įvairius, kartais skirtingų interesų rinkėjus ir nebesieja savęs su konkrečiomis elektorato grupėmis. Anot O. Kirchheimerio, tokio tipo partijos, kurias jis vadina visuotinėmis (angl. *catch-all*), pradėjo formuotis po Antrojo pasaulinio karo (Kirchheimer, 1966).

Šioms partijoms būdingas jų charizmatiško lyderio sureikšminimas, priskyrimas jam simbolio vaidmens bei aiškių, ilgalaikių socialinių interesų pakeitimas situaciniais. Pastarojo tipo partijų atsiradimas nulemtas daugelio aplinkybių: visuomenės gerovės kilimo, geresnių politinės komunikacijos galimybių, dėl kurių politiniai lyderiai vis dažniau kreipiasi ne į atskiras socialines grupes ar į savo rėmėjus, bet į visus rinkėjus, o pastarieji silpniau susisieja su tradicinėmis partijomis, kurios atstovauja aiškioms ideologinėms kryptims.

Moderniose visuomenėse politinės partijos siekdamos valdžios išreiškia ir atstovauja didelių socialinių grupių interesams, dalyvauja rengiant ir parenkant politinių institucijų darbuotojus, skatina pilietiškumą (pavyzdžiui, organizuodamos politines akcijas, rinkimų kampanijas), formuoja visuomenės nuomonę (pavyzdžiui, analizuoja ir vertina esamą visuomenės padėtį ir jos raidos perspektyvas) bei kultūrą (pavyzdžiui, diegia savo vertybes), sudaro prielaidas politinei asmenybės socializacijai.

Dalyvavimas politinės partijos veikloje yra tarsi aukštesnis politinės socializacijos laiptelis, kurį pasiekus įgyjama tiesioginio

dalyvavimo politiniuose procesuose patirties bei sustiprinamas politinis ir socialinis tapatumas. Toks tapatumas, anot H. Tajfelio ir J. Turnerio, padeda patenkinti socialinės kategorizacijos poreikį, suvokti save ir kitus, susieja savivoką su priklausymu grupei, sustiprina savivertę, o kartu ir šališkumą savai grupei (*Tajfel, Turner, 2004*). Dalyvavimo partijoje patirtis apima ir visuomenės integracijos patirtį, nes demokratinėse valstybėse tik patraukliai pateikusios savo programines nuostatas bei lyderius ir rinkimus laimėjusios partijos bei joms atstovaujantys politikai įgyja galimybę įgyvendinti savo tikslus, kuriuos dalis visuomenės suvokia kaip savo tikslus. Paprastai partinė veikla yra ir politinio lyderio atsiskleidimo būdas, nes daugelis politikų gauna aukščiausius valdžios postus prieš tai užsitikrinę partijos palaikymą.

G. Tarde'o paminėtas politinės partijos savitumas pasireiškia ir partijos, kaip grupės, išskirtinumo suvokimu bei pabrėžimu. Jos nariai turi įsisavinti partijos normas, identifikuodamiesi su partiniais lyderiais suvokti bendrus tikslus ir palankiai vertinti bei atlikti partijos uždavinius. Partija save „suvokia“ lygindama su kitomis partijomis ir kartu atsiribodama nuo jų.

Reikšmingumo visuomenėje ir savo narių sutelktumo politinė partija siekia kurdama atitinkamas elgesio taisykles. Anot M. Duvergerio, viešai skelbiami partijos įstatai menkai atskleidžia partijos narių tarpusavio santykių ir vadovavimo jai esmę. Politinės partijos labiau primena pirmąją gentinę organizaciją, kurios ritualai suprantami tik „pašvęstiesiems“ ir dažnai įvardijami kaip „partinė paslaptis“, „konfidenciali informacija“ ir pan. (*Duverger, 1963*). Todėl net viešai skelbiamus partijos vadovų pareiškimus visiškai aiškiai suvokti dažniausiai gali tik gerai informuoti jos nariai.

Pavyzdys. *Tėvynės sąjungos – Lietuvos krikščionių demokratų Vilniaus savivaldos rinkimų sąrašo lyderis ir pretendentas kandidatuoti į merus 2015 m. rinkimuose M. Adomėnas paskelbė pareiškimą, kuriame rašė: „Jums, ilgamečiai bendražygiai ir bičiuliai, ir noriu pirmiesiems pranešti apie savo sprendimą atsistatydinti iš kandidatų į merus ir sąrašo lyderio pozicijos. Šioje susipriešinimo ir nenumaldomo asmeninio puolimo situacijoje svarbu išsaugoti mūsų partijos perspektyvas ir galimybes vykdyti kampaniją Vilniuje. Nenoriu, kad Vilnius būtų paaukotas dėl partijoje išsikerojusių intrigų ir galios žaidimų.“ Jis taip pat teigė: „Tokioje atmosferoje, kai siekiama sužlugdyti, kai, vietoj paramos, sulaukiama tik užsipuolimų ir dūrių į nugarą, žymiai sunkiau nepadaryti klaidų – o nestandartinius žingsnius, primetus purvo ir šlykščių insinuacijų, lengva pavaizduoti kaip neatleistinas klaidas.“ Tačiau koks partijos vadovybės požiūris į „šlykščias insinuacijas“, kas smogia „į nugarą“, viešai skelbiamame pareiškime neįvardyta. Tai lieka „partine paslaptimi“ (M. Adomėnas užsiminė apie dūrį į nugarą, <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/m-adomenas-uzsimine-apie-duri-i-nugara.d?id=66146322#ixzz3JoDwFPPS>>).*

Politinės mažumos veikla

Politinė partija pradeda formuotis jungdama asmenis, kurie naujai mato visuomenės padėtį. Akivaizdu, kad naujas apibūdinimas turės įvairių aspektų, kurie gali būti sunkiai suderinami. Taigi ir partija kaip visuma, ir atskiri jos nariai arba nuolat patenka į priešpriešą su kitomis politinėmis jėgomis, arba susipriešina tarpusavyje. Kadangi partijos nariai paprastai yra aktyvūs politikai, atsiranda pagrindinės konflikto prielaidos – nesuderinamumas (požiūrių, interesų ir pan.) ir bent vienos galimo konflikto pusės aktyvumas. Nors konfliktus įprasta vertinti neigiamai, tačiau, anot D. Račelytės, jie turi ir teigiamų aspektų. Aptariant vidinius politinių grupių ir partijų konfliktus galima paminėti šiuos teigiamus aspektus: politinės grupės jėgų išbandymą, oponentų galimybių išsiaiškinimą, konfliktuojančių šalių galių palyginimą, grupių ribų ir tapatumo išlaikymą, grupės stabilizavimą ir vienijimąsi, grupės susitelkimą išoriniams sunkumams įveikti, pokyčių skatinimą, normų ir naujų taisyklių kūrimą, koalicijų sudarymą, problemų atskleidimą. Kita vertus, nedera pamiršti ir neigiamų konflikto aspektų: emocinių ir materialinių sąnaudų, veiklos efektyvumo mažėjimo, susilpnėjusių arba nutrūkusių konflikto šalių ryšių, psichologinio klimato pablogėjimo ir kurios nors konflikto šalies tapimo politiniu priešu (Račelytė, 2009).

Politinės partijos mažuma, siūlydama naują esamos politinės bei socialinės padėties interpretavimą, kitokias veikimo alternatyvas, konfliktuodama su dauguma ar ieškodama sutarimo, suteikia visai partijai daugiau galimybių siekti bendrų tikslų. Daugumos, t. y. valdančiosios grupės, ir mažumos, norinčios įgyti didesnę įtaką, santykiai – tai nuolatinis balansavimas tarp kompromisų ir nevaldomų konfliktų. Atsisakiusi diskusijų ir nuomonių įvairovės partija trumpą laiką gali veikti itin efektyviai, tačiau sparčiai praranda gebėjimą prisitaikyti prie kintančių aplinkybių. Nesuderinusi savo narių veiklos, kurios prielaida yra politinių nuostatų artumas, neradusi daugumai ir mažumai priimtinių vadovavimo partijai kompromisų, nesuvaldžiusi diskusijų ji arba praras dalį narių, arba suskils. Šie politinių partijų praktikos uždaviniai yra ir socialinės bei politinės psichologijos tiriama mažumos poveikio grupei tema, kuri apima ne tik vidinius politinės partijos procesus, bet ir koalicinių vyriausybių ar valstybinių susivienijimų veikimą. J. Kaarbo, apžvelgusi Japonijos, Olandijos, Turkijos koalicinių vyriausybių priimtus užsienio politikos sprendimus, pabrėžia, kad mažuma, deklaruodama besąlygišką principų laikymąsi, dažnai tarsi primesdavo daugumai agresyvesnius sprendimus (Kaarbo, 2013). Į pastarąjį politinės mažumos veiklos aspektą atkreipia dėmesį ir J. N. Bassilis bei A. Provencal, kurie nurodo, kad mažumai labiau seksis, jei jos

atstovai bus suvokiami kaip nuosekliau nei daugumos atstovai giną bendrą poziciją ir interesus. Todėl mažumai svarbu argumentuoti savo siūlymus taip, kad jie būtų atpažįstami visų politinės grupės ar politinės partijos narių, ir juos pagrįsti geriau negu dauguma (*Bassili, Provencal, 1988*).

Mažumos galimybės pastebimai išauga, jei sprendimus teikia nedidelės komandos ar pavieniai politikai. Tokiu atveju energingai ir kryptingai veikiančios mažumos įtaka gali persverti daugumą ir lemti politinę kryptį.

Pavyzdys. *1968 m. tuometinėje Čekoslovakijoje prasidėjo politinės permainos, pavadintos Prahos pavasariu. Dauguma čekų ir slovakų palaikė „demokratinio komunizmo“ siekį ir norėjo permainų. Sovietų Sąjungos vadovybė priėmė sprendimą panaudoti karinę jėgą ir užgniaužti šiuos ketinimus. Priimdama tokį sprendimą ji rėmėsi ir negausios stalinistinės pakraipos Čekoslovakijos komunistų grupės teikiama informacija bei šios grupės atstovų požiūriu į politinę situaciją (Kaarbo, Gruenfeld, 1998).*

Demokratinėse valstybėse politinės mažumos veikimas reglamentuotas įstatymais ir remiasi tradicijomis. Jos teisė skleisti savo pažiūras, dalyvauti valdyme yra svarbi politinio stabilumo prielaida, įgalinanti įgyvendinti labiau subalansuotą politiką, tenkinti visų socialinių grupių interesus. Siekdama tokio tikslo pozicija (valdančioji dauguma) ir opozicija, anot P. Ricœur'o, turi sutarti tarpusavyje. Tai nėra lengva, nes šių politinės sistemos dalyvių ideologija, praeities vertinimai ir politinis elgesys yra vienas kitam svetimi (*Ricœur, 1992*). Prasmių ir idėjų derinimas – tiek daugumos, tiek mažumos uždavinys, o nuo jo sprendimo priklauso, ar politinė kova vyks kaip konstruktyvi prieštara, ar taps nevaldoma. Šiame procese svarbus vaidmuo tenka politinei retorikai, oponuojančių jėgų vertinimui. „Maištai ir revoliucijos, – rašo M. Edelmanas, – nebūdingos šalims, turinčioms senas ritualizuoto keitimosi nuomonėmis tradicijas; būtent ten, kur tokio susitarimo nėra, nesunkiai gali atsirasti bendras sutarimas nuversti esamą režimą“ (*Edelman, 2002, p. 28*).

Politinės mažumos grupės yra būtina dialogu grindžiamo valdymo dalis. Politiniai režimai, besivadovaujantys monologo principu, atmeta ir kitą požiūrį ar diskusiją su kitos nuomonės atstovais. Jei politinė sistema remiasi jėgų balansu ir nepripažįsta valdžios monopolijos, tai politinė mažuma irgi įgyja galimybę dalyvauti valdyme.

Aptardamas psichologinį mažumos dalyvavimo valdyme aspektą P. Blau nurodo, kad jam būdingas netolygus resursų skirstymas. Aprėpti visus politinės sistemos resursus beveik neįmanoma, todėl jų valdymas yra hierarchinis. Dominavimas valdant yra pozicijos požymis, o opozicija kovoja už savo galių išplėtimą (*Blau, 1977*). Kadangi valdymo resursų sąvoka apima itin plačią reiškinų grupę – vadovavimą politinei ar biurokratinei

institucijai, žiniasklaidos šaltinio valdymą, informacijos turėjimą, politinio lyderio charizmą ir t. t., tai perimti visus juos nėra galimybės, todėl politinės sistemos dalyviai būna priversti kurti bendravimo ir resursų dalijimosi taisykles.

Pavyzdys. *Lietuvos Respublikos Seimo statute rašoma: „40 straipsnis: Seimo dauguma ir mažuma. 1. Seimo dauguma yra laikomos tos Seimo frakcijos, kurių bendras narių skaičius yra daugiau kaip pusė Seimo narių ir kurios yra pasirašiusios bendros veiklos deklaraciją arba sutartį dėl koalicinės vyriausybės. 2. Seimo mažuma yra laikoma opozicinės bei kitos Seimo daugumai nepriklausančios frakcijos ir mišri Seimo narių grupė. <...> 41⁽⁵⁾ straipsnis: Jeigu opozicinė frakcija arba jų koalicija turi daugiau kaip 1/2 Seimo mažumai priklausančių Seimo narių, tokios frakcijos seniūnas arba koalicijos vadovas yra vadinamas Seimo opozicijos lyderiu. Opozicijos lyderis naudojasi šiame statute numatytais papildomomis opozicijos lyderio teisėmis. <...> 27⁽²⁾ straipsnis: Seimo valdyba sudaroma iš Seimo Pirmininko, jo pavaduotojų ir Seimo opozicijos lyderio. Seimo valdybos sudėtį nutarimu tvirtina Seimas. <...> 15⁽²⁾ straipsnis: Tarnybinių automobilių naudojimas. 1. Seimo Pirmininkui, jo pavaduotojams ir opozicijos lyderiui pagal pareigas priklauso tarnybinis automobilis su vairuotoju.“* (Lietuvos Respublikos Seimo statutas, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=482622>).

Panašiai valdžios resursus, kartu ir opozicijos galimybes jais pasinaudoti vertina A. Etzionis, kuris nurodo, kad šiuos resursus galima skirstyti į utilitarinius, besiremiančius valdomųjų paklusnumu tikintis naudos, prievartinius, įgyvendinamus grasinant bausmėmis, ir normatyvinius, paremtus valdančiųjų manipuliacijomis, turinčiomis paskatinti atitinkamą valdomųjų pasirinkimą (Etzioni, 2007).

Aptardamas opozicijos ir pozicijos grupių priešpriešą P. Bourdieu teigia, kad politinė kova ir konkurencija neatsiejama nuo socialinės hierarchijos atkūrimo, kai esminis vaidmuo tenka valdantiejiems, kurie primeta visuomenei savą kultūrą ir simbolius, be to, veikia simbolinės prievartos būdu, t. y. skatina pripažinti įvairias valdymo formas ir atriboja nuo jų pažinimo.

P. Bourdieu nuomone, svarbiausias žmogaus veiklos motyvas yra socialinis pripažinimas, o pasirinkdama jo siekimo būdus asmenybė vadovaujasi socializacijos procese įgytomis nuostatomis, įsisavintais mąstymo, jausmų ir elgesio metodais. Todėl socializuota asmenybė tampa socialinės hierarchijos dalimi, o jos vietą šioje hierarchijoje lemia ekonominis ir kultūrinis kapitalas. Vieni asmenys ar grupės gali turėti didelį ekonominį kapitalą ir menką kultūrinį (P. Bourdieu vadinami „verslininkais“), o kiti – menką ekonominį, bet didelį kultūrinį kapitalą (P. Bourdieu žodžiais, „intelektualai“). Šių kapitalų sandūra gali paskatinti kovą dėl

resursų, kurios viena iš išraiškų yra politinės pozicijos ir opozicijos konkurencija. Jei opozicija tokią kovą laimi, ji perima ekonomines valdžios galias, drauge prarasdama kultūrinį kritinio vertinimo pranašumą. Todėl visuomenės hierarchijos sistema mažai kinta, o pozicija ir opozicija gali nuolat keistis vietomis (*Bourdieu, 2010*).

Apibendrinant politinių mažumų veikimą reikia pastebėti, kad jų įtraukimas į politinę sistemą suteikia visuomenės konfliktams teisėtumo ir nustato jų sprendimo taisykles. Atitinkamai opozicinės grupės įgyja psichologinių savybių, kurios jiems leidžia veikti opozicijoje, – anot P. Bourdieu, būti intelektualiais valdžios kritikais, – tačiau neužtikrina galimybės perimti valdžią. Todėl ne vienos politinės partijos atstovai dešimtmečiais oponuoja valdantiesiems, bet negali įtaigiai paveikti rinkėjų ir perimti valdžios, o jei ją gauna, nesugeba panaudoti valdžios resursų ir įgyvendinti savo programų. Kita vertus, tokių opozicinių grupių veikimas stabilizuoja visuomenės hierarchiją. Mažumos grupių dažnai inicijuojamos diskusijos politinės moralės temomis nors ir neskatina konkrečių sprendimų, bet, anot J. Resto, E. Turiel'io ir L. Kohlbergo, padidina visuomenės politinį aktyvumą ir pagreitina perėjimą nuo egocentriško politinės situacijos vertinimo prie labiau visuomeniško (*Rest, Turiel, Kohlberg, 1994*). Tokiu atveju politinė sistema pasikeičia evoliuciniu, o ne revoliuciniu būdu, nes nustumta nuo hierarchijos laiptelio mažuma rinktūsi neteisinius veikimo būdus.

SANTRAUKA. Politikas visada veikia grupėje ir yra jos veikiamas, o grupė nėra paprasta asmenų suma, nes asmuo būdamas grupės nariu mąsto, jaučia ir elgiasi kitaip, nei būdamas nuo jos nepriklausomas.

Politinės grupės nėra lengva apibrėžti, nes apie jas galima kalbėti tiek kaip apie nedidelę politinę komandą (partijos vadovų grupę, vyriausybę), tiek kaip apie masinę politinę partiją. Vis dėlto politinių grupių įvairovėje tikslinga skirti dideles ir mažas grupes, iš kurių aptartas sąlygiškai nedidelių politinių grupių (politinių komandų, partijų ir opozicinių grupių) veikimas.

Šiuolaikinis politinis lyderis yra ir grupės vadovas. Jo politinė sėkmė vis dažniau priklauso nuo jo ir komandos veiksmų darnos. Bene svarbiausia politinių komandų paskirtis yra priimti politinius sprendimus, kuriuos vėliau vykdys didesnės politinės grupės – politinės partijos, masiniai politiniai sąjūdžiai ar visi piliečiai. Politinis sprendimas jungia politinį, administracinį ir organizacinį sprendimo aspektus. Politinis aspektas labiau siejamas su sprendimus priimančių asmenų psichologinėmis savybėmis. Tyrinėjant pastarąsias pasiūlyta keliolika politinio sprendimo priėmimo psichologinių aiškinimų.

Pirmiesiems bandymams psichologiškai analizuoti politinius sprendimus aiškia įtaką darė psichoanalizės idėjos. Jie buvo suprantami kaip vertybių ir resursų skirstymas, kuris vyksta tiek racionaliai, tiek emocionaliai. Tolesnis tokių sprendimų tyrinėjimas labiau sietinas su kognityvine psichologija, kurios atstovai pabrėžė, kad politinį sprendimą visų pirma subrandina informacijos rinkimas, pertvarkymas ir analizė. Šių teorijų nepaaiškintus klausimus bandoma tirti taikant inkrementalistinę sprendimų priėmimo teoriją, daugiausia dėmesio skiriančią derybiniam politinių sprendimų priėmimo aspektui.

Politinių sprendimų šališkumas ir neracionalumas aiškinamas grupinio mąstymo ypatumais: konformizmu, perdėtu optimizmu ir besąlyginiu tikėjimu politinės partijos, kuriai atstovauja komanda, bei pačios komandos moralumu.

Reikšminga politinė grupė – politinės partijos, kurios vienija aktyvesnius panašių pažiūrų asmenis. Jos dažnai skirstomos į kadrines ir masines. Išskirtiniai politinės partijos kaip grupės požymiai yra partinių sprendimų priėmimo taisyklės, partijos narių įpareigojimai, narystės savanoriškumas, formali partijos programa. Dalyvavimas politinės partijos veikloje yra tarsi aukštesnis politinės socializacijos laiptelis, leidžiantis įgyti tiesioginio dalyvavimo politiniuose procesuose patirties, sustiprinti politinį tapatumą.

Politinė partija pradeda formuotis jungdama tuos, kurie naujai vertina visuomenės padėtį. Iš pradžių jos nariai sudaro politinę mažumą. Partija ir atskiri jos nariai nuolat patiria priešpriešą su kitomis politinėmis jėgomis arba tarpusavio konfliktus. Valdančiosios grupės ir mažumos, norinčios įgyti didesnę įtaką, santykiai – tai nuolatinis balansavimas tarp kompromisų ir nevaldomų konfliktų. Atsisakiusi diskusijų ir nuomonių įvairovės tiek atskira partija, tiek visa politinė sistema trumpą laiką gali veikti itin veiksmingai, tačiau sparčiai praranda gebėjimą prisitaikyti prie kintančių aplinkybių. Tačiau nesuderinusi daugumos ir mažumos veiklos partija arba praras dalį narių, arba suskils. Demokratinėse valstybėse politinės mažumos veikimas reglamentuotas įstatymais ir remiasi tradicijomis. Jos teisė skleisti savo pažiūras, dalyvauti valdyme – svarbi politinio stabilumo prielaida, leidžianti vykdyti labiau subalansuotą politiką ir atsižvelgti į visų socialinių grupių interesus, sudaranti prielaidas politinei sistemai keistis evoliuciniu, o ne revoliuciniu būdu.

Masiniai politiniai procesai

- Politinis (socialinis) judėjimas
- Tautos psichologija • Elektorato elgesys: racionalus ir emocinis balsavimas, nebalsuojantis rinkėjas
- Politikų (politinių partijų) reitingai

Ivairios mokslo šakos gana dažnai vartoja „minios“, „masės“ ir panašias sąvokas (pavyzdžiui, masinės komunikacijos priemonės), tačiau tikslaus apibrėžimo, kokį reiškinį derėtų įvardyti kaip masinį, stokojama. Kita vertus, per ilgą masių psichologijos tyrimų istoriją buvo pasiūlyta ne viena masinių reiškinų samprata. Antai G. Le Bonas analizuodamas minios psichologinius ypatumus pabrėžė, kad jie nepriklauso nuo dalyvių psichologinių ir socialinių charakteristikų, bet yra nulemti tiesioginės jų sąveikos, sukuriančios minios „dvasią“ (*Le Bon*, 2011). Tikslindamas, kas yra „masės“, G. Tarde'as siūlė skirti minios ir publikos sąvokas, nes šias grupes sudarantys asmenys gali būti fiziškai susitelkę arba pasklidę (*Tarde*, 2010). Šios dar XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje išsakytos mintys plėtotos ir sietos su empiriniais tyrimais, todėl šiandieną rastume bent kelis požiūrius į „mases“ ir į masinius psichologinius fenomenus. H. G. Blumeris teigė, kad esminė masės charakteristika yra jos narių anonimiškumas, vidinių ryšių silpnumas ir heterogeniškumas, kuris ją skiria nuo labiau homogeniškų grupių (*Blumer*, 1957). J. Ortega y Gasseto nuomone, išaugusi masių politinė ir kultūrinė įtaka liudija menką dabartinės civilizacijos kokybę, nekompetencijos įsigalėjimą ir išsilavinusiųjų elito vaidmens visuomenėje nykimą. Jis teigia, kad masės neturi savo nuomonės, nesugeba teoriškai apibendrinti, todėl sunkiai priima racionalius sprendimus (*Ortega y Gasset*, 1993).

S. Moscovici, apžvelgęs masių elgesį aiškinančias psichologines teorijas, daro išvadą, kad masės – tai visuomenės fenomenas, kuris remiasi įtaiga, konstruojama pagal lyderio modelį. Jis taip pat teigia, kad minia nėra paprastas žmonių susitelkimas, – juos susieja tam tikras psichologinis ryšys, lemiantis, kad sąmoninga ir savarankiška asmenybė minioje veikia mažiau sąmoningai. S. Moscovici nuomone, nepaisant minios išorinio judrumo ir revoliucingumo ji iš esmės yra konservatyvi, paklūstanti lyderiui, linkusi sekti tiesioginėmis (supaprastintomis) jo idėjomis ir autoritetu. Todėl iracionali, bet paveikios formos propaganda gali paskatinti žmonių masę įveikti bet kokias kliūtis. Atitinkamai įgyvendindami savo siekius politikai turi įdiegti ir nuolat palaikyti masių sąmonėje patrauklias idėjas, formuoti grupinius vaizdinius, kurie sukurs grupinio veikimo stereotipus (*Moscovici*, 1985).

Minėti ir jiems artimos pozicijos autoriai žmonių mases vertino gana negatyviai, kartu pasisakydami ir prieš jų politinio vaidmens augimą. Pozityviau į masių vaidmenį politikoje žvelgę tyrinėtojai pabrėžė nedidelių grupių ir organizacijų raišką šiuolaikinėje visuomenėje, jų galimybes suburti asmenybes ginant masių ir valstybės interesus. „Liaudies kapitalizmo“, „gerovės valstybės“, „vidurinės klasės“ sąvokos atskleidžia priimtinius ir skatintinus masinio politinio veikimo aspektus, kurių pasireiškimas poindustrinėse visuomenėse stipresnis ir gali tapti jų raidos pagrindu (*Bell*, 2010).

Tiktų pastebėti, kad tiek negatyviai, tiek pozityviai masių vaidmenį politikoje vertinantys autoriai sutaria, kad masių svarba auga žlungant tradicinėms vertybėms, prastėjant bendruomeniniams ryšiams, seniesiems valdymo būdams prarandant veiksmingumą, – t. y. karų, socialinių revoliucijų, politinių perversmų metu. Šiems daugeliui asmenų reikšmingiems įvykiams sunku likti abejingam. Juos taip pat sunku teoriškai apibendrinti ir racionaliai analizuoti. Todėl jų vertinimas visų pirma yra emocinis, jungiantis asmenybes į mases, kuriantis masinę sąmonę ir lemiantis visuomenės nuomonę, kuri ir yra masinių politinių procesų psichologinis pagrindas.

Masės lemiamą vaidmenį įgyja besikeičiančioje visuomenėje, o stabilesnę visuomenę geriau apibūdina grupių, klasių, sluoksnių, stratų sąvokos. Pasikeitimų dydis ir reikšmingumas gali būti skirtingas. Sąlygiškai stabili visuomenė irgi išgyvena politinio aktyvumo pakilimo ir sumažėjimo ciklus, todėl nagrinėjant masių politinio veikimo psichologiją tiktų į juos atsižvelgti ir aptarti didelių politinių, socialinių, kultūrinių bendrijų, politinių judėjimų bei elektorato elgesio psichologinius savitumus

Politinis (socialinis) judėjimas

Specialiojoje literatūroje dažnai vartojamos politinio ir socialinio judėjimo sąvokos. Aptariant masių judėjimo psichologiją jų atskyrimas nebūtų tikslingas, nes socialiniai judėjimai įgyvendina savo siekius ir politinėmis priemonėmis. Dar svarbiau, kad psichologinės judėjimų savybės mažai skiriasi, nors, J. J. Wiatro nuomone, politiniai judėjimai visada išreiškia savitą ideologiją, pagal kurią juos tiktų skirstyti į konservatyvius, reformų, revoliucinius ir kontrrevoliucinius. Pirmųjų tikslas – išsaugoti esamą padėtį; reformų judėjimai nori to paties, bet vadovaujasi nuostata, kad stabilumą galima užtikrinti tik reformavus esamą sistemą; revoliuciniai judėjimai neigia sistemą, ją atmeta ir siekia sukurti naują; savo ruožtu kontrrevoliucinių judėjimų tikslas – pakeisti revoliucinių judėjimų laimėjimus ir grįžti į buvusią padėtį (*Wiatr*, 1977).

Postūmis politiniam judėjimui – emocinis reagavimas į kokią nors socialinę problemą, visuomenės ar didesnės jos dalies suvokiamą kaip išskirtinai reikšmingą. Toks reagavimas keičia visuomenėje įsitvirtinusias, politinės sistemos palaikomas normas, elgesio stereotipus ir skatina veikti. Judėjimo įkūrimas neretai susijęs su socialiniais (ekonominė krizė), politiniais (perversmai, suklastoti rinkimų rezultatai) ar gamtiniais (stichinės nelaimės) kataklizmais, kai socialinių grupių vertybės ir paplitęs pasaulėvaizdis nebeteikia pakankamo situacijos paaiškinimo ir įsivyrąja

masinės (tautinės, konfesinės, regioninės ir pan.) sąmonės fenomenai. Jų esminės savybės – bendras ar bent daugeliui asmenų artimas emocinis reagavimas, pasitenkinimo ar nepasitenkinimo esama socialine ir politine padėtimi išgyvenimas, permainų lūkestis ir siekis jas priartinti. Anot A. Touraine'o, politinis judėjimas – tai didelė grupė, suvienyta jos narių bendro, savarankiškai konstruojamo veikimo, kuris keičia istoriją. Šis pakeitimas tampa galimas, nes judėjimai yra konfliktinio pobūdžio, neigia susiklosčiusių socialinių ir kultūrinių santykių parametrus (Touraine, 2014). Kai kurie autoriai rašė, kad judėjimas gali siekti pokyčių ribojimo. Antai J. H. Turneris nurodo, kad socialinis ar politinis judėjimas yra grupiniai veiksmai, kuriais siekiama inicijuoti ir palaikyti arba slopinti atskiros socialinės grupės arba visos visuomenės permainas (Turner, 2011). Taigi judėjimo apibrėžimas tikrai platus, nes ir jų – religinių, imigrantų, jaunimo, seksualinių mažumų, tautinių ir t. t. – gausa kliūdo griežtai juos apriboti. Vis dėlto politinio judėjimo sąsajos su masine sąmone leidžia išvelgti bendriausias jo ypatybes, kurios bene aiškiausiai atsiskleidžia tiriant judėjimo raidos etapus.

Pradiniame politinio judėjimo radimosi etape gausėja asmenų, negalinčių patenkinti savo ekonominių, kultūrinių, politinių ar kitokių poreikių. O tai, kaip rašo J. Ščepanskis, kelia nepasitenkinimą, frustraciją, psichinę energiją skiriama kovai su realiomis ar įsivaizduotomis kliūtimis. Tokią masinės sąmonės būklę galima apibūdinti kaip emocinę įtampą, kuri sukelia socialinių, politinių permainų siekį. Judėjimo radimosi prielaida – ryški, emociškai įtraukianti problema, į kurią sutelkiamas prie judėjimo prisijungiančių asmenų ir grupių dėmesys. Dalies visuomenės nerimas paskatina emocingiau išgyvenančius problemą asmenis susiburti į nedideles neformalias grupes, kurios ieško galimų sprendimų ir prieina prie išvados, kad esama politinė sistema nepajėgi veikti. Diskusijos stiprina emocinę įtampą visuomenėje, nerimas apima didesnes bendrijas ir tampa judėjimo atsiradimo prielaida (Щепаньский, 1969).

Asmenybė, susiedama save su judėjimu ir tapdama jo nariu, įveikia susvetimėjimą, pajunta esanti vertinga kokios nors grupės dalis ir dar labiau įsitraukia į judėjimą bei masines akcijas. Tokį įsitraukimą, anot W. McNeillo, paskatina sinchroniškai minios dalyvių judesiai, šūkiei ir dainavimas, sukuriantys glaudų ryšį ir padedantys pasirengti kovai su kitomis grupėmis (McNeill, 2008). Taigi judėjimo ištakos labiau sietinos su visuomenės psichologija nei su ideologija. Atitinkamai judėjimo tikslai, nors ir konkretūs, dažnai būna formaliai neapibrėžti ir tuo skiriasi nuo politinių partijų programų.

Neformalios diskusijų grupės, artėdamos link judėjimo inicijavimo, neišvengiamai padaro išvadą, kad aktualios problemos sprendimas yra galimas (jei būtų prieinama kitokia išvada, grupės greitai iširtų). Viltis įveikti problemą, sukurti naują politinę

realybę paplinta visuomenėje, stiprina politinį optimizmą ir kuria psichologinį asmenų, tapsiančių būsimo judėjimo dalyviais bei rėmėjais, bendrumo jausmą. Manydami, kad žino sprendimo būdą, kartu jausdami įgyją pranašumą prieš jo „nesuprantančius“, šie asmenys gali sparčiai susivienyti bendrai veiklai.

Bendri judėjimo dalyvių veiksmai turi būti organizuoti, o organizacinė veikla leidžia iškilti judėjimo lyderiams ir organizatoriams, kurie dar sustiprina masių įsitikinimą, kad problema gali būti įveikta, o poreikiai, paskatinę judėjimo radimąsi, – greitai patenkinti. Potencialūs judėjimo dalyviai taip pat patiki, kad verta judėjimui skirti savo laiką ir energiją. Taip atsiskleidžia naujos judėjimo psichologinės savybės – jo patrauklumas ir tikėjimas, kad problemos bus išspręstos. Šis judėjimo raidos etapas lemia, ar jis bus masinis, „keičiantis istoriją“, ar taps uždara grupe, kuri gal tik po ilgesnio laikotarpio susiformuos kaip įtakinga politinė jėga.

Judėjimo tapsmas masine politine jėga priklauso nuo jo lyderių gebėjimo motyvuoti savo narius. Tai pavyksta, jei judėjimas siūlo naują visuomenės sampratą, paaiškina „blogio“ ir „gėrio“ priežastis bei pateikia naujos šią sampratą atitinkančios informacijos. Svarbu, kad judėjimas pasiūlytų ir naujų, esamos politinės sistemos dar netaikytų veikimo būdų.

Sėkmingai besiplečiantis judėjimas remiasi keliais narių motyvavimo aspektais: sukuria nuostatą, kad pagrindinė problema, kurią judėjimas siekia išspręsti, gali būti greitai įveikta, sustiprina savo narių ir judėjimo rėmėjų emocinį bendrumą. Ilgainiui judėjimas nebegali remtis vien emocine parama savo siekiams, todėl pradeda argumentuoti racionalų ir vertybinį jų pagrįstumą, kitaip tariant, sukuria judėjimo programą. Dažniausiai judėjimo nariai, kurių veiklos motyvai paremti racionalumu ir vertybėmis, sudaro mažumą. Tačiau ši mažuma lemia judėjimo veiklą, jam vadovauja ir galiausiai institucionalizuoja ir pakeičia judėjimo pobūdį – jis tampa politine partija.

Be minėtų dalyvavimo judėjime motyvų, į jį gali patraukti šeimos ar grupės tradicijos (pavyzdžiui, tėvų priklausymas kuriai nors politinei organizacijai) arba asmeninės naudos siekis.

Tiktų skirti įstojimo į judėjimą ir nuolatinio dalyvavimo jo veikloje motyvus. Didesnei daliai žmonių postūmį tapti judėjimo dalyviu suteikia pasipiktinimas dėl neteisybės, solidarumas su referentine grupe, susižavėjimas lyderiais ar panašūs jausmai. Dalyvavimą judėjime, tam tikrų užduočių atlikimą pagrindžia kiekvieno judėjimo siūlomos ideologinės nuostatos. Jų sklaida tarp judėjimo dalyvių bei visuomenėje lemia judėjimo sėkmę. Kita vertus, ideologinių nuostatų tikslinimas ir formalizavimas keičia judėjimo pobūdį, suteikia narystei apibrėžtumo, tad judėjimas tampa organizacija, turinčia politinės partijos bruožų. Judėjimo organizaciniai pokyčiai priklauso ir nuo siekiamų politinių bei socialinių permainų apimties.

Pavyzdys. Ilgalaikio politinio judėjimo pavyzdžiu galėtų būti sionizmas. Pirmasis planas kurti žydų valstybę pavišintas dar 1860 metais. Tuo metu atsirado ir grupių, organizuojančių žydų persikėlimą į Palestiną. 1890 m. N. Birnbaumas pirmą kartą pavartojo terminą „sionizmas“. 1896 m. T. Herzlis išleido knygą „Der Judenstaat“ („Žydų valstybė“), kurioje formuluojamas politinis sionizmo tikslas – įkurti žydų valstybę Palestinoje. Po metų įvyksta pirmasis pasaulio žydų kongresas ir įkuriamas Pasaulinė sionistų organizacija. Vis gausesnis persikėlių į Palestiną srautas, politiniai įvykiai (Pirmasis ir Antrasis pasauliniai karai, holokaustas) keičia sionistinį judėjimą – jis stiprėja ir tampa įvairiapusiškesnis, formuojasi kelios kryptys, iš kurių sionizmo tyrinėtojai skiria svarbiausias – socialistinę, revizionistinę ir religinę.

Socialistinis sionizmas rėmėsi socialistiniu požiūriu į ekonomiką ir nuostata, kad būsimosios žydų valstybės pagrindas turi būti socialinis solidarumas ir teisingumas bei ūkio planavimas. Įkūrus Izraelį, šios krypties šalininkai susivienijo į MAPAM (Jungtinę darbo partiją).

Revizionistinio sionizmo terminas kilo iš jo atstovų siekio peržiūrėti (revizuoti) Pasaulinės sionistų organizacijos tikslus, t. y. pirmuoju uždaviniu laikyti žydų valstybės sukūrimą, o jos ekonomiką tvarkyti pagal rinkos principus. Šios krypties šalininkai susivienijo į „Likud“ (liet. – Vienybės) partiją. Tuo tarpu religinio sionizmo atstovai siejo sionizmą su judaizmu. Jo šalininkai įkūrė religinę Nacionalinę Izraelio partiją.

Sionizmas paprastai suprantamas kaip siekis sukurti žydų valstybę Palestinoje, bet tai nebuvo visų deklaravusių savo pritarimą sionistams tikslas. Vieta tokiai valstybei buvo siūloma ir Argentinoje, ir Madagaskare, ir JAV. Pabrėžtina, kad net buvusioje Sovietų Sąjungoje neigiant sionizmą bandyta įgyvendinti žydų valstybės idėją – įkurta žydų autonominė sritis Rusijos Tolimuosiuose Rytuose (Pappe, 2014).

Pateiktas sionistinio judėjimo pavyzdys iliustruoja ne vienam politiniam judėjimui būdingus psichologinius ir politinius raidos etapus. Judėjimo užuomazgoje pastebimas nepasitenkinimas, nerimas ir vis aiškiau įvardijama problema. Tada atsiranda nekoordinuotos pavienių asmenų ar nedidelių grupių pastangos ieškoti sprendimo. Šios grupės pasiūlo naujų idėjų, iš kurių išplaukia bendresnė esamos padėties ir permainų krypties samprata. Vėliau prieinama prie išvados apie platesnio judėjimo būtinumą ir drauge su jo steigimu formuluojami tikslai, o atskiros nuomonės ir poreikiai įgyja bendrumo. Judėjimas propaguojamas, įtraukiama naujų dalyvių. Didėjant narių skaičiui, politiniai įvykiai ir socialinės permainos neišvengiamai susiejami su judėjimu, sulaukia teigiamo ar neigiamo jo narių vertinimo. Judėjimas pradeda dalyvauti ir tuose politiniuose veiksmuose,

kurie jo kūrimosi laikotarpiu nebuvo svarbūs, o kitos politinės jėgos palaiko judėjimą arba bando nuslopinti. Politinės sistemos taikomos represijos retai kada nuslopina masinį judėjimą, atvirkščiai, – dažnai dar labiau sutelkia aktyviausius jo narius, tampa griežtesnio, formalaus organizavimo postūmiu. Galiausiai judėjimas, įgyvendindamas savo programą, pradeda kovą už politinę valdžią, kurią įgijęs nebegali veikti kaip masinė, visiems visuomenės sluoksniams bei grupėms atstovaujanti laisvai tikslus ir narystės būdus pasirenkančių grupių sąjunga. Šiame savo raidos etape politinis judėjimas neišvengiamai transformuojasi – išsiskaido į politines partijas arba baigia savo egzistavimą.

Politinių judėjimų skirstymas į revoliucinius, kontrrevoliucinius ir reformuojančiuosius leidžia pastebėti ir jų veikimo būdų bei tikslų skirtumus. Vienu atveju tikslas yra iš esmės keisti politinę sistemą, o jo siekti galima ir radikaliais būdais. Kitu atveju ketinama pakeisti kurį nors sistemos segmentą. Paprastai tokie judėjimai nepatiria didesnių valdžios represijų ir patys renkasi bent iš dalies politinės sistemos toleruojamus veikimo būdus. Reformų judėjimai, jeigu nepasikeičia jų pobūdis ir jie netampa revoliuciniais (kontrrevoliuciniais), dažniausiai neišauga iki masinių, lengvai tampa savanoriškais organizacijomis ir įgyja visuomeninių institucijų statusą. Šių judėjimų pavyzdžiu galėtų būti moterų teisių ar gamtos saugos judėjimai. Dėl tokių judėjimų specifikos tarp jų narių būna mažiau radikalių, emociškai nestabilių asmenybių, nes jos ten neranda sau patrauklios veiklos ir bendravimo.

Revoliucinių, kontrrevoliucinių ir reformų judėjimų atskyrimas leidžia tiksliau apibūdinti politinių judėjimų ir politinių partijų santykius. Partijos, siekiančios tapti masinėmis, neretai prisistato kaip judėjimai, tačiau šiuo atveju jų organizacinė struktūra ir funkcijos visuomenėje svarbesnės nei pavadinimas. Galima pastebėti kelias judėjimo virsmo kryptis: vyraujant emociniam pakilimui jis arba pasiekia savo tikslus, arba judėjimo dalyvių entuziazmas ir visuomenės palaikymas sumenksta. Abiem atvejais judėjimas keičia savo organizacinę struktūrą ir veiklos būdus, tampa vis panašesnis į politinę partiją, kurioje išryškėja valdančioji grupė, techniniai darbuotojai ir mažesnę įtaką veiklai turintys eiliniai nariai. Drauge nustatomos elgesio normos, apibrėžiamos vertybės, kurios tampa psichologiniu partinės drausmės pagrindu, judėjimo (partijos) narių suvokiamu kaip savanoriškai prisiimti įsipareigojimai, nors iš esmės jas sugestyviai formuoja vadovybė.

Politinis (socialinis) judėjimas veikia sėkmingai, jei jo atstovai išreiškia didelių socialinių bendrijų – piliečių visumos (politinės tautos), etninės tautos ir pan. – interesus ir sugeba į judėjimą įtraukti mases.

Tautos psichologija

Piliečių visuma dažnai gretinama su tauta, o visi kurios nors šalies piliečiai įvardijami kaip vyraujančios tautos atstovai (pavyzdžiui, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės piliečiai dažnai vadinami anglais).

Etninės bendrijos, tautos psichologines savybes tiria etninė psichologija, kurios objektas yra etniniai (tautiniai, nacionaliniai) asmenybės ir grupių savitumai. R. Bliumas, apibendrinamas kitų tyrinėtojų požiūrius, šios psichologijos šakos objektą apibrėžia taip: „Etnopsichologija – tai socialinės psichologijos sritis, tirianti etninės priklausomybės determinuotus psichinius reiškinius ir jų ypatybes“ (Bliumas, 1998, p. 8). Akivaizdu, kad šie psichikos reiškiniai daro poveikį ir politiniam masių veikimui, todėl tokie masinės sąmonės fenomenai kaip tautinis charakteris, tautos savimonė, tautiniai jausmai, tautiniai stereotipai, tautų psichologiniai skirtumai tampa ir politinės psichologijos objektu.

Nors tautų įvairovė nekelia abejonių, tačiau mokslinis jų skirtumų pažinimas gana sudėtingas. H. C. J. Duijkeris ir N. H. Frijda rašo: „Neatsakytas lieka klausimas – ar tikrai šie skirtumai yra nacionaliniai, t. y. ar jie yra specifiniai nacionalinės populiacijos, kaip visumos, savitumai?“ (Duijker, Frijda, 1960, p. 9). Jų bei daugelio kitų autorių nuomone, tautinio savitumo psichologiniams tyrimams neretai pritrūksta mokslinio pagrįstumo, nes jie glaudžiai susiję su politiniais ir ideologiniais interesais. P. Žakaitis teigia: „Etninio tapatumo, tautinės savimonės išlaikymo problemos bei iš jų išplaukiančios atitinkamos tautų santykių interpretacijos buvo ir tebėra vienas iš pagrindinių politikos kūrimo dėmenų. Todėl psichologiniai etninių skirtumų vertinimai visada buvo ir tebėra paranki medžiaga ideologinėms manipuliacijoms“ (Žakaitis, 2011, p. 27).

Paprastiausias tokios manipuliacijos būdas yra tautų hierarchizavimas pagal jų savitumą, psichologines savybes. Galimybė etninės psichologijos tyrinėjimus pajungti politiniams interesams, panaudoti politinėms manipuliacijoms paskatino kai kuriuos politikos psichologus konstatuoti, kad gana sunku nustatyti, kada psichologiniai etninių savitumų vertinimai padeda formuoti tautinę savimonę, o kada paremia agresyvius šovinistinius siekius (Herrmann, Isernia, Segatti, 2009). Ši galimybė taip pat leido kai kuriems tyrinėtojams teigti, kad tautinės psichologijos apraiškos yra savita iliuzija, konstruojama iš kasdienybėje paplitusių stereotipinių požiūrių į tam tikrą tautą. Antai B. Andersonas teigia, kad tautiškumo ir tautybės fenomenai yra „iliuzinės“ kategorijos, nes tauta tėra įsivaizduojama bendruomenė, su kuria identifikuodamasis asmuo gali pasijusti priklausęs kam nors didesniai už tiesiogiai jį supančią bendruomenę. Priklausymo tautai iliuziją kuria ir komunikacinės technologijos bei naudojimas taisytaisiais informacijos šaltiniais. Taigi nuolat

kartojama informacija apie tautą formuoja jos psichologinį savitumą (Anderson, 1999).

Analogiškų pažiūrų tyrinėtojai ypač pabrėžia tautinio (nacionalinio) tęstinumo nebuvimą. Jų nuomone, ikiindustrinės epochos etnis identitetas turėjo menkesnę įtaką visuomenei ir politikai, nei kitos identiteto formos (religija, luomas ir pan.). Todėl ikiindustrinės epochos etosas mažai susijęs su dabartinėmis nacijomis, kurios yra industrializacijos, visuotinio standartizuoto mokymo ir spaudos bei masinių komunikacijos priemonių plitimo rezultatas (Gellner, 1997).

Pavyzdys: *Analizuojant lietuvių autorių 1919–1947 m. laikotarpio darbuose pateiktus lietuvių charakterio vertinimus apžvelgta 517 tautinio charakterio apibūdinimų. Jie suskirstyti į teigiamas ir neigiamas psichines savybes. Taip sudaryti 122 teigiamų ir 108 neigiamų savybių rinkiniai. Rezultatai parodė, kad minėto laikotarpio darbuose dažniausiai kartojosi tokie teigiami apibūdinimai: gabūs, nuoširdūs, vaišingi, išsvermingi, mylintys savo kraštą, atkaklūs, idealistai. Atitinkamai dažniausi buvo tokie neigiami vertinimai: pavydūs, užsispyrę, konservatyvūs, individualistai, nepasitikintys, pasyvūs, materialistai (Bliumas, 1998, p. 81–86).*

Požiūris, kad tautinė psichologija neturi empiriškai patvirtinamo pagrindo ir tėra stereotipų rinkinys, veikiau atskleidžia ne realybę, bet šios srities tyrinėjimo sunkumus, susijusius ir su politine problema: etninės grupės (nacijos, tautos, etnos) apibrėžimu. Paprastai šie apibrėžimai ganėtinai platus ir nusako istoriškai susiklosčiusią socialinę, ekonominę, kultūrinę, politinę ir dvasinę bendruomenę, kuri pagal gausumą ir politinę organizaciją skirstoma į minėtas etnines grupes. Tautinės bendruomenės formavimosi pagrindas suprantamas gana skirtingai. Juo gali būti laikomas socialinis, biologinis, dvasinis ir kitoks bendruomenės savitumas. Psichologinis jos savitumas irgi suprantamas nevienareikšmiškai – kaip jau minėtas iliuzinis bendrumas ar tyrimų patvirtintas vienokių ar kitokių psichologinių savybių vyravimas. Jis gali būti siejamas ir su tautos dvasia, kurios bene išsamiausią teoriją pateikė G. W. F. Hėgelis, teigęs, kad tautos dvasia yra absoliuto kultūrinė istorinė projekcija, o skirtingų tautų tarpusavio kova ir prieštaravimai kuria naują, aukštesnio lygio civilizaciją (Hėgelis, 2000).

Nacionalizmo politinis stiprėjimas, nacionalinių valstybių formavimasis lėmė ir psichologinius nacionalinio tapatumo tyrimus bei etnopsichologijos raidą. Ši psichologijos šaka pradėjo formuotis XIX a. Vokietijoje, kur atskiroms kunigaikštystėms jungiantis į bendrą valstybę stiprėjo ir tautinė vokiečių savimonė. Atliepdami politikos ir mokslo poreikiams M. Lazarusas ir H. Steinthalis 1859 m. įkūrė „Tautų psichologijos ir kalbotyros“ žurnalą, kurio įvade rašė, kad stiprėja poreikis tirti sudėtinę

psichologijos mokslo dalį – tautų psichologiją, apimančią ne tik atskirų individų, bet ir jų bendrijų dvasinį gyvenimą. Akivaizdu, kad „dvasinis gyvenimas“; t. y. masinės sąmonės fenomenai, kaip antai tautinis charakteris, tautinė savimonė, tautiniai jausmai, tautiniai stereotipai, tautų psichologiniai skirtumai, tampa ir politinės psichologijos objektu.

Etninių psichologinių fenomenų aprašas, o drauge ir nacijos bei nacionalizmo aiškinimas, buvo nuolat tobulinamas ir pildomas. Vieną iš išsamesnių nacionalizmo aiškinimų pasiūlė E. Gellneris, kuris bando jungti kultūrinės, ekonomines ir valstybinės nacionalizmo prielaidas. Pastarosios jo teorijoje pristatomos gana tradiciškai, o kultūra suprantama ir kaip tradicijų, stereotipų, gyvenimo būdo apraška, ir kaip bendravimo bei bendradarbiavimo būdas. E. Gellnerio nuomone, žmonija išgyveno tris raidos epochas: ikiagrarinę, agrarinę ir industrinę. Ikiagrarinei epochai nebūdinga valstybinė visuomenės organizacija, todėl ir nacionalizmas neturėjo pagrindo reikštis, o etnis identitetas darė menkesnę įtaką visuomenei ir politikai nei kitos identiteto formos (religija, luomas ir pan.). Agrarinė visuomenė sukuria sudėtingą valstybinę organizaciją, bet jos pamatas yra ne nacionalinis, o dinastinis ar konfesinis, todėl ikiindustrinės epochos etnosas mažai susijęs su dabartinėmis nacijomis. Industrinėje visuomenėje stiprėja ir plinta kultūros, kurioms būdingas intensyvesnis bendradarbiavimas. Atitinkamai auga ir galinčių vienas kitą suprasti ir sėkmingai sąveikauti žmonių poreikis, kitaip sakant, reikalingas visuomenės homogeniškumas, sudarantis nacionalizmo pagrindą (*Gellner, 2009*).

Požiūris, kad tautinė psichologija neturi empiriškai patvirtinamo pagrindo ir tėra stereotipų rinkinys, gali lemti ir nacionalizmui oponuojančių ideologijų (pavyzdžiui, komunizmo) bandymus ją nuvertinti. Antai komunistai ne kartą skelbė apie greitą nacijų išnykimą, susiliejimą ar kitokią jų baigtį, kartu esą išnyksiant ir politinį konkurentą – nacionalizmą. Dabartiniu metu nacionalizmą bandoma neigti remiantis globalizacijos procesais, kurie keitė ir keičia nacionalinės kultūros bei teritorijos sampratą ir reikšmę. Vis dėlto nacionalizmo politinė įtaka tebėra svari. Tai lemia priešinimasis pranašesnės ekonomikos ir technologijų tautų ekspansijai, materialiosios ir dvasinės kultūros unifikacijai, ryškesnė didelių grupių, visų pirma tautų, tapatybė ir socialinė konkurencija, kuri skatina jungtis bendrai veiklai, o tokios veiklos prielaida dažnai tampa tauta, suvokiama kaip materialinę gerovę ir politinį pranašumą galinti užtikrinti grupė.

Nacijos politinis apibūdinimas siejamas arba su valstybine organizacija, traktuojant naciją kaip politinę kurios nors valstybės piliečių bendruomenę, arba su bendrumu, kurio pagrindas – tautinė savimonė ir kalba. Kaip pastebi A. Gatas, toks apibūdinimas tinkamas tik konkrečiam istoriniam laikotarpiui, nes valstybės, atsiradusios kone prieš penkis tūkstančius metų, netu-

rėjo tautinio pagrindo, o tautinė savimonė irgi yra sąlygiškai naujas reiškinys. Dėl šių priežasčių, jo nuomone, tautinė psichologija yra ir politizuotas, ir savo ruožtu politiką veikiantis dalykas (*Gat, 2013*).

Diskusijos dėl tautos sampratos nekliudo sutarti, kad tautinė raiška yra itin reikšmingas politikos veiksnys. Jis dažnai aiškintas remiantis teorijomis, kurios paprastai mokslškai argumentuodavo jau vykstančius politinius procesus.

Bandymu ne tik paaiškinti tautinį politinį veikimą, bet nors iš dalies jį prognozuoti, pasižymi L. Gumilevo pasiūlyta pasionariškumo (pranc. *passioner* – aistringas) ir etnoso samprata. Šio autoriaus teorinėje koncepcijoje pirmoji sąvoka žymi norą siekti idealių tikslų ir aktyvumą, gebėjimą dėl jų (pavyzdžiui, laisvės, teisingumo, demokratijos) aukotis. L. Gumilevo nuomone, daugelio žymiausių politikų ir jų sekėjų veiksmų neįmanoma paaiškinti racionaliais, savanaudiškais motyvais.

Pasionariškumą jis sieja ir su etnoso tapsmu bei raida. Pasionariškas postūmis kuria etninę bendriją – didelę toje pačioje geografinėje erdvėje gyvenančių žmonių, kuriuos sieja elgesio bei vertybių tapatumas ir savita struktūra, grupė. Aprašyti etninės bendrijos struktūrą – sudėtingas uždavinys. Nagrinėjant šią temą čia pakaks pažymėti, kad gyvybingas etnosas susideda iš darniai veikiančių grupių: dirbančiųjų (valstiečių, darbininkų), prekybininkų, karių bei vadų ir tų, kurie puoselėja dvasines vertybes, tradicijas, dorovę (žynių, dvasininkų, intelektualų). Pradiniuose etnoso raidos etapuose didesnis pasionariškų asmenybių skaičius leidžia etninei bendrijai kurti valstybę, ją plėsti, plėtoti savą kultūrą. Suvienyti šios veiklos etnoso nariai randa savo vietą jos struktūroje, o visos struktūros dalys darniai bendradarbiauja siekdamos idealių tikslų. Vėlesniuose raidos etapuose mažėjant pasionariškų asmenybių etnosas kinta, o paskutiniu etninės bendrijos egzistavimo etapu, L. Gumilevo žodžiais – „obskuracijos fazėje“, visuomenėje vadovaujantį vaidmenį įgyja subpasionariškos asmenybės, kurios siekia pašalinti pasionariškąsias, o drauge suvaržo darbščius ir harmoningus žmones, sudarančius kurią nors etnoso struktūrinę dalį. Po to etnosas neišvengiamai silpsta, nors dar prisimenamos istorinės tradicijos, kurios galutiniu jo gyvavimo etapu irgi sunyksta (*Гумилев, 2008*).

Šią etnoso raidos schemą L. Gumilevas pagrindžia keliasdešimčia pavyzdžių. Jo koncepcijai pritariančios masių psichologijos tyrinėtojai konstatuoja panašius etnoso veikimo reiškinius: politiškai įtakinga tampa etninė, konfesinė grupė, valstybė, kurioje aktyvios asmenybės sugeba primesti visuomenei idealų tikslą, o visuomenės grupių konkuravimą pakeičia bendradarbiavimas jo siekiant. Tačiau toks darnaus, kryptingo veikimo laikotarpis baigiasi, idealius tikslus keičia pragmatiški, o atskiros visuomenės (etnoso) dalys praranda savo statusą, būna nuver-

tinamos. Šis pokytis visų pirma sumenkina tradicijų ir dorovės saugotojų vaidmenį, nes atmetant idealius tikslus neišvengiamai tenka diskredituoti tiek juos, tiek jiems atstovaujančius asmenis.

Pavyzdys. *Dvasinio autoriteto išstūmimą iš visuomeninio, kartu ir politinio, veikimo lauko konstatuoja P. Gylis, kuris aptardamas valstybės griovimo galimybes rašo: „Jei kas nors iš inteligentų vis tiek kelia galvą, jų atžvilgiu naudok informacinės blokados, nutylėjimų taktiką. Elkis taip, lyg jų nebūtų. Prieš ypatingą drąsą demonstruojančius patartina naudoti jų marginalizavimo ir sukvailinimo – paskelbimo nevispročiais, keistuoliais, ne visai normaliais, retrogradais – metodus. Tai efektyvus ginklas, nes daugelis inteligentų sunkiai pakelia viešą pažeminimą ir po viešo pažeminimo procedūros užsisiklėndžia savyje“ (Gylis, 2010).*

Tiek etninė, tiek politinė tauta visais raidos etapais atlieka vienijančius, jos apsisprendimus išreiškiančius politinius veiksmus. Šiuolaikinėse valstybėse ryškus tokio veiksmo pavyzdys yra balsavimas renkant tautos atstovus.

Elektorato elgesys

Rinkėjų elgesio prognozavimas ir poveikis jam moderniose valstybėse yra bene svarbiausia politinės psichologijos praktinio taikymo sritis. Šio pobūdžio tyrimai dar labiau išsiplėtė Rytų Europos šalyse įvykus demokratinėms revoliucijoms, stiprėjant jose naujoms demokratinio veikimo galimybėms.

Elektorato elgesio tyrimai atliekami ieškant atsakymo bent į keletą klausimų, iš kurių svarbiausi: „Kodėl rinkėjas balsuoja? Už ką jis balsuos?“ Prognozuoti žmogaus elgesį nėra paprasta ir lengva, todėl numatyti jo pasirinkimą rinkimuose irgi sudėtinga. E. G. Carminesas ir J. A. Stimsonas apibendrinami tokio pasirinkimo galimybes nurodo, kad balsavimas gali vykti dėl sudėtingų ir dėl paprastų klausimų, o balsuojančiajam pasirinkti už ką balsuoti gali būti problemiška arba nekelti jam jokių apsisprendimo problemų. Spręsdamas balsavimo pasirinkimo klausimą balsuojantysis ieško ekonominės ir politinės naudos, o suvokęs balsavimą kaip nekeltantį problemų, nereikalaujantį žinių ar racionalaus vertinimo, į situaciją reaguoja emociškai (*Carmines, Stimson, 1980*). Šis gana paprastas rinkėjų pasirinkimo galimybių skirstymas rodo, kad balsavimas yra ganėtinai psichologiškai sudėtingas reiškinys, sujungiantis mąstymą, žinias, jausmus ir veiksmus. Dėl to buvo sukurtos kelios konkuruojančios pasirinkimo teorijos, besiskiriančios balsavimo motyvų – racionalių ekonominių, emocinių, identifikavimosi su politine kryptimi, siekimo priklausyti daugumai – akcentavimu.

Racionalusis balsavimas. Racionalus, visiškai ar iš dalies suvoktais interesais besiremiantis balsavimas dar vadinamas ekonominiu balsavimu.

Ekonominio balsavimo teorijos šalininkai teigia, kad rinkėjų pasirinkimą lemia tiesioginė nauda, kurios tikimasi pasirinkus tam tikrą rinkimų sprendimą, ir materialinio gyvenimo lygio permainos. Be to, jų nuomone, rinkėjas turi pakankamai informacijos, kad priimtų sprendimą. „Kiekvienas protingas žmogus, – rašo A. Downsas, – priima sprendimą, kaip jam balsuoti, tokiu pat būdu, kaip ir kitus sprendimus: jei pelnas viršija išlaidas – balsuoja, jei ne – susilaiko“ (*Downs, 1957, p. 57*).

Balsavimo „pelnas“ gali būti ir tiesioginis rinkėjo papirkimas, ir simbolinės dovanos (partijos atributika, politiko nuotrauka) rinkėjui, ir moralinis balsavusiojo pasitenkinimas. Jeigu nauda mažesnė nei išlaidos (transporto išlaidos nuvykti į balsavimo vietą, tam sugaištas laikas, blogų oro sąlygų sukelti nepatogumai ir pan.), nėra paskatos dalyvauti rinkimuose.

Pagrindinė ekonominio balsavimo idėja yra susijusi su atlygio ar baudmės valdžiai hipoteze. Manoma, kad kai ekonominė padėtis gera, rinkėjai savo balsais tarsi apdovanoja esamą valdžią (politiką, partiją). Priešingu atveju, – kai ekonominė padėtis bloga ar prastėja, rinkėjai baudžia esamą valdžią (valstybinį postą užimančią asmenį, valdančiąją partiją) atiduodami savo balsą kitam pretendentui.

Ekonominio balsavimo teorija bando paaiškinti ir grupinius pasirinkimus. Iki jos sukūrimo vyravo nuostata, kad politikų nuomonės apie visuomenės poreikius yra patikimos ir kad jie sąžiningai veikia siekdami kuo geriau šiuos poreikius patenkinti. A. Downsas teigia, kad politikai nėra visuomenei ištikimi altruistai, o vadovaujasi racionalių egoizmu bei siekiu būti išrinkti dar kartą, todėl ir kovoja už rinkėjų balsus. Šią kovą galima sugretinti su rinkos ekonomikoje veikiančiais dėsniais, politinė pasiūla ir rinkėjo (tapatinamo su vartotoju – pirkėju) interesų patenkinimu. Toks modelis apėmė tris politinio veiksmo dalyvius: rinkėją, kuris savaip supranta politikos teikiamą naudą; besirūpinantį dėl savo perrinkimo ar išrinkimo politiką, kuris siekia gauti rinkėjų balsų, todėl siūlo jiems įvairių visuomenės problemų sprendimo receptų; bei savų interesų turintį valstybės tarnautoją (biurokratą), kuris įgyvendina politiko siūlymus.

Rinkėjai savo požiūrį į politiką ir ekonominę situaciją pareiškia bei prioritetus iškelia balsuodami. Už jų balsus kovojantys politikai atsižvelgia į šiuos prioritetus ir derina savo veiksmus su rinkėjų lūkesčiais. Politiko požiūris į rinkėjų balsus yra panašus kaip verslininko požiūris į pinigus – abu nori jų gauti kuo daugiau. Skiriasi tik tai, kad politikas turi remtis valstybės tarnautojais, todėl tikslai, dėl kurių tarsi „sutarė“ politikas ir rinkėjai, gali būti iškraipomi.

A. Downso pasiūlyta rinkėjų apsisprendimo teorija paskatino kitus politikos tyrinėtojus formuluoti ją išplečiančius ir tikslinančius klausimus. Vienas iš šių klausimų yra susijęs su rinkėjų dėmesio kryptimi, t. y. bandoma nustatyti, ar rinkėjai visų pirma vertina buvusią valdžios ekonominę veiklą, ar juos labiau jaudina ateities perspektyvos? Požiūris, kad rinkėjai pirmenybę teikia einančiam pareigas politikui (valdžiai, kuri gali būti pakeista), įvardijamas kaip retrospektyviojo balsavimo pakraipa. Vienas iš retrospektyviojo ekonominio balsavimo teorijos pradininkų V. O. Key'us teigė, kad rinkimai – tai buvusių įvykių, buvusios veiklos vertinimas (*Key*, 1966). Jo mintis tęsdamas M. P. Fiorina rašė, kad rinkėjai laiko balsavimą „referendumu vertinant, ar tinkamai tvarkė ekonomiką einanti pareigas administracija“ (*Fiorina*, 1981, p. 26).

Tuo atveju, kai rinkimų balsavimo apsisprendimą lemia lūkesčiai (ekonominiai, socialiniai, psichologiniai), orientacija į palankesnę ateitį pagrįstas balsavimas apibūdinamas kaip perspektyvusis.

Teoriniai ir praktiniai klausimai, susiję su retrospektyviojo ir perspektyviojo balsavimo priešprieša, tapo daugelio tyrimų, kurie rėmėsi ekonominio balsavimo samprata, postūmiu. Apibendrinami tokiais skirtingose šalyse skirtingomis politinėmis ir socialinėmis sąlygomis atliktus tyrimus M. Brattonas, R. Mattesas, E. Gyimah-Boadi pastebi, kad ekonomika politinę valdžią, nori ji to ar nenori, įpareigoja būti atskaitingą savo rinkėjams. Matydami ekonomikos kilimą jie valdžią paremia, o pajutę nuosmukį – atšaukia savo paramą. Šis apdovanojimo ir bausmės principas, minėtų autorių nuomone, pasikartojo daugelio rinkimų atvejais (*Bratton, Mattes, Gyimah-Boadi*, 2005).

Vis dėlto rinkėjo elgesys nėra taip paprastai numanomas žinant ekonominius valstybės ir individualius asmens materialinio gyvenimo lygio rodiklius. Ekonominiam balsavimui skirtoje literatūroje pastebima, kad rinkėjas vertina daugelį materialinių parametrų. Jis gali atsižvelgti į asmeninio gyvenimo permainas, jam artimų žmonių gerovės lygį, esamą valstybės ekonominę būklę ir tikėtinas visų šių reiškinių perspektyvas. Todėl jau tapo įprasta skirti egotropinį (vadinamąjį „piniginės“) balsavimą, kai rinkėjo apsisprendimą lemia jo asmeninio gyvenimo permainos ar perspektyvos, ir sociotropinį balsavimą, kai užuot orientavęsi į asmeninių finansų pokyčius rinkėjai prieš balsuodami svarsto visos valstybės ekonominę padėtį.

Atliekant praktinės politinės psichologijos tyrimus šie balsavimo apsisprendimai atskleidžiami užduodant gana paprastus klausimus – retrospektyvųjį: „Ar vertindami praėjusius metus manote, kad šalies ekonominė padėtis pablogėjo, pagerėjo ar liko ta pati?“, ir perspektyvųjį: „Ar žvelgdami į ateinančius metus manote, kad šalies ekonominė padėtis blogės, ar gerės, o gal kad liks tokia pati?“

Pakeitus žodžius „šalies ekonominė padėtis“ į žodžius „asmeninė finansinė padėtis“, klausimai atskleidžia vadinamojo „piniginės“ balsavimo perspektyvą.

Pagal ekonominio balsavimo sampratą, gana nuoseklią jo veiksmų seką nulemia atitinkamos nuostatos. Pirma, rinkėjai atsakomybę už ekonominę padėtį priskiria valdžiai. Antra, jie vertina ekonomines sąlygas kaip gerėjančias arba kaip blogėjančias. Trečia, atsižvelgdami į ekonomikos pokyčius jie valdžią apdovanoja arba baudžia atitinkamai balsuodami. Nelabai reikšmingi nukrypimai nuo šios bendros tendencijos susieti balsavimą su ekonomine padėtimi galimi bet kuriame iš minėtų apsisprendimo etapų. Rinkėjai gali skirtingai apibrėžti politinius veikėjus (pavyzdžiui, nevienodais kriterijais vertinti prezidentą, premjerą ir parlamentą). Ekonominės padėties pokyčiai skirtingų socialinių grupių irgi gali būti vertinami skirtingai. Antai M. S. Weatherfordas nurodo, kad darbininkai stipriau reaguoja į ekonomikos nuosmukį nei kitos socialinės grupės (*Weatherford, 2012*).

Ekonominio balsavimo teorija atrodo ganėtinai nuosekli bei pagrįsta tyrimais, tačiau ir jai atstovaujantys autoriai pastebi, kad nėra paprasta nustatyti, kaip rinkėjai vertina ekonomiką, nes ją galima vertinti ir tiesiogiai, ir netiesiogiai, pagal apibendrintus ekonominius indeksus (pavyzdžiui, BVP) ar pagal ekonomikos augimo tempus, pagal bendresnes valstybės ar trumpalaikes asmeninio gyvenimo permainas. Galima manyti, kad daugeliu atveju rinkėjai renkasi tarsi suvestinį ekonominį vertinimą, kai valstybės ekonominė padėtis paprastai būna svarbesnis įvertinimo objektas nei mažesnių socialinių vienetų, pavyzdžiui, bendruomenės ar asmens, padėtis. Kai rinkėjai orientuojasi į visos valstybės gerovę, jų dėmesys gali būti retrospektyvus, perspektyvus ar apimti abu šiuos požiūrius, kas irgi pasunkina ekonominio balsavimo prognozavimą. Tokiam balsavimo pasirinkimui įtakos turi ir kandidato politinė patirtis. Jei jis buvo valdžioje vieną ar dvi kadencijas, vertinant jo veiklą nusveria retrospektyvusis požiūris. Priešingu atveju labiau tikėtina, kad nepatvirtintos politinės patirties kandidato, teikiančio rinkėjams permainų siūlymą, vertinimas bus perspektyvusis (*Carraro, Gawronski, Castelli, 2010*).

Apžvelgiant ekonominio balsavimo tyrinėjimus galima pastebėti, kad didesnio dėmesio sulaukia trys artimos temos: sociotropinio suvokimo ypatumai, valdžios veiksmų, turinčių poveikį ekonomikos būklei, suvokimas ir ekonominio balsavimo stabilumas. Visais šiais atvejais aiškėja, kad požiūris į ekonomines permainas nėra išskirtinai objektyvus. Bandydami išspręsti neretą balsavimo neatitikties objektyviam situacijos vertinimui problemą D. P. Greenas ir R. Shacharas teigė, kad ekonominio balsavimo modelis paaiškina rinkėjų elgesį ir tada, kai jie nevisiškai įsisažmonina savo elgesio priežastis (*Green, Shachar, 2000*).

Reikšmingas veiksnys, formuojantis rinkėjų požiūrį, yra žiniasklaida, kuri neretai supaprastintai interpretuoja darbo rinkos padėtį ar socialinę nelygybę. Poveikį daro ir rinkėjo patirtis. Ji taip pat veikia politinio kandidato asmeninis patrauklumas bei rinkimų kampanijos organizavimo pobūdis, todėl daugelis ekonominio balsavimo teorijos šalininkų sutaria, kad paminėtos aplinkybės, be ekonominių veiksnių, gali esmingai paveikti balsavimo rezultatus. Atitinkamai pagal šią teoriją tiksliau prognozuojamas didelio rinkėjų skaičiaus elgesys vienodomis aplinkybėmis, bet ji gali būti nepakankama, kai reikia įvertinti permainingus politinio vyksmo aspektus. Ekonominio balsavimo teorija paprastai leidžia gana tiksliai numatyti prezidento rinkimų rezultatus, bet mažiau tinka prognozuoti parlamentinius rinkimus (ypač jei valdžioje yra daugiapartinė koalicijai atstovaujanti vyriausybė).

Pavyzdys. „Nedarbo lygis turi tiesioginės įtakos centro partijų balsams: augantis nedarbas didina šių politinių jėgų populiarumą. Centro dešiniųjų partijų populiarumą nulėmė infliacija ir BVP augimas. Lietuvos politinių partijų ir institucijų reitingų analizė taip pat patvirtino ekonomikos vystymosi svarbą politinių institucijų populiarumui. Tyrimas atskleidė nedarbo lygio (1996–2000 m.) įtaką konservatorių partijos populiarumui <...> Realių pajamų indeksas turi teigiamos įtakos vyriausybės populiarumui“ (Sumskas, 2003, p. 52).

Paminėtos priežastys leidžia kitoms elektorato elgesį aiškinančioms teorijoms, kurios pabrėžia balsavimą pagal partinę ar socialinę priklausomybę ar pagal aktualijas, konkuruoti su ekonominio balsavimo teorija. Minėtų teorinių nuostatų šalininkai teigia, kad rinkėjo elgesį labiau lemia jo jausmai nei racionalumas, o rinkėjų apsisprendimas visų pirma priklauso nuo tapatinimosi su kuriuo nors politiku ar partija. Tokį rinkėjo elgesį galima pavadinti emociniu balsavimu.

Emocinis balsavimas. Racionalus ekonominis balsavimas gali remtis ne tik materialine nauda, bet ir moralinio pasitenkinimo siekimu. Jei pastarasis motyvas lemia rinkėjo apsisprendimą, galima kalbėti apie emocinį balsavimą. Tokio balsavimo sampratą pabrėžia bent keli labiau paplitę rinkėjų elgesio sąsajų su jų emocijomis aiškinimai.

Gana dažnai teigiama, kad rinkėjas nori priklausyti gausesnei, laiminčiajai ir, jo nuomone, dėl to prestižinei grupei. Rinkėjas, kurį pavyko įtikinti, kad konkretus politikas ar partija laimės rinkimus, atiduoda savo balsą būtent jiems manydamas nesant kito pasirinkimo. Jis elgiasi „kaip visi“, drauge išvengdamas asmeninės atsakomybės už sprendimą, ir pasijunta priklausęs daugumai, kuriai, vadovaudamasis daugumos nuomonės neklaidingumo kriterijumi, ir perduoda sprendimo teisę. Taip balsuojančio rinkėjo sprendimą palaiko ir nuostata, kad balsuodamas už daugumai nepatinkantį politiką tik „pražudys“ savo balsą ir vis tiek nepadarys

įtakos rinkimų rezultatams. P. Smithas ir M. Bondas aptardami elektorato apsisprendimo tyrimus daro išvadą, kad rinkėjai linkę palaikyti tas grupes, kurios jiems atrodo populiariausios, o jas pasirinkę nebeanalizuoja kitų politikų ar politinių partijų siūlymų (*Smith, Bond, 1993*).

Šliejimosi prie daugumos psichologinis mechanizmas toks įtaigus, kad ne vienoje demokratinėje Vakarų šalyje uždrausta prieš rinkimus skelbti statistines rinkimų prognozes ir politikų reitingus, nes manoma, jog jų paveikti rinkėjai gali pakeisti savo pasirinkimą.

Rinkėjas gali balsuoti vienaip, o ne kitaip tapatindamasis ne tik su „laiminčiaisiais“, bet ir su referentine grupe, šeima, kolegomis. Balsavimą taip pat gali lemti politinis ar partinis identifikavimasis su politiku ar partija, kurie irgi tampa savita rinkėjo referentine grupe. Tokia identifikacija supaprastina politinį pasirinkimą ir leidžia remtis bendriausiais politinio proceso dalyvių apibūdinimais vadovaujantis bendra gėrio ir blogio samprata (pavyzdžiui, priešpriešomis: kairysis – dešinysis, tautietis – kitatautis ir pan.). Šiuo atveju reikšmingas yra ir pilietinės ar partinės pareigos atlikimo jausmas.

Svarbi prielaida, paskatinanti rinkėjų identifikavimąsi su partija, yra jos ilgalaikis veikimas, darantis poveikį politinei socializacijai ir lemiantis emocinį ryšį su partija. Partinio identifikavimosi tyrėjai teigia, kad toks ryšys gali pradėti formotis dar vaikystėje, sustiprėti paauglystėje ir vėliau mažai pakinta. Tėvų ar kaimynų pokalbiai politikos temomis, jų politinis pasirinkimas vaikams tampa sektinu pavyzdžiu ir, jei neįvyksta esminių politinių permainų, kurios priverstų iš naujo vertinti bendriausias ideologines ir partines nuostatas, būna atkartojamas. Todėl galima skirti balsavimą, kuris tarsi remiasi emociniu ryšiu, nuo pagrįsto savarankišku domėjimusi visuomenės situacija (*Putnam, Campbell, 2010*). Neturintiems gyvenimo ir politinės patirties vaikams ar paaugliams, dar tik besikuriant jų emociniams ryšiams su politine partija ir politinėmis jėgomis, sudėtinga apibendrinti kelių ar keliolikos politinių jėgų vaizdinius, todėl jie renkasi „gerąją“ ir atmeta „blogąją“ politinę jėgą. Būtent tokio pasirinkimo rezultatas, anot P. E. Converse'o, W. E. Millerio ir D. E. Stokeso, yra politinė dvipartinė JAV sistema, nesikeičianti jau daugelį metų. Kitų JAV partijų veikla nedaro pastebimos įtakos rinkėjų apsisprendimui, nes daugelis balsuojančių JAV piliečių nuo vaikystės žino tik dvi konkuruojančias partijas ir tapatinasi su viena iš jų (*Converse, Miller, Stokes, 1960*). D. Butlerio ir D. Stokeso nuomone, psichologinis identifikavimosi su „gerąja“ politine jėga mechanizmas yra toks paveikus, kad rinkėjų susiskirstymo į dvi didžiules grupes modelis palaipsniui išitvirtina daugelyje demokratinų valstybių. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje dauguma rinkėjų pasirenka save identifikuoti kaip konservatorius arba leiboristus (*Butler, Stokes, 1969*).

Partinis identifikavimasis neblogai paaiškina politiškai mažai informuotų rinkėjų balsavimą. Nagrinėjant kitų rinkėjų grupių balsavimo tendencijas pastebima, kad palyginti nedaug jų pasižymi stipria ir nekintančia partine identifikacija. Antai N. H. Nie, S. Verba ir J. R. Petrocikas nurodo, kad 1964 m. JAV prezidento rinkimuose 38 proc. rinkėjų balsavimą lėmė jų partinės simpatijos, o renkant prezidentą 1972 m. tokių rinkėjų liko apie 29 proc. Šį pasikeitimą autoriai aiškina didesniu Amerikos rinkėjų politiniu išprusimu, per aptariamą laikotarpį įgytu politiniu nusimanymu, dėl to identifikavimasis su partija jiems nebebuvo aktualus (Nie, Verba, Petrocik, 1976). Toks rinkėjų elgesio aiškinimas buvo tinkamas tam tikru laikotarpiu ir tam tikromis politinėmis aplinkybėmis. Bendresnis balsavimo psichologijos klausimas, ar gerai informuotas rinkėjas balsuoja vadovaudamasis partine identifikacija, dar laukia tyrėjų dėmesio.

Ankstyvu emociniu patyrimu pagrįstas partinis identifikavimasis kinta menkai. Partija gali nesėkmingai pasirodyti rinkimuose, jos sudaryta vyriausybė gali priimti sprendimus, kuriems partijos elektoratas nepritaria, bet ji vis tiek bus palaikoma, nes suvokiama kaip „sava“. Ankstyva identifikacija su partija paaiškina ir staigias politines permainas, naujų partijų iškilimą ar įtakos praradimą šalyse, dar neturinčiose demokratinio valdymo patirties. Negalėdami identifikuotis su ilgalaikės tradicijos nesuformavusia partija rinkėjai labiau linkę personalizuoti politinius pasirinkimus ir emociškai susieja save su politiku, kurio partinė priklausomybė jiems atrodo ne tokia svarbi. Išankstinis apsisprendimas, nors ir palaiko politinės sistemos stabilumą, leidžia prognozuoti valdžios struktūrų permainas, kita vertus, gali daryti pernelyg stiprią įtaką nedidelei nepartinio elektorato daliai, kuriai būdingas apsisprendimas pagal aktualias svarstomas problemas, gana dažnai nulemia rinkimų rezultatą. Pabrėžtina, kad tokie rinkėjai irgi bando tapatintis su politine kryptimi, tačiau dažniau orientuojasi ne į partiją, o į konkretų politiką (Miller, Wattenberg, Malanchuk, 1986).

Kadangi identifikavimasis su partija ar politiku yra reikšmingą įtaką rinkimų balsavimams darantis veiksnys, S. Popkinas atkreipia dėmesį į kandidato prisistatymo elektoratui pobūdį. Jo nuomone, sėkmingas prisistatymas atitinka paplitusių sprendimų apie politiką schemas ir rinkėjų lūkesčius, todėl, nors apie kandidatus žinoma sąlygiškai nedaug, atsiranda psichologinis pagrindas jiems priskirti atstovavimą vertybėms, su kuriomis (drauge ir su kandidatu) rinkėjas gali identifikuotis (Popkin, 1994).

Tokiam rinkėjų apsisprendimui kartais pakanka net vieno ne itin reikšmingo požymio (pavyzdžiui, tautybės), o pirminis sprendimas, kad kandidatas atstovauja idealui, vėliau sustiprinamas kryptingai ieškant sprendimą patvirtinančios informacijos (Finlayson, 2012).

Pavyzdys. *L. Huddy teigia, kad JAV prezidentas J. Kennedis gerai atitiko idealaus politiko įvaizdį: jaunas, ideologiškai nuosaikus, intelektualus, iškalbus ir fiziškai patrauklus. Be to, karo didvyris. Ši schema laikyta tokia paveikia, kad kiti kandidatai į prezidentus bandė ją kopijuoti, norėdami būti panašūs į J. Kennedį. Antai 1988 m. rinkimų debatuose kandidatas į viceprezidentus D. Quayle'as paskelbė turįs tiek pat politinės patirties kaip J. Kennedis, o jo oponentas L. Bentsenas atsakė: „Senatoriaus, aš tarnavau su J. Kennedžiu. Aš pažinau J. Kennedį. J. Kennedis buvo mano draugas. Senatoriaus, jūs nesate J. Kennedis.“*

Vykstant 1992 m. rinkimų kampanijai B. Clintono komanda pavišino nuotraukas, kuriose 1960-ųjų pradžioje, t. y. trys dešimtys metų iki rinkimų, tuo metu dar paaugliui B. Clintonui spaudžia ranką J. Kennedis. Šią fotografiją rinkimų komanda suvokė kaip didelę sėkmę, nes ji leido vizualiai ir kartu emocionaliai susieti jų kandidatą su visuomenėje paplitusiu „idealaus“ prezidento įvaizdžiu (Huddy, 2001).

Identifikavimasis su kandidatu, anot S. W. Rosenbergo, L. Bohan, P. McCafferty ir K. Harris, paaiškina ir skirtingą rinkėjų aktyvumą skirtingo lygio rinkimuose. Rinkėjo gyvenimui tiesioginę įtaką daro vietos valdžia, tačiau, pagal šių autorių pateikiamus duomenis, JAV prezidento rinkimai pritraukia daugiau rinkėjų nei savivaldos rinkimai (Rosenberg, Bohan, McCafferty, Harris, 1986). Tą patį rinkėjų aktyvumo dėsningumą įžvelgtume ir daugelyje kitų šalių, tarp jų ir Lietuvoje.

Pavyzdys. *2014 m. gegužės 11 d. Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai: rinkėjų aktyvumas balsavimo dieną – 52,23 proc., balsuojant iš anksto – 6,02 procento; 2012 m. Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai: rinkėjų aktyvumas balsavimo dieną – 44,62 proc., balsuojant iš anksto – 5,51 procento; 2011 m. Lietuvos Respublikos savivaldybių rinkimai: rinkėjų aktyvumas balsavimo dieną – 37,97 proc., balsuojant iš anksto – 5,02 procento (Rinkimai, <<http://www.vrk.lt/pagal-data>>).*

Apžvelgus emocinio balsavimo teorijas ir gretinant jas su ekonominio balsavimo teorija reikėtų pastebėti, kad jos vertintinos veikia kaip tam tikras rinkėjo elgesio apibendrinimas, o ne galutinis paaiškinimas, nes žmogus veikia kaip visuma, o jo motyvų skaidymas į racionalius ir emocinius labiau atitinka tyrėjų taikomus metodus ir nuostatas nei realybę. Pastaraisiais dešimtmečiais galima išvelgti šių teorijų suartėjimą. Jį pagrindžia ekonominio balsavimo teorijos atstovų D. P. Greeno ir R. Shacharo teiginys, kad ši teorija pajėgi atskleisti net paties rinkėjo nevisiškai įsisąmonintas jo elgesio paskatas. Kitaip tariant, ji aiškina ne tik racionalių, bet ir emocinių motyvų ar netgi pasąmonės impulsų nulemtą balsavimą, todėl integruoja kitų teorijų teiginius (Green, Shachar, 2000).

Nebalsuojantis rinkėjas. Politinėje literatūroje vartojama sąvoka „nebalsuojantis rinkėjas“ yra gana paradoksali, nes apima dvi viena kitą neigiančias savybes. Tikslesnis tokios rinkėjų grupės apibūdinimas būtų jai priklausančių asmenų įvardijimas kaip nesinaudojančių savo rinkimų teise. Jų yra gana daug, be to, anot M. N. Franklino, jei valstybėje neįvyksta radikalių permainų, nedalyvaujančių rinkimuose piliečių skaičius nuo vieno iki kitų rinkimų mažai kinta (*Franklin, 2004*).

Nors visame pasaulyje gausėja demokratinių rinkimų, per kiekvienus iš jų piliečiai turi apsispręsti ne tik kokią partiją ar kandidatą jie nori palaikyti, bet taip pat ar jie balsuos, ar ne. Netgi senas demokratijos tradicijas turinčiose šalyse nuo ketvirtadalio iki trečdaliao rinkėjų nedalyvauja rinkimuose. Jeigu balsuojančiųjų skaičius priartėja prie 75–80 proc., galima konstatuoti didelį rinkėjų aktyvumą. Šalyse, kuriose demokratinė santvarka pakeitė totalitarinį valdymą (pavyzdžiui, žlugus sovietinei sistemai), nedalyvaujančių rinkimuose žmonių procentas dar didesnis. Anksčiau pateiktas pavyzdys apie rinkėjų aktyvumą Lietuvoje patvirtina, kad rinkimų teise nesinaudoja beveik pusė visų rinkėjų.

Nebalsavimo, kaip ir balsavimo, už kurį nors kandidatą motyvų gali būti įvairiausių. Balsavimas, už kurį negaunama atlygio, dažniausiai yra pagrindinė politinio aktyvumo forma, atskleidžianti bendrą rinkėjų požiūrį į politiką, susijusį ir su bendru socialinės padėties suvokimu. „Daugelis tyrimų patvirtina hipotezę, – rašo Ch. J. Andersonas, – kad aktyvesnis dalyvavimas rinkimuose pastebimas ekonomiškai išsivysčiusiose valstybėse“ (*Anderson, 2007, p. 591*). Šis autorius taip pat pabrėžia, kad ilgalaikių demokratinio valdymo tradicijų šalys pasižymi ir didesniu rinkėjų aktyvumu, kuris nėra susijęs su ekonomine jų padėtimi.

R. E. Wolfingeris ir S. J. Rosenstone'as atliko didelę (88 000 asmenų) balsavimo analizę siekdami išsiaiškinti, kokie JAV rinkėjai balsuoja ir kokie susilaiko. Jų duomenys rodo, kad svarbiausi kintamieji, lemiantys asmenų aktyvumą rinkimuose, yra išsilavinimas ir amžius. Be to, santuoka irgi didina balsavimo tikimybę (*Wolfinger, Rosenstone, 1980*). A. Blaisas išplėtė šį tyrimą pakartodamas jį devyniose demokratinėse šalyse. Jis irgi patvirtina, kad išsilavinimas ir amžius yra svarbiausi veiksniai, lemiantys rinkėjų aktyvumą. Kiti, mažiau reikšmingi veiksniai, A. Blaiso nuomone, yra pajamos, šeiminė padėtis ir priklausymas ar nepriklausymas konfesinei bendruomenei (*Blais, 2000*).

Šiuos faktus galima sieti ir su psichologine balsavimo motyvacija. Jeigu pažvelgtume į balsavimą kaip į tradiciją ir kaip į veiksmą, kuris patrauklus jį nuolat kartojantiems ir suprantantiems jo prasmę, taptų aiškiau, kodėl vyresni ir labiau išsilavinę žmonės balsuoja aktyviau negu jaunesni ir menkesnio išsilavinimo. Dėl šios priežasties kai kurie politikos tyrinėtojai pasisako už privalomąjį balsavimą. Vis dėlto toks psichologiškai pagrįstas, formuojantis

nuostatą aktyviai pareikšti pilietinę poziciją siūlymas nesulaukia politinės paramos, nes prieštarauja laisvo apsisprendimo principui. J. Brennanas ir L. Hill rašo: „Būti verčiamam balsuoti, – ta mintis nepriimtina Vakarų demokratijos žmonėms, nes ji prieštarauja demokratijos ir liberalumo vertybėms. Tačiau sutinkant, kad savanoriškas dalyvavimas politikoje yra priimtinesnis nei privalomasis, galima tokį balsavimą su jomis suderinti“ (*Brennan, Hill, 2014*).

Įpareigojimas balsuoti sietinas su individualistinės nuostatos, kad vienas balsas neturės įtakos pokyčiams, atmetimu. Jis taip pat nedera su ekonomine balsavimo teorija, teigiančia, kad balsuojama tikintis laimėjimo ar galimos naudos. Tie patys motyvai gali lemti ir nedalyvavimą rinkimuose, kai išskirtinai pragmatiškas, orientuotas vien į asmeninės naudos gavimą rinkėjas apsisprendžia negaišti laiko ir neskirti net minimalių jėgų jam nesvarbiam veiksmui. W. Rahn ir J. Transue'o tyrimai patvirtino, kad tokie nebalsavimo motyvai gana paplitę. Nagrinėdami JAV rinkėjų aktyvumą šie autoriai konstatavo, kad jei tarp rinkėjo vertybių vyrauja materialinės gerovės siekis, jo politinis aktyvumas mažėja, t. y. rinkėjai, kurie nepriklausomai nuo gaunamų pajamų yra orientuoti į dar didesnių pajamų įgijimą, mažiau domisi viešuoju gyvenimu ir rečiau balsuoja rinkimuose (*Rahn, Transue, 1998*).

Nebalsavimą, kaip ir balsavimą, gali lemti ir emociniai motyvai. Jei rinkėjai nuolat išgyvena nusivylimą, praranda vienijančius jausmus ir nebeįžvelgia politinių tikslų, tai vis labiau įsigali ryšių tarp jų ir politinės sistemos irimo jausena. Šiuos išgyvenimus L. Srole'as apibrėžia anomijos terminu. Jis rašo, kad anomiją rodo atskirų žmonių vertinimai, jog visuomenės lyderiai yra nutolę, abejingi žmonių reikmėms; požiūris, kad socialinė tvarka yra nestabili ir neprognozuojama, o socialinės normos atgyvenusios ir nebegalioja; suvokimas, kad gyvenime nėra pažangos ir vėl tenka spręsti vis tuos pačius uždavinius; įsitikinimas, kad socialinė aplinka nesaugi, o tarpasmeniniai santykiai neužtikrins paramos; gyvenimo beprasmybės jausmas (*Srole, 1956*).

Tokia daugelį negatyvių patirčių apibendrinanti jausena skatina atsiribojimą nuo visuomenės ir jos politinės sistemos. Pastaruoju atveju nepatenkintas valdžia rinkėjas nebalsavimu patvirtina asmeninį požiūrį, kad nebesitiki permainų ir neketina jose dalyvauti, kartu paneigdamas ir savo politines galimybes, ir pozityvių permainų perspektyvą.

Dalyvavimas rinkimuose grindžiamas bent minimaliu politiniu pasitikėjimu, t. y. balsuojantis rinkėjas tiki, kad jo balsas bus sąžiningai įskaitytas, o jo išrinktas politikas atstovaus deklaruotoms politinėms nuostatomis. Jei politinio pasitikėjimo trūksta, nuosekliai nedalyvaujama ir politinėje veikloje, – nebalsuojama.

Nedalyvavimas rinkimuose sietinas su jau aptartos politinės socializacijos nesklandumais. Gausi dalis rinkėjų aktyviai dalyvauja politiniame gyvenime, o jų grupė sudaro kurios nors politinės partijos ar politiko elektoratą – domisi politiniu gyvenimu,

dalyvauja politikų diskusijose, bando projektuoti valstybės ateitį. Kita, veikiausiai didesnė, rinkėjų dalis politika domisi tik kartais, todėl dažnai pasijunta nesuprantą politinio vyksmo ir arba pradeda į jį labiau gilintis, arba vadovaujasi pernelyg bendromis nuostatomis. Sparčių socialinių ir politinių permainų laikotarpiu jos dažnai neįgyvendinamos, todėl šiai grupei priklausantys rinkėjai palaipsniui atsiriboja nuo politinės informacijos, galiausiai ir nuo politinės veiklos – balsavimo. Paprastai jie būna žemesnio socialinio statuso ir išsilavinimo (*Schlozman, Verba, Brady, 2012*).

Nesugebėdami analizuoti politinės situacijos šio tipo rinkėjai balsuoja už labiau reklamuojamą politiką, už naują populizmą, ir išrenka tą (tuos), kurie neturi net teorinių galimybių įgyvendinti jų lūkesčių, taip dar kartą sau patvirtindami, kad pagrįstai nepasitiki politikais. Toks politinis elgesys, anot K. Skaržųnskos ir W. Kuleszo, susijęs su bendru pesimistiniu visuomenės ir valstybės vertinimu, kuris galiausiai tampa priežastimi nebalsuoti (*Skaržųnska, Kulesza, 2005*).

Aptarto tipo rinkėjų, anot G. A. Cornia ir R. Paniccia, itin daug Rytų Europoje. Apibūdinami tokių rinkėjų psichologines savybes minėti autoriai pažymi, kad jiems būdingas didesnis agresyvumas, ilgalaikio streso nulemti išgyvenimai, neviltis ir bejėgiškumas. Visų šių išgyvenimų ir savybių visuma galiausiai pasireiškia nebalsavimu arba protesto balsavimu, kai balsas atiduodamas už politiką, prisistatantį politinės sistemos antagonistu ir žadantį „sparčias pozityvias permainas“. Kadangi tų permainų nesulaukiama, praėjus keleriems rinkimams aprašytasis rinkėjo tipas, nuosekliai elgdamasis, visai nustoja balsuoti, nes nebejučia ryšio tarp šio veiksmo ir savo gyvenimo (*Cornia, Paniccia, 2000*).

Politikų (politinių partijų) reitingai

Elektorato nuostatų ir elgesio tyrimų, skirtų masiniam pasirinkimui pažinti, objektas yra politikų arba jų grupių (partijų), kurie siekia laimėti vietas įstatymų leidžiamosiose arba savivaldos institucijose, pasirinkimas. Politinės kampanijos pradžioje nemenka dalis politikų rinkėjams yra nežinomi, o vėliau dalies jų įvaizdžiai tampa tiek pat gerai atpažįstami, kiek ir populiarūs prekių ženklai. Politinės kampanijos organizatoriams svarbu įvertinti, ar politiko prisistatymo rinkėjams procesas vyksta sėkmingai. Tam atliekami reitingų tyrimai, kurių duomenys leidžia politikui derinti savo veiksmus su rinkėjų nuostatomis. Rinkėjui politikų reitingai irgi suteikia galimybę juos palyginti ir susidaryti nuomonę. Politologui, politiniam psichologui reitingai yra politinės prognozės instrumentas.

Nepaisant politikų reitingavimo populiarumo, tai dažnai nėra pakankamai tikslus elektorato elgesio prognozavimo instrumentas. Antai apklausos rodė, kad 1966 m. JAV prezidento rinkimuose konkurentas lenkia L. Johnsoną, tačiau buvo išrinktas pastarasis (*Converse, Warren, Jerrold, Arthur, 1969*). Panašų pavyzdį pateikia E. Šestopalas. Jis rašo, kad Rusijos elektorato elgesio numatymas remiantis politikų reitingų matavimu nebuvo labai tikslus. E. Šestopalo nuomone, ypač netikslus buvo 1993 m. rinkimų rezultatų prognozės, po kurių politologai konstatavo, kad rinkėjų nuostatų matavimai rinkimų dieną nesutapo su balsavimo rezultatais, nes rinkėjai teigė, esą jiems patinka demokratinį pažiūrų politikai, o balsavo už šovinistus (*Шестопал, 2007, p. 196*).

Lietuvos politikoje irgi galima rasti panašių pavyzdžių. Prieš 1992-ųjų Seimo rinkimus surengtose apklausose pirmenybė buvo teikiama Sąjūdžiui, o rinkimus laimėjo LDDP (Lietuvos demokratinė darbo partija). D. Lukas rašo: „Įdomiai klostėsi ir 2000 metų Seimo rinkimų kampanija. 1999 metų rugsėjo–lapkričio mėnesiais LCS (Lietuvos centro sąjunga) buvo populiariausia šalies politinė jėga. Apklausos rodė, kad LCS partijų reitinguose užima ketvirtąją vietą. „Baltijos tyrimų“ apklausos duomenimis, už LCS ketino balsuoti 8 proc. rinkėjų. Partijai naujos kadencijos Seime buvo prognozuojama keliolika mandatų, tačiau už LCS balsavo tik 2,86 proc. rinkėjų, partija liko aštuntoje vietoje ir negalėjo deleguoti į Seimą nė vieno savo nario“ (*Lukas, 2002*).

Reitingavimo, nepadėjusio numatyti elektorato elgesio, pavyzdžių gausa gali būti aiškinama nuolatiniu rinkėjų nusiteikimu tam tikram vertinimui, kuris remiasi kognicijomis, afektyviomis reakcijomis ir susiformavusiomis elgesio intencijomis. Nurodyti nusiteikimo tam tikram vertinimui ir veikimui (nuostatos) komponentai nėra izoliuoti, o persipina ir veikia vienas kitą. Jie netgi gali nederėti tarpusavyje. Todėl kartais rinkėjai gali kritiškai atsiliepti apie kurį nors politiką, bet kartu jausti jam simpatiją, tapatintis su juo. Pastaruoju atveju jų elgesį labiau lems nevisiškai įsisąmoninti, emociniai, o ne racionalūs motyvai (*Zimbardo, Leippe, 1991*).

Kita reitingų ir rinkimų elgesio nesutapimo priežastis – jau minėta „tylos spiralė“. E. Noelle-Neumann tyrimai atskleidė, kad jei respondento nuostatos skiriasi nuo jo artimiausios socialinės aplinkos nuostatų, tai jis stengiasi viešai neatskleisti savo požiūrio. Be to, jo realus elgesys gali būti nulemtas įsivaizduojamo daugumos požiūrio, nors vėlgi nėra paprasta nustatyti, ką respondentas laiko dauguma (*Noelle-Neumann, 1991*).

Dar viena priežastis, galinti lemti politikų reitingų ir realaus balsavimo už juos neatitikimą, yra politinio elgesio pobūdis. Jam didelį poveikį turi situaciniai, emociškai reikšmingi veiksniai (pavyzdžiui, terorizmo aktai, socialiniai ar tautiniai neramumai, drastiškas politiko poelgis ir pan.), kurie tiriant rinkėjų nuostatas prognozuojami netiksliai.

Dera paminėti ir tai, kad ne taip jau retai politikų reitingai tampa jų rinkimų kovos priemone. Pastaruoju atveju reitingų tyrimai yra sąmoningai kreipiami vienos ar kitos politinės jėgos naudai, pavyzdžiui, apklausiant specifines rinkėjų grupes (atliekant apklausas internete, bažnyčiose ir pan.), formuluojant vienai ar kitai politinei jėgai palankius klausimus (tautinių mažumų atstovų teiraujantis, kas geriausiai atstovauja jų interesams) ar tiesiog šališkai interpretuojant tyrimo rezultatus (pranešant, kad politiko ar partijos palaikymas išaugo, nors augimas neviršija paklaidos ribų).

Pavyzdys. (Nenorint susieti problemos nagrinėjimo su konkrečiu asmeniu, rinkimai, kandidatas ir sociologinius tyrimus atlikusi organizacija neįvardijami, – G. N.).

Kandidatė į prezidentus rengia kassavaitinius susitikimus su žurnalistais. Kritikuojantiems kandidatę po kelių susitikimų kvietimai nebesiunčiami, nors ateiti į susitikimą jiems nekliudoma. Susitikimai baigiasi furšetais. Sukurta draugiška atmosfera.

Vieno iš susitikimų metu paskelbiama informacija, kad pagal sociologinius tyrimus 65 proc. Lietuvos gyventojų norėtų kandidatę matyti Prezidente. Nurodoma tyrimą atlikusi organizacija. Keli žiniasklaidos šaltiniai pateikia šią informaciją be komentarų. Keletas kitų komentuoja duomenis ir konstatuoja, kad jie esmingai skiriasi nuo anksčiau skelbtų kitų tyrėjų atliktų tyrimų. Tik keli žurnalistai kreipiasi į atlikusių tyrimų organizaciją ir gauna pradinį rezultatą. Apklausa atlikta pagal tokią schemą. Pirmas klausimas: „Ar moteris gali būti Lietuvos Prezidentu?“ Apie 85 proc. atsakymų: „Taip.“ Antras klausimas: „Kuri iš šių politikų geriausiai atstovauja Jūsų interesams?“ Atsakymuose į pirmą poziciją įrašyta kandidatė, į kitas tris – mažiau žinomos politikės. Atsakymų variantų „Kita“, „Nežinau“ nebuvo. Atsakymų pasiskirstymą nesunku prognozuoti. Tvirtinti, kad atsakymai suklastoti, negalima. Apklausos schemai paaiškėjus, vienas laikraštis parašė, kad tyrimas atliktas nesilaikant sociologiniams tyrimams taikomų metodologinių reikalavimų (Navaitis, 2011, p. 210).

SANTRAUKA. Masių psichologijos tyrimai turi ilgą istoriją. Jie parodė, kad masės – tai socialinis fenomenas, kuris remiasi įtaiga, o ši konstruojama pagal lyderio modelį.

Politikas ar politinė partija pasiekia reikšmingų rezultatų, jei sugeba paveikti ir nukreipti mases, pasinaudoti minios psichologiniais ypatumais. Masėje, minioje asmenybė tarsi praranda dalį sąmoningumo, paklūsta lyderiui, kuriuo seka vadovaudamasi supaprastintomis idėjomis ir jo autoritetu.

Ir negatyviai, ir pozityviai vertinantys masių vaidmenį politikoje tyrėjai sutaria, kad jis auga griūnant tradicinėms vertybėms, menkstant bendruomeniniams ryšiams, įprastiems valdymo būdams prarandant efektyvumą, t. y. karų, socialinių revoliucijų, politinių perversmų metu.

Politinis masių veikimo pavyzdys – politinis (socialinis) judėjimas. Judėjimo atsiradimas paprastai susijęs su socialiniais (ekonominė krizė), politiniais (perversmai, suklastoti rinkimai) ar gamtiniais (stichinės nelaimės) kataklizmais, kai socialinės vertybės, įprastas pasaulėvaizdis nebeteikia pakankamo situacijos paaiškinimo ir įsivyrąja masinės (tautinės, konfesinės, regioninės ir pan.) sąmonės fenomenai. Jų esminės savybės – daugeliui asmenų bendras ar bent artimas emocinis reagavimas, nepasitenkinimo esama socialine ir politine padėtimi išgyvenimas, permainų lūkestis ir siekis jas priartinti. Anot A. Touraine'o, politinis judėjimas – tai didelė grupė, suvienyta bendro jos narių savarankiškai konstruojamo veikimo, kuris keičia istoriją.

Asmenybė, susiedama save su judėjimu ir tapdama jo nariu, įveikia susvetimėjimą, pajunta esanti vertinga kokios nors grupės dalis, todėl judėjimo ištakos labiau sietinos su visuomenės psichologija, nei su ideologija.

Bendrų judėjimo dalyvių veiksmų organizavimas leidžia išskirti judėjimo lyderiams, formuoti judėjimo organizacinei struktūrai. Dažniausiai judėjimo nariai, kurių veiklos motyvai pagrįsti racionalumu ir vertybėmis, sudaro mažumą, tačiau ši mažuma lemia judėjimo veiklą, vadovauja jam ir galiausiai institucionalizuoja judėjimą, pakeičia jo pobūdį į politinę partiją.

Politinis (socialinis) judėjimas sėkmingai veikia, jei jo atstovai išreiškia didelių socialinių bendrijų interesus ir sugeba įtraukti į judėjimą mases. Viena iš reikšmingesnių tokių bendrijų yra etninė bendrija, tauta, nacija. Jos psichologinį savitumą tiria etnopsichologija, o šių savitumų pasireikšimą politikoje – politinė psichologija, kurios nustatyti faktai dažnai panaudojami ideologinėms manipuliacijoms (pavyzdžiui, rinkimų elgesiui prognozuoti ar jį paveikti).

Plati teorinių ir praktinių masinės politinės psichologijos tyrimų sritis – elektorato elgesys. Jį aiškinant pasiūlyta racionalaus, vadinamojo ekonominio, balsavimo teorija, kuri teigia, kad rinkėjai savo balsais esamą valdžią tarsi apdovanoja arba baudžia už ekonominės padėties pokyčius – gerėjimą ar blogėjimą. Vis dėlto rinkėjo elgesys nėra taip paprastai nulemiamas ekonominių valstybės ir materialinių atskiro rinkėjo gyvenimo lygio rodiklių, todėl kitos elektorato elgesį aiškinančios teorijos labiau pabrėžia emocinius balsavimo aspektus. Jos teigia, kad balsavimą gali lemti noras prisijungti, susitapatinti su „laiminčiaisiais“, su referentine grupe, šeima, kolegomis, arba ideologinė bei partinė identifikacija su politiku ar partija.

Analogiškos priežastys gali lemti apsisprendimą nedalyvauti rinkimuose. Netgi senų demokratinių tradicijų šalyse nebalsuoja ketvirtadalis ar trečdalis rinkėjų. Svarbiausi kintamieji, lemiantys rinkėjų aktyvumą, yra išsilavinimas ir amžius bei pajamos, šeiminė padėtis ir priklausymas ar nepriklausymas konfesinei bendruomenei. Nedalyvavimą rinkimuose gali lemti ir anomijos būseną, kuriai būdingas požiūris, kad visuomenės lyderiai yra abejingi žmonių reikmėms; kad socialinė tvarka yra nestabili ir neprognozuojama, o socialinės normos nebegalioja; kad gyvenime nėra pažangos ir tenka iš naujo spręsti tuos pačius uždavinius. Šio tipo rinkėjams būdingas didesnis agresyvumas, ilgalaikio streso nulemti išgyvenimai, neviltis ir bejėgiškumas.

Elektorato nuostatų ir elgesio tyrimai skirti masių pasirinkimui pažinti. Tarp šių tyrimų gana populiarius politikų (partijų) reitingų tyrimas. Nors jis paplitęs, tačiau reitingų matavimai nėra pakankamai tikslus elektorato elgesio prognozavimo instrumentas. Tai galima aiškinti rinkėjų nusiteikimu tam tikram vertinimui, kurį gali lemti kognicijų, afektyvių reakcijų ir elgesio intencijų prieštaringumas, nes nurodyti komponentai nėra izoliuoti, o persipina ir veikia vienas kitą bei gali būti nesuderinti tarpusavyje.

Politinės vertybės

- Politinių vertybių samprata
- Autoritarinių ir demokratinių vertybių priešprieša
- Politinė tolerancija • Lygybė • Pasitikėjimas • Laisvė

Kiekvienoje jau aptartoje temoje – politinės socializacijos, politinės lyderystės, politikų psichopatologijos ar grupinio politinio veikimo – buvo galima išvelgti vertybinį aspektą. Vertybė yra tai, kas svarbu subjektui. Vertybė gali būti daiktai, reiškiniai ir idėjos, o subjektas – asmenybė, grupė, bendruomenė, etninė grupė. Vertybė, anot N. Hartmanno, yra ir žmogiškojo išskirtinumo matmuo, nes tik žmogui būdingas išankstinio numatymo, tikslingo apsisprendimo ir vertybių suvokimo gebėjimas (*Hartmann, 2001*). Politika – irgi išskirtinai žmogiška veikla, netgi, anot F. Nietzschės, „pernelyg žmogiška“ (*Nietzsche, 2008*). Todėl politikos išipareigojimas vertybėms, vertybinė svarbiausių politinių sprendimų motyvacija yra ne kartą politikų deklaruota priešpriešinant jas sprendimams, daromiems vadovaujantis naudos ar realybės principais; beje, tiktų pastebėti, kad pastarosios kategorijos irgi yra vertybinės. Ši aplinkybė leidžia kai kuriems autoriams visiškai paneigti politines vertybes. Antai K. Minogue rašo, kad „Politika yra veikla, neturinti savo vertybių“; o politikos sferai priskirti dalykai vertinami dėl naudos, kuri nėra stabili (*Minogue, 1963, p. 86*).

Politinių vertybių samprata

Politikos sferoje paprastai vertybėmis įvardijamos bendrosios idėjos (pavyzdžiui, laisvė, lygybė). Nors jos dažniausiai nėra racionaliai įrodomos, bet, anot S. Stewarto, lemia žmonių ar socialinių grupių elgesį, nurodo, kam turėtų būti teikiama pirmenybė, ir yra tarsi paskutinė instancija, pagrindžianti vienokius ar kitokius veiksmus (*Stewart, 2013*). Dėl šios aplinkybės politinių ir su politika susijusių vertybių tyrimai tampa politinio elgesio prognozavimo būdu arba taikomi skirtingoms bendruomenių politinėms kultūroms palyginti.

Vertybė yra ir asmeninis pasirinkimas, ir visuomenės susitarimas, ką laikyti esant teisinga, gera, puoselėtina ar atmes-tina. M. Rokeacho nuomone, pastebima vertybių įtaka visiems tyrinėtojų dėmesio sulaukusiems socialiniams fenomenams. Šis autorius skiria dvi vertybių klases – galutines, arba terminalines vertybes (įsitikinimą, kad egzistavimo prasmė yra šios klasės vertybių siekimas), ir tarpines, arba instrumentines, vertybes (įsitikinimą, kad vienoks ar kitoks veikimo pobūdis visada turi pirmenybę) (*Rokeach, 1972*).

Milton Rokeach
(1918–1988)

Tokia ar panaši vertybių sampratos schema lengvai pritaikoma politikos sferoje įgyvendinamoms vertybėms ir gali paaiškinti gana daug politinių bei socialinių situacijų. Antai M. Veberis rinkos ekonomiką, ją atitinkančios valstybės sąrangos pergalę prieš feodalizmą aiškina racionalumo vertybės įsitvirtinimu visuomenėje. Jo nuomone, protestantizmas, skirtingai nei katalikiškoji tradicija, vertybinę pirmenybę teikė ne dogmų pažinimui, bet pasaulietinės pareigos atlikimui, todėl protestantizmo paplitimas išlaisvino nuo prietarų ir suteikė asmenybei autonomiją, kuri rėmėsi racionalių, t. y. naudos siekimo, veiksmų prioritetu (*Veber, 2013*).

Dar vieną politinės sferos, ypač politinės kultūros, analizei lengvai pritaikomą vertybių sampratos schemą siūlo R. Shwederis. Jis nurodo, kad pagrindines dorovines vertybes galima suskirstyti į tris grupes: autonomines, bendruomenines ir transcendentines. Atitinkamai pagal jas atsiskleidžia socialinis veikimas. Kai mąstoma ir elgiamasi vadovaujantis asmenybės autonomijos prioritetu, siekiama asmenybei suteikti kuo daugiau laisvių, apginti nuo galimos institucinės žalos. Tokiais atvejais skatinamas individualizmas, saviraiška. Vadovaujantis bendruomenės vertybėmis, siekiama šeimos, bendruomenės, tautos vientisumo, puoselėjama šioms bendrijoms būdinga gyvensena. Atitinkamai vertinamas lojalumas, paklusnumas. Transcendentinių vertybių prioritetą pabrėžia žmogaus ir Dievo ryšį, skatina atsisakyti godumo, pelno siekimo, neapykantos (*Shweder, 1991*).

Minėtieji ir panašūs vertybių aprašai rodo, kad vertybes lengviau išvardyti, nei klasifikuoti. Gretinant vertybes su politika padaroma daug įdomių ir gilių išvalgų, bet metodologiškai pagrįstų vertinimo matų trūksta. Spręsdami šią problemą vieni vertybių tyrinėtojai bando pabrėžti vertybių universalumą ir sukurti, jų nuomone, reikšmingiausių vertybių matavimo skales (*Rokeach, 1972*). Kiti tyrėjai skirsto vertybes pagal sferas (biologinės, socialinės ir pan.) ir bando matuoti jų svarbą asmenybei (*Schwartz, 2012*).

Vieningos vertybių klasifikacijos stoka žymi ir politinių vertybių tyrimuose. Jau minėtas M. Rokeachas teigia, kad dvi vertybės – lygybės ir laisvės – sudaro politinių ideologijų pamatą. Jo nuomone, pagal šių vertybių santykį ir prioritetą galima vertinti politines sistemas (pavyzdžiui, komunistai vertina lygybę ir nevertina laisvės, rinkos ekonomikos šalininkai vertina laisvę ir nevertina lygybės, fašizmas nevertina nei laisvės, nei lygybės). Vis dėlto ir pats M. Rokeachas pripažįsta, kad ši gana nuosekli dviejų vyraujančių vertybių schema nėra universali ir tinka ne visomis politinėmis situacijomis apibūdinti (*Rokeach, 1979*). Be to, moderniose šalyse vyksta gana žymūs vertybių sistemų pokyčiai. Antai XX a. pradžioje ir viduryje vyravo vertybės, išreiškiančios materialinės gerovės siekimą, o vėliau, anot R. Ingleharto, sustiprėjo tendencija vadovautis „postmodernistinėmis“ verty-

bėmis (saviraiška, žmogaus teisės, gyvenimo kokybė) (*Inglehart*, 1981). Pastarosios vertybės pradėjusios daryti nemažą įtaką ir politiniams pasirinkimams. R. J. Daltono nuomone, jų plitimas sukūrė vertybinį pamatą ekologiniams judėjimams, kurie daro vis didesnę poveikį politikai (*Dalton*, 2008).

Perspektyvus būdas apibrėžti politines vertybes būtų jų nagrinėjimas kartu su politine sistema. D. Eastonas, J. G. Gunnellis ir M. Steinas aptardami politikos sisteminės analizės galimybes nurodo, kad trys tarpusavyje susiję tokios analizės aspektai – politikos tikslai ir principai, politinės vertybės ir normos bei valdžios struktūra – gana išsamiai apibūdina valdymą (*Easton, Gunnell, Stein*, 1995). Politinių vertybių ir valdymo susiejimas leidžia šiuos aspektus nagrinėti ne atskirai nuo konkrečios politinės sistemos, o kartu su ja. Pavyzdžiui, aptariant demokratines vertybes tiksliau nagrinėti jų sklaidą tose politinėse sistemose, kuriose šios vertybės pripažįstamos ir atitinka politikos tikslus bei valdžios struktūrą.

Autoritarinių ir demokratinių vertybių priešprieša

Politinės socializacijos rezultatas – politinių nuostatų perėmimas, politinio veikimo būdų pasirinkimas ir politiškai svarbių, konkrečios politinės struktūros savitumą atitinkančių asmenybės savybių įgijimas. Vertybių įsisavinimas ugdo įvairias asmenybes, bet galima aptikti du iš esmės besiskiriančius, politiškai reikšmingus jų tipus: autoritarinį ir demokratinį. Kiekvienam iš jų būdingos savitos politinės vertybės ir atitinkami politinio veikimo būdai: nepakantumas ar tolerancija, sutarimo ar jėgos prioritetas, lygybės ar hierarchijos siekis ir pan.

XX amžių galima pavadinti demokratijos ir autoritarizmo vertybių priešpriešos amžiumi. Todėl politikos psichologai taip pat atliko nemažai šių vertybių ir jas pasirenkančių asmenybių tyrimų.

Antai T. Adorno, Elsė Frenkel-Brunswik, D. Levinsonas ir R. N. Sanfordas pasiūlė autoritarinės asmenybės sampratą. Tokiai asmenybei būdingas nepakantumas kitoniškumui, silpnumo netoleravimas, pritarimas griežtoms bausmėms, nuolankumas autoritetams, polinkis pasiduoti prietarams ir laikytis stereotipų. Minėtų autorių surinkti duomenys parodė, kad autoritarizmo ištakos – griežta vaikų kontrolė ir baudymas, reikalavimai besąlygiškai paklusti tėvų nuomonei, pritarti jų vertybėms. Autoritarišką asmenybę ugdo ir tėvų emocinis atsiribojimas nuo vaiko. Užaugęs toks žmogus į valdžios atstovą žvelgia tarsi

į tėvą ir nesvarstydamas vykdo jo nurodymus. Autoritariški žmonės neišreiškia savo agresyvumo ir priskiria jį kitiems, be to, nesijaučia saugūs, todėl perdėtai rūpinasi savo statusu ir valdžia. Jie nemėgsta dviprasmybių ir linkę vadovautis kategorijomis „juoda – balta“, dažnai išgyvena slopinamą priešišumą tėvų valdžiai, kuri nukreipia „tėvo-vado“ nurodyta linkme (*Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950*).

Psichologinėms autoritarizmo prielaidoms atskleisti svarbios A. Adlerio išvalgos. Jo nuomone, noras pirmauti ir įgyti valdžią, galios troškimas yra pagrindinis žmogaus veiklos motyvas. Toks pranašumo noras yra dvejopo pobūdžio: valdžios galima siekti savo arba visuomenės naudai. Pirmuoju atveju valdžios ir galios siekimas nulemtas noro slopinti menkavertiškumo jausmą ir pasireiškia bandymais visur ir visada demonstruoti pranašumą, menkinti kitus išaukštinant save. Pastarasis jausmų ir elgesio pobūdis atitinka autoritarinės asmenybės savybes, jos vertybes (*Adler, 1998*).

Autoritarinė asmenybė, teigia E. Frommas, siekia pajungti savąjį „aš“ kam nors, kas suteiks jėgos ir leis atsisakyti jai per-

Erich Fromm
(1900–1980)

nelyg sunkios sprendimų laisvės bei atsakomybės. Tokiai asmenybei būdingas griežtas pasaulio dalijimas į „gėrį“, kuris tapatinamas su valdžia bei jėga, ir „blogį“, kuriam atstovauja atskirtis ir silpnumas. Lygybės autoritarinė asmenybė nesuvokia kaip vertybės ir jos nesiekia. Jai vienu metu būdingos ir sadistinės, ir mazochistinės nuostatos, kurios skatina siekti neribotos valdžios ir kartu būti pasirengus paklusti stipresniam (*Fromm, 2008*).

Tokias nuostatas atitinka ir dogmatiškas mąstymas, kuris, anot M. Rokeacho, yra pagrindinė autoritarinės asmenybės savybė, skatinanti ją neigti laisvą pasirinkimą ir neleidžianti išvelgti alternatyvų, o todėl vertybe nuosekliai laikomas pokyčių nebuvimas (*Rokeach, 1979*). Analogiškai autoritarinę asmenybę ir jos vertybes apibūdina B. Altemeyeris, kuris nurodo, kad jai būdingas paklusnumas, agresyvumas ir konvencionalumas. Dauguma autoritarinėmis vertybėmis besivadovaujančių asmenybių linkę visuomenės problemas spręsti jėga, nesugeba ir nemėgsta bendradarbiauti. Tai arba galios ir dominavimo siekiantys individualistai, arba agresyvūs kolektyvininkai, siekiantys įgyti statusą egzistuojančiose hierarchinėse struktūrose. Be to, jie nekritiškai priima politinę informaciją, patvirtinančią jų vertybes (*Altemeyer, 2006*). Savitą autoritarinei asmenybei būdingą kognityvųjį stilių nurodo ir P. E. Tetlockas, kuris teigia, kad saugodamasi savo politinių vertybių kritinės analizės autoritarinė asmenybė paprastai net

nebando perprasti gausios politinės informacijos, o vertina ją pagal išankstines nuostatas arba vadovaudamasi emocijomis. Ji yra linkusi klausytis pesimistinių, iracionalių pranašysčių ir kliautis ne savimi, bet galinčiu nuo katastrofos „išgelbėti“ lyderiu, todėl nenori didesnės asmeninio veikimo laisvės ir siekia suteikti neribotus įgaliojimus politikui, su kuriuo susitapatina (*Tetlock, 1983*).

Pirmieji autoritarizmo psichologinių prielaidų tyrimai buvo orientuoti į asmenybių, kurios teikia prioritetą vertybėms, tradiciškai priskiriamoms dešinėsios ideologijos šalininkams, pažinimą, o kairysis autoritarizmas nesulaukė pakankamo dėmesio. Vėlesnieji tyrimai atskleidė, kad ir kairiosios politinės pakraipos atstovai gali būti autoritariški. Pastaruoju metu nagrinėjant autoritarizmo psichologinę esmę pradėta tirti žmonės, kuriuos apibendrinant galima pavadinti *homo sovieticus*. Antai S. G. McFarlandas, V. S. Ageyevas, M. A. Abalakina-Paap teigia, kad dabartinėje Rusijoje autoritarinės asmenybės palaiko Sovietų Sąjungos atkūrimo idėją, pritaria komunistinėms pažiūroms, yra nepakančios politinėms, etninėms, kultūrinėms mažumoms ir priešinasi demokratinėms permainoms (*McFarland, Ageyev, Abalakina-Paap, 1992*).

Kairieji ir dešinieji autoritarai skiriasi daugiausia tuo, kad dešinieji labiau linkę pasikliauti lyderiu, o kairieji – išskirtinius įgaliojimus turinčia vadovų grupe, nors pastaruoju metu ir jų orientacijos keičiasi, jie taip pat bando sieti savo vertybes su politinio lyderio asmenybe. Tiek vieniems, tiek kitiems bendra tai, kad savarankiškas, kritinis mąstymas nelaikomas vertybe, jo atsisakoma ir kitaip manantys tapatinami su „blogiu“. Nurodytos aplinkybės leidžia teigti, kad autoritarizmas išivyrauja nepriklausomai nuo ideologinių nuostatų ir atspindi ne tiek jas, kiek jų įgyvendinimo būdus. Antra vertus, visiškai sutapatinti jį su politiniu metodu irgi nebūtų pagrįsta, nes vargu ar pavyktų išivaizduoti „liberalią koncentracijos stovyklą“ ar „demokratišką diktatorių“.

Dabartinėmis aplinkybėmis autoritarinei asmenybei tenka maskuotis, slėpti tikrąsias savo savybes ir vertybes. Tai lengva pastebėti ir politikoje, nes jau daugiau nei pusę amžiaus visų šalių diktatoriai teigia, kad jų valdymas įkūnija perėjimą nuo chaoso prie demokratijos, yra nulemtas ypatingų aplinkybių, ir bent žodžiais pripažįsta piliečių teises. Antai net vienos iš labiausiai totalitariniu valdymu pasižyminčių valstybių oficialus pavadinimas yra Korėjos Liaudies Demokratinė Respublika.

Pavyzdys. *Politologas A. K. Pintu, aptardamas Portugalijos diktatoriaus A. Salazaro valdymą, teigia: „Nedemokratinės politinės sistemos dažnai bando įgyti legitimumą skelbdamos „ypatingo kelio“ koncepciją. Mes, atseit, ne demokratija pagal klasikinę jos supratimą, o, pavyzdžiui, organiška demokratija, kaip teigė Salazaras, kažkoks ypatingas demokratinio valdymo būdas. Be abejo, demokratijos Portugalijoje nebuvo, o organiška*

demokratija tebuvo fasadas... Šaltojo karo metais JAV ginama Portugalija negalėjo tiesiogiai neigti demokratijos principų, todėl valdant Salazarui vyko rinkimai, opozicijai buvo leidžiama juose dalyvauti, bet vėliau jų rezultatai nebuvo pripažįstami. Tai nekludė Salazarui neblogai atrodyti tarptautinėje arenoje. Antra – spauda, kurioje publikuodavosi opozicionieriai. Žinoma, egzistavo cenzūra, bet ne šimtaprocentinė. Salazaras buvo pragmatikas ir suprato, kur geriau nusileisti“ (Диктатура в костюме демократии: куда ведет «особый путь»? <<http://slon.ru/calendar/event/1117483/>>).

Vertybių įgyvendinimo galimybes bandoma neigti ir remiantis gyvenimo kokybės augimu, kuris, kai kurių politikos filosofų nuomone, lemia šiuolaikinės visuomenės nebesidomėjimą viešaisiais reikalais ir žlugdo demokratiją.

Pavyzdys. *H. Marcuse teigia, kad gerovės valstybė panaikino skirtingų klasių antagonizmą. Skurdas tapo tik kai kurių marginalių grupių, nekeliančių grėsmės valdžios sistemai, požymiu. Tačiau pati sistema transformavosi totalitariškumo kryptimi, nes įgijo daugiau galimybių kontroliuoti atskirus individus. Tik, skirtingai nuo ankstesnių totalitarinių režimų, kontrolės priemonė yra nebe „botagas“, o „pyragas“, nes išsivysčiusios industrinės valstybės turi galimybę aprūpinti paklusniusius (Marcuse, 2011).*

Tiek neigiantys demokratiją, tiek ją palaikantys sutinka, kad demokratiška asmenybė orientuojasi į priešingas autoritarizmui vertybes, todėl kitaip mąsto ir renkasi kitokius veikimo būdus. Ji ieško informacijos apie politinius sprendimus ir savarankiškai juos vertina, menkiau domisi praeities istoriniais įvykiais, o su tokiu požiūriu dera atitinkama orientacija į ateitį ir optimizmas. Pabrėžtina, kad pastarosios savybės ir jas atitinkančios vertybės atsiskleidė dar antikinėje Graikijoje, kai miestų-valstybių politinė valdžia, iki tol priklausiusi monarchams, aristokratijai, oligarchams ar tironams, atiteko gyventojų grupei, kurią sudarė daugelis suaugusių laisvųjų vyrų. Antikinėje Graikijoje pradėjo formotis ir demokratijos samprata. Žodis „demokratija“ sudarytas iš dviejų graikų kalbos žodžių: demos – liaudis, ir kratos – valdžia. Taigi demokratija yra „liaudies valdžia“ ir šiuo požymiu esmingai skiriasi nuo monarchijos ar diktatūros. Tokį valdymą atitinkančios vertybės ir nuomonė, kad piliečiai gali tiesiogiai dalyvauti valdant, tapo prielaida rasti politinei sistemai, kurioje suvereni tauta pati save valdo ir sukuria tam reikalingas institucijas. Šios idėjos plėtra yra modernių demokratiškos valstybių pagrindas. Kita vertus, demokratinis valdymas ne kartą kito. Antikinė vergovinė demokratija arba JAV demokratija, kai po Nepriklausomybės paskelbimo pilietinių teisių negavo nei moterys, nei vergai, nei tikrieji Amerikos gyventojai, arba Abiejų Tautų Respublikos (Žečpospolitos) valdymas, kai svarbiausi valstybės sprendimai galėjo būti priimami tik jiems pritarus iš didikų ir bajorų atstovų

sudarytam Seimui, o kiekvienas Seimo narys galėjo nutraukti jo darbą pareiškęs protestą ir išėjęs iš posėdžių salės, šiandieną būtų suvokiamos kaip žiauri tironija. Todėl apibrėžti tiek demokratinių vertybių, tiek ir jomis besivadovaujančios asmenybės sąvoką yra gana sudėtinga. Be to, reikia pastebėti ir tai, kad moderniosios demokratijos vertybės ir institucijos, demokratinio valdymo teorijos bei praktika kilo ne tik iš antikinės Graikijos, bet ir iš kitų istorinių patirčių, todėl šiuolaikinei demokratijai nesvetimos prieštaros. Kita vertus, sutariama, kad demokratinė valdymo sistema remiasi atitinkamomis vertybėmis, t. y. valdžia yra renkama, rinkėjai turi vienodas rinkimų teises, jų pasirinkimas turi būti laisvas; sukuriama valdymo institucijų savitarpio ribojimų, valdžių (įstatymų leidžiamosios, įstatymų vykdomosios, teismų) atskyrimo ir kontroliavimo sistema, kurios veikimą įgalina įvairios pilietinės teisės ir laisvės (pavyzdžiui, pasisakymų, susirinkimų, spaudos ir pan.). Esmine demokratijos vertybe dažnai įvardijamas valdžios institucijų vykdomos politikos sutapimas su piliečių valia.

Neabejotina, kad demokratinis valdymas ir demokratinės vertybės kinta, todėl sudėtinga jas apibrėžti abstrakčiai, atskirai nuo konkrečios politinės kultūros. Juolab kad įvairių demokratiškumo kriterijų skaičius nėra baigtinis. Pavyzdžiui, L. Diamondas teigia, kad demokratijos bruožai – piliečių lygybė prieš įstatymus, jų dalyvavimas renkant valdžią, politinė konkurencija, išrinktųjų ir valdžios atstovų atskaitomybė, politinės, pilietinės ir socialinės laisvės, piliečių valios įgyvendinimas politiniais sprendimais (*Diamond, 2008*). Šie ar kiti demokratijos požymiai neretai būna nevienodo lygmens. Neribojama politinė konkurencija gali vykti nepakankamai jautrioje piliečių valiai visuomenėje. Politinis pliuralizmas gali reikštis kartu su korupcija. Todėl demokratiją įvairūs autoriai siūlo vertinti taikant savitus kriterijus ir jais remiantis apibrėžti skirtingų šalių demokratijos lygį. Antai J. Gerringas, S. C. Thackeris ir R. Alfaro nurodo 33 galimus demokratijos rodiklius, kuriais matuojamas dalyvavimas, įgaliojimai, atstovavimas, atskaitomybė, skaidrumas, solidarumas, pilietiškumas, žiniasklaidos nepriklausomumas, teisinių institucijų savarankiškumas, korupcijos lygis, politinis pliuralizmas, pilietinės laisvės, vyriausybės funkcionavimas, politinė kultūra (*Gerring, Thacker, Alfaro, 2011*).

Demokratiją apibrėžiančių rodiklių gausa ir įvairovė atskleidžia formalizuoto jos vertinimo problemą.

Pavyzdys. *Politologas T. Vanhanenas, apibūdinęs demokratiją kaip politinę sistemą, kurioje ideologiškai ir socialiai skirtingos grupės turi teisę konkuruoti dėl politinės galios, o institucinių galių turėtojai yra žmonių išrinkti ir jiems atsakingi, pasiūlė demokratijos rodiklį, apskaičiuojamą pagal kelis pagrindinius koeficientus: rinkimų proceso laisvę ir sąžiningumą, politinį pliuralizmą, pilietines laisves, politinį dalyvavimą, valdžios funkcionavimą (sprendimų skaidrumą, valdymo efektyvumą) ir politinę kultūrą (Vanhanen, 1997).*

Nors formalus demokratijos apibrėžimas gana sudėtingas, bet dauguma žmonių gali įvertinti politines sistemas nurodydami savo nuomonę, – ar visuomenė vadovaujasi demokratinėmis, ar kokiomis kitomis vertybėmis, bei kokios vertybės yra jiems artimesnės.

Toks klausimas buvo keltas ne kartą, ir nors dar yra nemažai šalių, kuriose demokratija neįsivyravo, vis dėlto ir jose pritariama, kad tai yra geriausias valstybės sąrangos būdas. Pabrėžtina, kad skirtingos geopolitinės padėties ir politinės patirties šalyse daugiau kaip 80 proc. žmonių demokratiją vertina teigiamai. Atsakymai į klausimą apie jos esminius bruožus irgi liudija, kad demokratija suprantama vienodai. Visame pasaulyje ji pirmiausia siejama su laisve ir kitais demokratinės santvarkos aspektais – renkama vyriausybė, lygybė prieš įstatymą ir pan. (*Bratton, Mattes, Gyimah-Boadi, 2004; Dalton, Shin, 2006*).

Pastarasis faktas leidžia A. C. Alexanderiui, R. F. Inglehartui ir C. Welzeliui teigti, kad šiuolaikinė žmonija nebėra daloma į tuos, kurie pritaria demokratijai, ir į tuos, kurie ją neigia. Dauguma piliečių demokratijai pritaria ir pagrindinis jų nuomonių skirtumas – ar demokratija palaikoma dėl merkantilinių, ar dėl kito pobūdžio priežasčių, ir ar konkreti valdymo sistema laikoma pakankamai demokratiška ir legitimia (*Alexander, Inglehart, Welzel, 2012*).

Demokratija gali būti palaikoma vadovaujantis naudingumo nuostatomis (demokratija yra rinkos ekonomikos prielaida, o rinkos ekonomika kuria didesnę gerovę) arba orientuojantis į demokratinės vertybes. Nors tarp šių požiūrių nėra priešpriešos, vis dėlto jų gretinimas atskleidžia, kodėl gilesnių demokratiškosios tradicijų neturinčiose (pavyzdžiui, buvusios sovietinės sistemos) šalyse ar bendruomenėse, kurių daugelio narių pajamų lygis žemas, demokratijos pagrindas yra trapus ir gali greitai suirti, jei gyvenimas jos sąlygomis nuvilia. Kita vertus, kaip nurodo A. Paczynska, kartu su demokratinės valdymo sistemos sukūrimu pradeda plėstis privatus ekonomikos sektorius, kyla gyvenimo lygis ir šie procesai užtikrina demokratijos gyvybingumą (*Paczynska, 2005*).

Vis dėlto demokratijos plėtojimo sąsajos su materialine gerove bei požiūris, kad demokratija užtikrina ją ir teisingą piliečių apsaugą, yra ir požiūris, kad demokratija nėra vertybė pati savaime, išraiška. Toks „merkantilinis“ demokratijos pagrindas nepakankamai susieja politinį apsisprendimą su demokratinės asmenybės savybėmis.

Prieštara, susidaranti, kai didelė įvairių šalių visuomenių dalis pasisako už demokratinę valdymą, tačiau nevisiškai vadovaujasi demokratinėmis vertybėmis, gali būti geriau atskleista aptariant svarbias demokratijos vertybes: politinę toleranciją, lygybę, pasitikėjimą, laisvę.

Politinė tolerancija

Visoms visuomenėms būdingas stipresnis ar silpnesnis kitoniškumo netoleravimas. Jei jis viršija sunkiai nubrėžiamas ribas, nyksta visuomenės gebėjimas įtvirtinti demokratinį valdymą ir jį atitinkančias vertybes, visų pirma užtikrinti kiekvieno visuomenės nario lygias teises. Tolerancija yra savitas valdžios galios ribojimas, kuriuo siekiama skirtingų visuomenės grupių kompromiso. Tačiau dar antikoje buvo diskutuojama, ar tiesa nepanaikina bet kokios tolerancijos klaidingam apsisprendimui? O vienoks ar kitoks pasirinkimas ar apsisprendimas dėl „tiesos“ lengvai tapdavo politinių sprendimų prielaida.

Pavyzdys. *Senovės Romos imperatorius Konstantinas 313 metais paskelbė Tolerancijos (vadinamąjį Milano) ediktą, kuriame buvo rašoma: „Mes nusprendėme <...> suteikti krikščionims ir visiems kitiems laisvę praktikuoti religiją, kurią kiekvienas pasirinko, nes bet kokia dievybė, esanti danguje, teikia mums ir visiems mūsų valdiniais taiką ir gerovę. Mes manome, kad būtų geriausia ir protingiausia neneigti nė vieno iš mūsų valdinių, ar jis būtų krikščionis, ar kitokio kulto atstovas, laisvės praktikuoti religiją, kurios nori: tuomet aukščiausioji dievybė, kurią kiekvienas mūsų laisvai garbina, suteiks savo palankumą ir įprastą globą.“*

380 metais paskelbtas Tikėjimo ediktas prasideda taip: „Visos tautos, kurias valdo mūsų valdoviškasis maloningumas, mūsų valia privalo laikytis tos religijos, kurią Dievo apaštalas Petras, kaip iki dabar moko jo skelbiama religija, yra atnešęs romėnams. Mes įsakome, kad visi, kurie laikosi šios religijos, vadintųsi krikščionių katalikų vardu, o kiti, kurie, mūsų nuomone, yra kvailiai ir pamišėliai, tepriima eretiškojo mokymo nešlovė, o jų sueigos negali būti vadinamos bažnyčiomis. Jos turi būti nubaustos iš pradžių Dievo teismais, o paskui ir mūsų valios pasireiškimu skirta bausme, kadangi valdžių esame gavę Dangaus nuožiūra“ (Sordi, 1994).

Pateiktame pavyzdyje aiškiai išvelgiama nuostata „suteikti laisvę praktikuoti“, ir atvirkščiai, – kad pakantumas yra nusikaltimas prieš tiesą, leidžiantis veikti „kvailiams ir pamišėliams“. Šių teiginių priešprieša neišnykusi iki šiol, todėl tolerancijos principų įgyvendinimas kūrybos, skonio ir kt. sferose nesukelia didesnių ginčų, bet dažniausiai laikomas nepriimtiniu antimokslinių nuostatų dėl sveikatos, vaikų ugdymo ir pan. toleravimas.

Politinė tolerancija yra esminė demokratijos vertybė, padedanti konstruktyviai spręsti vertybinius konfliktus, būtina laisvų ir lygiateisių piliečių bendradarbiavimo sąlyga. Vis dėlto net ir demokratinėse valstybėse ją retkarčiais bandoma riboti.

Pavyzdys. *Penktąjį XX a. dešimtmetį JAV senatorius J. McCarthy's inicijavo komisijos, kuri turėjo iširti valstybės tarnautojų ryšius su komunistinėmis organizacijomis, įsteigimą. Komisijos paskatintas JAV Valstybės departamentas išleido direktyvą, draudžiančią transliuoti per „Amerikos balso“ radijo stotį „komunistų, jų šalininkų“ parašytų knygų tekstus ir sukurtą muziką. J. McCarthy's teigė bibliotekų kataloguose radęs „daugiau nei 30 tūkstančių egzempliorių knygų, kurias parašė 418 komunistų“. Buvo priimtas įstatymas, kad pakviestieji liudininkai privalo komisijai išduoti tuos, kurie gali prijausti komunistams. Pavardžių nepranešimas prilygintas baustiniems melagingiems parodymams (Giblin, 2009).*

Minėti politinės netolerancijos veiksmai sulaukė visuomenės pritarimo. S. Stoufferio atliktos JAV visuomenės atstovų ir bendruomenės lyderių apklausos duomenys parodė, kad iš 4 933 respondentų tik 113 (2,3 proc.) pasisakė už politinę toleranciją ir pritarė teiginiiui – jei komunistai nepažeidžia įstatymų, nereikia varžyti jų teisių ir veiklos. Be to, bendruomenių lyderiai, kuriems dažniau tekdavo spręsti interesų derinimo klausimus, buvo tolerantiškesni nei kiti piliečiai (Stouffer, 1955).

Šis ir daugelis kitų tyrimų patvirtino, kad demokratinų institucijų buvimas neužtikrina demokratiškai nusiteikusių asmenybių persvaros. Tai skatino politikos psichologus išsamiau apibrėžti ir visapusiškiau tyrinėti toleranciją. Ją apibūdinant demokratija įvardyta kaip sistema, kurioje gerbiamos politinių mažumų teisės ir jai suteikiamos galimybės tapti dauguma. Politinėms mažumoms demokratijos sąlygomis leidžiama ginčyti daugumos ar jos atstovų sprendimus, įtikinėti esant kitokių pasirinkimų. Politinė tolerancija dažnai gretinama su rinka, nes kiekvienam sudaro prielaidas siūlyti idėjas, o „politiniams vartotojams“ – jas svarstyti, taip pat nustato politinio pasiūlymo ar idėjos sėkmės kriterijų – paramos lygį (Brown, Forst, 2014).

Valdžia gali išvengti konkurencijos nustatydamą politinės tolerancijos ribojimus. Jie gali būti nulemti ir piliečių vertybių, elgesio bei politinės kultūros, jei visuomenė pritaria dėl sankcijų ir apribojimų mėstantiems kitaip, nei įprasta. Pastarasis netolerancijos aspektas naudingas politinėms grupėms, kurios siekdamos valdžios ar norėdamos ją išlaikyti pabrėžia kovojančios su „priešu“ ir skatina represyvumą.

Politinei tolerancijai įgyvendinti būtina, kad piliečiai ir valdžia taikstytųsi su, kaip visuomenėje manoma, nepageidaujamais požiūriais ir nevaržytų įstatymų leidžiamos politinės veiklos. Vadinasi, reikėtų tirti, kokias pažiūras visuomenė norėtų pašalinti iš viešojo diskurso, todėl tokio pobūdžio tyrimai tampa tolerancijos lygio įvertinimo priemone.

Pavyzdys. Anot J. L. Gibsono, daugiausia duomenų apie politinę toleranciją JAV buvo surinkta atliekant tyrimus pagal 1970 m. pradėtą Bendrosios socialinės apžvalgos (BSA) programą. Kasmet buvo tiriamas požiūris į kelias visuomenėje mažiau toleruojamas grupes: ateistus, komunistus, homoseksualus, militaristus (manančius, kad rinkimai nereikalingi, o šalį gali valdyti kariuomenė), rasistus. Šie tyrimai parodė, kad, pavyzdžiui, XX a. iki 48 proc. JAV gyventojų pritarė siūlymui riboti ateistų susirinkimų, ypač viešų eitynių, laisvę (Gibson, 2007).

Nors panašaus pobūdžio apklausos suteikia informacijos apie politinę toleranciją, tačiau, anot J. Kuklinskio ir M. Cobbo, ji nėra pakankamai tiksli, nes atsakymai tų, kurie tapatinasi su kuria nors iš mažiau toleruojamų grupių, negali būti laikomi leistiniais ir pakankamai tiksliais politinės tolerancijos matais. Nėra prasmės klausti rasisto, ar tiems, kurie mano, kad kurios nors rasės žmonės turi įgimtų blogųjų savybių, turėtų būti leista sakyti viešas kalbas (Kuklinski, Cobb, 1997). Todėl buvo parengta kita politinės tolerancijos tyrimo schema, pavadinta „mažiausiai mėgstami“. Ja vadovaujantis respondentai prašomi įvardyti ir apibūdinti jų nemėgstamą grupę, o tada interviuotojas klausia apie įvairias tos grupės atstovų toleravimo ar netoleravimo formas (Sullivan, Piereson, Marcus, 1982).

Dar vieną politinės tolerancijos įvertinimo problemą nurodo J. Mondakas ir M. Sandersas, kurie teigia, kad toleranciją galima apibrėžti kaip dichotomiją: visko leidimas priešpriešinamas draudimui, kurio aprėptis gali keistis. Žmonių, atstovaujančių absoliučiajai tolerancijai ir kitokioms jos apraiškoms, kiekio sugretinimas leistų įvertinti visuomenės tolerancijos lygį (Mondak, Sanders, 2003). Tiktų pastebėti, kad formaliai toks vertinimas atrodo priimtinas, bet iš tikrųjų vargu ar daug žmonių būtų „idealiai“ tolerantiški. Todėl bene tiksliausia atliekant praktinius tyrimus toleranciją apibrėžti kaip kontinuumą, kurį sudaro žmonės, sutinkantys su mažesniais ir didesniais ribojimais netoleruojamoms mintims ir veiksams. Toks požiūris papildo pliuralistinės netolerancijos sampratą. Pagal ją, visuomenė, kurioje demokratinės vertybės nėra išsigalėjusios, gali demonstruoti toleranciją, jei nesusitaria, ką laikyti svarbiausiu priešu. Kai kiekvienas tokios visuomenės narys renkasi vis kitą „mažiausiai mėgstamą“ grupę, bendras netoleravimo lygis yra gana aukštas, tačiau netolerancija yra išskaidyta ir nesudaro prielaidų represuoti kuriai nors grupei priskiriamus visuomenės narius. Pliuralistinė netolerancija nepašalina nepakantumo sukeliamų problemų, nes ji gali būti kartu ir pliuralistinė, ir kryptinga, t. y. nukreipta į daugelį grupių, bet į kurią nors vieną grupę ar į kelias – ypač (Gibson, Gouws, 2003).

Politinė netolerancija gali būti argumentuota, bet labai retai remiasi realiais ją pateisinančiais faktais. Dažniausiai jos pamatą sudaro grupiniai interesai ir prietarai, išankstinio vertinimo stereotipai, kuriuos G. W. Allportas pavadino „klaidingu ir nelanksčiu apibendrinimu“ (*Allport, 1954, p. 12*). Tokio pobūdžio apibendrinimai, kuriuos būtų tiksliau įvardyti stereotipais, gali būti ir teisingi, ir klaidingi. Jie padeda orientuotis politikoje, bet, kaip minėta, tiek atskiri politikai, tiek jų grupės priešpriešina save kitiems, o tokia priešprieša remiasi apibendrintu „priešo“ įvaizdžiu. Be šio pobūdžio stereotipų, politinę netoleranciją gali skatinti ir siekis išsaugoti turimas privilegijas. F. Pratto, J. Sidaniusas ir S. Levin teigia, kad aukštesnės socialinės padėties žmonės labiau pritaria apie hierarchijos išsaugojimą skelbiantiems politikams (*Pratto, Sidanius, Levin, 2006*).

Grėsmės esamai ar būsimei gerovei, socialiniam ir politiniam statusui, asmenybei svarbioms vertybėms suvokimas, anot D. Daviso ir B. Silverio, yra vienas iš stipriausių veiksnių, lemiančių netolerancijos plitimą (*Davis, Silver, 2004*). Šią nuomonę patvirtinančių duomenų pateikia L. Huddy ir S. Feldmanas, kurie nurodo, kad nepakantumas kitoniškumui kyla iš asmenybės savybių (autoritarinių nuostatų, atsiribojimo patirties) ir mikrobei makrosocialinėje aplinkoje vyraujančio streso (*Huddy, Feldman, 2009*). Atitinkamai tolerantiški žmonės jaučiasi saugesni, yra mažiau linkę laikyti „kitoniškuosius“ politiniais varžovais ar įžvelgti jų keliamas grėsmes, todėl tolerancijos ugdymo programos būna naudingos sprendžiant ne tik politines, bet ir asmenines problemas. Tokią išvadą patvirtina tolerancijos ir sąmoningumo sąsajos, apie kurias kalba ne vienas autorius, rašęs apie sąmoningą demokratiją (*Nie, Junn, Stehlik-Barry, 1996*).

Nepaisant asmeninės ir visuomeninės tolerancijos naudingumo, krizių atvejais jos lygis sumažėja. 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristų grupė nukreipė užgrobtus lėktuvus į Niujorko Pasaulio prekybos centrą, kuriam sugriuvus žuvo apie 3 tūkst. žmonių. Po teroro aktų taikomos saugumo priemonės ribojo demokratines laisves, JAV įvykdyta nemažai išpuolių prieš musulmonus. L. Epsteinas, D. Ho, G. Kingas ir J. Segalas, apžvelgę JAV įstatymų taikymo istoriją, konstatuoja, kad kilus politiniams sunkumams pilietinės teisės ne kartą buvo ribojamos arba panaikinamos, todėl ir politinis atsakas į rugsėjo 11-osios įvykius nėra beprecedentis (*Epstein, Ho, King, Segal, 2005*). Kita vertus, psichologiškai jis ištirtas veikiausiai išsamiau nei kiti analogiški atvejai. Remdamiesi tolerancijos krizės aplinkybėmis tyrimais D. Davisas ir B. Silveris daro išvadą, kad tolerancija sumažėja ar net jos atsisakoma, jei žmonės tikisi didesnio saugumo ir tvarkos. Kitaip tariant, pilietinės teisės tarsi išmainomos į saugumą. Tačiau tokie „mainai“ nėra itin tvarūs ir mažėjant grėsmei tolerancija bei pilietinių teisių palaikymas vėl sustiprėja (*Davis, Silver, 2004*).

„Pakantumas nepakantiesiems, – rašo J. Irvingas, – yra sunkus mūsų laikų uždavinys“ (*Irwing, 2003, p. 489*).

Lygybė

Prancūzų revoliucijos šūkis „Laisvė, lygybė, brolybė“ įvardija pagrindines demokratijos vertybes, kurių raiška pastebimai skirtinga. Laisvė paprastai pripažįstama bene svarbiausia su demokratija siejama vertybe, vienybė gali būti tapatinama su solidarumu, tolerancija – su pasitikėjimu, tačiau lygybės interpretavimas yra gerokai įvairesnis. Jos, kaip ir kitų demokratiškos vertybių, sklaida sutikta priešiška. G. Le Bonas rašė, kad lygybės idėją prasimanė poetai ir filosofai, „nieko neišmanantys apie pirmąją žmogaus istoriją, jo dvasinės sandaros ypatumus ir paveldėjimo dėsnius“. Lygybės idėja, jo nuomone, suvedžiojo mases ir išvirtinusi suardė visuomenės pagrindus, sukėlė vieną iš baisiausių revoliucijų ir stipriai sukrėtė visą Vakarų pasaulį (*Le Bon*, 2011).

Bene aiškiausiai šiuolaikinį požiūrį į lygybės vertybę išsako Jungtinių Tautų priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, kuri prasideda teiginiu: „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis.“ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas aiškindamas lygybės teisinį aspektą nurodė, kad „visų asmenų lygybės įstatymui principas – demokratinės visuomenės pagrindas. Konstitucijos nuostata „įstatymui visi asmenys lygūs“ reikalauja, kad šalies teisėje būtų įtvirtintos pagrindinės teisės ir pareigos kiekvienam asmeniui lygiai su kitais, be jokių išimčių“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas, cit. pagal *Andriukaitis, Žiobienė, Schindlauer*, 2007).

Lygybės vertybės įgyvendinimas remiasi diskriminavimo neigimu. Lygybė yra esminis demokratinės teisinės sistemos pagrindas. Vis dėlto ir demokratinėse valstybėse kai kurioms grupėms nebuvo suteikta politinių teisių. XIX ir XX amžiais rinkimų teisės buvo ribojamos lyties, rasės, išsilavinimo, turto pagrindais (*Nikolaidis*, 2015).

Šiuo metu demokratinėse valstybėse didesnių diskusijų apie lygias piliečių politines teises nebekyla, tačiau lygybės vertybės įgyvendinimas kitose visuomenės gyvenimo sferose vis dar kelia problemų. Psichologinė jų esmė – lygybės ir teisingumo vertybių darnos siekimas. Teisingumo suvokimas, anot G. C. Homanso, remiasi pastangų ir gauto atlygio sugretinimu (*Homans*, 1961). Akivaizdu, kad toks teisingumo suvokimas yra itin subjektyvus, nes skirtingų kvalifikacijų, patirties, gebėjimų asmenų pastangos, būtinos tam pačiam rezultatui pasiekti, taip pat skirsis. Be to, ir rezultato įvertinimas būtų subjektyvus, nes, pavyzdžiui, materialinė nauda gali neprilygti psichologiniams laimėjimams (žinomumui, garbei ir pan.). Todėl asmeninė nauda nuolat lyginama su kitų grupės, bendruomenės narių gaunama nauda, o kaip neteisingas suvoktas jos dalijimas griauna grupės stabilumą.

Naudą galima skirstyti pagal poreikius, nuopelnus arba po lygiai. Lygybės vertybė numato, kad kiekvienas turėtų gauti

lygią dalį. Socialinėje ir politinėje sferose šią idėją skelbė ne vieno masinio judėjimo pradininkai. Morališkai ir psichologiškai ji atrodė patraukli, bet praktinis lygybės įgyvendinimas nebuvo sėkmingas, nes po lygiai dalijamų gėrybių pradėdavo trūkti ir atsakomybė už individualias pastangas greitai subliukšdavo.

Nagrindami iš trijų naudos skirstymo būdų kildinamas lygybės įgyvendinimo galimybės C. Sabbaghas, Y. Daras ir N. Reshas rašo, kad lygybės gali būti paisoma formaliai, aritmetiškai vienodai paskirstant naudą. Toks skirstymas ignoruoja asmenybės savybes, įnašą ir poreikius, todėl neretai suvokiamas kaip neteisingas ir prieštaraujantis lygybės sampratai. Kitas lygybės įgyvendinimo būdas remiasi nuostata užtikrinti vienodas gyvenimo galimybes, kurios sukuriamos nepriklausomai nuo socialinio statuso, pajamų ir pan. Dar viena lygybės vertybės įgyvendinimo kryptis, sulaukianti daugiausia pritarimo, – užtikrinimas lygios pradžios, t. y. vienodų galimybių įgyti išsilavinimą, naudotis sveikatos apsaugos sistemos paslaugomis ir pan. (*Sabbagh, Dar, Resh, 1994*).

Taigi kalbant apie lygybės vertybės įgyvendinimą galima pastebėti glaudų šios ir kitų demokratiškos vertybių sąryšį su teisingumo suvokimu, kuris lemia pasitikėjimą demokratine politine sistema, atskirais politikais ir politinėmis institucijomis.

Pasitikėjimas

Pasitikėjimo fenomenas yra tirtas įvairių mokslo šakų: sociologijos, ekonomikos, politologijos ir psichologijos, todėl egzistuoja daugybė vienas kitą papildančių ir neigiančių šio konstrukto apibrėžimų. E. Eriksono nuomone, kūdikiai, kuriuos augina ir ugdo mylintys bei jautrūs tėvai, susikuria pasitikėjimo nuostata, menkai kintančią per tolesnį gyvenimą. Saugiai vaikystėje besijaučiantys asmenys įgyja pamatinį pasitikėjimo jausmą, tikėjimą, kad pasaulis yra numanomas ir saugus (*Erikson, 1993*). Panašiai pasitikėjimą apibūdina ir J. B. Rotteris, kuris teigia, kad tai asmenybės savybė, pradėjusi formuotis ankstyvoje vaikystėje, o vėliau sąlygiškai mažai kintanti ir išliekanti reliatyviai pastovi per visą suaugusiojo gyvenimą (*Rotter, 1980*). Pasitikėjimas gali būti laikomas ir tam tikra būseną, kuriai būdingi kognityvieji, motyvaciniai ir emociniai komponentai, darantys išskirtinį poveikį vadovavimo sėkmei (*Burke, Sims, Lazzara, Salas, 2007*).

Apibendrinant pasitikėjimo sampratą galima teigti, kad pasitikėjimas yra asmens nuomonė apie galimą kitų (asmenų arba institucijų) veikimą. Anot D. Khodyakovo, pasitikėjimas yra procesas. Jo esmė – kitų veikėjų veiksmų patikimumo numatymas,

pagrįstas jų reputacija, esamų aplinkybių įvertinimu, prielaidomis apie galimus tolesnius veiksmus ir tikėjimu (netikėjimu) kitų moralumu (*Khodyakov, 2007*).

Atliekant psichologinius tyrimus įprasta skirti kelias pasitikėjimo sritis: pasitikėjimas konkrečiais asmenimis (tarpasmeninis), pasitikėjimas institucijomis (generalizuotasis) ir pasitikėjimas abstrakčiomis sistemomis (pavyzdžiui, mokslo žiniomis, religija). Politinės psichologijos atstovai dažniausiai tiria pasitikėjimo atskirais politikais, politinėmis institucijomis arba politine sistema apraiškas.

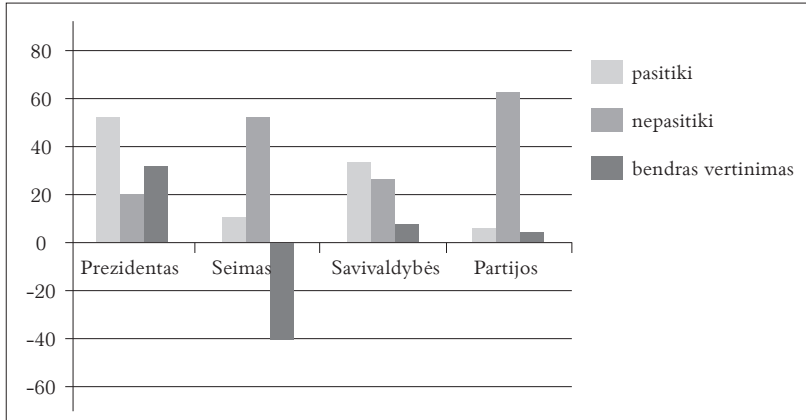
Globalizacijos veikiamos politinės sistemos vis labiau nuasmeninamos. Todėl, nors pasitikėjimas atskirais politikais yra svarbus politikos veiksnys, ne vieno vertybių tyrinėtojo nuomone, politinis stabilumas labiau priklauso nuo pasitikėjimo institucijomis, nei nuo pasitikėjimo individualiais. Pasak J. Delhey, K. Newtono ir Ch. Welzelio, pasitikėjimas valdžios ir politinėmis institucijomis yra pagrindinis visuomenės požiūrio į politinę sistemą rodiklis, parodantis demokratinio valdymo kokybę (*Delhey, Newton, Welzel, 2014*). Į šią aplinkybę atkreipia dėmesį ir J. Ahnquist, S. P. Wamala ir M. Lindströmas, kurie nurodo, kad nepasitikėjimas atskirais politikais ar politinėmis organizacijomis gali būti nepasitikėjimo politine sistema prielaida ir tapti paskata ją reformuoti (*Ahnquist, Lindström, Wamala, 2008*).

Pasitikėjimo įtaka demokratinio valdymo kokybei dažnai grindžiama jo poveikiu politiniam aktyvumui, dalyvavimui politinėje veikloje, balsavimui rinkimuose. M. R. Andersonas nurodo, kad politinis pasitikėjimas didėja stiprėjant politiniam dalyvavimui, ypač jei į jį įtraukiami ne tik atskiri asmenys, o ir jų grupės, bendruomenės (*Anderson, 2010*). Taigi politinis pasitikėjimas yra demokratijos prielaida ir kartu padarinys.

Apibendrinami pasitikėjimo politinėmis institucijomis tyrimus G. Chrysochoidis, A. Strada, A. Krystallis pasiūlė kelių lygių pasitikėjimo koncepciją. Jų nuomone, pasitikėjimą lemia asmenybės psichologinės savybės, jos socialiniai ir kultūriniai bruožai, informacijos apie instituciją, kuria pasitikima ar nepasitikima, suvokimas bei numatomiems institucijos veiksams priskiriama rizika. Visi šie veiksniai tarpusavyje susiję ir veikia vienas kitą (*Chrysochoidis, Strada, Krystallis, 2009*).

Panašią pasitikėjimo sampratą siūlo A. Leungas, Ch. Kier, T. Fungas, L. Fung ir R. Sproule'as, nagrinėję pasitikėjimą kaip socialinio kapitalo aspektą. Šie autoriai irgi skiria pasitikėjimą artimais asmenimis (šėimos nariais, giminaičiais, draugais), pasitikėjimą kitais visuomenės nariais ir pasitikėjimą institucijomis (politinėmis organizacijomis, policija, sveikatos apsaugos sistema, bankais ir kt.). Jų nuomone, pasitikėjimo empiriniu rodikliu gali būti pagalba, kurios sulaukiama iš kitų žmonių, bei emocinė parama ir kitokio pobūdžio pagalba, kurią tiriamieji pasiūlė arba savanoriškai suteikė. Prie pasitikėjimo rodiklių jie taip pat priskiria

asmeninio bendravimo intensyvumą ir bet koki dalyvavimą politiniuose veiksmuose (pavyzdžiui, viešus susirinkimus, produktų boikotą, peticijų pasirašymą, informacijos apie politikus paiešką). Nors pastarasis požiūris gal pernelyg išplečia pasitikėjimo sampratą, bet juo remiantis atlikti empiriniai tyrimai patvirtino glaudų pasitikėjimo ryšį su kitomis demokratinėmis vertybėmis, taip pat atskleidė, kad demokratinė asmenybė yra laimingesnė už tą, kuri vadovaujasi kitomis vertybėmis, ir labiau prisideda prie visuomenės gerovės (*Leung, Kier, Fung, Fung, Sproule, 2011*).

Pav. 8. Pasitikėjimas Lietuvos politinėmis institucijomis

Tyrimo laikas: 2015 m. kovo 6–15 d.

Respondentų skaičius: N = 1 035

Tyrimo objektas: 18 metų ir vyresni Lietuvos gyventojai

Apklauso būdas: interviu respondento namuose

Klausimas: Ar pasitikite šiomis Lietuvos institucijomis?

Šaltinis: Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras VILMORUS.
Pasitikėjimas institucijomis, <www.vilmorus.lt/index.php?mact=News,cnt01.detail0&cntn01.articleid=2&cntn01.returind=20>.

Pasitikėjimas institucijomis ir kitais asmenimis nemažai lemia požiūrį į vieną iš svarbiausių demokratišų vertybių – laisvę. Tačiau laisvai veikiančių asmenybių laimėjimai neišvengiamai būna skirtingi, o tai gali tapti nepasitenkinimo visuomenine politine padėtimi prielaida.

Pavyzdys. S. Oishi, S. Kesebir ir E. Dieneris išnagrinėjo JAV 1972–2008 m. surinktus duomenis. Kasmet apie 1 800 tiriamųjų buvo prašomi įvertinti savo ir kitų žmonių situaciją (patikimumą ir nepatikimumą, teisingumą ir polinkį išnaudoti ir pan.). Šie duomenys gretinti su Gini koeficientu (ekonominiu rodikliu, skirtu pajamų tarp namų ūkių pasiskirstymo (ne)tolygumui vertinti). Nustatyta, kad tiriamieji, manantys, kad pajamos skirstomos neteisingai, jautėsi mažiau laimingi. Pajamų netolygaus paskirstymo suvokimas taip pat susijęs su žemesniu pasitikėjimo lygiu (Oishi, Kesebir, Diener, 2011).

Demokratiškos vertybių įgyvendinimo prieštaravimai pateiktame pavyzdyje atsiskleidžia bene ryškiausiai. Analogiškų prieštarų galima išvystyti ir daugiau. Šiuo metu nemažai socialinių problemų įgavo pasirinkimo tarp visuomenės teisių ir asmenybės laisvės formą. Antai moters laisvė disponuoti savo kūnu prieštarauja dalies visuomenės požiūriui į embrionų apsaugą, verslo laisvė neretai prieštarauja ekologijos vertybėms, seksualinio gyvenimo laisvė nesuderinama su šariato teise ir pan.

Laisvė

Demokratija šiuolaikiniame pasaulyje vis labiau vertinama. Būtina demokratijos vertybė, kurios svarba niekam nekelia abejonių, yra laisvė. Kita vertus, laisvai veikiančių asmenybių sėkmė gali tapti viena iš nepasitikėjimo demokratinėmis institucijomis prielaidų. Kai laisvai veikiančios asmenybės naudojasi neribota minties, žodžio, saviraiškos laisve, net ir demokratiškose šalyse politinio pritarimo sulaukia jėgos, siūlančios tam tikro elgesio netoleruoti ir apriboti kai kurias laisves. Šį prieštaravimą apibūdinamas E. Frommas rašo: „Šiuolaikinis žmogus vis dar apimtas nerimo ir jaučia pagundą paaukoti savo laisvę įvairiems diktatoriams arba prarasti ją virtus mažu mašinos sraigtelium – ne laisvu žmogumi, o sočiu ir gerai aprengtu robotu“ (*Fromm, 2008, p. 9*).

Laisvės antipodas – ilgą istoriją turinti vergovė, kurią atitinka vergovės ideologija. Antikinės Graikijos filosofo Aristotelio nuomone, „vergas – tai kalbantis įrankis“, o vergovė glūdi pačioje žmogaus prigimtyje, nes „gamta nori, kad fizinė laisvų žmonių išvaizda skirtųsi nuo fizinės vergų išvaizdos. Šių kūnas stambus, tinkamas atlikti būtinus fizinius darbus. Laisvi žmonės <...> negeba jų atlikti, užtat tinkami politiniam gyvenimui <...> Vieni žmonės iš prigimties laisvi, kiti – vergai, ir jiems būti vergais naudinga bei teisinga“ (*Аристотель, 1998, p. 420*).

Šie daugiau nei prieš kelis tūkstantmečius parašyti samprotavimai perteikia kone visas vergovę pateisinančias idėjas: jos būtinumą visuomenei, skirtingų gebėjimų ir išvaizdos žmonių tipų – laisvųjų ir vergų – apibrėžtį, vergovės naudingumą patiems vergams. Įgyvendinant šią ideologiją atitinkančius interesus ir vertybes, E. Flaigo nuomone, nuo viduramžių iki XIX a. pabaigos į vergovę buvo paimta apie 50 milijonų afrikiečių. Minėtas autorius taip pat pabrėžia ne tik vergovės mastą, bet ir nuolatinį opanavimą jai, kitų vertybių plėtrą. Apžvelgdamas vergovės ir laisvės vertybių priešpriešą E. Flaigas pastebi, kad žlugus antikinėi Romos imperijai Šiaurės ir Vakarų Europa tapo vieninteliu

regionu, kuriame nebuvo vergų. Vietoj vergovės ekonominėje sistemoje įsivyravo baudžiava. Baudžiauninkai, kitaip negu vergai, buvo visuomenės dalis, nors ir priklausė žemiausiam socialiniam sluoksniui. 1299 m. Prancūzijos karalius Pilypas Gražusis, dovanodamas laisvę visiems karaliaus dvaro baudžiauninkams, skelbė: „Kiekviena žmogiška būtybė, kuri yra sukurta pagal mūsų Viešpaties paveikslą, pagal prigimtinę teisę turi būti laisva.“ Taigi jau tuo metu radosi sampratos apie „prigimtinę teisę į laisvę“ pradmenų. Šiaurės ir Vakarų Europoje vergovės nebeliko dėl lemiamos miestų įtakos. Peržengęs miesto ribą nelaisvasis žmogus įgydavo nepriklausomybę nuo savo šeimnininko, nes viduramžių miestams galiojo principas: „Miesto oras išlaisvina.“

Kitokia vergovės raida buvo islamo šalyse – ten vergai ne tik dirbo fizinius darbus, bet dažnai ir administruodavo valstybę ar būdavo kariai (pavyzdžiui, Egipto mameliukai).

Europai būdinga laisvės tradicija skatino ir diskusijas apie vergiją, ir praktinius jos naikinimo veiksmus. 1794 m. vergija buvo uždrausta visose Prancūzijai priklausančiose teritorijose. 1833 m. ją uždraudė Didžioji Britanija. 1815-aisiais Vienos kongrese nusprendus sustabdyti prekybą vergais, Didžiosios Britanijos laivynas ėmė persekioti vergus gabenančius laivus ir nuslopino transatlantinę prekybą žmonėmis. Po JAV pilietinio karo (1861–1865 m.) buvo išlaisvinta beveik keturi milijonai vergų. Tuo tarpu islamo šalyse vergija nekėlė jokių abejonių, nes apie vergus kalbama Korane. Todėl tik 1882 m., Didžiajai Britanijai užėmus Egiptą, prekyba vergais liovėsi taip pat ir Artimuosiuose Rytuose (Flaig, 2009).

Siekdama užkardyti vergovę, Jungtinių Tautų Organizacija 1949 m. priėmė Konvenciją dėl kovos prieš prekybą žmonėmis.

Glausta vergovės istorijos apžvalga rodo, kad vergovė nėra vien tolimos praeities problema. Keisdamasis šis reiškinytis prisitaiko prie naujų socialinių ir politinių realijų. „Prekyba žmonėmis pasaulyje suvokiama kaip vergijos forma ir pripažįstama vienu pagrindinių žmogaus teisių pažeidimu. Žmonių grobimo ar prekybos žmonėmis atvejais pažeidžiamos teisės, kurias nustato Visuotinė žmogaus teisių deklaracija bei tarptautiniai teisės aktai, draudžiantys žmogų net ir laikinai paversti kieno nors nuosavybe. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 4 straipsnis skelbia, kad niekas negali būti laikomas vergu, o vergovė, prekyba vergais ir visos jos formos draudžiamos“, – nurodoma Lietuvos Respublikos Seimo nutarime „Prekybos žmonėmis prevencija“ (www3.lrs.lt/owa-bin/owaarepl/inter/owa/U0073012.doc).

Vergovės psichologinio aspekto esmė – žmonių skirstymas į dvi grupes: laisvuosius šeimnininkus ir priklausomus vergus. Pabrėžtina, kad pirmajai grupei priskiriami ir tie, kurie neturi, bet gali turėti vergų. Kita ne mažiau svarbi aplinkybė – pirmajai grupei suteikiama teisė naudotis antrosios grupės darbo ir veiklos rezultatais bei kontroliuoti jos atstovų gyvenimą. Suprantama, kad

vergvaldžių gyvenimo būdas ugdo atitinkamas asmenybės savybes, skatina rinktis tam tikras vertybes, tarp kurių itin reikšmingas dominavimas.

Pavyzdys. *Sovietų Sąjungoje svarbus ekonomikos veiksnys buvo kalinių darbas. 1930–1950 m. kaliniai statė kone visus didesnius transporto ir pramonės objektus (Volgos–Dono, Maskvos kanalus ir kt.). Daug miestų (Vorkuta, Komsomolskas prie Amūro, Inta ir kt.) irgi pastatyti kalinių. Priverstinį kalinių darbą reikėjo organizuoti. A. Solženicynas apie tai dariusius žmones rašo: „Jie neturi poreikio įgyti išsilavinimo, platesnių kultūrinių pažiūrų, – jie ne tokie. Jie neturi poreikio logiškai mąstyti. Jų pareigos reikalauja tiksliai vykdyti nurodymus ir būti beširdžiams kenčiantiesiems, – tai jų, tą jie turi... Jie suprasedavo, kad bylos išpūstos, ir visgi metai iš metų darbavosi. Kaip? Arba prisivertė NEGALVOTI (o tai žmogaus sugriovimas), arba nusprendė: taip reikia, tas, kas rašo jiems instrukcijas, apsiriki negali... Pagal darbo pobūdį ir gyvenimišką pasirinkimą netekę AUKŠTESNIOŠIOS žmogiškosios būties sferos, pilniau ir godžiau gyveno žemutinėje sferoje“ (Солженицын, 2009, p. 239).*

Vergo psichologinės savybės ir vertybės savitai papildė vergvaldžio vertybes. Istorinė politinių sistemų apžvalga patvirtina, kad vergo statuso primetimo būdai gali tapti šio statuso priėmimo būdais. Despotiškas, paremtas savivale ir teise neigiantis valdymas ugdo nuolankumą, prisitaikymą, pataikavimą, galiausiai – negebėjimą ir nenorą atsisakyti vergo statuso net tada, kai tam atsiranda prielaidų. Todėl laisvė vergus gali bauginti, – jie nesugebės įsivaizduoti ir kurti savo gyvenimo atsakomybės sąlygomis.

Pavyzdys. *Antikinės Graikijos rašytojas Herodotas, gyvenęs V a. pr. m. e., vadinamasis „istorijos tėvas“, rašo: „Skitus, nebuvusius namie 28 metus ir po tiek laiko grįžusius į savo šalį, ištiko ne mažesnė nelaimė kaip karas su medais: juos pasitiko priešišškai nusiteikusi nemaža kariuomenė. Mat skitų moterys, ilgą laiką neturėdamos vyrų, pagaliau pradėjo lankytis pas vergus. Iš tų vergų ir skitų žmonių išaugo jaunuoliai, kurie sužinoję savo kilmę pasipriešino grįžtantiems iš Medijos skitams. Pirmiausia jie savo šalį atitverė plačiu kanalu... Paskui, skitams mėginant įsiveržti, stojo prieš juos į kovą. Daug susirėmimų įvyko, bet skitai neįstengė jų nugalėti. Tada vienas iš skitų šitaip pasakė: „Skitai! Ką gi mes darome? Kovodami su savo vergais, mes patys žūstame ir šitaip mažiname savųjų skaičių, o juos žudydami turėsime mažiau valdinių. Man atrodo, reikia ietis ir lankus padėti į šalį, paimti kiekvienam botagą ir eiti prie jų. Kol jie mus matė ginkluotus, ir patys jautėsi esą lygūs, tarsi kilę iš lygių, o kai pamatys su botagais, supras, kad jie mūsų vergai, ir nusigandę išbėgios.“ Išklaušę jo kalbą, skitai taip ir padarė: išsigandę vergai užmiršo kautynes ir leidosi bėgti“ (Herodotas, 1988, p. 214).*

Pateiktas pavyzdys iliustruoja laisvės vertybės įgyvendinimo prieštarumą. Socialinių ir politinių sąlygų permainos gali suteikti daugiau galimybių, bet griaua bent dalinį saugumą teikusius ryšius, o savarankiškas pasirinkimas ir atsakomybė tam tikro tipo asmenybės yra nepriimtinos. Ieškodamos saugumo, jos linkusios atsisakyti laisvės ir paklusti, susieti save su lyderiu ar organizacija, kurie ir prisiims sprendimo laisvę. Pastaroji aplinkybė, labiau nulemta psichologinių nei socialinių ar ekonominių veiksnių, paaiškina, kodėl ne tik atsilikusios ekonomikos, bet ir moderniose šalyse vis dar pasitaiko vergovės atvejų, dalis žmonių tampa priklausomi (pavyzdžiui, priverčiami užsiimti prostitucija).

Laisvės vertybė svarbi savarankiškai, atsakingai asmenybei, nes sudaro prielaidas jai veikti daugelyje sferų. Svarbiausiose žmogaus teises apibrėžiančiuose dokumentuose (Jungtinių Tautų Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Europos žmogaus teisių konvencijoje) įtvirtinamos minties, sąžinės, informacijos gavimo ir skleidimo laisvės. Šių ir joms artimų vertybių sklaida skirtingomis socialinėmis ir politinėmis sąlygomis vyko įgyvendinant laisvo ekonominio veikimo, demokratijos, tikėjimo laisvę, bažnyčią atskiriant nuo valstybės, atmetant kolonijinę sistemą ir įtvirtinant valstybių nepriklausomybės, tautų apsisprendimo principus tarptautiniuose santykiuose, bei kitomis formomis. Psichologiniai laisvės tyrimai irgi dažnai buvo siejami su konkrečiomis socialinėmis, ideologinėmis aplinkybėmis.

Psichologija, tyrinėdama laisvės fenomeną, nagrinėja skirtingoms asmenybės būdingas jos sampratas, laisvės išgyvenimą ir jo poveikį gyvenimo kokybei bei svarbių sprendimų priėmimui. Vis dėlto galima įžvelgti psichologinių laisvės tyrimų neišsamumą, kurį aptardama Ch. M. McCloskey nurodo, kad iki šiol laisvės samprata psichologijoje nėra pakankamai atskleista ir dažnai remiasi filosofų darbais (*McCloskey, 2009*). Kita vertus, sutariama, kad laisvė yra savarankiškas valios aktas ar galimybė veikti be išorinių apribojimų ir kliūčių (*Easterbrook, Lyken, 2014*). Be to, sukaupta nemažai duomenų apie asmenybės laisvės ugdymą teikiant psichoterapinę pagalbą. Jie liudija, kad laisvės išgyvenimas labiau priklauso ne nuo išorinio, fizinio, o nuo sąmoningo ir pasąmoninio savęs ribojimo, gebėjimo ar negebėjimo priimti sprendimus, savivertės ir valios. Laisvės išgyvenimas dažnai nėra savitiksliis, o tampa būdu atskleisti asmenybės potencialą.

Apibendrinant laisvės tyrinėjimų problematiką psichologijoje, galima ją pateikti kaip bandymą atsakyti į klausimą: „Ar asmenybė yra determinuojama, ar save determinuojanti?“ Anot L. A. Hjelle ir D. J. Zieglerio, vienas iš svarbiausių psichologijos teorijos klausimų yra žmogaus vidinės laisvės pasirenkant mąstymo kryptį ir elgesio kontrolę apibūdinimas. Atsakymui siūlomi prieštaringi variantai. Psichologijoje aptiksime požiūrių, kad žmogus kuria savo gyvenimo prasmę ir kad autonomiško žmogaus sąvoka buvo sukurta dar neištirtiems reiškiniams paaiškinti (*Hjelle, Ziegler, 1992*).

Analizuodami reikšmingiausias asmenybės teorijas pagal devynis kriterijus, iš kurių pirmasis – „laisvė ir determinizmas“, ir suskirstę šį kriterijų į silpnai, saikingai ir stipriai išreikštą, A. Hjelle ir D. J. Ziegleris pateikia teorijų apibendrinimus, kuriuose matyti gana aiškūs požiūrio į asmenybės laisvę skirtumai.

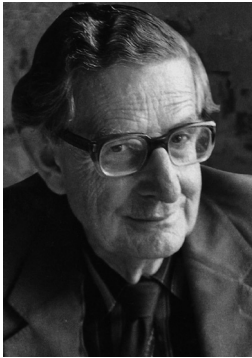
autoriai	laisvė <-----> determinizmas						
	Stipri	sai-kinga	silpna	laisvės ir determinizmo pusiausvyra	silpnas	saikingas	stiprus
S. Freudas							stiprus
A. Adleris	stipri						
E. Eriksonas						saikingas	
G. W. Allportas			silpna				
A. Bandura				pusiausvyra			
G. A. Kelly				pusiausvyra			
A. H. Maslowas	stipri						
C. Rogersas	stipri						

Pav. 9. Asmenybės teorijų autorių požiūris į asmenybės laisvę
Šaltinis: Hjelle, Ziegler, 1992.

9-ame paveiksle parodyti požiūriai į asmenybės laisvę patvirtina, kad laisvė yra itin svarbi asmenybės apibūdinimui. Pavyzdžiui, psichoanalizės pradininkas Z. Freudas teigė, kad asmenybės elgesį, mintis ir jausmus determinuoja sąmoninės varos ir aplinka, taigi nuosekli išvada iš šių teiginių – asmenybės pasirinkimai nėra laisvi. Kita vertus, įsisąmonindama išstumtus į sąmonę potraukius ji gali tapti sąmoningesnė, o kartu ir laisvesnė. Kitas psichoanalitikas A. Adleris asmenybės laisvę traktuoja savaip. Jo nuomone, asmenybė pati save kuria, o jos „aš“ lemia gyvenimo stilių ir tikslą. Analogišką požiūrį į laisvę siūlo ir E. Eriksonas, kurio nuomone, žmogus ieško saviidentifikacijos ir gali ją rasti. E. Berne'as išvelgia asmenybės laisvės galimybę jam įsisąmoninus gyvenimo scenarijų, kurio nelaiko fatališkai determinuojančiu, ir apsisprendus nebeįgyvendinti negatyvių jo elementų. Laisvę transakcinės analizės požiūriu lemia asmenybės gebėjimas pertvarkyti vaikystėje suformuotą savo gyvenimo scenarijų. E. Frommas taip pat teigia, kad asmenybė gali įveikti pirminius ribojimus ir realizuoti save. Vienas iš biheviorizmo pradininkų B. Skinneris ryžtingai neigia asmenybės laisvę, nes, jo nuomone, žmogaus elgesį visiškai apriboja praeities patyrimas, todėl laisvės idėja esanti žalinga visuomenei. Knygos, kurioje jis išdėsto savo mintis, pavadinimas „Anapus laisvės ir orumo“ (angl. *Beyond Freedom and Dignity*) tiksliai iliustruoja jo pažiūras. Humanistinės krypties psichologai (C. Rogersas, A. H. Maslowas) vadovaujasi prielaida, kad žmogaus esmė, skirianti jį nuo kitų gyvų būtybių, yra saviaktualizacijos, asmeninio augimo gebėjimas, kurio įgyvendinimas išlaisvina nuo išorinio determinavimo. Dvasinių vertybių įgyvendinimas, individualios ir kolektyvinės sąmonės

darinių įsisąmoninimas, gyvenimo prasmės suvokimas, anot C. G. Jungo ir V. Franklio, yra kelias į didesnę asmenybės laisvę, o tokio kelio pripažinimas nulemia ir asmenybės laisvę bei atsakomybę.

Nors skirtingos asmenybės teorijos pateikia keletą akivaizdžiai nesutampančių laisvės sampratų, eksperimentais yra patvirtinta, kad žmonės priešinasi jų laisvės ribojimui. Priešinimasis yra siekio atkurti laisvės išgyvenimą, kuriam kilo grėsmė ar kuris buvo prarastas, pasekmė. Kuo svarbesnė asmenybei kuri nors laisvė ar kuo daugiau jo laisvių ribojama, nurodo J. W. Brehmas ir S. S. Brehm, tuo stipresnis prieššinimasis. Tačiau laisvės siekimo motyvas nėra absoliutus – pastangos atkurti laisvę silpnėja, jei stiprėja spaudimas ją riboti. Šiuo atveju veikia tarsi dvi motyvų grupės – priešinimosi ir paklusimo spaudimui. Be to, kai kuriais atvejais laisvė ribojama taip stipriai, kad jos atgavimo sąnaudos asmenybei atrodo pernelyg didelės. Tačiau jei galima atkurti laisvę mažai rizikuojant arba mažai prarandant, dažniausiai pasirenkamas laisvę kuriantis (atkuriantis) elgesys (*Brehm, Brehm, 1981*).

Hans Eysenck
(1916–1997)

Psichologiniai laisvės tyrimai papildoma politinių laisvių supratimą ir atskleidžia, kad laisvė suvokiama skirtingais lygmenimis (veikimo, mąstymo, saviraiškos suvaržymų). Jais remdamasis H. Eysenckas pastebi, kad asmenybės pokyčius, nulemtus epochų kaitos, tiktų susieti su politinių sistemų kaita. Jis rašo, kad žmonijos istorija – tai augančio individualizmo ir laisvėjimo istorija. Laisvės siekis nėra nepažini, metafizinė jėga, bet neišvengiamas individualizacijos ir kultūros procesų rezultatas. Autoritarinės sistemos jau neįstengia jo užgniaužti, nes negali pakeisti pagrindinių asmenybės laisvę lemiančių sąlygų (*Eysenck, 1998*).

Atitinkamai pagal individualizacijos ir kultūros procesus laisvės vertybės samprata vis labiau apima ne tik fizinę, bet ir verslo, judėjimo, susirinkimų, sąžinės, minties, žodžio ir kitas laisves. Čia vėlgi galima išvelgti sąsajas su psichologijos koncepcijomis ir tyrimais, kurie kaip laisvės prielaidą pabrėžia mąstymo savarankiškumą ir intelektą. Antai T. Tulku teigia, kad žinios, laisvė ir atsakomybė yra svarbiausios žmonijos vertybės. Nevaržoma minties laisvė – kiekvienos asmenybės ir visos visuomenės sėkmės prielaida (*Tulku, 1984*). K. Goldsteinas irgi nurodo, kad intelektinių gebėjimų lygis lemia saviaktualizaciją, gebėjimą sėkmingai veikti profesinėje ir asmeninėje sferose, todėl yra tiesiogiai susijęs su asmenybės laisve (*Goldstein, 2000*).

SANTRAUKA. Nagrinėjant politiką tikslinga pabrėžti vertybinį idėjų aspektą. Jos lemia politinį elgesį, pagrindžia vienokius ar kitokius veiksmus. Todėl politinių vertybių tyrimai tampa politinio elgesio prognozavimo būdu arba panaudojami skirtingų bendruomenių politinei kultūrai palyginti. Vis dėlto gretinant vertybes su politika trūksta metodologiškai pagrįstų jų sąsajos koncepcijų. Spręsdami šią problemą vertybių tyrinėtojai bando pabrėžti vertybių universalumą ir sukurti, jų nuomone, reikšmingiausių vertybių matavimo sistemas, skirsto vertybes pagal sferas (biologinės, socialinės ir pan.) ar vertina jų svarbą asmenybei. Perspektyvus būdas apibrėžiant politines vertybes jas nagrinėti kartu su politine sistema.

XX amžių galima pavadinti demokratijos ir autoritarizmo vertybių priešpriešos amžiumi. Politikos psichologai atsižvelgdami į šią aktualiją atliko nemažai šių vertybių ir jas besirenkančių asmenybių tyrimų.

Autoritarinė asmenybė siekia pajungti savąjį „aš“ tam, kas gali suteikti jėgos ir leistų atsisakyti jai pernelyg sunkios sprendimų ir atsakomybės laisvės. Tokiai asmenybei būdingas lygybės vertybės nesuvokimas, laisvo pasirinkimo nevertinimas, paklusnumas, agresyvumas ir konvencionalumas. O demokratinė asmenybė vadovaujasi laisvės, tolerancijos, įstatymų viršenybės ir pan. vertybėmis, kurios istoriškai kito. Todėl ir šiandieną visas jas apibrėžti yra sudėtinga; pavyzdžiui, J. Gerringas, S. C. Thackeris, R. Alfaro nurodo 33 galimus demokratijos rodiklius, kuriais matuojamas dalyvavimas, įgaliojimas, atstovavimas, atskaitomybė, skaidrumas, solidarumas, pilietinė visuomenė, nepriklausoma žiniasklaida, teisinių institucijų savarankiškumas, korupcija, politinis pliuralizmas, pilietinės laisvės, vyriausybės funkcionavimas, politinė kultūra.

Vis dėlto daugelis gali įvertinti politines sistemas nurodydami, ar, jų nuomone, visuomenė vadovaujasi demokratinėmis, ar kokiomis kitomis vertybėmis, bei kokios vertybės yra artimesnės jiems patiems. Šio pobūdžio tyrimai parodė, kad žmonės daugiausia pozityviai vertina demokratiją, kuri paprastai suprantama kaip valdžios atskaitomybė piliėčiams, jų lygybės prieš įstatymus įtvirtinimas ir t. t. Pritarimą demokratijai lemia požiūris, kad ji leidžia geriau patenkinti merkantilinius interesus, arba demokratinų vertybių siekis. Tarp jų platesnėmis, visas kitas apimančiomis vertybėmis galima laikyti toleranciją, pasitikėjimą, lygybę ir laisvę.

Politinė tolerancija yra savitas valdžios galios apribojimas, kuriuo siekiama skirtingų visuomenės grupių kompromiso. Kadangi šių grupių vertybės ir veikimo būdai gali esmingai skirtis,

tai ir tolerancija gali būti suprasta kaip nusikaltimas tiesai. Todėl demokratinių, tolerancijos vertybę pripažįstančių visuomenių piliečiai tolerancijos lygį gali sumažinti ar net jos atsisakyti, jei tikisi aukštesnio saugumo, didesnės tvarkos ir gerovės.

Panašus prieštaravimas gali būti išvelgiamas ir nagrinėjant lygybės vertybę. Demokratinės visuomenės lengvai pripažįsta visiems lygias politines teises, siekia kurti galimybių lygybę, tačiau lygaus naudos paskirstymo principas sulaukia oponentų.

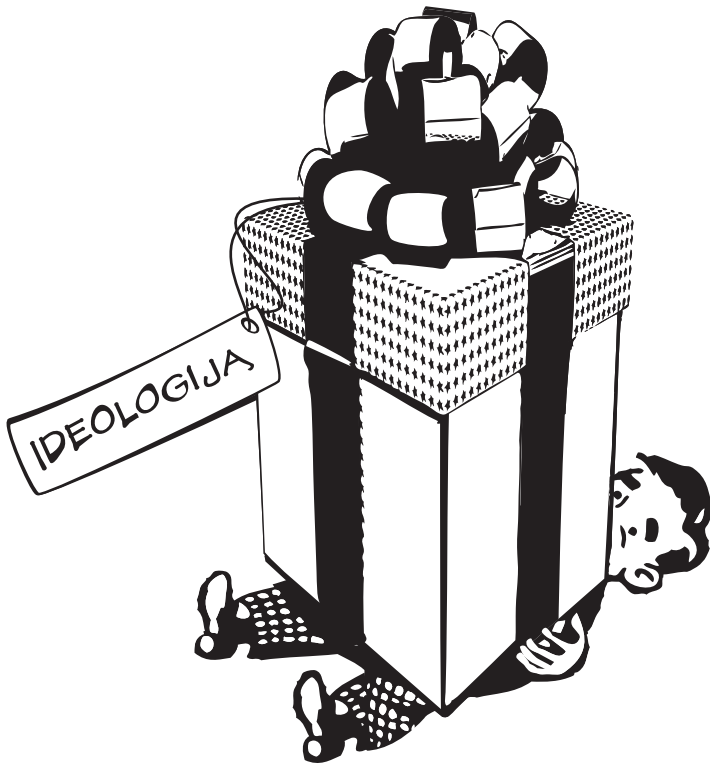
Demokratinėje sistemoje valdžia įgyvendina piliečių norus, todėl idealiu atveju jie turėtų ja pasitikėti taip, kaip pasitiki savimi. Realūs pasitikėjimo tyrimai rodo didesnę ar mažesnę nutolinimą nuo šio idealo, skirtingą pasitikėjimą atskirais politikais, politinėmis institucijomis ar politinėmis sistemomis. Pasitikėjimą lemia asmenybės psichologinės savybės, jos socialinės ir kultūrinės charakteristikos, informacija apie instituciją, kuria pasitikima ar nepasitikima, bei numatomiems institucijos veiksams priskiriamos rizikos suvokimas. Pasitikėjimo empiriniu rodikliu gali būti kitų žmonių suteikta pagalba, arba tiriamųjų pasiūlyta savanoriška emocinė parama ir pagalba. Tyrimai patvirtino glaudų pasitikėjimo ryšį su kitomis demokratinėmis vertybėmis, taip pat tai, kad demokratinės pakraipos asmenybė yra laimingesnė nei besivadovaujanti kitomis vertybėmis.

Pasitikėjimas sudaro prielaidas toleruoti laisvą atskirų asmenybių ir institucijų veikimą. Tačiau laisvės vertybę ir anksčiau, ir šiuo metu dažnai bandoma neigti, nes neretai socialinės problemos verčia rinktis tarp visuomenės teisių ir asmenybės laisvės. Laisvės vertybės neigimas keičiasi, prisitaiko prie naujų socialinių ir politinių realiųjų, todėl vis dar aktualus politinis uždavinys yra priverstinio darbo ir prekybos žmonėmis užkardymas.

Laisvė turi ir psichologinį aspektą. Sutariama, kad ji pasireiškia kaip savarankiškas valios aktas ar galimybė veikti be išorinių apribojimų ir kliūčių, tačiau nėra vieno bendro atsakymo į klausimą: „Ar asmenybė yra determinuojama, ar save determinuojanti?“ Vis dėlto susiejant asmenybės pokyčius su politinių sistemų kaita gana įtikinama atrodo prielaida, kad žmonijos istorija – tai vis didesnės individualizacijos ir besiplėtojančios kultūros, kartu ir laisvėjimo, istorija.

Politinė kultūra

- Politinės kultūros tipologija
- Socialinis kapitalas: pilietinis įsitraukimas, socialinė sanglauda
- Ideologijų tapimas • Šiuolaikinių ideologijų psichologinės ištakos: konservatyvizmas, komunizmas, fašizmas, nacionalizmas, socialdemokratija, liberalizmas
- Laimės ekonomika

Politinės kultūros terminą dar XVII a. pasiūlė J. G. Herderis (*Herder, 2010*). Šiandieną jis dažnai vartojamas bandant palyginti politines sistemas, tačiau terminu nusakomų reiškinių įvairovė ir empirinio matavimo rodiklių stoka vis dar kliudo vienareikšmiškai apibrėžti, kas yra politinė kultūra. Vis dėlto sutariama, kad tai yra bendros visuomenės kultūros dalis ir apima visuomenėje vyraujančių politinių vertybių ir normų sistemą.

Politinės kultūros pažinimo sunkumus lemia jos sudėtinių dalių pobūdis. Priskyrus politinei kultūrai subjektyvų (politinės nuostatos, politinė sąmonė) ir objektyvų (politinė veikla) komponentus nėra paprasta nustatyti jų sąsajas, o apsiribojant tik vienu iš minėtų komponentų akivaizdžiai prarandama svarbi informacija, paaiškinanti politiką ir joje veikiančias jėgas. Be to, neretai tapatūs politinės kultūros aspektai skirtingų mokslo šakų atstovų įvardijami ir traktuojami nevienodai.

Pavyzdys. *Socializacijos vyksmas antropologijos moksle neretai įvardijamas kaip inkultūracija, taip pabrėžiant, kad nuo vaikystės prasidėjęs visuomenės normų, gyvenimo būdo mokymasis įtraukia asmenį į tam tikrą kultūrą, jis tampa jos atstovu. Paprastai socializacijos sąvoka apibūdinami bendresni tapsmo visuomenės nariu procesai, o inkultūracijos sąvoka pabrėžia asmens ir konkrečios kultūros ryšius. Antai D. Matsumoto ir L. Juang nurodo, kad socializacijos esmę sudaro procesai ir mechanizmai, padedantys suvokti socialines normas, o inkultūracija – tai kultūrinių savitumų įsisavinimas (Matsumoto, Juang, 2008).*

Politinės kultūros sąvoką vartojo daug politinės psichologijos ir politologijos specialistų, tačiau jos sampratai trūksta ir tikslumo, ir vienareikšmiškai apibrėžiamų empirinių rodiklių. Tai neturėtų stebinti, nes bet kuri kultūros, taigi ir politinės kultūros, apibrėžtis yra gana plati, neretai ir subjektyvi, persmelkta apie ją rašiusio autoriaus politinių simpatijų. Vis dėlto sutariama, kad politinė kultūra yra masinės psichologijos, taip pat transgeneracinis fenomenas. Pagrindiniu empiriniu jos rodikliu laikomos visuomenėje paplitusios nuostatos, požiūris į politinius reiškinius, viešoji nuomonė, vyraujanti ideologija.

Politinės kultūros tipologija

Idomių politinės kultūros sampratos išvalgų galima aptikti jau Iantikoje, tačiau tik XX a. šeštąjį dešimtmetį šios krypties tyrimai įgavo aiškesnius kontūrus. Tuo metu G. Almondas ir S. Verba pateikė politinės kultūros sampratą, įvardydami ją kaip savitą orientavimąsi į vienokius ar kitokius politinius veiksmus. Tiktų pastebėti, kad „orientacija“ iš esmės yra psichologijos sąvoka, mažai

besiskirianti nuo „vertybinės orientacijos“ sąvokos ir apibūdinanti pasaulio suvokimą. Minėti autoriai taip pat konstatuoja, kad politinė kultūra – tai istoriškai susiklosčiusi politinių pažiūrų ir politinio elgesio modelio visuma, išreiškianti ankstesnių kartų patyrimą ir užtikrinanti politinio gyvenimo tęstinumą. Remdamiesi nurodytu politinės kultūros apibūdinimu, G. Almondas ir S. Verba atliko JAV, Didžiosios Britanijos, Vokietijos Federacinės Respublikos politinės kultūros analizę. Jų nuomone, politinę kultūrą galima skirstyti į parapijinę, priklausomybės ir dalyvavimo pobūdžio.

Pirmuoju atveju (parapijinės politinės kultūros) žmonės yra abejingi nacionaliniams politiniams tikslams ir sistemai, menkai domisi centrinės valdžios veiksmais ir vengia dalyvauti jos inicijuojamoje veikloje. Jiems svarbūs vietos (savi) interesai. Tokios kultūros pavyzdys gali būti ankstyviesiems viduramžiams būdingas pasidalijimas į politiškai ir ekonomiškai menkai susijusias feodalines valdas.

Priklausomybės politinei kultūrai būdingas aktyvus domėjimasis valdžios veikla, jos priimtais sprendimais. Kita vertus, šiuos sprendimus piliečiai paklusniai priima, net jei šie prieštarauja jų interesams. Vyraujant pastarajai politinei kultūrai piliečiai nesitiki, kad jų asmeninis dalyvavimas galėtų pakeisti politinę sistemą, turėtų įtakos politiniams veiksams. Jie lieka pasyvūs politikos stebėtojai, nors dažnai būna pakankamai politiškai informuoti.

Dalyvavimo politinei kultūrai būdingas pilietinis aktyvumas ir įsitraukimas. Šios kultūros atstovai įsitikinę, kad gali daryti įtaką valdžiai, todėl dalyvauja pilietinėse akcijose, rinkimuose, partijų veikloje. Pastarąją politinę kultūrą G. Almondas ir S. Verba laiko siektinu idealu ir pabrėžia, kad ji sukuria prielaidas demokratiniam valdymui bei aukštesnei materialinei visuomenės gerovei įsigalėti (*Almond, Verba, 1963*).

G. Almondo ir S. Verbos tyrimai bei idėjos atkreipė dėmesį į politinės kultūros fenomeną, paskatino jį visapusiškiau tyrinėti. Be to, politinės permainos taip pat akivaizdžiai patvirtino, kad minėti trys politinės kultūros tipai nepakankamai atskleidžia dabartinių politinių realių (demokratinių revoliucijų komunistiniuose kraštuose, islamo fundamentalizmo, Arabų pavasario, Azijos šalių modernizacijos ir pan.) esmę. Todėl F. Heunksas ir F. Hikspoorsas išplėtojo aptariamą politinės kultūros klasifikaciją, papildydami ją naujais empiriškai nustatomais rodikliais: bendruoju politinės sistemos vertinimu (palankiu arba antisisteminiu), pasitikėjimu valdžia, jos legitimumu pripažinimu arba neigimu, asmeninio dalyvavimo politikoje vertinimu. Šie rodikliai gali būti suskirstyti į žemus, vidutinius ir aukštus. Pavyzdžiui, parapijinė politinė kultūra gali pasižymėti mažu gyventojų politiniu aktyvumu, nesidomėjimu politika bei valdžios sprendimais, ir dideliu pasitikėjimu valdžia bei neginčytinu jos teisėtumu.

Šis skirstymas leidžia skirti keletą politinės kultūros tipų, kurie gali būti dalijami į dvi didesnes grupes – aktyvaus dalyvavimo ir pasyvumo kultūras. Pirmojo tipo atstovai suvokia save kaip politinio vyksmo dalyvius, o antrojo – nemano ir nejaučia, kad galėtų paveikti politiką, todėl nenori dalyvauti politinėje veikloje. F. Heunkso ir F. Hikspoorso nuomone, jų siūlomas požiūris į politinę kultūrą leidžia ne tik ją įvertinti, bet ir tiksliau apibrėžti įvairių socialinių grupių subkultūras (*Heunks, Hikspoor, 1995*).

Mintis tipologizuoti ir įvertinamais, išmatuojamais rodikliais apibrėžti politines kultūras yra perspektyvi, suteikia politinės psichologijos tyrimams aiškesnę teorinį pagrindą. Todėl gana daug autorių bandė vertinti politinės kultūros apraiškas siedami su ja rinkėjų pasirinkimus, jų dalyvavimo ar nedalyvavimo rinkimuose priežastis ir naujų demokratinių valstybių perspektyvas. Be to, politinės kultūros sąvoka pasirodė paranki aptariant ne tik vakarietišku, liberalios demokratijos valstybių raidą, bet ir komunistinės sistemos žlugimą Centrinėje ir Rytų Europoje. Antai W. M. Reisingeris, A. H. Milleris ir V. L. Heslis, aptardami politines permainas ir partinių sistemų veikimą po Sovietų Sąjungos žlugimo susikūrusiose šalyse, konstatuoja, kad politinės kultūros savitumas geriau atskleidžia šių šalių politinę realybę nei formalių demokratijos požymių analizė (*Reisinger, Miller, Hesli, 1995*).

Reikia pabrėžti, kad politinė kultūra dažnai siejama su demokratiniu valdymu, valstybės demokratinės sąrangos atsparumu. Sutariama, kad ją lemia pastovios bei tvirtos gyventojų nuostatos, susiformavusios politinės socializacijos metu. Tokios nuostatos skirtingų autorių įvardijamos nevienodai, bet jų esmė suprantama gana panašiai. Joms priskiriamos politinio elgesio intencijos ir pobūdis (visų pirma politinis aktyvumas ar pasyvumas); politikos pažinimas ir emocinis reagavimas į ją. Dėl neretai menkai išsąmonintų, bet stiprų vertybinių pagrindą turinčių nuostatų politinė kultūra gali pastebimai skirtis net ir tapačiai savo suvokiančiose (pavyzdžiui, demokratinėmis laikomose) šalyse. J. Gerhardsas nurodo, kad demokratinį institucijų buvimas, žmogaus teisių užtikrinimas yra nors ir būtina, bet kartais nepakankama demokratijos prielaida. Trūkstant demokratinės politinės kultūros tradicijų, jas įtvirtinančių nuostatų, tapačios visuomenės raidos situacijos paskatina skirtingą politinį reagavimą ir politinius procesus (*Gerhards, 2010*). Juos gali sąmoningai puoselėti ir skirtingų politinių ideologijų atstovai, kurie lengviau plėtoja savo politines nuostatas viename ir sunkiau – kitose politinėse kultūrose.

Pavyzdys. *Didžiosios Britanijos politikui W. Churchillui priskiriama aforizmu tapusi frazė: „Anglijoje nėra antisemitizmo, nes anglai nelaiko savęs kvailesniais už žydus“ (Zelikman, 2011). Nacistinės Vokietijos politikas A. Rosenbergas teigė: „Antisemitizmas yra Vokietijos atkūrimą lemiantis veiksnys“ (Юрнбергский процесс, 1955, p. 36).*

Socialinis kapitalas

Politinės kultūros fenomeną neretai bandoma atskleisti nagrinėjant socialinį visuomenės kapitalą, su kurio gausa ar stoka dažnai siejami modernių visuomenių ypatumai (žinių ekonomika, demokratinis valdymas, gerovės valstybė).

Socialinio kapitalo sąvoka vartojama daugelyje sociologijos, antropologijos, politikos, ekonomikos ir psichologijos tyrimų, kaip ir daug jai artimų sąvokų – žmogiškasis, kultūrinis, intelektinis, dvasinis ir pan. kapitalai. Šiomis sąvokomis bandoma apibrėžti ekonominius, socialinius ir psichologinius išteklius, kurie visuomenei nėra „duoti“, kaip, pavyzdžiui, gamtiniai, o kuriami jos pačios.

Nors nekyla abejonių dėl socialinio kapitalo įtakos politiniam ir ekonominiam visuomenės gyvenimui, vis dėlto jo apibrėžtis tebėra nepakankamai tiksli ir vienareikšmiška. Bet kokia socialinė sąveika gali būti traktuojama kaip socialinio kapitalo apraiška, o todėl ir socialinio kapitalo sąvoka priklauso nuo interpretavimo.

	J. S. Colemanas	N. Linas	R. D. Putnamas
Apibrėžimas	Socialinis kapitalas: socialinės struktūros aspektas, suteikiantis organizacijoms ir asmenims išteklių interesams įgyvendinti	Socialinis kapitalas: rinkos santykiams naudinga investicija į socialinius santykius	Socialinis kapitalas: socialiniai tinklai, bendradarbiavimo normos, pasitikėjimas grupe, savitarpio nauda
Svarbūs socialinių sąveikų aspektai	Artimoji aplinka, normos, vertybės	Socialinė interakcija, socialinių tinklų tankumas ir jų ištekliai	Horizontalios ir vertikalios visuomenės struktūros, socialiniai tinklai, abipusis pasitikėjimas
Socialinio kapitalo kuriama nauda (privalumai)	Grupinė ir individuali: socialinio kapitalo poveikis išoriniams veiksniams (grupei ar asmenybei)	Individuali: darbas, paramos gavimas (reklama), ekonominiai ištekliai	Labiau grupinė: grupės veiklos problemų sprendimas, didesnis demokratinų institucijų efektyvumas; ekonominės raidos skatinimas

Pav. 10. Požiūrių į socialinį kapitalą palyginimas

Šaltinis: *Stolle, 2007.*

J. S. Colemanas aptardamas socialinio kapitalo veikimą pabrėžia tuos socialinių santykių aspektus, kurie sudaro prielaidas gerai funkcionuoti valdžios institucijoms ir visai demokratinėi valstybės sąrangai. Jo nuomone, socialinio kapitalo samprata turi

apimti bendradarbiavimą skatinančias normas, pasitikėjimą, horizontalius pilietinių išipareigojimų tinklus, kuriuos sudaro įvairios asociacijos, savanorių organizacijos ir politinės partijos. Hierarchinėje visuomenėje laisvo išitraukimo į horizontaliąsias politines, socialines ir kultūrinės asociacijas galimybės menkos ir dėl šios priežasties pasitikėjimo ir bendradarbiavimo normos negali paplisti, įgyti konkrečia veikla įgyvendinamo turinio. Todėl socialinis kapitalas gali būti apibrėžtas ir kaip visuomenės ištekliai, susiejantys piliečius tarpusavyje ir suteikiantys jiems galių veiksmingiau siekti bendrų pilietinių tikslų (*Coleman, 1990*). Lengva pastebėti, kad šio ir kitų autorių tikslinamas, plečiamas ar siaurinamas požiūris į socialinį kapitalą atskleidžia jo glaudų ryši su politinės psichologijos tyrimų temomis.

Politinėje psichologijoje socialiniu kapitalu įvardijamas politinis dalyvavimas, politinių institucijų veiklos suvokimas, pasitikėjimas politine valstybės sąranga ir politiniais lyderiais. J. Wallisas, P. Killerby's, B. Dollery's pastarąjį socialinio kapitalo aspektą, kurį apibendrinami galime vadinti pasitikėjimu politika, nurodo kaip esminę jo ypatybę (*Wallis, Killerby, Dollery, 2004*).

Atliekant tyrimus socialinis kapitalas matuojamas gana skirtingais būdais. Dažniausiai taikomi visuomenės narius siejančių vertybių – pasitikėjimo, tolerancijos, pasirengimo teikti paramą, arba socialinio aktyvumo – savanorystės, dalyvavimo politinių ir nevyriausybinų organizacijų veikloje, matavimai. Požiūrių į socialinį kapitalą ir jo vertinimų įvairovei bendra tai, kad pabrėžiama visuomeninių sąveikų, žmonių tarpusavio ryšių ir paplitusių vertybių įtaka visuomenės būklei, vadovaujantis nuostata, kad ją lemia socialinis kapitalas kartu su fiziniu (gamybos priemonės) ir finansiniu kapitalu. M. Argyle'as nurodo, kad socialinio palaikymo sulaukiančių žmonių nerimo ir depresijos rodikliai žemesni, o subjektyvios sveikatos – aukštesni. Jis taip pat konstatuoja, kad geri santykiai su bendradarbiais ir vadovais turi ne mažesnę pozityvų poveikį, lemiantį pasitenkinimą darbu, nei atlyginimas už jį, ir veiksmingai mažina darbo keliamą stresą. Tie patys dėsniumai galioja laisvalaikio sferoje. Asmenys, dalyvaujantys savanoriškoje veikloje, lankantys sporto klubus, priklausantys konfesinėms ar politinėms organizacijoms, pasižymėjo aukštesniu laimės lygmeniu nei asmenys, kurių laisvalaikis stokojo įvairiapusio, gausaus ir intensyvaus bendravimo. Taigi aktyvesnis bendravimas, artimesni santykiai su bendruomenės nariais yra savitas asmeninių ir visuomeninių problemų mažinimo ar net jų sprendimo būdas (*Argyle, 2001*).

Nepaisant besiplečiančių socialinio kapitalo tyrimų ir gana gausių jo teorinių koncepcijų, jis, kaip ir daugelis kitų politinės psichologijos nagrinėjamų fenomenų, apima įvairialypių, sunkiai į kelis rodiklius sutalpinamų reiškinių grupę.

Antai R. D. Putnamas teigia, kad socialinis kapitalas – tai ryšiai tarp individų, kurie sudaro socialinius tinklus, bei jų bendravimą

ir bendradarbiavimą reguliuojančios pasitikėjimo normos. Jo nuomone, įtraukianti narystė bendruomenėse grindžiama pasitikėjimu ir abipuse nauda, todėl bendruomenių nariai gali naudotis įvairiais „ištekliais“ (pavyzdžiui, kitų bendruomenės narių pagalba). Taigi socialinio kapitalo kūrimasis įmanomas palaikant ir stiprinant bendruomenės ryšius, jos tradicijas ir ritualus. R. D. Putnamas teigia, kad socialinis kapitalas, arba stiprios bendruomenės, turi įtakos žmonių pilietiškumui, aktyviam dalyvavimui šalies gyvenime, kolektyvinėje gerovės kūrimo veikloje, o socialinio kapitalo mažėjimas, atvirkščiai – sukelia politinį, vėliau ir ekonominį regiono ar šalies nuosmukį (*Putnam, 2000*).

F. Fukuyama aptardamas socialinio kapitalo sampratą pabrėžia geranoriško bendradarbiavimo reikšmę ir sieja ją su neformaliomis tokį bendradarbiavimą skatinančiomis normomis bei su jų paplitimu socialiniuose tinkluose (*Fukuyama, 2001*). N. Linas apibūdina socialinį kapitalą remdamasis investavimo samprata ir teigia, kad tai įvairiapusis „indėlis“ į socialinius santykius, numatant vėlesnę jo grąžą. Pastarojo autoriaus nuomone, socialinis kapitalas yra socialinių tinklų išteklius, sustiprinantis informacijos sklaidą, kartu ir poveikio galimybes, kuriomis naudojasi platesnius ryšius turintys asmenys. Jie gauna ir teikia gausesnes rekomendacijas, suteikia įgaliojimus, formuoja savo ir kitų reputaciją, sulaukia emocinės paramos. Suvokiantys socialinio kapitalo svarbą asmenys greičiau, nei jo nevertinantys, sąmoningai apsisprendžia ją įgyti, taigi socialinis kapitalas tampa tarsi sąmoninga investicija į žmones siejančius socialinius tinklus (*Lin, 2001*). M. Acevedo vertina socialinį kapitalą kaip pasitikėjimo, solidarumo, įsipareigojimų kitiems ir visai visuomenei apraišką, kuri lemia pilietiškumą ir socialinę sanglaudą (*Acevedo, 2007*).

Taigi socialinis kapitalas veikia įvairiose sferose. Jis daro pastebimą įtaką asmeninio gyvenimo sėkmei ir pasitenkinimui, lemia ekonominę bendruomenės būklę ir raidą, visuomeninių organizacijų tinklo plėtrą, politinį pasitikėjimą ir stabilumą. Dėl tokios plačios socialinio kapitalo raiškos jo tyrimai dažnai yra tarpšakiniai, o įvairūs apibūdinimai teikiami vartojant atskirų mokslo šakų sąvokas.

Apibendrinami gausius bandymus apibrėžti socialinį kapitalą O. V. Bartkus ir J. H. Davisas nurodo, kad socialinis kapitalas – tai visuma socialinių psichologinių ryšių bei vertybių, vienijančių grupę ir išreiškiančių jos narių tarpusavio sąveikas. Socialinis kapitalas lemia grupės narių bendradarbiavimo siekiant ekonominių, politinių ar kitokių pokyčių veiksmingumą (*Bartkus, Davis, 2009*).

Tarpasmeniniai santykiai išreiškia esminius žmogaus poreikius – priklausomybės, bendrumo su kitais ir pan. R. Cialdinis pabrėžia jų abipusiškumo refleksą, kuris lemia, kad į paslaugą atsakoma paslauga, o kartais atsilyginama ir už neįpareigojantį palankumą

(Cialdini, 2008). Siekdamas būti susijęs su aplinkiniais, norėdamas išvengti vienatvės žmogus suteikia savo veiklai kitokią prasmę, nei vadovaudamasis vien pragmatiniu (naudos) interesu. Todėl asmeninių ryšių kiekis ir kokybė padaro poveikį politiniams ir ekonominiams siekiams. Jiems daro poveikį ir subjektyvus ryšių vertinimas. E. Frommas nurodo, kad visiškos vienatvės jausmas sukelia psichikos degradaciją taip pat, kaip fizinis alkis gali lemti mirtį. Tačiau žmogus gali būti fiziškai vienišas, bet sieti save su idėjomis, vertybėmis ar socialiniais standartais, todėl patenkinti priklausymo poreikį. O sąsajų su simboliais, kurių didelė dalis yra kultūriniai, nacionaliniai, konfesiniai bei politiniai, nebuvimas sukelia moralinę vienatvę, kuri tokia pat nepakeliama kaip ir fizinė (Fromm, 2008). Šios E. Frommo įžvalgos buvo patvirtintos ir empiriniais tyrimais, įrodžiusiais, kad visuomenės socialinis kapitalas yra tiesiogiai susijęs su jos narių sveikata ir savijauta (Folland, Rocco, 2014).

Skirtingose šalyse įvairiu laiku atlikus tyrimus buvo nustatyta, kad materialinio gyvenimo lygis auga tada, kai žmonės pasitiki valdžios institucijomis ir jėgos struktūromis, nevalstybinėmis organizacijomis, bažnyčia, sveikatos apsaugos sistema bei bendruomenė, dalyvauja šalies arba vietos rinkimuose, dirba politinėje partijoje ar bendrauja su savo išrinktais politikais, dalyvauja nevyriausybių organizacijų arba kitokioje savanoriškoje veikloje, turi draugų. Tyrimai patvirtina, kad kiekvienas iš paminėtų veiksnių daro įtaką gyvenimo kokybei.

Pavyzdys. *Socialinio kapitalo apraiškų ir aukštesnio gyvenimo lygmens sąsajas iliustruoja C. Grahamo tyrimas, atskleidęs ryšį tarp pamaldų lankymo ir didesnio atlyginimo. Šį ryšį C. Grahamas aiškina paauglių ir jaunimo tarpasmeniniu bendravimu konfesinėje bendruomenėje, stiprinančiu pasitikėjimo ir pareigos jausmus, kurie savo ruožtu tampa geresnio mokymosi prielaida, leidžiančia jiems įgyti aukštesnį išsilavinimą, o vėliau gauti didesnį, labiau išsimokslinusiui asmeniui priderantį atlyginimą (Graham, 2009).*

Nagrinėjant socialinio kapitalo sąsajas su politine veikla siūloma gana daug jį apibūdinančių rodiklių. C. Grootaertas ir T. van Bastelaeras aptardami socialinio kapitalo matavimą politikos sferoje nurodo, kad to kapitalo dydį atskleistų pilietinės laisvės ir politinę diskriminaciją patiriančių bei separatistiniuose judėjimuose dalyvaujančių gyventojų proporcija. Jų nuomone, socialinio kapitalo veikimą politikoje taip pat atskleidžia demokratinių institucijų stiprumas, valdymo decentralizacijos lygis, valstybės politinis stabilumas, rinkėjų aktyvumas, valdžios kaitos konstitucingumas, politinių žmogžudysčių ir perversmų skaičius. Be to, socialinio kapitalo veikimą rodo žmogaus laisvių, politinių teisių, demokratinių laisvių buvimas ir įvairovė (Grootaert, Bastelaer, 2001).

Šis tikrai platus ir išsamus išvardijimas patvirtina socialinio kapitalo svarbą politikai, kartu parodo jo pažinimo ir įvertinimo sudėtingumą. Vis dėlto paprastai sutariama, kad svarbiausios sudedamosios socialinio kapitalo dalys yra pilietinis įsitraukimas, pasitikėjimas, visuomenės narius vienijančios normos ir vertybės. Taip pat manoma, kad šios socialinio kapitalo dalys yra tarpusavyje glaudžiai susijusios ir daro viena kitai reikšmingą įtaką.

Pilietinis įsitraukimas. Vadovaujantis prielaida, kad socialinis kapitalas lemia finansinio, gamybinio ir kt. kapitalo būklę, nuosekliai galima teigti, kad jis lemia ir valstybės raidą. Jei socialinis kapitalas neįvertinamas, o finansinis – pervertinamas, tai, kaip nurodo W. Rahnas ir J. Transue, susilpnėja piliečių dalyvavimas sprendžiant bendruomenės ar valstybės problemas. (*Rahn, Transue, 1998*).

Rinkos ekonomikos šalyse vyraujanti orientacija į gerovę gali iš dalies paaiškinti visose moderniose valstybėse pakitusias tradicinio pilietinio aktyvumo formas, didelį savivaldos ir parlamento rinkimuose nedalyvaujančių, politika nesidominčių žmonių skaičių.

Pilietinio aktyvumo rodikliai gana lengvai išmatuojami. Juos atskleidžia ir socialinių ryšių intensyvumas, objektyviai įvertinamas pagal dalyvavimą bendruomenės ir nevyriausybinių organizacijų veikloje, pilietiškumo akcijose. Todėl yra pakankamai galimybių išmatuoti šį socialinio kapitalo aspektą, atskleisti socialinių tinklų stiprumą, kartu ir pilietinį įsitraukimą, kuris, anot P. Schynso ir Ch. Koopo, lemia politinius procesus, mažina anomiškų būsenų plitimą ir skatina demokratinę vertybių sklaidą (*Schyns, Koop, 2010*). Ne mažiau svarbu, kad įsitraukimas (įtraukimas) skatina bendruomenių raidą, todėl jo sfera nuolat plečiasi ir teikia vis didesnės ekonominės naudos, sukuria žymią BVP dalį. Pagal Jungtinių Tautų siūlomą metodiką atliktais skaičiavimais, viešasis sektorius moderniose šalyse sukuria apie 5 proc. BVP, o Kanadoje ir JAV jo dalis viršija 7 proc. BVP, taigi gali būti gretinamas su statybų (5,1 proc. BVP) ar finansinio tarpininkavimo sektoriumi, kurį sudaro bankai ir draudimo kompanijos (5,6 proc. BVP) (Tyrimo „NVO teisinės bazės Lietuvoje problematika“ ataskaita, <<http://www.nvoteise.lt/ne-pelno-teise/tyrimai-ir-analizes>>).

Visuotinai pripažįstant pilietinio įsitraukimo naudą bendruomenėms, vis daugiau tyrimų patvirtina ir jo naudą individui. Antai J. F. Helliwellis ir H. Huangas nurodo, kad toks įsitraukimas yra viena iš subjektyvaus pasitenkinimo gyvenimu sąlygų, ir pabrėžia, kad dalyvavimas savanoriškų organizacijų veikloje neretai suteikia daugiau laimės nei atlyginimas už profesionalią veiklą (*Helliwell, Huang, 2011*).

Pilietinio įsitraukimo į politikos sferos veiksmus poveikis analogiškas. Dalyvavimas visuomeninių organizacijų veikloje įtraukia į socialinius tinklus ir, anot M. Galstono, sietinas su politiniu dalyvavimu (*Galston, 2004*). Panašiai vertino pilietinį

įsitraukimą, dalyvavimo savanoriškoje veikloje ir politikoje sąsajas R. Verba, K. Schlozmanas ir H. Brady. Jų nuomone, tokia veikla užtikrina ir pilietinių įgūdžių ugdymą, kuris sudaro prielaidas sėkmingiau veikti politikoje (*Verba, Schlozman, Brady, 1995*). Kadangi politinės partijos ir organizacijos nuolat stokoja gabių politinės sferos veikėjų, tai, anot J. Teorellio, darbas visuomeninėse organizacijose kartu užtikrina ir socialinės informacijos sklaidą, asmeninį prisistatymą, kuris didina tikimybę, kad net ir pasyvūs tokių organizacijų nariai bus pakviesti dalyvauti politinėje veikloje (*Teorell, 2003*).

Visų šių tyrinėtojų požiūriu, išvelgiamas perėjimas nuo pilietinio įsitraukimo į politinį aktyvumą, ir konstatuotinas tokio dalyvavimo privalumas. Socialinio kapitalo apraška – visuomenės laimės lygis, kaip nurodo E. Dieneris, R. E. Lucasas, U. Schimmackas ir J. F. Helliwelis, yra statistiškai patikimai susijęs su politine laisve ir dalyvavimu politiniuose procesuose. Tokios sąsajos prigimtis nėra visiškai aiški. Galima manyti, kad politinio valdymo pobūdis lemia piliečių įsitraukimą į visuomenei svarbių klausimų sprendimą, dalyvavimą priimant geresnius ekonominius, socialinius bei politinius sprendimus. Šie autoriai teigia, kad žmonės laisvoje visuomenėje yra laimingesni negu gyvenantys totalitarinėse, autoritarinėse valstybėse, kuriose ribojamos žmogaus laisvės ir teisės. Tokį subjektyvų pasitenkinimą gali lemti ir atsakomybės, laisvės, savarankiškų sprendimų, savo gyvenimo kontrolės jausena, kuri leidžia žmonėms nelaikyti savęs nevaldomų, nesuprantamų išorinių jėgų žaisliukais. Jausdamas, kad yra svarbus, kad jo sprendimai ir veiksmai daro įtaką visuomenei, asmuo yra laimingesnis už tą, kuris nemano galįs kontroliuoti aplinką ar ją kaip nors pakeisti (*Diener, Lucas, Schimmack, Helliwel, 2009*).

Pozityvi jausena, nulemta politinio įsitraukimo, gali būti gana tiksliai išmatuota ir sugretinta su finansiniais laimėjimais. B. S. Frey'us ir C. F. Marti, apžvelgdami 1988–1998 m. tyrimus, skirtus visuomenės narių savijautos ir demokratijos sąsajoms nustatyti, teigia, kad šalyse, kuriose demokratinės institucijos apima įvairias gyvenimo sritis, pasitenkinimo gyvenimu lygis yra aukščiausias. Demokratijos veiksnys lemia pasitenkinimą nepriklausomai nuo kitų veiksnių (sveikatos, pajamų, amžiaus ir t. t.). Autorių nuomone, demokratinė institucijų daroma įtaka piliečių laimės pojūčiui prilygintina metinių pajamų padidėjimui 4 500 JAV dolerių. t. y. jei įsivaizduotume hipotetinį įvykį, kad panaikinamos visos demokratinės institucijos ir laisvės, norint išlaikyti tą patį visuomenės laimės lygį reikėtų kiekvieno jos nario pajamas padidinti nurodyta suma. Aptardami Šveicarijoje atliktus piliečių savijautos tyrimus jie teigia, kad subjektyvios gerovės pojūtį kuria dalyvavimas tvarkant visuomenės reikalus, ir konstatuoja esant statistiškai reikšmingą sąsają tarp tiesioginės demokratijos įgyvendinimo veiksnių ir visuomenės pasitenkinimo gyvenimu lygio. Gretindami Šveicarijos kantonus, kuriuose

tiesioginės demokratijos veiksmų atliekama sąlygiškai daugiau, jie konstatuoja, kad šiuose kantonuose „visiškai patenkintų gyvenimu“ žmonių yra 11 proc. daugiau nei kantonuose, kuriuose tiesioginė demokratija taikoma rečiau. Remdamiesi požiūriu į savivaldą ir pasitenkinimo gyvenimu tyrimų sąsajomis autoriai konstatuoja, kad federalinių struktūrų valdžios perdavimas vietos institucijoms nors ir nelabai žymiai, bet patikimai didina visuomenės laimės lygį. Padidėjus vienu balu (iš dešimties) autonomijos indeksui, kuris nustatomas pagal piliečių nuomonę apie politinių sprendimų priėmimo lygmenį, visai patenkintųjų gyvenimu padaugėja 3,3 proc. (*Frey, Frey-Marti, 2010*).

Taigi pilietinis išitraukimas (įtraukimas) yra naudingas ir visuomenei, ir individui. Vis dėlto daugelis tyrinėtojų ir politikų konstatuoja jį esant nepakankamą. Siūloma priemonių, galinčių paskatinti bendresnį piliečių išitraukimą ir jį išreiškiantį politinį aktyvumą. Tradiciškai šiam tikslui taikomi juridiniai įpareigojimai (pavyzdžiui, dalyvauti rinkimuose), kurie paprastai greitai tampa formalumu ir valstybės ar bendruomenių valdymo kokybei nebedaro žymesnio poveikio, o gal net ją mažina. Perspektyviu laikomas būdas apriboti finansines įtakas rinkimams ir taip netiesiogiai paskatinti politinių idėjų konkurenciją, kartu ir savarankišką rinkėjų pasirinkimą. Deja, akivaizdžiai pranašesnių už dabar taikomą reguliavimą metodų dar nesurasta. Privataus kandidatų ir partijų finansinio rėmimo pakeitimas vien tik valstybiniu rinkimų kampanijų ir politinės veiklos finansavimu iš pirmo žvilgsnio atrodo geriausias pasirinkimas iš kelių netobulų. Tačiau gali atsirasti ir aktyviai kurią nors politinę jėgą palaikančių „nepriklausomų“, privačiai finansuojamų organizacijų, veikiančių be jokios kontrolės. Todėl rinkimų pergalė nemažai priklauso nuo finansinio rėmimo, rinkimų kampanijos organizavimo bei nuo rinkėjams teikiamų politinių pranešimų, kuriuos rengia reklamos specialistai. Akivaizdu, kad finansinę paramą teikia tie, kas gali ją suteikti, o ne turintieji žemesnes pajamas, todėl pastarųjų įtaka politiniams sprendimams menkesnė. Nemanydami esą bent kiek reikšmingi politinio proceso veikėjai, dalis tokių žmonių visai atsiriboja nuo politikos ir nebedalyvauja rinkimuose. Be to, menkesnius finansus valdantys žmonės yra kur kas mažiau organizuoti ir mažiau linkę bendrauti su įstatymų leidėjais ir kitais pareigūnais, negu labiau išsilavinę, turtingesni gyventojai. Tokia padėtis būdinga daugeliui modernių valstybių. Anot L. Barrelo, JAV turtingiausiųjų sluoksnio atstovai beveik dvigubai aktyviau, palyginti su vargingaisiais, dalyvauja rinkimuose ir pustrčio karto dažniau priklauso politinėms partijoms, todėl JAV senatoriai labiau linkę atsižvelgti į turtingųjų rinkėjų nuomonę, nei į vidurinėsios klasės rinkėjų interesus, o trečdalis žemiausias pajamas turinčių rinkėjų nuomonės faktiškai neturi jokio statistiškai pastebimo poveikio jų gyvenamajai vietai atstovaujančių senatorių balsavimui (cit. pagal *Book, 2010*). Veikiausiai analogiška padėtis yra ir

daugelyje kitų modernių valstybių. Todėl pilietinį įsitraukimą bandoma skatinti ir nuolatine socialine reklama, ir geresniu visuomenės informavimu apie tai, kad valstybės, kuriose įvairios piliečių grupės – ir turtingieji, ir menkliau aprūpintieji – balsuoja vienodai aktyviai, turi mažesnes pajamas gaunantiems palankesnius socialinės rūpybos ir darbo įstatymus, negu tos valstybės, kuriose pilietinio įsitraukimo ir dalyvavimo rinkimuose skirtumai didesni.

Kadangi apžvelgtieji pilietinio įsitraukimo skatinimo būdai nebuvo pakankamai veiksmingi, pastaraisiais dešimtmečiais pateikta naujų. Jų esmė – siaurinti politikos institucijų profesionalizmą, plėsti piliečių savivaldą ir tiesioginį dalyvavimą sprendžiant bendruomenės problemas. Pripažinus socialinio kapitalo svarbą ir konstatavus, kad pilietinis įsitraukimas yra svarbi jo apraška, daroma nuosekli išvada – visuomenės ir atskiro individo gyvenimo kokybė augs ne tik sprendžiant materialines bei finansines problemas, bet ir suteikiant daugiau galimybių ir ugdant žmonių gebėjimus veikti kartu su kitais. Tai leistų riboti profesionalių valdininkų įtaką bei skaičių ir ieškoti naujų tiek organizacinių, tiek tiesioginių bendro būvio gerinimo būdų.

Pavyzdys. *E. Cahnas nurodo pilietinio įsitraukimo ir bendruomenės socialinės bei ekonominės padėties gerinimo būdą – koprodukcijos skatinimą. Jo nuomone, psichologiniai tyrimai įrodė bendros veiklos svarbą, todėl politikams, bendruomenių lyderiams derėtų atkreipti dėmesį į tas paslaugų teikimo ar bendruomenės būtinos gamybos sritis, kurias joms pernelyg brangu finansuoti samdant profesionalus. Be to, ne visi profesionalai patiria pakankamą pasitenkinimą darbu, todėl svarbu jiems pasiūlyti prasmingos vienijančios veiklos, įtraukti į ją ir dirbančius ne visą darbo savaitę. Tokių darbuotojų moderniose šalyse nuolat daugėja, o naujos galimybės įsiliesti į bendruomenės veiklą padeda jiems įprasminti laisvalaikį ir kurti bendrą gerovę. Vietoj pigesnių paslaugų teikėjų paieškos bendruomenės turėtų iš esmės sumažinti jų finansavimą ir skatinti pačius gyventojus dalyvauti bendroje naudingoje veikloje, koprodukcijos plėtroje. Koprodukcija – tai bendra piliečių ir viešųjų tarnybų veikla teikiant įvairias paslaugas ir taip atkuriant moderniose visuomenėse susilpnėjusius bendruomeninius ryšius (pvz., savanoriai kartu su gydytojais lanko sergančius bendruomenės narius, moko kalbos imigrantus ir pan.). Koprodukcija tampa praktiniu veiksmu, teikiančiu naujų socialinės politikos galimybių ir įtraukiančiu į problemų sprendimą piliečius, kurie liaujasi buvę pasyvūs nuasmenintų, profesionalų teikiamų paslaugų vartotojai. Vietoj to žmonės kuria naujus santykius, patiria jų gebėjimų pripažinimą ir pradeda teikti paslaugas savarankiškai. Toks pokytis lemia, kad gerovės vartotojas tampa ir gerovės kūrėju, o asmeninio naudingumo ir vertės suvokimas gausina socialinį kapitalą (Cahn, 2004).*

Vieni socialinio kapitalo sferos pokyčiai neišvengiamai sukelia kitus. Nurodyta koprodukcijos plėtra skatina keisti atlygio už bendruomenei svarbius darbus sampratą. Tokių paslaugų trūksta, tačiau bendruomenė gali neturėti pakankamų finansinių išteklių užmokėti už juos profesionalams. Užtat visada būna žmonių, kurie galėtų atlikti tam tikrus darbus už atlygį ne pinigais, o paslaugomis ar kitais dalykais, kurių jiems reikia. Tokie mainai keičia koprodukcijos kūrėjų gyvenimo kokybę, didina jų socialinę vertę.

Pavyzdys. *B. Davidas nurodo, kad koprodukciją plėtojančiose bendruomenėse, be finansinio atlygio už darbą, turėtų atsirasti „laiko kreditai“, t. y. bendruomenės poreikiams tenkinti skirto laiko apskaita ir galimybė keisti paslaugas į kitas paslaugas ar vertes. Toks paslaugų mainų modelis, kuriame „valiuta“ yra laiko vienetas, ne tik kuria gerovę, bet ir stiprina socialinį kapitalą. „Laiko banko“ dalyviai uždirba kreditus už valandas, praleistas padedant kitiems bendruomenės nariams, o „bankai“ dirba koordinuodami sandorius (David, 1999).*

Vadinamųjų „laiko bankų“, koprodukcijos ir panašios praktikos sparčiai plinta, nes populiarėja aktyvios kaimynystės, sveikatinimo, visą gyvenimą trunkančio mokymosi, aplinkos saugojimo ir kita bendruomenei svarbi savanoriška naudinga veikla. Poreikių tenkinimas teikiant tarpusavio paslaugas išplečia pilietinį įsitraukimą ir atkuria bendruomenės infrastruktūrą, suteikia pilietiškos veiklos galimybių, ugdo politinę kultūrą ir politinį aktyvumą.

Socialinio kapitalo gausa, pilietinis įsitraukimas skatina platesnius atskirų asmenų bei bendruomenių socialinius kontaktus ir yra susijęs ne tik su individo ir visuomenės raida, bet gali slopinti įvairaus pobūdžio konfliktus.

Pavyzdys. *Indusų ir musulmonų bendruomenių Indijoje nesutarimai kartais perauga į konfliktus ir net riaušes – žūsta žmonės, naikinamas turtas. A. Varshney nurodo, kad tuose miestuose, kuriuose minėtos bendruomenės turi mažai neformalių socialinių sąveikų, kilę konfliktai nuolat baigdavosi smurtiniais veiksmiais (Varshney, 2000).*

Socialinė sanglauda. Piliečiai, kurie kitus bendruomenės narius suvokia kaip panašius į save ar bent prognozuojamus, lengviau sutaria tarpusavyje, o tokias nuostatas palaikančios ir įgyvendinančios politinės institucijos veiksmingiau riboja socialinę ir ekonominę nelygybę. Tokių institucijų savybės (nešališkumas, sąžiningumas ar jo stoka) lemia korupcijos lygį – atgraso nuo jos arba skatina į ją įsitraukti. Taigi yra abipusis ryšys tarp demokratinės visuomenės politinės kultūros, socialinės gerovės ir socialinio kapitalo (Welzel, 2013). Ši ryši aprašant politinę kultūrą ir socialinį kapitalą nusako vis dažniau vartojama *socialinės*

sanglaudos sąvoka, kuri žymi socialinių grupių ir visos visuomenės integracijos lygį, socialinius ir ekonominius regionų (valstybių) skirtumus ar panašumą. J. Jensonas socialinę sanglaudą apibūdina kaip priklausymo ir marginalumo santykį, kuris atskleidžia grupės (visuomenės) narių sutarimą dėl svarbiausių vienijančių vertybių, tapatumo jausmą, išitraukimą į grupės (visuomenės) gyvenimą ir sprendimų priėmimą, ar izoliaciją, atsiribojimą (atribojimą) nuo grupės (visuomenės). Ją taip pat atskleidžia socialinių kontaktų galimybė, kurių nors grupės (visuomenės) narių pripažinimas ar atstūmimas, kitoniškumo toleravimo lygis, teisėtumo ar neteisėtumo vyravimas, prievartinio ar derybinio tarpininkavimo įveikiant socialinius konfliktus būdai (*Jenson, 2010*). Lengva pastebėti, kad tokia socialinės sanglaudos samprata apima ne vieną anksčiau nagrinėtą politinės psichologijos temą, leidžia išžvelgti bendrą politinės kultūros vaizdą ir nurodo prievartinės ar kompromisinės visuomenės integracijos būdą.

Anot J. L. Cohen ir A. Arato, visuomenė sudaryta iš individų ir grupių, kurių interesai dažnai nesutampa, ir dažnai bandymus integruoti į stambesnius darinius jų atstovai suvokia kaip prievartą, interesų pažeidimą (*Cohen, Arato, 1994*). Todėl socialinę sanglaudą, kartu ir politinį stabilumą, pasiekti ir pateikti kaip būtiną bendros gerovės kūrimo sąlygą retai kada pavyksta be atitinkamų politinių sprendimų ir veiksmų, kurie suteiktų sanglaudai naują prasmę. J. Habermasas nurodo, kad vienoks ar kitoks reagavimas į socialinę sanglaudą didinančius politinius sprendimus priklauso nuo konkrečiai kultūrai būdingos politinės socializacijos, įgyto solidarumo, atsakomybės ir gebėjimo derinti interesus ugdymo (*Habermas, 2009*). Gebėjimas suvokti etnines, konfesines, rasines ir pan. skirtybes kaip neesmines ir teikti pirmenybę solidariam bendrumui priklauso ir nuo visuomenėje vyraujančios politinės ideologijos.

Psichologiniai politinių ideologijų pagrindai

I masinius politinius procesus išitraukia didelės žmonių grupės. Kryptingą jų veikimą lemia bendri interesai, o bendrumas sukuria juos vienijančią pasaulėjautą. Labiau teoriškai pagrįsta, įgijusi tradicijų, racionaliais, nors iš dalies neprieštariniais paaiškinimais susieta su pasaulėžiūros idėjomis bei filosofiniais, teisiniais, doroviniais, religiniais principais ji tampa grupės ideologija – pasaulėvaizdžiu, kurio pamatas yra aksiomomis tapusios, nediskutuojamos idėjos ir teiginiai.

Ideologijos raidoje svarbus atskirų asmenų, gebančių jai suteikti išbaigtumo ir aiškumo, indėlis, tačiau ne mažiau svarbu ir tai, kaip ją suvokia masės. Todėl politinės ideologijos glaudžiai siejasi su politine visuomenės ar didelių grupių patirtimi, jų politine kultūra ir vidinės organizacijos būdais.

Grupių interesai neretai skiriasi, jų atstovai kovoja dėl politinės valdžios ir galios, leidžiančios tuos interesus kuo geriau patenkinti. P. Bergeris ir T. Luckmanas teigia: „Kai tam tikras realybės aspektas susiejamas su konkrečios galios interesu, tai gali būti vadinama ideologija“ (*Berger, Luckman, 1984, p. 141*). Ši kova, jos ideologinis pagrindimas daugiau ar mažiau veikia kiekvieno žmogaus gyvenimą.

Interesų teorinis suvokimas, kurį galima tapatinti su ideologija, išsamiau ir giliau nei asmeninė patirtis apibendrina politines realijas, sistemina politines ir pasaulėžiūrinės nuostatas, leidžia prognozuoti, o kartais net lemti ateitį. Taigi ideologija sujungia grupinius interesus, racionalų visuomenės pažinimą ir pokyčių būdus. Šį junginį sudarantys objektyvumas ir mokslinis ar bent empirinis pagrįstumas, į kurį pretenduoja ideologijos kūrėjai bei šalininkai, neretai prieštarauja grupės interesams, vyraujančioms jos nuostatoms ir stereotipams. Prieštaravimas paprastai sprendžiamas pirmenybę suteikiant interesams ir jiems pritaikant ideologiją.

Pastarasis ideologijos savitumas ne vienam mąstytojui leido teigti, kad šiuolaikinėje visuomenėje, kurią valdant vis reikšmingesnis mokslinis atitinkamų sprendimų pagrįstumas, ideologijos nyksta. Antai S. Žižekas rašo, kad šiuolaikiniame pasaulyje ideologija gali reikšti bet ką—įsitikinimus, kontempliatyvų požiūrį, dominuojančios politinės galios įteisinimą, o ja besivadovaujantis žmogus, žinodamas apie ideologinės kaukės ir socialinės realybės nesutapimą, vis tiek renkasi kaukę. Toks pasirinkimas vis mažiau paveikus, todėl ideologijas turėtų pakeisti mokslinė visuomenės ir progreso samprata, sukursianti prielaidas rasti skirtingų socialinių, etninių, konfesinių ir politinių grupių kompromisams (*Žižek, 2005*).

Tokią politinių procesų permainų kryptį rodo ir tyrimai, patvirtinantys, kad politinis elgesys retai kada visiškai sutampa su politinės ideologijos vertybėmis, o dauguma piliečių nesivadovauja politine ideologija. Antai P. E. Converse'as nurodo, kad įvairiose šalyse tokių piliečių gali būti 10–25 proc. (*Converse, 2006*).

Nuosekli išvada iš analogiškų faktų ir tvirtinimų, kurią padarė ne vienas mąstytojas, – politinis procesas prarado istorinį ir ideologinį turinį. Jį keičia mokslinė visuomenės ir progreso samprata. Kaip teigia F. Fukuyama, žmonija išsprendė politines problemas ir dabar jai rūpi „atvirame pasaulyje“, nebesuskaidytame į etnines, konfesines, klasines grupes, kylančios technologinės, ekonominės, ekologijos ir kultūros problemos. Kita vertus, šis nuo politinių ideologijų konflikto išsivadavęs „atviras pasaulis“ įkūnija

pasaulinę rinkos ekonomikos ir demokratinės visuomenės plėtrą. „Neideologinis“ pasaulis pripažįsta atskiro individo unikalumą bei teises ir yra labai panašus į modernaus liberalizmo ideologijos visuomenę (*Fukuyama, 1992*).

Taigi net griežtai paneigę ideologijas ir jų vertę mąstytojai visgi „išsileidžia“ jas į visuomenę, suteikdami joms naujus pavadinimus ir labiau siedami su visuomenės psichologija. Pastaroji aplinkybė skatina apžvelgti psichologines ideologijų ištakas. „Gilinantis į psichologinę religinės ar politinės doktrinos reikšmę, – nurodo E. Frommas, – pirmiausia reikia turėti galvoje, kad psichologinė analizė anaip tol nesiima spręsti, kiek teisinga ši doktrina“ (*Fromm, 2007, p. 80*). Psichologinė ideologijų, arba, E. Frommo žodžiais, doktrinų analizė gali atskleisti subjektyvius postūmius ieškoti juos atitinkančių visuomenės problemų sprendimų ir veikti tam tikra linkme.

Ideologijų tapšmas

Kuriantis valstybėms, formuojantis jų politikai neišvengiamai vykdo ir požiūrių į politikos tikslus bei būdus jų siekti sklaida, atsirado skirtingų politinės minties ir praktikos krypčių, kurios, anot D. Eastono, rėmėsi vertybių persikirstymu (*Easton, 1953*).

Visuomenės raida šioje srityje nieko nepakeitė. Konkreti visuomenė pajunta, suvokia ir apsisprendžia, kokios vertybės jai svarbiausios, ir bando jų siekti, o už jų visada slypi įvardyta ar neįvardyta gerovės ir laimingo gyvenimo, kurio samprata gali iš esmės skirtis, idėja. Taigi jau senovėje formavosi svarbiausi reikalavimai, kad ideologijos, nors neišsamios, netikslios, dažnai ir nekonkrečios, visgi privalo paaiškinti esamą padėtį, pasiūlyti siekiamybę ir nurodyti kelią link jos.

Daugeliu atveju ankstyvaisiais istorijos etapais ideologijos vaidmenį atliko religija, siūlanti tarnystę geriems, t. y. saviems, dievams ir kovingą jų pripažinimo plėtrą. Kartu su religija ideologijas formavo ir filosofija, bandanti apibrėžti žmogaus, valstybės ir gerovės sampratas.

Ne vienos politinės idėjos ištakos aptinkamos antikoje. Gana dažnai gretinant ar priešpriešinant vertinami du žymūs to laiko mąstytojai – Aristotelis ir Platonas. Aptariant ideologijų istorines ištakas irgi galima vadovautis šia tradicija.

Visų žmonių tikslas yra būti laimingiems, teigė vienos iš pirmųjų etikos sistemų kūrėjas Aristotelis. Valstybės galia ir turtingumas leidžia išsiskleisti žmogaus individualybei, kuri geriausiai atsiskleis, jei asmenybė vadovausis saiko samprata. Be saiko turtingi žmonės yra kenksmingi valstybei, nes rūpinasi tik savimi, o neturinčiųjų nuosavybės nevaržo dorovės stabdžiai,

jie visai stengiasi išsiveržti iš skurdo. Šiuolaikiniais terminais kalbant, Aristotelis laikė valstybės atrama vidurinę klasę, kuri iš gausybės žmonijos keliamų žemesnių ar aukštesnių tikslų lengviau nei kitos visuomenės grupės pasirinktų aukščiausią tikslą – laimę. O šis tikslas atitinka žmogaus racionalų veikimą (*Aristotelis*, 2009).

Antikoje rastume ir filosofinį nurodyto tikslo atsisakymo pagrindimą. Nuolat su Aristotelium lyginamas Platonas teigė, kad tikroji išmintis prieinama žmonėms, kurie atsigręžia į tobulą idėjų pasaulį. Todėl valstybę turi valdyti filosofai, artėjantys prie tobulumo ir nesiejantys valstybės tikslo su materialinėmis vertybėmis ar asmenine laime ir gera savijauta. Platono idėjų hierarchijoje valstybė yra aukščiau nei pavieniai žmonės, o jos tikslas yra dorovės vertybių, gėrio siekimas. Visuomenės pastangas šio tikslo link nukreipia valdovai, kurie reguliuoja piliečių gyvenimą įstatymais ir jį kontroliuoja (*Plato*, 1992).

Šių dviejų filosofų mintys tarsi politinės minties istorijos įvadas leidžia atkreipti dėmesį į esminį psichologinį ideologijų aspektą: požiūrį į žmogų kaip į būtybę, gebančią racionaliai pasirinkti savo ir valstybės tikslus, ar oponuojantį požiūrį, kad tikslus turi nurodyti valdantysis elitas.

Vėliau esminį ideologijų formavimosi pokytį pasiūlė krikščionybės atstovai. Šv. Augustinas praturtino ne tik filosofiją bei teologiją, bet ir politiką teiginiais, kad aukščiau kintančiųjų dalykų yra amžina ir tobula būtis – Dievas. Žmogus, būdamas apdovanotas siela, kuri veržiasi į Dievą, turi galimybę pasiekti amžinybę ir tikrąją laimę. Laimė, jo nuomone, yra gėrio pilnatvė, kuriai būdinga ramybės būseną, o ne norai ir veikla. Noras yra stygiaus patvirtinimas, tačiau net įgiję visas kūniškas gėrybes netaptume laimingi, nes jos yra reliatyvios. Tikroji laimė įmanoma tik susiliejus su Dievu ir pelnius išganymą, o tai įvyksta žmonijai skylant į dvi dalis. Išganytieji sukuria Dievo valstybę (lot. *Civitas Dei*), o kiti – žemiškąją valstybę (lot. *Civitas Terrena*). Suprantama, kad laimės galimybė priskiriama Dievo valstybei. Taip pat suprantama, kad Dievo karalystė pradedama kurti jau šiame pasaulyje. Esminis ideologinis apsisprendimas buvo tos karalystės kūrimo būdų pasirinkimas, – tiek humaniškos evangelizavimo misijos, tiek kryžiaus karai (*Saint Augustino*, 1958).

Gyvenimo prasmės ir laimės perkėlimas į anapusinį pasaulį psichologiškai buvo ir yra patrauklus, nes nurodo sunkiai patikrinamą visų interesų, visų poreikių patenkinimo būdą, todėl šios idėjos istorijoje nuolat atgimsta. Šiuo metu jų išraiška tapo islamiškasis fundamentalizmas, kuris bando susieti to paties tikėjimo žmones patenkindamas jų priklausymo grupei poreikį. Islamo fundamentalizmo atstovai pasisako už asmeninę dvasinę harmoniją, kylančią iš musulmonų solidarumo, už teisingumą suvienodinant visų musulmoniškų valstybių ekonomines sistemas, valstybinę sąrangą ir teisę. „Islam valstybė“ (*dar-al-islam*) labai panaši į Dievo valstybę. Vienas iš jos tikslų būtų islamo socialinio

teisingumo sampratos įgyvendinimas, tikinčiųjų interesų gynimas. Ši valstybė pasirūpintų savo piliečių švietimu ir gerove, auklėtų juos kaip giliai tikinčius musulmonus. Anot islamistų, pasiekti darnos šiame pasaulyje ir laimės anapusiniame kliudo klaidingi tikėjimai ir pažiūros, todėl svarbus tokios valstybės tikslas – islamo plėtra visame pasaulyje. Čia vėgi matomi du veikimo būdai – barbariškas kitatikių žudymas arba misionieriška veikla.

Panašios ideologinės schemos žmonijos istorijoje jau buvo ne kartą diegiamos. Jų populiarumo psichologinė priežastis – supaprastintas, todėl visiems suprantamas visuomenės ir asmenybės įvaizdis. Pradinė prielaida – nelaimės, vargus, skriaudas lemia gyvenimas ne pagal taisykles, o jų besilaikantiems atlyginama bendratikių solidarumu bei parama ir tobula laime kitame pasaulyje. Tikėtis didesnės gerovės šiame gyvenime nedera, geriausiu atveju čia pavyks pasirengti ateičiai.

Dera pastebėti ir tai, kad politinės ideologijos turi sąsąją su bendresniu pasaulio suvokimu. Antai J. B. Hirsho, M. D. Walbergo ir J. B. Petersono tyrimas parodė, kad religingi žmonės dažniau palaiko konservatyvius politikus, o savarankiškai ieškantys dvasinio tobulėjimo – liberalius, ir atitinkamai pritariama šioms kryptims atstovaujantioms partijoms (*Hirsh, Walberg, Peterson, 2012*).

Ideologija įgyja galią, kai jos šalininkai aktyviai siekia įgyvendinti atitinkamas nuostatas. Paprastas vertybių perskirstymas ne visada įkvepia, nes jų gali tiesiog pritrūkti ir pastangos jas perskirstyti nebus racionalios. Todėl ideologijos turi pasiūlyti bendrąsias gėrio, teisybės, laimės sąvokas, nurodyti jų hierarchiją ir paskatinti pasionariškai aukotis dėl ideologijos pergalės.

Šiuolaikinių ideologijų psichologinės ištakos

Įtakingiausios esminėmis nuostatomis besiskiriančios pastarųjų šimtmečių politinės ideologijos yra konservatyvizmas, komunistizmas, fašizmas (nacionalsocializmas), nacionalizmas, socialdemokratija ir liberalizmas.

Konservatyvizmas (lot. *conservare* – išsaugoti) politikoje dažniausiai įkūnija siekį išsaugoti tradicijas ir tvarką. Analogiškos idėjos įvairiose šalyse skelbtos daugeliu istorinių laikotarpių. Antai senovės Kinijos filosofas Konfucijus propagavo darnios, pagal praeities pavyzdį sukurtos visuomenės idealą, – valdiniai atsidavę valdantiejiems, o šie jais nesavanaudiškai rūpinasi. Šių santykių tikslas – išsaugoti visuomenės harmoniją. Simboliškas sutapimas, kad tokios visuomenės žmogus pats turi save formuoti

vadovaudamasis užuojauta kitiems, o jį apibūdinantis kinų kalbos žodis *žen* gali būti verčiamas kaip anglų k. *gentle*, kuris siejamas su konservatyvaus džentelmeno samprata.

Šiuolaikinio konservatyvizmo ideologija ir politika pradėjo formuotis kaip atsakas į Prancūzijos revoliucijos idėjas. Konservatorių požiūriu, žmonės nėra tobuli, todėl neribotos individo laisvės pirmenybė atmestina. Esą visuomenės pertvarkos sukelia daugiau žalos nei naudos, nes pokyčių padarinius sunku numatyti, o jau esančios institucijos ir vertybės yra laiko patikrintos ir įrodžiusios savo naudingumą. Taigi saugiau vadovautis buvusiųjų kartų išmintimi, o ne spręsti kiekvieną klausimą pasikliaujant protu ar teorijomis, juolab kad istorinė patirtis jau įrodė socialinių eksperimentų pavojingumą.

Šioms pažiūroms būdingas aiškus realizmo principas, teigiamas požiūris į kompromisą: geriau nuolaida oponentui negu pragaištingas konfliktas, tuo labiau revoliucija. Konservatoriai anaipol neatmetė evoliucijos ir nuoseklaus vystymosi koncepcijos, tik pabrėžė, kad iš praeities būtina išsaugoti viską, kas naudinga ir vertinga: tautinius papročius, tradicijas, religiją, „tautos dvasią“. Tokios nuostatos leido su politiniais konservatoriais bendradarbiauti ir kitų ideologijų šalininkams.

Tautinių tradicijų kultas kaip konservatyvizmo bruožas būdingas tautiniams sąjūdžiams, kurie iš esmės yra protesto prieš svetimos kultūros spaudimą judėjimai.

Pabrėždami grupės vertybes ir interesus, kai kurie konservatoriai neigia individualias teises bei laisves ir tvirtina, kad žmogus gali būti laisvas tik kaip sociumo (pirmiausia tautos) narys. Antai Prancūzijos golistai (Ch. de Gaulle'io šalininkai, susibūrę į politinį judėjimą – Golistų sąjungą) atmeta individualizmą ir pirmenybę teikia tautos prioritetui, Prancūzijos garbei. Didžiosios Britanijos konservatoriai svarbiausiomis vertybėmis laiko autoritetą ir drausmę, įstatymą ir tvarką, o Britanijos didybė jiems yra savaimė suprantama aksioma.

Psichologinis konservatyvizmo pagrindas – visuomenės pastovumas, bendro gyvenimo taisyklių aiškumas – atitinka poreikį vengti naujovių, kuris ne vieną žmogų skatina mieliau rinktis pažįstamą, nors ir nevisiškai jį tenkinančią padėtį, nei naujas, bet rizikingas galimybes. Tokia konservatyvizmo samprata iš politikos tarsi „persikėlė“ į psichologiją ir pradėta vartoti aprašant asmenybę, jai būdingus sprendimo priėmimo būdus, tendenciją laikytis pradinių nuostatų ir ignoruoti naują informaciją. Konservatyvizmo sąvokos vartojimas psichologijoje neretai turėjo neigiamą konotaciją, tapatino konservatyvizmą su mąstymo rigidiškumu, bet kokių permainų vengimu, kūrybiškumo stoka (*Мечитов, Ребрук, 1990*).

Akivaizdu, kad psichologinė konservatyvizmo, ypač politinio, analizė turėtų būti gilesnė ir neapsiriboti politikų, istorikų, filosofų minčių atkartojimu. Visų pirma reikėtų ištirti, ar ši

politinio veikimo ir mąstymo kryptis yra politinės ideologijos kūrėjų konstruktas, ar turintis savą psichologinį turinį reagavimo į visuomenės permainas reiškiny? Gana įtikinami atrodo pastarajai nuomonei pritariančio G. D. Wilsono teiginiai, kad konservatyvizmas yra dėsningas psichologinis atsakas į kritines permainas, kurios grasina sugriauti istorinį visuomenės tęstinumą, kartu ir asmenybės saugumo jausmą. Todėl kai tik visuomenė pajunta nekontroliuojamų permainų pavojų, konservatyvizmas ir vėl tampa įtakingas: žmonės, laikantys vertybe patikimą ateities prognozavimą ir norintys veikti pažįstamoje socialinėje aplinkoje, palankiai vertina politinį konservatyvizmą. Todėl psichologinių diskusijų apie konservatyvizmą esmė yra skirtingas požiūris į žmogų ir jo siekius (*Wilson, 1973*).

Teorinis konservatyvizmo psichologinių savitumų aptarimas paskatino juos patikrinti empiriniais tyrimais. Dar trečiąjį XX a. dešimtmetį T. F. Lentzas nustatė, kad moterys konservatyvesnės nei vyrai (ar tuo metu tokios buvo), be to, kad konservatyvių pažiūrų žmonės kilę iš žemesnio išsilavinimo šeimų ir mažiau domisi mokslo laimėjimais.

T. F. Lentzas taikė perspektyvią metodiką politinėms pažiūroms tirti: tiriamiesiems pateiktas įžymių žmonių sąrašas ir pasiūlyta pasirinkti dvasiškai artimesnius. Konservatyvių pažiūrų žmonės pirmenybę teikė religiniams ar kariniams lyderiams ir sportininkams, o liberalių ir radikalių pažiūrų žmonės – mokslininkams, išradėjams, rašytojams. Apibendrinamas konservatyvizmo psichologinius tyrimus T. F. Lentzas nurodo, kad politiniai konservatoriai priešinasi permainoms, todėl pritaria rutinai ir tradicijoms, yra religingesni nei kitų pažiūrų žmonės bei skeptiškiau vertina mokslo atradimus ir seksualinę laisvę, yra nusiteikę labiau nacionalistiškai, militaristiškai ir rasistiškai. Be to, mažiau domisi menu, estetikos dalykais ir pasižymi skurdesne vaizduote. Įdomu, kad tradiciškai remdami esamą sistemą jie palaikė ir rinkos ekonomiką, nors jų materialinė padėtis buvo prastesnė nei liberalių pažiūrų asmenų. Čia tiktų priminti, kad T. F. Lentzo tyrimai buvo atliekami iki Antrojo pasaulinio karo ir, suprantama, atspindi to meto visuomenės psichologiją (*Lentz, 1938*).

T. F. Lentzo idėjomis ir tyrinėjimų duomenimis rėmėsi H. J. Eysenckas, pasiūlęs gilesnę psichologinę konservatyvizmo sampratą ir aprašęs ją kaip konservatyvizmo bei radikalizmo ir mąstymo lankstumo bei rigidiškumo išraišką, taip pat parengęs skales šioms savybėms matuoti (*Eysenck, 1955*).

Sąsają su konservatyvios asmenybės sampratos tikslinimu turi M. Rokeacho darbai. Šis autorius pateikė asmenybės vertybinių orientacijų koncepciją, kuria remdamasis aprašė konservatorius kaip labiau nei radikalus ar liberalus linkusius į autoritarizmą, etnocentrizmą ir rigidiškumą. Jis taip pat pasiūlė mokslinės terminologijos sąvoką „dogmatizmas“ autoritarizmui

apibūdinti ir parengė jo matavimo skalę, pagal kurią dogmatizmas laikomas tikėjimu absoliučia valdžia ir nepakantumu kitoniškumui (Rokeach, 1973).

M. Rokeacho ir kitų politinį konservatyvizmą tyrusių autorių darbai parodė, kad minėtos asmenybės savybės gali būti būdingos įvairiausių politinių pažiūrų atstovams, todėl vienareikšmiškai priskirti jas kurių nors partijų ar ideologijų šalininkams nepavyktų.

Komunizmas. Teorinė šių pažiūrų schema gana paprasta – žmonijos istorija yra klasių kova, kuri neišvengiamai baigsis proletariato diktatūra, o ši panaikins visas klases ir leis sukurti neklasinę, ypatingą, dar niekada neegzistavusią visuomenę. Pastaroji visuomenė nėra aiškiai apibūdinta, o jos vaizdas labai panašus į religinį idealą.

Ši pažiūrų sistema remiasi prielaida, kad žmogaus prigimtis yra nulemta materialinių gyvenimo sąlygų, pirmiausia gamybinių santykių ir gamybos priemonių nuosavybės. Kadangi žmonių mąstymas ir jausmai, moralė, teisė, religija priklauso nuo nuosavybės, tai pakeitus nuosavybės formas turėtų keistis ir žmonės.

Akivaizdu, kad ir tobulos visuomenės gyvenimas turi būti planuojamas bei reguliuojamas. Todėl dera pastebėti, kad konkrečiai neapibrėždami siektinos visuomenės vaizdinio, net bendrais bruožais nenurodydami, kaip bus valdoma būsimoji visuomenė ir įgyvendinama lygybė, kokios bus valdžios funkcijos, ką reiškia svarbiausias komunizmo postulas „iš kiekvieno – pagal sugebėjimus, kiekvienam – pagal poreikius“, komunizmo teoretikai pasielgė psichologiškai teisingai. Jie sujungė gerovės siekį su galimai aktyvia veikla ir iškėlė politinio tikslo sampratą aptarimą už diskusijos ribų, teigdami, kad išlaisvinti žmonės neišvengiamai sukurs juos tenkinančią visuomenę. Todėl komunizmo ideologijos struktūra yra tapati bet kuriai religinei doktrinai. Ji numato, kad komunizmo šalininkai, kaip kokie tikintieji, turi asketiškai apriboti savo norus ir aukotis dėl būsimos gerovės, kurios, kaip ir Dievo karalystės, atėjimas iš anksto nulemtas, o būsima komunistinė visuomenė miglotai apibūdinama tarsi anapusinis pasaulis, kuriame visi bus lygūs, laimingi ir gaus, ko tik panorės. Tokia ideologinė schema skatina veikimą, bet negali būti įgyvendinama. Ji tėra pasaulietinis religinio tikėjimo pakaitalas, neturintis bendresnių dorovinių tikėjimo principų ir besiremiantis teiginiu, kad dora viskas, kas padeda kurti komunizmą, todėl lengvai gali tapti „eretiku“, t. y. komunizmo oponentų, naikinimo įrankiu.

Komunizmo šalininkai kaip vieną iš savo tikslų skelbė naujo žmogaus kūrimą ir nurodė tam tinkamą metodą – keisti žmonių santykius ir ryšį su nuosavybe. Atrodytų, kad ši schema galėjo paskatinti konkrečius psichologinius tyrimus, kurie atskleistų jos įgyvendinimo ypatybes. Tačiau pati komunistinė ideologija sukliudė paneigti ar patvirtinti naujo tipo asmenybių kūrimo sėkmę, nes daugelis jos šalininkų, anot N. Birnbaumo, neįvertino

žmogaus savitumo ir jo psichologinio atsparumo politiniams bei socialiniams poveikiams, kuris lėmė tradicijų, konfesijų, etniškumo apraiškas komunistų valdomuose kraštuose (*Birnbaum, 1968*).

Psichologijos darbai, skirti komunistiniam asmenybės tipui apibūdinti, menkai skyrėsi nuo propagandinės literatūros. Antai psichologas B. M. Teplovas vardija sovietinio žmogaus psichologines savybes ir nurodo jo idėjiškumą, sovietinį patriotizmą, kolektyvizmą, komunistinį požiūrį į darbą, pasirengimą įveikti sunkumus, kuklumą, žvalumą ir t. t. Savo nuomonę, kad sovietinis žmogus pasižymi kaip tik šiomis savybėmis, jis grindžia gausiomis to meto komunistų partijos lyderių raštų ir kalbų citatomis (*Теплов, 1953*).

Analogiškai konstruota ir sovietinio žmogaus psichologijos kritika. Ji paprastai rėmėsi asmeninėmis išvalgomis ir konformizmo bei autoritarinės asmenybės savybių susiejimu su sovietinės realybės prieštaravimais. Antai R. Bistrickas ir R. Kočiūnas rašo, kad sovietinės sistemos žmogus žvelgia į asmenybę ne kaip į tikslą, bet kaip į priemonę, jam būdingas šizoidinis „aš“ susiskaldymas, nesaugumo jausmas ir sveikam protui prieštaraujantis (pavyzdžiui, gali smerkti kino filmą, kurio net nėra matęs) totalitarinis mąstymas (*Бистрицкас, Кочюнас, 1989*).

Komunistinių pažiūrų ar komunistinės sistemos asmenų psichologijai aprašyti dažnai vartota sąvoka *Homo sovieticus*, turint aiškia nuostatą sarkastiškai apibūdinti komunistinio bloko žmonių savitumą. Sąvoką sukūręs sovietų rašytojas ir sociologas A. Zinovyevas ją pateikė savo knygoje tuo pačiu pavadinimu (*Zinovyev, 1986*).

J. Tischneris nurodo, kad pagrindinės psichologinės *Homo sovieticus* savybės yra abejingumas darbui, svetimo turto vagysčių toleravimas, žavėjimasis vakarietiško gyvenimo atributais, pasyvus paklusnumas valdžios sprendimams (*Tischner, 2005*).

Fašizmas (nacionalsocializmas) (lot. *fascio* – ryšys, susivienijimas) yra antidemokratiška ir iracionali ideologija. Aukščiausia vertybe jos šalininkai laiko valstybę, o vokiečių fašistai (nacionalsocialistai) pabrėžė rasės ir tautos reikšmę valstybėje. Šiai ideologijai būdingas vado, kuris įkūnija valstybę ir tautą, kultas. Fašizmo tikslas – pakeisti individualistinėmis vertybėmis besivadovaujančią, pelno siekiančią visuomenę herojiška karžygių visuomene, kurioje pasiaukojimo jausmas nuslopintų hedonizmą ir egoizmą. Naują visuomenę sukurtų savo pareigas suvokiantis elitas, gebantis vesti mases į kovą ir diegti joms fašizmo vertybes, kurios turi suteikti gyvenimo tikslą ir prasmę. Šias vertybes turėtų sustiprinti ir priklausymo išskirtinei grupei suvokimas bei tėviška vado globa, taip pat teatralizuoti ritualai. Fašizmo teoretikai atvirai skelbė, kad masėms reikia mito, skatinančio paklusti vado valiai ir patirti priklausymo bei neatsakingumo pojūtį.

Siekdami sukurti naują visuomenę ir naują gyvenimo būdą fašistai negalėjo palikti jokios srities, į kurią nesikištų valstybė. „Mes esame valstybė, – rašė B. Mussolinis, – kuri kontroliuoja visas gamtoje veikiančias jėgas“. Taigi valstybė fašistinėje pažiūrų sistemoje tapo tarsi antgamtinė sąmoninga būtybė, kuri „keičia žmones, net jų fizinę išvaizdą“ (*Mussolini*, 1968, p. 40, 39). Todėl fašizmas iš dalies galėjo tenkinti iracionalius, nesuvoktus poreikius, kartu kurti politinį veikimą skatinančios būsimos gerovės iliuziją.

Galima rasti nemažai psichologinių fašizmo ir komunizmo sąsajų. Viena iš jų – fašizmo šalininkų bandymai ugdyti savito tipo asmenybes ir psichologinių tyrimų vengimas ar net draudimas. Šiuo atveju pastebime tą patį politinio sprendimo nuoseklumą, kaip ir komunizmo atveju – empiriniai tyrimai, psichologijos teorijų taikymas patvirtintų arba paneigtų „naujos“ asmenybės ugdymo sėkmę, parodytų jos pokyčius, o tai kliudytų politiniams tikslams. Todėl tokio pobūdžio totalitarinės sistemos varžo panašius tyrimus. Antai ir nacionalsocialistinė Vokietija, ir Sovietų Sąjunga griežtai apribojo psichologinius tyrimus. 1933 m. Vokietijoje psichoanalitikų knygos buvo iškilmingai sudegintos, o 1938 m. Vokietijos psichoanalitikų draugija buvo priversta paskelbti, kad nutraukia savo veiklą. Analogiškai buvo komunistų partijos veiksmai Sovietų Sąjungoje: 1936 m. komunistų partijos centro komitetas priėmė nutarimą „Apie pedologinius iškraipymus narkomproso sistemoje“. Tuojau pat kiti partiniai komitetai uždraudė ir tyrimus, ir psichologinę praktiką. Pavyzdžiui, Maskvos komunistų vadovybė nurodė mokyklų direktoriams uždrausti profesinį mokinių konsultavimą. Po šių sprendimų ne vienas psichologas buvo represuotas.

Fašistinės valstybės deklaravo asmenybės ir jos ugdymo svarbą, bet reikšmingesnių šios srities psichologijos darbų ten nebuvo sukurta. Tačiau fašizmo psichologinis fenomenas, holokaustas paskatino psichologinių nuostatų ir stereotipų, ypač autoritarinio asmenybės tipo, tyrimus.

Nacionalizmas XX a. buvo labiausiai paplitusi ideologija. Jo įtaka reikšminga ir šiandieną. Tačiau, skirtingai nuo kitų ideologinių pakraipų, nacionalizmas turi gana menką teorinį pagrindą. Net tiksliau jį apibrėžti būtų sunku, nes nacionalizmas gali būti suprantamas kaip siekis sukurti homogenišką visuomenę arba lojalumas tautai ar valstybei. Kita vertus, kritikai nacionalizmu vadins grupinį egoizmą, nepakantumą, ksenofobiją. Be to, nacionalizmas tapatinamas su patriotizmu, o politiniai priešininkai jį prilygina fašizmui ar rasizmui. Apibrėžti nacionalizmą sunku ir dėl to, kad jis lengvai susilieja su kone visomis ideologinėmis pakraipomis. „Svarbus naujojo nacionalizmo aspektas, – rašo G. Delanty, – yra jo gebėjimas prisitaikyti prie įvairių sąlygų. Tai nieko nauja, nes nacionalizmas visada buvo kintantis reiškinys. Praeityje regioniniai tapatumai egzistavo šalia nacionalinių; šiandien „nacionaliniai ypatumai prisitaiko prie europizmo

ir nusako jį savomis kategorijomis“ (*Delanty*, 1995, p. 191). Atitinkamai ir nacionalistinio politinio veikimo paskatos, anot G. Diligensio, gali būti išskirtinai įvairios: tai ir protestas prieš nacionalinę nelygybę, valstybingumo neturinčių nacijų siekis sukurti savą nepriklausomą valstybę, realus ar įsivaizduotas pavojus nacionalinei valstybei ar nacionaliniam tapatumui, nacionaliniai konfliktai dėl teritorijų, suvokta kaip grėsmė kultūrinė ar ekonominė kitų nacijų ekspansija bei imigracija, nacionalinės ambicijos (*Диллигенский*, 1994).

Nacionalistinis politinis veikimas yra masinis, todėl gali apimti ir intelektualiai pagrįstas, motyvuotas, ir iracionalias priešiško „svetimiams“ nuostatas. Vis dėlto galima išvelgti jų bendrumą – siekį priklausyti didelei grupei, tapatintis su ja. Toks pat ir patriotizmo – pagarbos ir meilės savo šaliai, tautai, kalbai, kultūrai – psichologinis pamatas. Bendras pagrindas leidžia skirti psichologinius tyrimus bei teorijas, turėjusias ir turinčias poveikį nacionalizmui.

Vienas iš esminių asmenybės poreikių yra priklausymo poreikis. Tenkinant jį aplinkiniai suvokiami kaip savi, priskirtini grupei „mes“, t. y. grupei, kuriai siekiama priklausyti, arba kaip svetimi ir priskirtini grupei „jie“. Priklausymo grupei „mes“ suvokimas pastiprina asmenybės savojo „aš“ suvokimą. Pačiuose pirmuosiuose istorijos mokslo pradininkų Herodoto, Tacito ir kitų antikos autorių darbuose galima pastebėti šį suskirstymą, kartu ir bandymus jį argumentuoti paaiškinti. Antikos medikas Hipokratas teigė, kad tautų elgesio ir papročių skirtumus nulemia jų kraštų klimatas. „Istorijos tėvu“ vadinamas Herodotas galėtų būti įvardytas ir etninio požiūrio pradininku. Jis bandė aiškinti tautų gyvenimą, jų atstovų psichologiją lygindamas tautas tarpusavyje, visų pirma su graikais, ir rašė, kad „skitai, kaip ir kitos tautos, baisiai vengia svetimų papročių; ypač nemėgsta helenu“ (*Herodotas*, 1988, p. 233). Požiūris, kad tautiškas yra aplinkos determinuotas ir atskleidžiamas lyginant tautas tarpusavyje, ilgą laiką buvo laikomas neginčijamu. Praėjus porai tūkstančių metų, XVIII a. Ch. Montesquieu teigė, kad karštame klimate gyvenančios tautos yra tingios ir drovios, o tautos iš šiaurinių kraštų – narsios, tačiau jis pastebi ir tai, kad „laukinius“ valdo išimtinai gamta, o civilizuotos tautos labiau paiso papročių ir įstatymų (*Montesquieu*, 1999).

Nacijos savitumo sampratos perkėlimas iš gamtinės į visuomeninės sąrangos sferą atitiko buržuazinių revoliucijų idėjas, bendrų nacijos interesų iškėlimą aukščiau už dinastijų ar aristokratijos interesus. Prancūzijos revoliucijos ideologai ir vadai šioms nuostatoms suteikė aiškų apibrėžimą, patriotais įvardydami kovotojus už teisingumą ir naciją. Kartu susiformavo nuostata piliečių visumą gretinti su tauta, o visus kurios nors šalies piliečius įvardyti kaip vyraujančios tautos, kartu ir G. W. F. Hėgelio minėtos „tautos dvasios“, atstovus. Todėl politinis veikimas, kurio sampratos, tikslų ir būdų aiškinimo bei

nustatymo „monopolį“ prisiima nacionalistinės politinės partijos, yra nacionalizmo politinis pamatas. Nacionalizmui atstovaujančios ir jį kritikuojančios politinės jėgos gali naudotis etnopsichologijos sukaupta empirine informacija. Rimčiausia nacionalizmo kritika remiasi T. Adorno ir jo bendradarbių pasiūlyta autoritarinės asmenybės samprata bei jų darbuose atskleistomis etnocentrizmo sąsajomis su prietarais, silpnumo netoleravimu, priešišku mažumoms (*Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950*). O rimčiausia psichologinė parama nacionalizmui remiasi jau minėtais tapatumo ir priklausymo poreikių tyrimais.

Taigi ir kritika, ir parama turi bendrą pamatą – kategorizavimo būdu stengiamasi objektus sugrupuoti ir taip palengvinti pasaulio suvokimo tyrimus bei juos aiškinančias teorijas. Etninė priklausomybė yra viena iš labiau paplitusių kategorijų. Ji leidžia stipriau išgyvenantiems savo ryšį su etnosu suskirstyti aplinkinius į „mus“ ir „juos“ bei padeda apibendrinti informaciją apie sociumą, pasirinkti vertybes, suvokti save kaip visumos dalį. Ryšio su visuma jausmą tautinė grupė tenkina kone geriausiai, nes jai būdingas tęstinumas, o priklausymas negali būti nutrauktas grupės sprendimu.

Socialdemokratija. Pagrindiniai socialdemokratų principai: ekonomikos srityje – visuomenės interesų prioritetas prieš privačius, mišri ekonomika, kurioje turi sąveikauti valstybinė, privati ir visuomeninė nuosavybė, bet vyrauti valstybinė ekonomikos kontrolė; politikos srityje – žmogaus teisių ir laisvių, pliuralistinės demokratijos ir teisinės valstybės idėjų pripažinimas; socialinių santykių srityje – socialinio teisingumo ir lygybės siekimas. Socialdemokratai siekia įgyvendinti savo politinius principus demokratinėmis reformomis ir vadovaujasi nuostata, kad moderniose šalyse klasių kova praranda prasmę, nes dirbančiųjų interesams gali pakankamai gerai atstovauti „gerovės valstybė“. Šią aplinkybę aptariant socialdemokratinio politinio veikimo psichologinius pagrindus reikia laikyti esmine, nes panašius tikslus deklaravo ir kitų ideologijų atstovai, kurie neretai savindavosi socialdemokratų vardą. Be to, praktiniam socialdemokratinės ideologijos įgyvendinimui būdingas nemenkas pragmatizmas, gebėjimas integruoti liberalias, konservatyvias ir nacionalistines nuostatas.

Bene išsamiausiai socialdemokratijos ideologija įgyvendinta Skandinavijos šalyse, kurioms būdingas valstybinis nacionalinių pajamų perskirstymas, aukštas gyvenimo lygis, užtikrinta žmogaus teisių apsauga. Skandinaviškosios socialdemokratijos politikos modelis įvardijamas kaip „gerovės valstybė“, kuri įgyvendina socialinę saugumą bei socialinę teisingumą, užtikrina platų piliečių dalyvavimą visuomeniniuose ir politiniuose procesuose. Tokia valstybė ypatingą dėmesį skiria socialinei politikai (socialinei apsaugai, socialiniam aprūpinimui, socialiniam draudimui), siekia, kad ekonomikos augimas darytų teigiamą poveikį visoms socialinėms grupėms, o socialinė nelygybė visuomenėje mažėtų.

Daugelyje modernių valstybių dalis socialdemokratiinių idėjų tapo tarsi savaime suprantamais visuomenės organizavimo principais. Psichologinį jų pagrindą sudaro socialinio teisingumo, teisingo gėrybių paskirstymo samprata.

Visos aptariamios ideologijos savaip formuluoja teisingumo sampratą, siūlo turto ir pajamų perskirstymo būdus. Istorinė patirtis liudija, kad nėra vieno bet kokiomis socialinėmis, kultūrinėmis ir ekonominėmis sąlygomis tinkamo vertybių perskirstymo principo. Turto nusavinimas paprastai sukeldavo visuomenės raidos stagnaciją, o progresinis turto ir pajamų apmokestinimas vienomis aplinkybėmis žlugdydavo verslą ir sukeldavo ekonomikos krizes, o kitomis – padėdavo sukurti klestinčias visuomenes. Mažą perskirstymo veiksmingumą lemia tai, kad prie tam tikro gyvenimo lygio greitai priprantama ir jis nebemotyvuoja intensyviau dirbti. Atvirkščiai – aukštą veiksmingumą užtikrina socialinis saugumas ir pasitikėjimo visuomene, kuri po perskirstymo tampa „teisingesnė“; sukūrimas.

Pavyzdys. *Ekonomistas Th. Piketty's teigia, kad norint išvengti revoliucijų ir maištų būtina sumažinti kapitalo augimą, o tam reikia didinti mokesčius už dideles pajamas. Jis pateikia skaičiavimus, kurie rodo, kad padidinus mokesčius už 1 mln. dar 1 proc., o už 1 mlrd. – dar 10 proc., gautų lėšų užtektų šiuolaikinės visuomenės socialinėms problemoms išspręsti. Be to, būtų galima reikšmingai padidinti visų rūšių atlyginimus ir išmokas. Tačiau kad toks ekonominis sprendimas veiktų, būtina bendra politinė valia, nes kitu atveju kapitalas bus perkeliamas į palankesnę apmokestinimą nustačiusias šalis (Piketty, 2014).*

Nors abi nuomonės (dėl mokesčių mažinimo arba didinimo) yra gana įtikinamos, jau kurį laiką stiprėja socialdemokratijos ideologiją atitinkanti perskirstymo tendencija. XX a. pradžioje rinkos ekonomikos šalyse valstybė vidutiniškai perskirstė apie 11–12 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP), o daugiausia įplaukų į biudžetą patekdavo iš maitų ir rinkliavų, t. y. valstybių sienos ne tik žymėjo jų ribas, bet kartu buvo ir pagrindinė vyriausybės pajamų surinkimo vieta. Vėliau valstybės vaidmuo iš esmės pakito. Industrializacija ir agrarinės visuomenės urbanizacija, dviejų pasaulinių karų ir ūkio atstatymo po jų finansavimui reikėjo sukaupti dideles lėšas. Todėl industriniuose kraštuose valstybės išlaidos padidėjo ir gali siekti 40–50 proc. BVP. Technologijos plėtra ir pasaulinės rinkos dar labiau sustiprino valstybės dalyvavimą siekiant verslo konkurencingumo, finansinio stabilumo, bendrųjų paslaugų plėtros. Pajamų perskirstymas, jų ir galimybių perdavimas iš vienos socialinės grupės, iš vienos gyventojų kartos ar regiono kitoms grupėms, kartoms, regionams remiasi, anot S. L. Popkino, visuomenės vertybėmis, kurios istoriškai kinta, o šiuos pokyčius atspindi naujos ekonominės ir finansinės normos bei jas įgyvendinanti finansinė politika,

kuri pastaruoju metu, kaip jau minėta, vis labiau atitinka socialdemokratinę ideologiją ir socialinio teisingumo principą (Popkin, 2003).

Tačiau tokio teisingumo suvokimas gali pastebimai skirtis, nes yra nulemtas socialinių palyginimų bei nuostatų, kad vienas turi „per daug“, o kitas „per mažai“, ir atitinka tam tikro materialinio gyvenimo lygio, kuris visų pirma nustatomas pagal referentinės grupės gyvenimo lygį, lūkesčius. Todėl pasitenkinimą šia gyvenimo sritimi lemia ne tik realios pajamos, bet ir jas gaunančiojo padėtis socialinėje struktūroje. Antai W. G. Runcimanas rašo, kad kvalifikuoti Anglijos darbininkai, gaunantys trečdalis geriausiai apmokamų darbuotojų atlyginimą atitinkantį atlygį, buvo labiau juo patenkinti nei tarnautojai. W. G. Runcimano nuomone, tai lėmė skirtingos referentinės darbininkų ir tarnautojų grupės. Darbininkai lygino savo pajamas su kitų darbininkų pajamomis, o tarnautojai – su didesnio išsilavinimo ir kvalifikacijos darbuotojų atlygiu už intelektualų darbą (Runciman, 1966).

Remdamasis pasitenkinimo darbu ir atlygiu už jį tyrimais J. S. Adamsas pateikė teisingumo teoriją, pagal kurią žmonės vertina savo pastangų ir pajamų proporcijas. Tais pačiais kriterijais jie vertina ir kitus: lygindami minėtas proporcijas sprendžia, ar jų padėtis yra geresnė (tada jaučia kaltę dėl per didelio atlygio), ar blogesnė (tada piktinasi dėl per mažo atlygio), ar panaši (tada patenkinti teisingu paskirstymu) (Adams, 1963).

Ši ir panašios teisingumo suvokimą aiškinančios psichologinės teorijos pakankamai įtikinamos, tačiau jų įtaka politiniams sprendimams nėra didelė. Tokie sprendimai priimami atsižvelgiant labiau ne į mokslinius tyrimus, o į politinio palaikymo grupių interesus. Todėl nors šiandieną visos modernios šalys pripažįsta tam tikro gyvenimo lygio, kuris remiasi turto perskirstymu tiems, kurie negali ar nesugeba patys apsirūpinti, būtinybę, vis dar neranda sprendimų dėl gaunančiųjų mažesnes pajamas rėmimo. Tokie sprendimai paprastai neturi mokslinio pagrindo ir būna nulemti kultūrinių bei politinių veiksmų. Antai JAV ir ES šalyse atlikti tyrimai rodo, kad europiečiai blogiau vertina pajamų nelygybę nei JAV piliečiai. Pavyzdžiui, V. K. Shrotryia teigia, kad per pastaruosius 35 metus JAV didėjusi pajamų nelygybė neturėjo poveikio pasitenkinimui jomis (Shrotryia, 2006). Be to, 60 proc. amerikiečių pritaria nuomonei, kad skurdžiai yra tinginiai. Kitokia padėtis Europoje. Čia tik 26 proc. mano, kad skurdas ir tinginystė susiję (Alesina, Di Tella, MacCulloch, 2004).

Taigi paminėtų vertybinių požiūrių dermės nustatymas yra nelengvas politinis socialdemokratų (ir ne tik jų) uždavinys, kurį sprenddami jie nuolat patiria žmogaus atsakomybės už save ir laisvo pasirinkimo vertybėms atstovaujančių liberalų oponavimą.

Liberalizmas (lot. *liberalis* – laisvas). Liberalų požiūriu, laisvė yra aukščiausia vertybė, apribota tik kitų žmonių laisvių. Liberalizmui priskiriamos ir kitos politinės vertybės, turinčios

psichologinį turinį: nepriklausomybė nuo tradicijų ir prietarų, humaniškumas, individualizmas, demokratiškumas. Liberalizmo atstovai pasisako už asmens politines ir ekonomines laisves, jų įgyvendinimo lygiateisiškumą, vienodų galimybių užtikrinimą, teisinę valstybę, kitoniškumo ir mažumų toleravimą, už rinkos ekonomiką ir jai būdingą konkurenciją, minimalų visuomenės gyvenimo reguliavimą. Liberalizmo esmę tiksliai išreiškia teiginys: „Žmogus geriau negu bet kokia vyriausybė žino, ko jam reikia“ (*Mill, Bentham, 2004*).

Tokia valstybės valdymo samprata – neabejotinas liberalizmo psichologinis pranašumas. Ji paaiškina, kodėl visuomenė vis dar neišsprendžia savųjų problemų, ir nurodo jų kaltininką: pernelyg didelį valstybės kišimąsi į asmens veikimo laisvę. Kita vertus, absoliučios laisvės principas negali būti visiškai įgyvendintas, todėl liberalai turi priešininką, su kuriuo gali kovoti amžinai.

Tradicinio liberalizmo nuostatų įgyvendinimas neišvengiamai kelia klausimą: „Ką daryti su tais, kurie nesugeba laisvai veikti? Kokią dalį svetimos nuosavybės jiems skirti ir koku būdu?“ Todėl liberalizmo ideologijoje atsirado socialinio liberalizmo kryptis, skirta suderinti laisvės, individualizmo ir bendruomeniškumo principus pripažįstant valstybės reguliuojamąjį vaidmenį ne tik teisės, karo, bet ir ekonomikos bei socialinėje srityse. Socialinio liberalizmo kryptis, ypač kai ją papildė socialinio teisingumo idėja, ima panėšėti į socialdemokratų ideologiją.

Nagrinėjant politinių ideologijų raišką galima pastebėti, kad liberalais save įvardija gana skirtingos politinės grupės. Netgi į klausimą: „Ar liberalai yra kairieji, ar dešinieji?“ skirtingose šalyse skirtingomis istorinėmis aplinkybėmis išgirstume skirtingus atsakymus. Tačiau pagrindinės liberalizmo vertybės – laisvė, tolerancija, žmogaus teisės – neturėtų kelti abejonių ir leidžia apžvelgti psichologines jo prielaidas, kurios gali būti pastebėtos netgi nesąlyginių refleksų ir instinktų lygmeniu. Tarp jų galima paminėti kovos su apribojimais, arba laisvės, instinktą. Jį I. P. Pavlovas nurodo kaip vieną iš svarbiausių įgimtų ypatybių, kurio stoka neleistų gyvūnui įveikti menkiausios kliūties ir žlugdytų jo gyvybingumą. Tokia gyvūno aktyvumo apraiška stebima tada, kai jis turi įveikti jo laisvę ribojančią kliūtį (*Павлов, 1951*).

Laisvės, atsakomybės ir kitos tradiciškai su liberalizmu siejamos vertybės yra artimos mokslinio tyrinėjimo principams. Galbūt dėl šios priežasties liberalumas psichologijos teorijose ir tyrimuose dažnai įgauna teigiamą konotaciją, tapatinamas su mąstymo lankstumu, kūrybiškumu, prietarų ir stereotipų nepaisymu, taip pat priešpriešinamas konservatyvumui, mąstymo rigidiškumui. Sąsajas su liberalizmo psichologinėmis prielaidomis galima išvelgti ir tarp įvairių psichoterapijos mokyklų formuluojamų asmenybės raidos tikslų. Dažnai minimas savarankiškumas, gebėjimas suvokti ir suprasti savąją asmenybę ir ją išreikšti. Suprantama, kad tai įmanoma tik laisvai ir brandžiai asmenybei. Kita vertus, jau pat

faktas, kad šios savybės įvardijamos kaip psichoterapijos tikslai, patvirtina, kad laisvė ir atsakomybė nėra savaiminė duotybė. Negebėjimą ir nenorą jų siekti E. Frommas įvardija kaip agresyvaus destruktivumo priežastį. Atsisakantys savarankiško sprendimo laisvės, pasirenkantys paklusnumą yra ribojami baimės ir viliasi, kad jais pasirūpins galingesnieji. Tačiau svetimai valiai paklūstantys žmonės praranda galimybę geriau atskleisti savo gebėjimus, saviraišką, ir galiausiai patiria egzistencijos beprasmybę, kuri tampa psichinių sutrikimų priežastimi (*Fromm, 1994*).

Vis dėlto galimas ir kitoks psichologinis požiūris į liberalizmą. Psichiatras L. H. Rositeris teigia, kad liberalizmas ir tolerancija yra psichinis nukrypimas. Jo požymis esąs supaprastintas pasaulio suvokimas, kai matomi tik prispaustieji ir juos engiantieji. Tokiame pasaulyje svarbiausia laikoma kova už įsivaizduotų aukų teises, o visuomenės stabilumą palaikančios moralinės vertybės neigiamos. L. H. Rositerio nuomone, liberalizmas pernelyg išplečia individo teisių ir jo silpnumo visuomenėje sampratą (*Rositer, 2008*).

Veikiausiai abu šie požiūriai į liberalizmo psichologiją, jo besąlyginis pripažinimas ir griežta kritika atskleidžia kraštutinių liberalizmo formų esmę, bet ne realų politinį liberalų veikimą.

Apžvelgus pagrindinių ideologinių krypčių psichologines ištakas įtinkama atrodo prielaida, kad jų tapsmui įtaką darė visuomeniniai kurių nors poreikių ribojimai ir kova už geresnį jų tenkinimą. Moderniose stiprios ekonomikos valstybėse įprastas ideologinis principas – nusakyti vieną ar vyraujančią poreikį ir jo patenkinimo būdą, kuriuo turėtų būti sukuriama gerovė, – nors psichologiškai buvo ir yra patrauklus, pasirodė esąs nepakankamas ir nebeatitinka daugumos visuomenės narių siekių. Todėl šiuolaikinio liberalizmo, socialdemokratijos, konservatyvizmo ideologijos suartėja, jų pagrindiniai principai išsivysčiusiose šalyse jau yra įgyvendinti ir laikomi tarsi savaime suprantamomis visuomenės organizavimo normomis. Tai leidžia teigti, kad nyksta politinė tradicija, susaistyta su konservatyvizmu, socialdemokratija ir liberalizmu, o XXI a. politinį gyvenimą lems kito pobūdžio idėjos.

Laimės ekonomika

Taip įvardijamas politines ir ekonomines idėjas svarbu paminėti aptariant psichologines politinių ideologijų ištakas, nes ko gera pirmą kartą istorijoje pradeda formuotis politikos kryptis, kuri remiasi visa apimančia žmogaus psichologijos samprata, pradėjusia ryškėti XX a. antroje pusėje atlikus skirtingų socialinių grupių atstovų, įvairių šalių piliečių socialinės psichologijos tyrimus, kuriais siekta įvertinti jų pasitenkinimą gyvenimu.

Laimės ekonomikos idėjos jau nėra vien akademinių ir politinių diskusijų tema. Yra bent viena šalis (Butanas), kuri gana sėkmingai bando jas įgyvendinti. Butano karalius J. S. Wangchukas paskelbė, kad „bendrasis vidinis laimingumas yra svarbiau negu bendrasis vidaus produktas“, ir paskatino parengti bei įgyvendinti detalų planą, skirtą bendrajai nacionalinei laimei (BNL) didinti (cit. pagal *Book*, 2010). Analogiškai visuomenės raidos tikslai formuluojami ir vadinamajame Laimės politikos manifeste, kuriame teigiama, kad felicitarinė (lot. *felicitas* – laimė) politika yra naujas politinis požiūris, raginantis ieškoti naujų politinių sprendimų, rinktis naują kryptį aukštesnio visuomenės laimės lygio link. Manifeste pateikiami argumentai, kad lėtesnis gyvenimo ritmas, kiekvieno piliečio dalyvavimas bendroje prasmingoje veikloje, naujos gerovės kultūros bei glaudesnių žmonių tarpusavio santykių kūrimas gali padėti įgyvendinti laimės siekį. Manifeste numatomi ir svarbiausi tikslai: daiktų gamybos ribojimas ir paslaugų sferos plėtra, bendruomeniškumo stiprinimas, laisvalaikio įprasminimas, asmeninės ir viešosios erdvės sąsajų atkūrimas (*The Politics of Happiness: A Manifesto Towards the Futures of one Earth*, 2010). Laimės ekonomikos sprendimus pradeda įgyvendinti ir ES šalys. Europos Bendrijų Komisijos galutiniame komunikate Tarybai ir Europos Parlamentui teigiama, kad populiariausias ekonominės veiklos matas – BVP, kuriuo remiasi politikos formuotojai ir pagal kurį vertinama visuomenės pažanga, neatspindi ekologinio tvarumo ar socialinės įtraukties. Todėl vien BVP augimas nėra pakankamas pažangos tikslas ir būtina nustatyti papildomų visapusių rodiklių sistemą, kuri turėtų apimti socialinės sanglaudos, ekologinio tvarumo, švietimo, visuomenės sveikatos, skurdo mažinimo ir kitus rodiklius (Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui, 2009).

Laimės, kaip bendro subjektyvaus pasitenkinimo gyvenimu, rodiklio samprata ilgą laiką rėmėsi įgimtų laimės pojūčio prielaidų ir asmeninio tobulėjimo samprata. Akivaizdu, kad genetiškai nulemtas laimės išgyvenimų stiprumas ir dažnumas negali būti politikos objektu.

Pavyzdys. *D. Lykkenas ir A. Tellegenas atliko laimės ir subjektyvios gerovės matavimus tirdami kelis tūkstančius vidutinio amžiaus dvynių. Jų duomenys rodo, kad genetinis veiksnys yra svarbesnis nei socialinis statusas, išsilavinimas, šeimos pajamos, šeiminei padėtis, religiniai įsipareigojimai. Pakartoję tų pačių tiriamųjų apklausą po 4,5 ir 10 metų, D. Lykkenas ir A. Tellegenas daro išvadą, kad per 50 proc. nukrypimų nuo vidutinio laimės lygio geriau paaiškina genetiniai skirtumai nei gyvenimo patirtis (Lykken, Tellegen, 1996).*

Kita vertus, vis dažniau atliekami psichologiniai laimės tyrimai pagilino teorinę jos sampratą. Tyrimus apibendrinami S. Lyubomirsky, K. Sheldonas, D. Schkade'as ir M. Seligmanas sudarė laimės formulę (žr. 11 pav.).

$$L = B + S + V$$

Pav. 11. Laimės formulė

čia **L** – patiriamos laimės lygis, **B** – įgimtas (biologinis) laimės lygis, **S** – gyvenimo sąlygos, **V** – savanoriškai pasirinkta ir atliekama veikla (cit. pagal *Haidt*, 2006).

Akivaizdu, kad politiniai sprendimai negali paveikti šios formulės B kintamojo, gali sudaryti geresnes prielaidas įgyvendinti V kintamąjį ir esmingai lemia S kintamąjį. Todėl vis svarbesni politinių sprendimų įgyvendinimo tyrimai, atskleidžiantys tokių sprendimų sąsajas su V, ypač su S kintamaisiais.

Richard A. Easterlin
g. 1926

Dar XX a. septintąjį dešimtmetį buvo atskleistas vadinamasis „Easterlino paradoksas“, kurio esmė – Vakarų šalyse turto pagausėjo kelis kartus, o laimingų žmonių skaičius beveik nepakito. Šį dėsningumą R. A. Easterlinas iliustruoja teiginiu, kad turtingieji amerikiečiai laimingesni nei neturtingieji, tačiau jei visų amerikiečių pajamos padidėtų proporcingai, laimės lygis liktų tas pats (*Easterlin*, 1974).

„Easterlino paradoksas“ pasitvirtino daugelyje šalių, kuriose BVP ir vidutinės pajamos per praėjusius dešimtmečius reikšmingai augo, bet visuomenės laimės lygis ne tik nekilo, bet kai kur dargi smuktelėjo. Antai nuo 1970 iki 2000 metų Vokietijos piliečių pajamos padvigubėjo, bet materialinio gėrybių kiekio augimas labai mažai padidino laimės lygį. 1973 m. Vokietijoje vidutinis pasitenkinimas gyvenimu buvo 2,97 balo (iš 4 balų), o praėjus ketvirčiui amžiaus, t. y. 1998 m., tesiekė 2,92 balo (*Clark, Fritjters, Shields*, 2008).

Galimą šio reiškinių paaiškinimą siūlo R. A. Emmonsas. Jis teigia, kad dauguma tikslų, kurių siekia žmonės, gali būti priskirti vienai iš keturių grupių: laimėjimai ir darbas; tarpusavio ryšiai ir artumas; dvasingumas ir religija; indėlis į visuomenės gyvenimą, paliekamas pėdsakas. Pabrėžtina, kad su rinkos ekonomikos vertybėmis lengviausia susieti pirmosios grupės tikslus, kurių siekiantys yra mažiau laimingi nei orientuoti į kitas tikslų grupes (*Emmons*, 2013).

Bene svarbiausia visuomenės laimės lygio tyrimų išvada – laimingas žmogus yra ekonominė ir socialinė vertybė. E. Dieneris ir R. Biswas-Dieneris apibendrinami gausius laimės ir pasitenkinimo gyvenimu tyrimus nurodo, kad laimingi žmonės lengviau gauna darbą, daugiau uždirba, teigiamai vertina save, yra patenkinti santuoka ar meilės ryšiu, draugiški aplinkiniams

(Diener, Biswas-Diener, 2008). Be to, pagal R. Chano ir S. Josepha tyrimo duomenis, laimingi žmonės labiau domisi visuomenės problemomis, aktyviau dalyvauja politikoje, yra pilietiškesni (Chan, Joseph, 2000).

Taigi galima konstatuoti, kad laimės ekonomikos ir jos pagrindą kuriančios felicitarinės politikos principai šių dienų pasaulyje plinta. Jų plėtra liudija bandymą pereiti nuo tradicinės ekonomikos, kurios tikslas buvo didesnė gamyba ir gausnis vartojimas, į laimės ekonomiką, kurios tikslas – aukštesnis visuomenės laimės lygis. Suprantama, toks perėjimas neįmanomas be atitinkamų politinių sprendimų. Ne mažiau svarbu ir tai, kad tokie sprendimai remiasi vis gausėjančiais psichologiniais tyrimais, skirtais matuoti piliečių laimės lygį ir nustatyti jos bei politinių sprendimų sąsajas. Minėti tyrimai parodė nemažus įvairių valstybių piliečių savijautos skirtumus, kuriuos lemia objektyvios priežastys (pajamos, socialiniai ryšiai, pilietinis saugumas) ir kultūriniai skirtumai, socialinės normos, skatinančios ar draudžiančios pripažinti sėkmę, gerovę, laimę. Jie įgavo ir praktinę reikšmę, nes padeda vyriausybėms ir savivaldos institucijoms numatyti veiklos prioritetus. Todėl keičiasi ir psichologijos mokslo bei jos atšakos – politinės psichologijos – vaidmuo. Ji tampa ne tik politines ideologijas aiškinančia, bet ir jas formuojančia mokslo kryptimi.

SANTRAUKA. Politinė kultūra yra bendros visuomenės kultūros dalis, apimanti visuomenėje vyraujančią politinių vertybių ir normų sistemą. G. Almondas ir S. Verba apibrėžia politinę kultūrą kaip savitą orientacijos į vienokius ar kitokius politinius veiksmus pobūdį. Jie taip pat konstatuoja, kad politinė kultūra – tai istoriškai susiklosčiusių politinių pažiūrų ir politinio elgesio modelio visuma, pagrįsta ankstesnių kartų patyrimu ir užtikrinanti politinio gyvenimo tęstinumą. Jų nuomone, politinę kultūrą galima skirstyti į parapijinę, priklausomybės ir dalyvavimo. Parapijinės politinės kultūros atstovai yra abejingi nacionaliniams politiniams tikslams ir sistemai, menkai domisi centrinės valdžios veiksmis, jiems svarbiausi vietos interesai. Priklausomybės politinei kultūrai būdingas aktyvus domėjimasis valdžios veikla, jos priimtais sprendimais, kita vertus – ir paklusnumas bei netikėjimas, kad dalyvaudami galėtų pakeisti politinę sistemą. Dalyvavimo politinei kultūrai būdingas pilietinis aktyvumas ir įsitraukimas. Pastarasis politinės kultūros tipas sukuria demokratinio valdymo bei aukštesnės materialinės visuomenės gerovės prielaidas.

Politinė kultūra yra masinės psichologijos, didelės grupės vienijančios pasaulėjautos apraiška. Ją lemia ir visuomenės socialinis kapitalas bei socialinė sanglauda.

Socialiniu kapitalu politinėje psichologijoje įvardytas politinis dalyvavimas, politinių institucijų veiklos suvokimas, pasitikėjimas politine valstybės sąranga ir politiniais lyderiais. Todėl socialinis kapitalas parodo grupės, bendruomenės, visuomenės narių bendradarbiavimo siekiant politinių pokyčių veiksmingumą, jų pilietinį išitraukimą ir aktyvumą. Gebėjimas bendrai veikti, suvokti etnines, konfesines, rasines ir pan. skirtybes kaip neesmines ir teikti pirmenybę solidariam bendrumui priklauso ir nuo visuomenėje vyraujančios politinės ideologijos.

Įtakingiausios, besiskiriančios savo esminėmis nuostatomis pastarųjų šimtmečių politinės ideologijos yra konservatyvizmas, komunizmas, fašizmas (nacionalsocializmas), nacionalizmas, socialdemokratija ir liberalizmas. Kiekviena iš jų turi savitas psichologines ištakas ir yra orientuota į tam tikrų asmenybės poreikių tenkinimą. Dalis ideologijų (komunizmas, fašizmas) prarado įtaką, kitos pastebimai suartėjo tarpusavyje, todėl tikėtina, kad XXI a. politinį gyvenimą lems naujo pobūdžio idėjos. Viena iš jų gali tapti „laimės ekonomikos“ idėja, nes pirmą kartą istorijoje pradeda formuotis politikos kryptis, kuri remiasi visa apimančia žmogaus psichologijos samprata ir pirmenybę teikia ne fiziniam ar finansiniam, o socialiniam kapitalui.

LITERATŪRA

Pratarmė

1. HUDDY, L.; SEARS, D. O.; LEVY, J. S. (2013) *The Oxford Handbook of Political Psychology* (2 Ed.). New York: Oxford University Press.
2. JENNINGS, M. K. (2007) Political socialization. *The Oxford Handbook of Political Behavior*. New York: Oxford University Press, p. 29–45.
3. BARNER-BARRY, C.; ROSENWEIN, R. (1991) *Psychological Perspectives on Politics* (2 Ed.). Conroe: Waveland Press.
4. INKELES, A.; SMITH, D. H. (2000) *Becoming modern. Individual Change in Six Development Countries*. Cambridge: Harvard University Press.
5. GREENSTEIN, F. I. (1992) Can Personality and Politics Be Studied Systematically? *Political Psychology*, Vol. 13(1), p. 105–128.
6. ROGERS, C. (2004) *On Becoming A Person*. London: Constable & Robinson.
7. FORGAS, J. P.; FIEDLER, K.; CRANO, W. D. (2015) *Social Psychology and Politics*. New York: Psychology Press.
8. LASSWELL, H. D. (1948) The structure and function of communication in society. *The Communication of Ideas*. New York: Institute for Religious and Social Studies, p. 37–51.
9. BADIE, D. (2010) Groupthink, Iraq, and the War on Terror: explaining US policy shift toward Iraq. *Foreign Policy Analysis*, Vol. 6(4), p. 277–296.
10. NOEL, H. (2013) *Political Ideologies and Political Parties in America*. Cambridge: Cambridge University Press.

I. Politinės psichologijos apibrėžtis

1. ARISTOTELIS (2009) *Politika*. Vilnius: Margi raštai.
2. BARNER-BARRY, C.; ROSENWEIN, R. (1991) *Psychological Perspectives on Politics* (2 Ed.). Conroe: Waveland Press.
3. INKELES, A.; SMITH, D. H. (2000) *Becoming modern. Individual Change in Six Development Countries*. Cambridge: Harvard University Press.
4. HOUGHTON, D. P. (2009) *Political psychology: situations, individuals, and cases*. New York-London: Routledge.
5. MYERS, D. G. (2000) *Psichologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
6. LE BON, G. (2014) *Psychologie des foules*. Paris: PUF.
7. TARDE, G. (1969) *On Communication and Social Influence*. Chicago: University of Chicago Press.
8. SEARS, D.; LEVY, S. (2003) Childhood and adult political development. *Political Psychology*. Oxford: Oxford University Press, p. 60–109.
9. FREUD, S.; BULLIT, W. S. (1967) *Thomas Woodrow Wilson: A psychological Study*. Boston: Houghton Mifflin.
10. ERIKSON, H. E. (1958) *Young man Luther*. New York-London: Norton.
11. ADLER, A. (1998) *Understanding Human Nature*. Oxford: Gravel Pit Publication.
12. LASSWELL, H. D. (1960) *Psychopathology and Politics*. Chicago: Wiking Press.
13. HOFFMAN, S. (1986) On the Political Psychology of Peace and War: A Critique and an Agenda. *Political Psychology*, Vol. 7(1), p. 1–21.
14. EASTON, D.; DENNIS, J. (1969) *Children in the Political System: origins of Political Legitimacy*. New York: McGrawHill.
15. HERMANN, M. G. (1986) *Political Psychology. Contemporary Problems and Issues*. New York: Jossey Bass Inc. Pub.

16. ДИЛИГЕНСКИЙ, Г. Г. (1994) Социальнополитическая психология. Москва: Наука.
17. ДЕРКАЧЬ, А. А.; ЖУКОВ, В. И.; ЛАПТЕВ, Л. Г. (2003) Политическая психология. Екатеринбург: Деловая книга.
18. MCGUIRE, W. J. (1993) The Poly-Psy Relationship: Three Phases of a Long Affair. Explorations in Political Psychology. Durham NC: Duke University Press.
19. ПЛЕАГĂ, С. (2013) Political psychology: Critical perspectives. Cambridge: Cambridge University Press.
20. MARCUS, G. E. (2013) Political Psychology: Neuroscience, Genetics, and Politics. New York: Oxford University Press.
21. УИНТЕР, Д. Дж. (2002) Интеллектуальные задачи политической психологии. Политическая психология : хрестоматия. Москва: ИНФРА-М.
22. ВЕСВАР, D. S.; ВЕСВАР, R. J. (1988) Family Therapy. Toronto: Prentice Hall Canada Inc.
23. SKINNER, B. F. (1972) Beyond Freedom and Dignity. New York: Vintage Books.
24. CONWAY, M.; RUBIN, D. C. (1993) The structure of autobiographical memory. Theories of Memory. Hillsdale: Erlbaum, p. 103–137.
25. FESTINGER, L. (1957) A theory of cognitive dissonance. Stanford, CA: Stanford University Press.
26. HIMMELWEIT, H. T.; HUMPHREYS, E.; JAEGER, M.; KATZ, M. (1981) How voters decide: A longitudinal study of political attitudes and voting extending over fifteen years. London: Academic Press.
27. RENSHON, S A.; DUCKITT, J. (2000) Political psychology: Cultural and Crosscultural Foundation. New York: New York University Press.
28. OSGOOD, C. E. (1952) The nature of meaning. Psychological Bulletin. Vol. 49, p. 197–237.
29. JERVIS, R.; LEBOW, R. N.; STEIN, J. G. (1985) Psychology and Deterrence. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
30. MILGRAM, S. (1974) Obedience to authority. New York: Harper and Row.
31. FAHRENBERG, J.; STEINER, J. M. (2004) Adorno und die autoritäre Persönlichkeit. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Nr. 56, p. 127–152.
32. WINTER, D. G. (2003) Personality and Political Behavior. Oxford Handbook of Political Psychology. Oxford: Oxford University Press, p. 110–145.
33. KELLY, G. A. (1969) The Role of Classification in Personality Theory. Clinical Psychology and Personality. New York: Norton.
34. MORENO, J. L. (1945) Ideas and plan for the development of a sociometric society. Sociometry, № 8, p. 103–107.
35. KRIPENDORFF, K.; BOCK, M. A. (2009) The Content Analysis Reader. Los Angeles-London-New Deli: Sage.
36. LASSWELL, H. (1971) The Structure and Function of Communication in Society. The Process and Effects of Mass Communication. Chicago: University of Chicago Press.
37. DEMPSEY, J. V.; LUCASSEN, B.; GILLEY, W.; RASMUSSEN, K. (1993) Since Malone's Theory of Intrinsically Motivating Instruction: What's the score in the gaming literature? Journal of Educational Technology Systems, Vol. 22(2), p. 173–183.

38. BAUDRILLARD, J. (2002) Simuliakrai ir simuliacija. Vilnius: Baltos lankos.
39. NAVAITIS, G.; LABUTIS, G. (2014) Simulation game applications towards the exploration of attitudes related to the felicitary policies. *Socialinis darbas*, t. 13(1), p. 16–27.
40. КАЛИНА, Н. Ф. (1997) Основы психотерапии: семиотика в психотерапии. Москва: Ваклер.
41. VAN DIJK, T. A. (1998) What is political discourse analysis? *Political linguistics*. Amsterdam: Benjamins, p. 11–52.
42. PARKER, I. (2009) *Psychoanalytic Mythologies: Key Issues in Modern Sociology*. London: Anthem Press.
43. RAE, J.; DRURY, J. (1993) Reification and evidence in rhetoric on economic recession: some methods used in UK press, final quarter 1990. „Discourse and Society“: London: SAGE Publication, Vol. 4(3), p. 329–356.

II. Politinė socializacija

1. FROMM, E. (2014) *Man for Himself. An Inquiry into the Psychology of Ethics*. New York: Henry Holt and Co.
2. WATSON, J. B. (1928) *The Psychological Care of the Infant and Child*. New York: Norton.
3. MAY, R. (1985) *My Quest for Beauty*. New York: Norton.
4. HYMAN, H. (1959) *Political socialization: A Study In The Psychology Of Political Behaviour*. Glencoe: Free Press.
5. SAPIRO, V. (2004) Not your Parents' Political Socialization: Introduction for a new generation. *Annual Review*, Vol. 7(1), p. 1–23.
6. PARSONS, T. (2012) *The Social System*. New York: Free Press.
7. COHEN, J. (1954) *The Principles of World Citizenship*. Oxford: Basil Blackwell.
8. PLOEGER, A. (2011) „Kanonenfutter“: Die Verführung der Hitler-Jugend in den Tod. *Zur Psychologie des „Totalen Krieges“* Lengerich. Lengerich: Pabst Science Publishers.
9. PEELS, R. (2013) Belief – Policies Cannot Ground Doxastic Responsibility. *Erkenntnis*, Vol. 78(3), p. 561–569.
10. JENNINGS, M. K. (2007) Political socialization. *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Eds. R. J. Dalton, H.-D. Klingeman. New York: Oxford University Press, p. 29–45.
11. MERELMAN, R. M. (1986) Revitalizing Political Socialization. *Political Psychology*. San-Francisco: Josey-Bass, p. 279–319.
12. GREENBERG, E. S. (Ed.) (2009) *Political Socialization*. Chicago: Aldine Transaction.
13. LUHMANN, N. (2005) *Soziologie als Theorie sozialer Systeme. Soziologische Aufklärung*. Opladen: Westdeutscher Verlag, p. 143–172.
14. EASTON, D.; DENNIS J. (1969) *Children in the political system: Origins of political legitimacy*. New York: McGraw-Hill.
15. NARBĖKOVAS, A.; RUDALEVIČIENĖ, P. (2006) Politiko moralinės vertybės ir jų įtaka žmonių psichikos sveikatai. *Abipusio dvasingumo sąveika. Parlamento studijos*, Nr. 6, p. 101–122.
16. TORNEY-PURTA, J. (2002) The school's role in developing civic engagement: a study of adolescents in twenty-eight countries. *Applied Developmental Science*, Vol. 6(4), p. 202–211.
17. LAY, J. C. (2012) *A Midwestern Mosaic: Immigration and Political Socialization in Rural America (Social Logic of Politics)*. Philadelphia: Temple University Press.

18. ADELSON, J. (Ed.) (1980) Handbook of adolescent psychology. New York: John Wiley and Sons.
19. SEARS, D.; LEVY, S. (2003) Childhood and adult political development. *Political Psychology*. Oxford: Oxford University Press, p. 60–109.
20. 2009 m. Europos parlamento rinkimai [interaktyvus] (žiūrėta 2015 02 15) <http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/post_electoral/EB71.3-FocusonAge-LT.pdf>
21. ANDOLINA, M. W.; JENKINS, K.; ZUKIN, C.; KEETER, S. (2003) Habits from home, lessons from school: Influences on youth civic engagement. *Political Science and Politics*, Vol. 36, p. 275–280.
22. CONWAY, M. A.; RUBIN, D. C. (1993) The structure of autobiographical memory. In A. F. Collins, S. E. Gathercole, M. A. Conway, P. E. Morris (Eds.). *Theories of Memory*. Hillsdale: Erlbaum, p. 103–138.
23. NAVAITIS, G. (2011) *Politikų psichologija*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla.
24. JENKINS, K. (2013) *Mothers, Daughters, and Political Socialization. Two generations at an American women's college*. Philadelphia: Temple University Press.
25. Краткий курс истории ВКП(б). Репринтное воспроизведение (1997) Москва: Писатель, p. 98–102.
26. MASARYK, T. G. (1928) Speech by President Masaryk on the Tenth Anniversary of Czechoslovak Independence, October 28, 1928. Virtual Archive of Central European History [interaktyvus] (žiūrėta 2014 10 12) <http://ecommons.library.cornell.edu/bitstream/1813/1495/1/Masaryk_Speech_1928.Pdf>
27. BERGER, P. L.; LUCKMANN, T. (1966) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
28. BÖSZÖRMENYI-NAGY, I.; ULRICH, D. N. (1981) Contextual family therapy. In A. S. Gurman, D. P. Kniskern (Eds.) *Handbook of family therapy*. New York: Bruner/Mazel, p. 159–186.
29. BOCK, K. (2000) Politische Socialisation in Drei-Generation-Familie. Eine quantitative Studie aus Ostdeutschland. Opladen: Leske+Budrich.
30. ADORNO, T.; FRENKEL-BRUNSWIK, E.; LEVINSON, D.; SANFORD, R. N. (1950) *The Authoritarian personality*. New York: Harper.
31. BOWEN, M. (1978) *Family Therapy in Clinical Practice*. New York: Jason Aronson.
32. BERNE, E. (1968) *The Happy Valley*. New York: Grove Press.
33. SULLOWAY, F. J. (1999) *Born to Rebel. Birth Order, Family Dinamics and Creative Lives*. New York: Pantheon.
34. HARDY, R.; CARRIER, J.; ENDERSBY, J. (2000) Family stability and the transmission of partisanship and ideology in one- and two-parent families. Washington: Free Press.
35. BOCK, K. (1998) Rethinking psychological anthropology. Continuity and change in the study of human action. New York: Bruner/Mazel.
36. SMALLEY, K. B.; WARREN, J. C.; RAINER, J. P. (2012) *Rural Mental Health. Issues, Policies, and Best Practices*. New York: Springer Publishing Company.
37. DOLATA, R.; FRĄCZEK, A. (2002) Wzorce i korelaty zaufania politycznego polskich nastolatkow (w międzynarodowej perspektywie porównawczej). *Ruch Pedagogiczny*, Nr. 1/2, p. 48–69.
38. ENKELMANN, N. B. (1998) *Mit Freude erfolgreich sein*. München: mvg-Verlag.

39. METZ, E.; YOUNISS, J. (2005) Longitudinal gains in civic development through school-based required service. *Political Psychology*, Nr. 26, p. 413–437.
40. Нехорошее отношение к пионерам. Товарищ У. [interaktyvus] (žiūrėta 2014 10 30) <<http://tov.lenin.ru/ideas/pioner.htm>>
41. CROSS, W. (1991) *Shades of Black: Diversity in African-American Identity*. Philadelphia: Temple University Press.
42. VAN ROSS, L.. Реквием по демократии – воспоминания о хиппи [interaktyvus] (žiūrėta 2014 11 17) <<http://lenny-van-ross.livejournal.com/17401.html>>
43. LIEFBROER, A. C.; TOULEMON, L. (2010) Demographic perspectives on the transition to adulthood: An introduction. *Advance in Life Research*. Nr. 15, p. 53–58.
44. ARNETT, J. (2010) Conceptions of the transition to adulthood: Perspectives from adolescence through midlife. *Journal of Adult Development*, Vol. 8(2), p. 133–143.
45. WASHBURN, C. (1994) *A Life Course Model of Political Socialization. Politics and the Individual*, Vol. 4(2), p. 1–26.
46. JENNINGS, M. (1987) Residues of movement: The aging of the American protest generation. *American Political Science Review*, Nr. 81, p. 367–382.
47. GIDDENS, A. (2004) *Sociology* (4 Ed.). Oxford: Blackvell Publishing.
48. HAYEK, F. A. (1944) *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.
49. СОЛДАТОВА, Г. У. (2002) *Психологическая помощь мигрантам*. Москва: Смысл.
50. GITELMAN, S. Z. (1982) *Becoming Israelis: Political Resocialization of Soviet and American Immigrants*. New York: Praeger.
51. RICHARDSON, A. (1967) A Theory and a Method for Psychological Study of Assimilation. *International Migration Review*. Vol. 2(1), p. 3–30.

III. Politinė lyderystė

1. PLUTARCHAS (1996) *Rinktinės biografijos*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
2. MACHIAVELLI, N. (2009) *Valdovas*. Vilnius: Vaga.
3. NIETZSCHE, F. (1969) *Thus Spoke Zarathustra: A Book for Everyone and No One*. London: Penguin Books.
4. Iniciatyva, kviečianti balsuoti visus vairuotojus ir išvykusius piliečius [interaktyvus] 04 27 <www.balsas.lt/naujiena/264698>
5. BALZAC, S. R. (2014) *Organizational Psychology for Managers*. New York: Springer.
6. PRESTON, T. (2001) *The president and his inner circle: Leadership style and the advisory process in foreign policy making*. New York: Columbia University Press.
7. STOGDILL, R. M.; BASS, B. M. (1981) *Stogdill's handbook of leadership: A survey of theory and research*. New York: Free Press.
8. LUDWIG, A. M. (2001) *King of the Mountain. The Nature of Political Leadership*. Lexington: The University Press of Kentucky.
9. ZALEZNIK, A. (2004) Managers and leaders: Are they different? *Harvard Business Review*, Vol. 82(1), p. 74–81.
10. HOLLAND, J. (1973) *Making Vocational Choise: a Theory of Careers*. New York: Prentice Hall.

11. NAVAITIS, G. (2011) *Politikų psichologija*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla.
12. BERNE, E. (1972) *What Do You Say After You Say Hello?* London: Corgi Books.
13. McLELLAND, D. C. (1961) *The Achieving Society*. New York: Van Nostrand.
14. KIRKPATRICK, S. A.; LOCKE, E. A. (1991) Leadership: Do traits matter? *Academy of Management Executive*. Vol. 5(2), p. 48–60.
15. ROBINS, S. P. (2003) *Organizacinės elgsenos pagrindai*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
16. NORTHOUSE, P. G. (2007) *Leadership. Theory and practice*. London-New Deli: Sage Publications.
17. СТАЛИН, И. В. (1950) *Марксизм и вопросы языкознания. Относительно марксизма в языкознании*. Москва: Правда.
18. DE GAULLE, Ch. (1954) *Memoires de Guerre L'Appel 1940–1942*. Paris: Librairie Plon.
19. ПОЧЕПЦОВ, Г. Г. (2000) *Имиджелогия*. Киев: Ваклер.
20. SCHINDLER, P. L.; THOMAS, C. C. (1993) The Structure of Interpersonal Trust in the Workplace. *Psychological Reports*, October, p. 563–573.
21. COLE, A. (1997) *Francois Mitterrand: a study in political leadership* (2 Ed.). London: Routledge.
22. TENHOOR, W. J. (2002) *A Guide for Consumer Organization Leadership: Principles for Practice*. Massachusetts: The National Empoverment Center, Inc.
23. ROBINS, R. W.; FRALEY, R. CH.; KRUEGER, R. F. (2009) *Handbook of Research Methods in Personality Psychology*. New York: The Guilford Press.
24. LASSWELL, H. D. (1960) *Psychopathology and Politics*. Chicago: Wiking Press.
25. KATZ, R. L. (1955) Skills of an effective administrator. *Harvard Busines Review*. Vol. 33(1), p. 33–42.
26. SHEAFER, T. (2008) Charismatic Communication Skill, Media Legitimacy, and Electoral Success. *Journal of Political Marketing*. Vol. 7(1), p. 1–24.
27. FIEDLER, F. A. (1967) *Theory of leadership effectiveness*. New York: McGraw-Hill.
28. HERSEY, P.; BLANCHARD, K. (1969) Life cycle theory of leadership. *Training and Development Journal*, № 3, p. 81–97.
29. TUCKER, R. C. (1995) *Politics as leadership*. Columbia: University of Missouri Press.
30. HOUSE, R. J.; MITCHELL, T. R. (1974) Path-goal theory of leadership. *Journal of Contemporary Business*, Nr. 3, p. 81–97.
31. HOUSE, R. J. (1996) Path-goal theory of leadership: Lessons, legacy, and reformulated theory. *Leadership Quarterly*. Vol. 7(3), p. 323–352.
32. СУЛТАНОВ, Т. И. (2006) *Чингиз-хан и Чингизиды. Судьба и власть*. Москва: АСТ.
33. DANSERAU, F.; GRAEN, G. B.; HAGA, W. (1975) A vertical dyad linkage approach to leadership in formal organizations. *Organizational Behavior and Human Perfomance*. Vol. 13, p. 46–78.
34. BERESNEVIČIUS, G. (2003) *Rolandas Paksas ir komanda – sektos fenomenas [interaktyvus]* (žiūrėta 2015 02 17) <[http:// www.skrynia.lt/modules.php?name=News8tile=article8sid=565](http://www.skrynia.lt/modules.php?name=News8tile=article8sid=565)>
35. MILLER, K. (2005) *Communication Theories: Perspectives, processes, and contexts* (2 Ed.). New York: McGraw-Hill.

36. WEBER, M. (1994) *Political Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
37. FEMIA, J.; KÖRÖSENYI, A.; SLOMP, G. (2009) *Political Leadership in Liberal and Democratic Theory*. Exeter (UK) and Charlottesville (USA): Imprint Academic.
38. BURNS, J. M. (1978) *Leadership*. New York: Harper & Row.
39. BASS, B. M.; RIGGIO, R. E. (2006) *Transformational leadership* (2 Ed.). Mahwah, New Jersey – London: Lawrence Erlbaum Associates.
40. POPPER, M. (2001) *Hypnotic Leadership*. Westport, CT: Praeger.
41. GREENSTEIN, F. I. (2004) *Political Elites and Leadership*. Political Psychology. New York: Psychology Press.
42. MARCUS, G.; NEUMAN, W. R.; MACKEUN, M. (2000) *Affective Intelligence and Political Judgment*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
43. BRYMAN, A. (1992) *Charisma and leadership in organizations*. London: Sage.
44. HOUGHTON, D. P. (2014) *Political Psychology. Situations, Individuals, and Cases* (2 Ed.). New York: Routledge.
45. GALFORD, R.; DRAPEU, A. S. (2002) *The Trusted Leader*. New York: The Free Press.
46. MORRIS, D. (2002) *Power Plays: Win or Lose – How History's Great Political Leaders Play the Game*. New York: ReganBooks.
47. DIGNEN, B. (2011) *Communicating Across Cultures*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
48. HOFSTEDE, G. (2001) *Culture Consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. London: Sage.
49. ISHIYAMA, J. (2002) Neo-patrimonialism and the prospects for democratization in the Central Asian republics. *Power and change in Central Asia*. London: Routledge, p. 42–58.
50. HOUSE, R. J.; HANGES, P. J.; JAVIDAN, M.; DORFMAN, P. W.; GUPTA, V. (2004) *Culture, Leadership, and Organizations*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
51. ШЕСТОПАЛ, Е. Б. (2007) *Политическая психология*. Москва: Аспект Пресс.
52. BLONDEL, J.; MÜLLER-ROMMEL, F. (2007) Political elites. *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press, p. 833–849.
53. WEINIGER, O. (2012) *Geschlecht und Character*. Paderborn: Sarastro GmbH.
54. KILMARTIN, C. T. (1994) *The masculine self*. New York: Macmillan.
55. Lietuvos gyventojų apklausa: moterys ir politika [interaktyvus] (žiūrėta 2015 02 10) <www.gap.lt/tyrimai/moterys_ir_politika>
56. KROOK, M. L. (2008) *Quotas for Women in Politics. Gender and Candidates. Selection Reform Worldwide*. Oxford: University Press.
57. JENSEN, J. S. (2008) *Women Political Leaders*. New York: Palgrave Macmillan.
58. PFOST, K. S.; FIORE, M. (1990) Pursuit of nontraditional occupations: Fear of success or Fear of not being chosen? *Sex Roles*, 23, p. 15–24.
59. RITZER, G. (1996) *Sociological theory* (4 Ed.). The McGraw-Hill Companies, INC.
60. STEINBERG, B. (2008) *Women in Power: The Personalities and Leadership Styles of Indira Gandhi, Golda Meir, and Margaret Thatcher*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press.

61. Rinkimai 2009 [interaktyvus] (žiūrėta 2015 01 17) <www.15min.lt/naujiena/rinkimai-2009>
62. MORRIS, D. (1967) *Plikių beždžionė*. Vilnius: Vaga.
63. KUZMICKAITĖ, J. (2002) Mergvakaris su 5 metais nekalta Nijole Oželyte [interaktyvus] (žiūrėta 2015 02 20) <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/mergvakaris-su-5-metus-%E2%80%9Dnekalta%E2%80%9D-nijole-ozelyte-2227>>

IV. Psichopatologija politikoje

1. ROGERS, C. (1995) What understanding and acceptance mean to me. *Journal of Humanistic Psychology*, Nr. 35(4), p. 7–22.
2. ЛУНАЧАРСКИЙ, А. В. (1980) *Человек нового мира*. Москва: Книга.
3. БАЖАНОВ, Б. (1992) *Воспоминания бывшего секретаря Сталина*. Санкт-Петербург: Всемирное слово.
4. BUCH, A.; ANDERSEN, V. (2013) (De)stabilizing Self-Identities in Professional Work. *Nordic journal of working life studies*, Nr. 3(3), p. 155–173.
5. INGLEHART, R. (1997) *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. New Jersey, Princeton: Princeton University Press.
6. ADLER, A. (2014) *Understanding Human Nature*. New York: Oneworld Publications.
7. LASSWELL, H. D. (1977) *Psychopathology and Politics*. Chicago: University Chicago Press.
8. SATIR, V. (2001) *Self Esteem*. California: Celestial Arts.
9. JUDAH, B. (2014) Empire: How Russia Fell in and Out of Love with Vladimir Putin [interaktyvus] (žiūrėta 2014 12 11) <<http://www.newsweek.com/2014/08/01/behind-scenes-putins-court-private-habits-latter-day-dictator-260640.html>>
10. АКАЕВ, А. (2013) Основные заботы моей жизни связаны с проблемами мировой экономики [interaktyvus] (žiūrėta 2014 12 19) <http://www.vb.kg/doc/221692_askar_akaev:_osnovnye_zaboty_moej_jizni_sviazany_s_problemmi_mirovoy_ekonomiki.html>
11. ZILLER, R. C. (1990) *Photographing self: observing self, social environmental orientations*. San Francisco: Sage Publications.
12. «Коммерсантъ» подвёл итоги ежегодного конкурса подхалимов 2010 [interaktyvus] (žiūrėta 2014 12 19) <<http://newsland.com/news/detail/id/603075/>>
13. ADLER, A. (1964) *Superiority and social interest: A collection of later writings*. New York: Wiking Press.
14. LUKACS, J. (2002) *Churchill: Visionary, Statesman, History*. New Haven: Yale University Press.
15. HORNEY, K. (2008) *Neurotiška mūsų laikų asmenybė*. Vilnius: Apostrofa.
16. OWEN, D. (2008) *In sickness and in power: illness in heads of government during the last 100 years*. London-New York: Praeger.
17. STAL, M. (2013) Psychopathology of Joseph Stalin. *Psychology*, Vol. 4(9), p. 1–14.
18. BATESON, G. (1979) *Mind and Nature: A Necessary Unity*. New York: Bantama Books.
19. СУВОРОВ, В. (1993) *Аквариум*. Москва: Новое Время.
20. NAIL, P. R.; MACDONALD, G.; LEVY, D. A. (2000) Proposal of a four dimensional model of social response. *Psychological Bulletin*, Nr. 126, p. 454–470.

21. MILGRAM, S. (1974) *Obedience to authority*. New York: Harper and Row.
22. STAUB, E. (2011) *Overcoming Evil Genocide, Violent Conflict, and Terrorism*. New York: Oxford University Press.
23. BECKER, E. (1969) *Angel in armor*. New York: Free Press.
24. SULLIVAN, D.; MARK, J.; LANDAU, M. J.; ROTHSCHILD, Z. K. (2010) Attribute Influence to Personal and Political Enemies to Compensate for Threats to Control. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 98(3), p. 434–449.
25. RAUSCHNING, H. (2005) *Gespräche mit Hitler*. Zürich: Europa Verlag.
26. RIGGINS, S. H. (1997) The Rhetoric of Othering. In *The Language and Politics of Exclusion: Others in Discourse*. Thousand Oaks: Ca: Sage, p. 1–30.
27. Nova Russ говорит [interaktyvus] (žiūrėta 2014 07 08) <<http://planet2020.ru/blog/novoros/vrag>>
28. YALOM, I. D. (2005) *The theory and Practice of Group Psychotherapy* (5 Ed.). New York: BasicBooks.
29. ADORNO, T. W.; FRENKEL-BRUNSWIK, E.; LEVINSON, D. J.; SANFORD, R. N. (1950) *The Authoritarian Personality*. New York: Harper and Row.
30. BYCHOWSKI, G. (1965) *Diktatoren. Cäsar, Cromwell, Robespierre, Hitler, Stalin*. Beiträge zu einer psychoanalytischen Persönlichkeits- und Geschichtsdeutung. München: Szczesny.
31. FREUD, S. (1930) *Civilization and Its Discontents*. New York: Norton.
32. FROMM, E. (1973) *The anatomy of Human Destructiveness*. New York: Holt, Rinehart, Winston.
33. LORENZ, K. (1963) *Das Sogenannte Böse: zur Naturgeschichte der Aggressio*. Wien: Verlag dr. Borotha-Shoeler.
34. BARASH, D. P. (1979) *The whisperings within*. New York: Harper and Row.
35. BUSS, D. M.; SCHACKELFORD, T. K. (1997) Human aggression in evolutionary psychological perspective. *Clinical Psychology Review*, 17, p. 605–619.
36. BANDURA, A. (2000) Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, Nr. 52, p. 1–26.
37. BERKOWITZ, L. (1993) *Aggression: it's causes, consequences and control*. New York: McGraw Hill.
38. BUSS, A. H. (1961) *The psychology of aggression*. New York: Wiley.
39. DOLLARD, J.; DOOB, L.; MILLER, N.; MOWRER, O. H.; SEARS, R. R. (1939) *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
40. BERKOWITZ, L. (1998) Affective aggression: The role of stress, pain and negative affect. *Human aggression: Theories, research and implications for social policy*. San Diego: Academic Press, p. 49–72.
41. CLAUSEWITZ, C. von (1984) *On War*. Princeton: Princeton University Press.
42. TETLOCK, P. E. (1988) Monitoring the integrative complexity of American and Soviet policy rhetoric: What can be learned? *Journal of Social Issues*, Nr. 44, p. 101–131.
43. KLINE, E. (1998) ASF Chechnya Brief. Retrieved March 16, 2001 [interaktyvus] (žiūrėta 2015 04 05) <www.wdn.com/asf>
44. SUN TZU (2007) *The Art of War: Sun Zi's Military Methods*. Columbia: Columbia University Press.
45. PEDAHZUR, A. (2005) *Suicide Terrorism*. Cambridge: Polity Press.

46. RUSHTON, J. P. (2005) Ethnic nationalism, evolutionary psychology, and genetic similarity theory. *Nations and Nationalism*, Nr. 11, p. 489–507.
47. The Gale encyclopedia of medicine (2011) (4 Ed.). Detroit: Gale.
48. HUDDY, L.; FELDMAN, S. (2011) Americans Respond Politically to 9/11: Understanding the impact of the terrorist attacks and their aftermath. *American Psychologist*. Vol. 66, p. 455–467.
49. TRÉVIDIC, M. (2015) On manque d'hommes pour neutraliser les terroristes. [interaktyvus] (žiūrėta 2015 11 15) <<http://www.parismatch.com/Actu/Societe/La-France-est-l-ennemi-numero-un-de-l-Etat-islamique-837513>>
50. McCAULEY, C. (2002) Psychological issues in understanding terrorism and the response to terrorism. *The psychology of terrorism*. Westport. CT: Praeger/Greenwod.
51. POWELL, W. (2012) *The Anarchist Cookbook*. Minooka: Snowball Publishing.
52. SOLBERG, E. C.; DIENER, E.; WRITZ, D.; LUCAS, R. E.; OISHI, S. (2002) Wanting having, and satisfaction: Examining the role of desire discrepancies in satisfaction with income. *Journal of Personality and Social Psychology*, Nr. 83, p. 725–734.
53. LUCKHURST, R. (2008) *The trauma question*. London-New York: Routledge.
54. KNUTSON, J. N. (1981) Social and Psychodynamic Pressures Toward a Negative Identity. *Behavioral and Quantitative Perspectives on Terrorism*. New York: Pergamon, p. 105–152.
55. PEARLSTEIN, R. M. (1991) *The Mind of the Political Terrorist*. Wilmington, Delaware: Scholarly Resources.
56. POST, J. M. (1990) Terrorist Psycho-Logic: Terrorist Behavior as a Product of Psychological Forces. *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*. Cambridge, England: Cambridge University Press, p. 25–40.
57. ZAKARIA, F. (2004) *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. Washington: Norton.
58. HUBBARD, D. G. (1983) *The Psychodynamics of Terrorism*. International Violence. New York: Praeger, p. 45–53.
59. MERARI, A. (2010) *Driven to Death. Psychological and Social Aspects of Suicide Terrorism*. Oxford: Oxford University Press.
60. SAGEMAN, M. (2008) *Leaderless Jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
61. DICKEY, Ch. (2009) *Securing the City: Inside America's Best Counterterror Force—The NYPD*. New York: Simon and Schuster.
62. COTTAM, M. L.; DIETZ-UHLER, B.; MASTORS, E.; AND PRESTON, T. (2004) *Introduction to Political Psychology*, Psychology Press (Taylor & Francis), Abingdon.
63. TURCO, R. M. (1987) Psychiatric contributions to the understanding of international terrorism. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 31(2), p. 153–161.
64. BECK, A. T. (1999) *Prisoners of Hate: The Cognitive Basis of Anger, Hostility, and Violence*. New York: HarperCollins Publishers.
65. HUDSON, R. A. (1999) *The Sociology and Psychology of Terrorism*. Report Prepared under an Interagency Agreement by the Federal Research Division, Library of Congress.
66. HORGAN, J. (2005) *The psychology of terrorism*. New York: Routledge.

V. Politinė komunikacija

1. RATZEL, F. (1897) *Politisch Geographie*. Munich: Oldenbourg.
2. WIENER, N. (1954) *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*. Boston: Houghton Mifflin.
3. DRIVER, G. R.; MILES, J. C. (2007) *The Babylonian Laws*. Eugene: Wipf and Stock.
4. HOBBS, T. (1999) *Leviatanas*. Vilnius: Pradai.
5. SEMETKO, H. A. (2007) *Political communication*. The Oxford Handbook of Political Behavior. New York: Oxford University Press, p. 123–143.
6. GRAEBER, D. (1976) *Behaviour and Politics*. Urbana ILL: University of Illinois Press.
7. DEUTSCH, K. W. (1980) *Politics and Government: How People Decide Their Fate* (3 Ed.). Boston: Houghton Mifflin.
8. LASSWELL, H. D. (1948) *The structure and function of communication in society. The Communication of Ideas*. New York: Harper and Brothers.
9. SCHRAMM, W. (1997) *The beginnings of communication study in America: A personal memoir*. Thousand Oaks: Sage.
10. DENNIS, E. E.; DEFLEUR, M. L. (2010) *Understanding Media in the Digital Age*. New York-London: Allyn and Bacon.
11. RUESCH, J.; BATESON, G. (2009) *Communication. The Social Matrix of Psychiatry* (7 Ed.). New Jersey: Transaction Publishers.
12. MCNAIR, B. (2003) *An Introduction to Political Communication*. London: Routledge.
13. POLLACK, D.; JACOBS, J.; MÜLLER, O.; PICKEL, G. (Ed.) (2004) *Political culture in post- communist Europe. Attitudes in new democracies*. Aldershot-Burlington: Ashgate.
14. KERN, J. (1989) *30 second politics: Political advertising in the eighties*. New York: Praeger.
15. TRUCHANOVSKIS, V. G. (1981) *Vinstonas Čerčilis. Politinė biografija*. Vilnius: Mintis, p. 365–366.
16. GABRIEL, O. W.; WALTER-ROGG, M. (2008) *Social Capital and Political Trust. In Social Capital in Europe: Similarity of Countries and Diversity of People? Multi-level analyses of the European Social Survey 2002*. Leiden/Boston: Brill, p. 219–250.
17. ШВАРЦЕНБЕРГ, П. Ж. (1992) *Политическая социология*. Москва: Наука.
18. MCQUAIL, D. (2008) *McQuail's mass communication theory* (7 Ed.). London: Sage.
19. LINDBLOM, CH. E.; WOODHOUSE, E. J. (1999) *Politikos formavimo procesas*. Vilnius: Algarvė.
20. *Taikomojo mokslinio tyrimo „Nesaikingo alkoholio vartojimo neigiamos įtakos Lietuvos konkurencingumui mažinimo galimybių identifikavimas“ [interaktyvus] (žiūrėta 2014 10 27) <<https://www.google.lt/#q=S%C5%BDE+-+%C5%BEmogaus+studij%C5%B3+centras>>*
21. GIEBER, W.; JOHNSON, W. (1961) *The City Hall beat: a study of reporter and source roles*. *Journalism Quarterly*, Vol. 38, p. 289–297.
22. DAVIDAVIČIUS, A.; NAVAITIS, G.; RAINYS, R.; RAKALAS, R.; RUTKAUSKIENĖ, U.; SAVUKYNAS, V.; ULEVIČIUS, L.; VALATKA, R.; VAŠKEVIČIENĖ, A. (2008) *Interneto gidas*. Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras.

23. BOYD, D. M.; ELLISON, N. B. (2007) Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), article 11 [interaktyvus] (žiūrėta 2014 12 07) <<http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>>
24. RACHMAN, G. (2011) Reflections on the Revolution in Egypt. By Gideon Rachman, *Financial Times*. February 14. 2011 [interaktyvus] (žiūrėta 2014 09 15) <<http://www.ft.com/cms/s/0/bc459dfc-3880-11e0-959c-00144feabdc0.html>>
25. ДОКТОРОВ, Б. З. (2011) Явление Барака Обамы. Социологические наблюдения. Москва: Европа.
26. KAPFERER, J.-N. (2013) *Rumors: Uses, Interpretations, and Images*. New Brunswick: NJ. Transaction Books.
27. DIFONZO, N.; BORDIA, P. (2006) *Rumor Psychology: Social and Organizational Approaches*. Washington DC. Published by American Psychological Association.
28. ALLPORT, G. W.; POSTMAN, L. (1947) *The psychology of rumor*. New York: Russell and Russell.
29. COTTERET, J. M. (2011) *Les avatars de la volonté générale*. Paris: Michalon.
30. CARNEGIE, D. B. (1998) *How to Win Friends and Influence People*. New York: Pocket Books.
31. ORVELL, G. (1999) 1984 (Signet Classics). London: Penquin Books.
32. NAVAITIS, G. (2011) *Politikų psichologija*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla.
33. LOUW, E. (2010) *The media and the political process* (2 Ed.). London: SAGE Publications.
34. ZIMBARDO, P. G.; LEIPPE, M. R. (1991) *Psychology of Attitude Change and Social Influence*. New York: McGraw-Hill.
35. JONES, E. E.; HARIS, V. E. (1967) The attribution of attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology*, Nr. 3, p. 1–24.
36. KATZ, E.; LAZARSELD, P. F. (1957) *Personal influence*. New York: Free Press.
37. BERGER, A. (1995). *Essentials of Mass Communication Theory*. London: SAGE Publications.
38. LAZARSELD, P. F.; BERELSON, B.; GAUDET, H. (1948) *The People's Choice. How the Voter Makes Up his Mind in a Presidential Campaign* (3 Ed.). New York: Columbia University Press.
39. VISWANATH, B.; MISLOVE, A.; CHA, M.; GUMMADI, K. P. (2009) On the Evolution of User Interaction in Facebook. *Proceedings of the 2nd ACM SIGCOMM Workshop on Social Networks (WOSN'09)*, ACM, New York, p. 37–42.
40. MCCOMBS, M. E.; SHAW, D. L. (1972) The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, Nr. 36, p. 176–187.
41. MCCOMBS, M.; REYNOLDS, A. (2009) How the news shapes our civic agenda. *Media effects: Advances in theory and research* (3 Ed.). New York: Routledge, p. 1–16.
42. METZGER, M. J.; FLANAGIN, A. J. (2008) *Digital media, youth, and credibility*. Cambridge, MIT Press.
43. GOFFMAN, E. (1974) *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. London: Harper and Row.
44. CLARK, D. A.; BECK, A. T. (2010) *Cognitive therapy of anxiety disorders: Science and practice*. New York: Guilford Press.

45. RYAN, M.; TANKARD, J. W. (2005) *Writing for Print and Digital Media*. New York: McGraw-Hill.
46. ECO, U. (2011) *Sukurti priešą, ir kiti proginiai rašiniai*. Vilnius: Tyto alba.
47. NOELLE-NEUMANN, E. (1991) *The theory of public opinion: The concept of the Spiral of Silence*. In *Communication Yearbook* Nr. 14. Newbury Park, CA: Sage.
48. DONOHUE, G. A.; OLIEN, C. N.; TICHENOR, P. J. (1985) Reporting conflict in the press by pluralism, newspaper type, and ownership. *Journalism Quarterly*, Nr. 62, p. 367–372.
49. CONVERSE, P. E. (2000) Assessing the capacity of mass electorates. *Annual Review of Political Science*, Nr. 3, p. 331–354.

VI. Politinės grupės

1. TURNER, J. C. (1987) *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. New York: Basil Blackwell.
2. TUCKMAN, B. W.; JENSEN, M. A. C. (1977) Stages of small group development revisited. *Group and Organisation Studies*. Vol. 2, p. 419–427.
3. ROBBINS, S. P. (2003) *Organizacinės elgsenos pagrindai*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
4. HOGG, M. A.; HOHMAN, Z. P.; RIVERA, J. E. (2008) Why do people join groups? Three motivational accounts from social psychology. *Social and Personality Psychology Compass*, Nr. 2, p. 1269–1280.
5. ASCH, S. E. (1952) *Socialpsychology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
6. *The Laws of Manu* (2000) New York: Penguin books.
7. ZAJONC, R. (2003) *The Selected Works of R. B. Zajonc*. New York: Willey.
8. HARWOOD, J.; HEWSTONE, M.; AMICHAÏ-HAMBERGER, Y.; TAUSCH, N. (2013) Intergroup contact: An integration of social psychological and communication perspectives. In C. T. Salmon (Ed.) *Communication Yearbook 36*. New York: Routledge, p. 55–102.
9. KLIMEK, P.; HANEL, R.; THURNER, S. (2009) Parkinson's Law Quantified: Three Investigations on Bureaucratic Inefficiency. *Journal of Statistical Mechanics: Theory and Experiment*, Nr. 3, p. 184–196.
10. O'DELL, J. W. (1968) Group size and emotional interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, Nr. 8, p. 75–78.
11. OLSON, D.; CADDELL, D. (1994) Generous congregations, generous givers: Congregational contexts that stimulate individual giving. *Review of Religious Research*, Nr. 36, p. 168–180.
12. FRENCH, J. R.; RAVEN, B. H. (1959) The bases of social power. *Studies in Social Power*. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research, p. 150–167.
13. FORSYTH, D. R. (2014) *The psychology of groups*. Champaign, IL: DEF Publishers.
14. LINDBLOM, C. E.; WOODHOUSE, E. J. (1993) *The Policy Making Process* (3 Ed.). Prentice Hall: Englewood Cliffs.
15. STONER, J. A. F.; FREEMAN, R. E.; GILBERT, D. R. (2001) *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
16. ALLISON, G.; ZELIKOW, P. (1999) *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis* (2 Ed.). New York: Longman.
17. LASSWELL, H. (1948) *Power and Personality*. Westport: Greenwood.
18. SIMON, H. (1997) *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Process in Administrative Organizations* (4 Ed.). New York: Free Press.

19. LINDBLOOM, CH.; WOODHOUSE, E. (1993) *The Policy-Making Process*. Upper-Saddle Hill: Prentice Hall.
20. LUKES, S. M. (2005) *Power: a Radical View* (2 Ed.). London: Palgrave Macmillan.
21. KORTE, R. (2012) Exploring the social foundations of human resource development: A theoretical framework for research and practice. *Human Resource Development Review*, 11(1), p. 6–30.
22. RIEMER, N.; SIMON, D. W.; ROMANCE, J. (2013) *Challenge of Politics: An Introduction to Political Science* (4 Ed.). Los Angeles-London: Sage.
23. GEORGE, A. L. (1980) *Presidential Decisionmaking in Foreign Policy: The Effective Use of Information and Advice*. Westview Special Studies in International Relations. Boulder, CO: Westview Press.
24. COTTAM, M. L.; DIETZ-UHLER, B.; MASTORS, E.; PRESTON, T. (2004) *Introduction To Political Psychology* (2 Ed.). New York: Psychology Press.
25. NEWELL, B. R.; LAGNADO, D. A.; SHANKS, D. R. (2007) *Straight Choices: the psychology of decision making*. East Sussex: Psychology Press.
26. ARONSON, E. (2008) *The Social Animal* (10 Ed.). New York: Worth/Freeman.
27. JANIS, I. L. (2010) *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes* (2 Ed.). New York: McGraw-Hill.
28. DUVERGER, M. (1978) *Political Parties, Their Organization And Activity In The Modern State* (3 Ed.). London: Methuen.
29. МАНДЕЛЬ, Б. (2013) *Политическая психология: учебное пособие*. Москва: Флинта.
30. TARDE, G. (1989) *L'Opinion et la foule*. Paris: Les Presses universitaires de France.
31. KIRCHHEIMER, O. (1966) *The Transformation of West European Party Systems. Political Parties and Political Development*. New Jersey: Princeton University Press, p. 177–200.
32. TAJFEL, H.; TURNER, J. C. (2004) *The Social identity theory of intergroup behavior*. Political Psychology. New York: Psychology Press.
33. DUVERGER, M. (1963) *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. New York: Wiley.
34. M. Adomėnas užsiminė apie dūrį į nugarą [interaktyvus] (žiūrėta 2015 01 07) <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/m-adomenas-uzsimine-apie-duri-i-nugara.d?id=66146322#ixzz3JoDwFPPS>>
35. RAČELYTĖ, D. (2009) *Konfliktų studijų pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras.
36. KAARBO, J. (2013) *Coalition politics and cabinet decision making: A comparative analysis of foreign policy choices*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
37. BASSILI, J. N.; PROVENCAL, A. (1988) Perceiving minorities: A factor-analytic approach. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Nr. 14, p. 5–15.
38. KAARBO, J.; GRUENFELD, D. (1998) The Social Psychology of Intra- and Inter-Group Conflict in Governmental Politics. *Mershon International Studies Review*. Vol. 42, p. 226–233.
39. RICEUR, P. (1992) *Oneself as Another*. Chicago: The University of Chicago Press.
40. EDELMAN, M. (2002) *Politinio spektaklio konstravimas*. Vilnius: Eugrimas.

41. BLAU, P. M. (1977) *Inequality and Heterogeneity: A Primitive Theory of Social Structure*. New York: Free Press.
42. Lietuvos Respublikos Seimo statutas [interaktyvus] (žiūrėta 2015 01 27) <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=482622>
43. ETZIONI, A. (2007) *Security First: For a Muscular, Moral Foreign Policy*. Yale University Press.
44. BOURDIEU, P. (2010) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London-New York: Routledge.
45. REST, J.; TURIEL, E.; KOHLBERG, L. (1994) Relations between level of moral judgment and preference and comprehension of the moral judgment of other. *Journal of Personality*, Nr. 37, p. 225–252.

VII. Masiniai politiniai procesai

1. LE BON, G. (2011) *Minios psichologija*. Vilnius: Vaga.
2. TARDE, G. (2010) *Underground Man*. London: Duckworth.
3. BLUMER, H. G. (1957) *Collective Behavior. Review of Sociology: Analysis of a Decade*. New York: John Wiley, p. 127–158.
4. ORTEGA Y GASSET, J. (1993) *The Revolt of the Masses*. New York: Norton.
5. MOSCOVICI, S. (1985) *The Age of the Crowd: A Historical Treatise on Mass Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. BELL, D. (2010) *The Coming of Post-industrial Society*. New York: Basic Books.
7. WIATR, J. J. (1977) *Sociologia stosunkow politycznych*. Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe.
8. TOURAINE, A. (2014) *After the Crisis*. Cambridge: Polity Press.
9. TURNER, J. H. (2011) *The Problem of Emotion in Societies*. New York: Routledge.
10. ЩЕПАНЬСКИЙ, Я. (1969) *Элементарные понятия социологии*. Москва: Прогресс.
11. MCNEILL, W. (2008) *Keeping Together in Time: Dance and Drill in Human History*. Cambridge: Harvard University Press.
12. PAPPE, I. (2014) *The Idea of Israel – A History of Power and Knowledge*. London: Verso/New Left Books.
13. BLIUMAS, R. (1998) *Etninės psichologijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
14. DUIJKER, H. C. J.; FRIJDA, N. H. (1960) *National Character and National Stereotypes*. Amsterdam: North Holland Publishing Company.
15. ŽAKAITIS, P. (2011) *Psichologiniai lietuvių etninio savitumo vertinimai*. *Tiltai*, Nr. 3, p. 29–43.
16. HERRMANN, R. K.; ISERNIA, P.; SEGATTI, P. (2009) Attachment to the Nation and International Relations: Dimensions of Identity and Their Relationship to War and Peace. *Political Psychology*. Vol. 30(5), p. 721–754.
17. ANDERSON, B. (2005) *Die Erfindung der Nation: Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts*. Frankfurt: New York Campus-Verlag.
18. GELLNER, E. (1997)
19. HEGELIS, G. W. F. (2000) *Teisės filosofijos apmatai, arba Prigimtinės teisės ir valstybės mokslo metmenys*. Vilnius: Mintis.
20. GELLNER, E. (2009) *Nations and Nationalism. New Perspectives on the Past (2 Ed.)*. New York: Cornell University Press.
21. GAT, A. (2013) *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

22. Гумилев, Л. (2008) Конец и вновь начало. Популярные лекции по народоведению. Москва: АСТ.
23. GYLIS, P. (2010) Septyni neginkluoti valstybės naikinimo būdai [interaktyvus] (žiūrėta 2015 02 14) <www.delfi.lt/news/ringas>
24. CARMINES, E. G.; STIMSON, J. A. (1980) The Two Faces of Issue Voting. *The American Political Science Review*, Vol. 74(1), p. 78–91.
25. DOWNS, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
26. KEY, V. O. (1966) *The Responsible Electorate*. Cambridge: Harvard University Press.
27. FIORINA, M. P. (1981) *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press.
28. BRATTON, M.; MATTES, R.; GYIMAH-BOADI, E. (2005) *Public Opinion, Democracy and Market Reform in Africa*. New York: Cambridge University Press.
29. WEATHERFORD, M. S. (2012) The Wages of Competence: Obama, the Economy, and the 2010 Midterm Elections. *Presidential Studies Quarterly*. *Presidential Studies Quarterly Special Issue: The Presidency and Economic Governance in Hazardous Times*, Vol. 42(1), p. 8–39.
30. CARRARO, L.; GAWRONSKI, B.; CASTELLI, L. (2010) Losing on all fronts: The effects of negative versus positive person-based campaigns on implicit and explicit evaluations of political candidates. *British Journal of Social Psychology*, 49, 453–470.
31. GREEN, D. P.; SHACHAR, R. (2000) Habit Formation and Political Behaviour: evidence of Consuetude in Voter Turnout. *British Journal of Political Studies*, Vol. 30, p. 561–573.
32. ŠUMSKAS, G. (2003) Economic Voting in the Baltic States: Aggregate Level Analysis. *Socialiniai mokslai*, Nr. 3(40), p. 43–47.
33. SMITH, P.; BOND, M. (1993) *Social Psychology across Cultures: Analysis and Perspectives*. New York: Harvester and Wheasheaf.
34. PUTNAM, R. D.; CAMPBELL, D. E. (2010) *American Grace: How Religion Divides and Unites US*. New York: Simon & Schuster.
35. CONVERSE, P. E.; MILLER, W. E.; STOKES, D. E. (1960) *The American Voter*. New York: John Wiley.
36. BUTLER, D.; STOKES, D. (1969) *Political Change in Britain: Forces Shaping Electoral Choke*. New York: St. Martin's Press.
37. NIE, N. H.; VERBA, S.; PETROCIK, J. R. (1976) *The Changing American Voter*. Cambridge: Harvard University Press.
38. MILLER, A. H.; WATTENBERG, M. P.; MALANCHUK, O. (1986) Schematic Assessments of Presidential Candidates. *American Political Science Review*, Nr. 80, p. 521–540.
39. POPKIN, S. (1994) *The reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns* (2 Ed.). Chicago: University Of Chicago Press.
40. FINLAYSON, A. (2012) Rhetoric and the Political Theory of Ideologies. *Political Studies*. Vol. 60(4), p. 751–767.
41. HUDDY, L. (2001) From Social to Political Identity; A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, Nr. 22, p. 127–156.
42. ROSENBERG, S. W.; BOHAN, L.; MCCAFFERTY, P.; HARRIS, K. (1986) The Image and the Vote: The Effect Of Candidate Representation on the Voter Preference. *American Journal of Political Science*, Vol. 30, p. 108–127.

43. Rinkimai [interaktyvus] (žiūrėta 2015 02 29) <<http://www.vrk.lt/pagal-data>>
44. FRANKLIN, M. N. (2004) *Voter Turnout and the Dynamics of Electoral Competition in Established Democracies Since 1945*. Cambridge: Cambridge University Press.
45. ANDERSON, Ch. J. (2007) *The Interaction of Structures and Voter Behavior*. The Oxford Handbook of Political Behavior. Oxford: Oxford University Press, p. 589–609.
46. WOLFINGER, R. E.; ROSENSTONE, S. J. (1980) *Who Votes?* New Haven: Yale University Press.
47. BLAIS, A. (2000) *To Vote or Not to Vote*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
48. BRENNAN, J.; HILL, L. (2014) *Compulsory Voting. For and Against*. Cambridge: Cambridge University Press.
49. RAHN, W.; TRANSUE, J. (1998) Social trust and value change. The decline of social capital in American youth, 1976–1995. *Political Psychology*, Nr. 3, p. 545–565.
50. SROLE, L. (1956) Social integration and certain corollaries. *American Sociological Review*, Nr. 21, p. 709–716.
51. SCHLOZMAN, K. L.; VERBA, S.; BRADY, H. E. (2012) *The Unheavenly Chorus: Unequal Political Voice and the Broken Promise of American Democracy*. Oxford: Princeton University Press.
52. SKARŽYŃSKA, K.; KULESZA, W. (2005) Co daje ludziom wykształcenie? *Studia psychologiczne a capital ludzki. Zamojskie Studia i Materiały*, Nr. 1, p. 51–59.
53. CORNIA, G. A.; PANICCIA, R. (2000) *The mortality crisis of transitional economies*. Oxford: Oxford University Press.
54. CONVERSE, E.; WARREN, E. M.; JERROLD, G. R.; ARTHUR, C. W. (1969) Continuity and change in American politics: parties and issues in the 1968 election. *American Political Science*, Vol. 63(4), p. 1083–1105.
55. ШЕСТОПАЛ, Е. Б. (2007) *Политическая психология*. Москва: Аспект пресс.
56. LUKAS, D. (2002) *Klastingų reitingų supuoklėse [interaktyvus] (žiūrėta 2014 08 12) <<http://kauno.diena.lt/dienrastis/kita/klastingu-reitingu-supuoklese-2010>>*
57. ZIMBARDO, P. G.; LEIPPE, M. R. (1991) *The Psychology of Attitude Change and Social Influence*. Boston: McGraw Hill.
58. NOELLE-NEUMANN, E. (1991) The theory of public opinion: The concept of the Spiral of Silence. *Communication Yearbook*, Nr. 14. Newbury Park, CA: Sage, p. 256–287.
59. NAVAITIS, G. (2011) *Politikų psichologija*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla.

VIII. Politinės vertybės

1. HARTMANN, N. (2001) *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Baltos lankos.
2. NIETZSCHE, F. (2008) *Žmogiška, pernelyg žmogiška*. Vilnius: Alma littera.
3. MINOGUE, K. (1963) *The Liberal Mind*. Indianapolis: Liberty Fund.
4. STEWART, S. (2013) *A Sociology of Culture, Taste and Value*. New York: Palgrave Macmillan.
5. ROKEACH, M. (1972) *Beliefs, Attitudes, and Values: A Theory of Organization and Change*. San Francisco: Jossey-Bass.
6. WEBER, M. (2013) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Routledge.

7. SHWEDER, R. (1991) *Thinking Through Cultures: Expeditions in Cultural Psychology*. Cambridge: Harvard University Press.
8. SCHWARTZ, S. H. (2012) An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Psychology and Culture*, Vol. 2(1), p. 3–20.
9. ROKEACH, M. (1979) The Two-Value Model of Political Ideology and British Politics. *Understanding Human Values*. New York: Macmillan Publishing, p. 192–196.
10. INGLEHART, R. (1981) Post-Materialism in an Environment of Insecurity. *American Political Science Review*. Vol. 75, p. 880–900.
11. DALTON, R. J. (2008) *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties In Advanced Industrial Democracies* (5 Ed.). Washington: CQ Press.
12. EASTON, D.; GUNNELL, J. G.; STEIN, M. (1995) *Regime and Discipline. Democracy and the Development of Political Science*. Ann Arbor. Published by University of Michigan Press.
13. ADORNO, T.; FRENKEL-BRUNSWIK, E.; LEVINSON, D.; SANFORD, R. N. (1950) *The authoritarian personality*. New York: Harper.
14. ADLER, A. (1998) *Understandig Human Nature*. Oxford: Gravel Pit Publication.
15. FROMM, E. (2008) *Die Furcht vor der Freiheit*. München: Deutschen Taschenbuch Verlag.
16. ALTEMEYER, B. (2006) *Authoritarianism*. Winnipeg: University of Manitoba Press.
17. TETLOCK, P. E. (1983) Cognitive style and political ideology. *Journal of Personality and Social psychology*, Nr. 45, p. 118–126.
18. MCFARLAND, S. G.; AGEYEV, V. S.; ABALAKINA-ПААР, M. A. (1992) Authoritarianism in the former Soviet Union. *Journal of Personality and Social Psychology*, Nr. 22, p. 210–217.
19. Диктатура в костюме демократии: куда ведет «особый путь»? [interaktyvus] (žiūrėta 2014 01 21) <<http://slon.ru/calendar/event/1117483/>>
20. MARCUSE, H. (2011) *Philosophy, Psychoanalysis and Emancipation: Collected Papers of Herbert Marcuse* (Vol. 5). London and New York: Routledge.
21. DIAMOND, L. (2008) *The Spirit of Democracy: The Struggle to Build Free Societies Throughout the World*. New York: Times Books.
22. GERRING, J.; THACKER, S. C.; ALFARO, R. (2011) Democracy and Human Development. *The Journal of Politics*, Nr. 74, p. 1–17.
23. VANHANEN, T. (1997) *Prospects of Democracy: A Study of 172 Countries*. London and New York: Routledge.
24. BRATTON, M.; MATTES, R.; GYIMAH-BOADI, E. (2004) *Public Opinion, Democracy, and Market Reform in Africa*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
25. DALTON, R.; SHIN, D. (2006) *Citizens, Democracy and Markets around the Pacific Rim*. Oxford: Oxford University Press.
26. ALEXANDER, A. C.; INGLEHART, R. F.; WELZEL, C. (2012) Measuring effective democracy: A defense. *International Political Science Review*, Vol. 33(1), p. 41–62.
27. PACZYNSKA, A. (2005) Inequality, Political Participation, and Democratic Deepening in Poland. *East European Politics and Societies*, Nr. 19, p. 573–613.
28. SORDI, M. (1994) *The Christians and the Roman Empire*. Norman: University of Oklahoma Press.

29. GIBLIN, J. C. (2009) *The Rise and Fall of Senator Joe McCarthy*. Boston: Clarion Books.
30. STOUFFER, S. (1955) *Communism, Conformity and Civil Liberties*. New York: Doubleday.
31. BROWN, W.; FORST, R. (2014) *The Power of Tolerance: A Debate*. New York: Columbia University Press.
32. GIBSON, J. L. (2007) Political Intolerance in the Context Democracy Theory. *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press, p. 323–341.
33. KUKLINSKI, J.; COBB, M. (1997) Racial attitudes and the „New South“. *American Journal of Political Science*, Vol. 59(2), p. 323–349.
34. SULLIVAN, J.; PIERESON, J.; MARCUS, G. (1982) *Political Tolerance and American Democracy*. Chicago: University of Chicago Press.
35. MONDAK, J.; SANDERS, M. (2003) Tolerance and intolerance, 1976–1998. *American Journal of Political Science*. Vol. 47(3), p. 492–502.
36. GIBSON, J.; GOUWS, A. (2003) *Overcoming Intolerance in South Africa: Experiments in Democratic Persuasion*. New York: Cambridge University Press.
37. ALLPORT, G. W. (1954) *The nature of prejudice*. Cambridge: Addison-Wesley.
38. PRATTO, F.; SIDANIUS, J.; LEVIN, S. (2006) Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European review of social psychology*. Vol. 17(1), p. 271–320.
39. DAVIS, D.; SILVER, B. (2004) Civil liberties vs. Security: public opinion in the context of the terrorist attacks on America. *American Journal of Political Science*. Vol. 48(1), p. 28–46.
40. HUDDY, L.; FELDMAN, S. (2009) On assessing the political effects of racial prejudice. *Annual Review of Political Science*, Nr. 12, p. 423–447.
41. NIE, N.; JUNN, J.; STEHLIK-BARRY, K. (1996) *Education and Democratic Citizenship in America*. Chicago: University of Chicago Press.
42. EPSTEIN, L.; HO, D.; KING, G.; SEGAL, J. (2005) The Supreme Court during time of crisis: how war affects only non war cases. *New York University Law Review*. Vol. 80(1), p. 1–116.
43. IRWING, J. (2003) *Pasaulis pagal Garpą*. Vilnius: Alma littera, p. 489.
44. LE BONAS, G. (2011) *Minios psichologija*. Vilnius: Vaga.
45. ANDRIUKAITIS, G.; ŽIOBIENĖ, E.; SCHINDLAUER, D. (2007) *Lygios galimybės ir ES nediskriminavimo teisė*. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras.
46. NIKOLAIDIS, Ch. (2015) *The Right to Equality in European Human Rights Law*. London- New York: Routledge.
47. HOMANS, G. C. (1961) *Social behavior: its elementary forms*. New York: Harcourt.
48. SABBAGH, C.; DAR, Y.; RESH, N. (1994) The structure of social justice judgments: A facet approach. *Social Psychology Quarterly*, Vol. 57(3), p. 244–261.
49. ERIKSON, E. (1993, originally published in 1950). *Childhood and Society*. New York: Norton.
50. ROTTER, J. B. (1980) Interpersonal trust, trustworthiness, and gullibility. *American Psychologist*. Vol. 35(1), p. 1–7.
51. BURKE, C. S.; SIMS, D. E.; LAZZARA, E. H.; SALAS, E. (2007) Trust in leadership: A multi-level review and integration. *Leadership Quarterly*, Nr. 18, p. 606–632.

52. KHODYAKOV, D. (2007) Trust as a Process: A Three-Dimensional Approach. *Sociology* Volume. Vol. 41(1), p. 115–132.
53. ANDERSON, M. R. (2010) Community Psychology, Political Efficacy, and Trust. *Political Psychology*. Vol. 31(1), p. 59–84.
54. DELHEY, J.; NEWTON, K.; WELZEL, Ch. (2014) The Radius of Trust Problem Remains Resolved. *American Sociological Review*. Vol. 79(6), p. 1260–1265.
55. ÅHNQUIST, J.; WAMALA, S. P.; LINDSTRÖM, M. (2008) Institutional trust and alcohol consumption in Sweden: the Swedish National Public Health Survey 2006. *BMC Public Health*, Vol. 13(8), p. 208–283.
56. CHRYSOCHOIDIS, G.; STRADA, A.; KRYSTALLIS, A. (2009) Public trust in institutions and information sources regarding risk management and communication: Towards integrating extant knowledge. *Journal of Risk Research*. Vol. 12(2), p. 137–185.
57. Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras VILMORUS. Pasitikėjimas institucijomis [interaktyvus] (žiūrėta 2015 03 23) <www.vilmorus.lt/index.php?mact=News,cnt01.detail0&cntn01articleid=2&cntn01returind=20>
58. LEUNG, A.; KIER, Ch.; FUNG, T.; FUNG, L.; SPROULE, R. (2011) Searching for happiness: The importance of social capital. *Journal of Happiness Studies*, Nr. 12, p. 443–462.
59. OISHI, S.; KESEBIR, S.; DIENER, E. (2011) Income inequality and happiness. *Psychological Science*, Nr. 22, p. 1095–1100.
60. ФРОММ, Е. (2008) Пабėgimas iš laisvės. Kaunas: Verba Vera.
61. АРИСТОТЕЛЬ (1998) Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск: Литература.
62. FLAIG, E. (2009) *Weltgeschichte der Sklaverei*. München: Verlag C. H. Beck.
63. Prekybos žmonėmis prevencija [interaktyvus] (žiūrėta 2015 02 17) <www3.lrs.lt/owa-bin/owaarepl/inter/owa/U0073012.doc>
64. СОЛЖЕНИЦЫН, А. (2009) Архипелаг ГУЛАГ. Москва: Альфа-книга.
65. HERODOTAS (1988) *Istorija*. Vilnius: Mintis.
66. MCCLOSKEY, Ch. M. (2009) Freedom. *The Encyclopedia of Positive Psychology*. West Sussex: Wiley-Blackwell, p. 415.
67. EASTERBROOK, J. A.; LYKEN, D. T. (2014) The determinants of free will: A psychological analysis of responsible, adjustive behavior. New York: Academic Press.
68. HJELLE, L. A.; ZIEGLER, D. J. (1992) *Personality Theories: basic assumptions, research and applications* (3 Ed.). New York: McGraw-Hill.
69. BREHM, J. W.; BREHM, S. S. (1981) *Psychological reactance: A theory of freedom and control*. San Diego: Academic Press.
70. EYSENCK, H. J. (1998) *Psychology of Politics*. London: Transaction Pub.
71. TULKU, T. (1984) *Knowledge of Freedom: Time to Change*. Berkeley: Dharma Publishing.
72. GOLDSTEIN, K. (2000) *The Organism*. New York: Zone Books.

IX. Politinė kultūra

1. J. G. Herder on Social and Political Culture (2010) (ed. F. M. Barnard). Cambridge: Cambridge University Press.
2. MATSUMOTO, D.; JUANG, L. (2008) *Culture and Psychology* (4 Ed.). Belmont CA: Thomson/Wadsworth.

3. ALMOND, G.; VERBA, S. (1963) *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Countries*. Princeton: Princeton University Press.
4. HEUNKS, F.; HIKSPOORS, F. (1995) *Political Culture 1960–1990*. R. D. Moor (Ed.) *Values in Western Societies*. Vol. 2. Tilburg: Tilburg University, p. 51–81.
5. REISINGER, W. M.; MILLER, A. H.; HESLI, V. L. (1995) *Political Norms in Rural Russia*. *Europe-Asia Studies*, Vol. 47(6), p. 1025–1042.
6. GERHARDS, J. (2010) *Kulturelle Unterschiede in der Europäischen Union. Ein Vergleich zwischen Mitgliedsländern, Beitrittskandidaten und der Türkei*, 2. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
7. ZELIKMAN, A. (2011) Уинстон Черчилль о хороших и плохих евреях [interaktyvus] (žiūrėta 2015 01 20) <<http://evreimir.com/63962/%>>
8. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов (1955), т. 1, Москва: Государственное издательство юридической литературы, p. 36.
9. STOLLE, D. (2007) *Social Capital*. *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press, p. 655–674.
10. COLEMAN, J. S. *Foundations of Social Theory* (1990) The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts, and London, England.
11. WALLIS, J.; KILLERBY, P.; DOLLERY, B. (2004) *Social economics and social capital*. *International Journal of Social Economics*. Vol. 31(3), p. 239–258 [interaktyvus] (žiūrėta 2013 03 27) <<http://dx.doi.org/10.1108/03068290410518238>>
12. ARGYLE, M. (2001) *The Psychology of Happiness*. East Sussex: Routledge.
13. PUTNAM, R. D. (2000) *Bowling Alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
14. FUKUYAMA, F. (2001) *Social capital, civil society and development*. *Third World Quarterly*. Vol. 22(1), p. 7–20.
15. LIN, N. (2001) *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. ACEVEDO, M. (2007) „Network Capital: an Expression of Social Capital in the Network Society”. In *The Journal of Community Informatics*. Vol. 2(3). Vancouver: Journal of Community Informatics. Retrieved February 18, 2008 (žiūrėta 2013 03 29) <<http://www.ci-journal.net/index.php/ciej/article/viewArticle/267/317>>
17. BARTKUS, V. O.; DAVIS, J. H. (Eds.) (2009) *Social capital: Reaching out, reaching in*. Cheltenham: Edward Elgar.
18. CALDINI, R. (2008) *Influence. Science and Practice* (5 Ed.). Boston: Pearson.
19. FOLLAND, S.; ROCCO, L. (2014) *The Economics of Social Capital and Health. A Conceptual and Empirical Roadmap*. Washington: World Scientific.
20. GRAHAM, C. (2009) *Happiness around the world the paradox of happy peasants and miserable millionaires*. Oxford: Oxford University Press.
21. GROOTAERT, C.; BASTELAER, von T. (2001) *Understanding and measuring social capital: a synthesis of findings and recommendations from the Social Capital Initiative*. Social Capital Initiative Working Paper, No. 24. World Bank, Washington DC, p. 4–14.
22. RAHN, W.; TRANSUE, J. (1998) *Social trust and value change. The decline of social capital in American*. *Political Psychology*, Nr. 3, p. 545–565.

23. SCHYNS, P.; KOOP, Ch. (2010) Political Distrust and Social Capital in Europe and the USA. *Social Indicators Research*. Vol. 96(1), p. 145–167.
24. Tyrimo NVO teisinės bazės Lietuvoje problematika. Ataskaita. Vilnius, 2007 m. [interaktyvus] (žiūrėta 2013 04 07) <<http://www.nvoteise.lt/ne-pelno-teise/tyrimai-ir-analizes>>
25. HELLIWELL, J. F.; HUANG, H. (2011) Well-being and Trust in the Workplace. *Journal of Happiness*. Vol. 12(5), p. 747–767.
26. GALSTON, M. (2004) Civic renewal and the regulation of nonprofits. *Cornell Journal of Law and Public Policy*. Vol. 13(2), p. 289–404.
27. VERBA, R.; SCHLOZMAN, K.; BRADY, H. (1995) *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American politics*. Cambridge: Harvard University Press.
28. TEORELL, J. (2003) Linking social capital to political participation: voluntary associations and networks of recruitment in Sweden. *Scandinavian Political Studies*. Vol. 26(1), p. 49–66.
29. DIENER, E.; LUCAS, R. E.; SCHIMMACK, U.; HELLIWELL, J. F. (2009) *Well-Being for Public Policy*. Oxford: Oxford University Press.
30. FREY, B. S.; FREY MARTI, C. (2010) *Glück. Die Sicht der Ökonomie*. Zürich: Chur. Rüegger Verlag.
31. BOOK, D. (2010) *The Politics of Happiness*. Princeton: Princeton University Press.
32. CAHN, E. S. (2004) *No more Throw-Away People. The Co-Production Imperative* (2 Ed.). Washington: Essential Books.
33. DAVID, B. (1999)
34. VARSHNEY, A. (2002) *Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslim in India*. New Haven: Yale University Press.
35. WELZEL, C. (2013) *Freedom Rising Human Empowerment and the Quest for Emancipation*. Cambridge: Cambridge University Press.
36. JENSON, J. (2010) *Defining and measuring social cohesion*. London: Commonwealth Secretariat.
37. COHEN, J. I.; ARATO, A. (1994) *Civil Society and Political Theory*. Massachusetts: MIT Press.
38. HABERMAS, J. (2009) *Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Have an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research*. Europe: The Faltering Project. Cambridge: Polity Press, p. 138–183.
39. BERGER, P.; LUCKMAN, T. (1984) *The Social Construction of Reality*. London: Penguin.
40. ŽIŽEK, S. (2005) *Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos literatūra.
41. CONVERSE, P. E. (2006) Democratic theory and electoral reality. *Critical Review*, Nr. 18, p. 297–329.
42. FUKUYAMA, F. (1992) *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
43. FROMM, R. (2007) *Pabėgimas iš laisvės*. Kaunas: Verba Verba.
44. EASTON, D. (1953) *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. New York: Alfred A. Knopf, p. 125–148.
45. ARISTOTELIS (2009) *Politika*. Vilnius: Margi raštai.
46. PLATO (1992) *Republic*. Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.
47. SAINT AUGUSTINO (1958) *The City of God*. New York: Images Book.
48. HIRSH, J. B.; WALBERG, M. D.; PETERSON, J. B. (2012) *Spiritual, Liberals and Religious Conservative*. *Social Psychology and Personality Science*. Vol. 4(1), p. 14–24.

49. МЕЧИТОВ, А. И.; РЕБРИК, С. Б. (1990) Восприятие риска. Психологический журнал, No 3, p. 87–95.
50. WILSON, G. D. (1973) *The Psychology of Conservatism*. London: Academic Press.
51. LENTZ, T. F. (1938) Generality and specificity of conservatism-radicalism. *Journal of Educational Psychology*, Vol. 29(7), p. 540–546.
52. EYSENCK, H. J. (1955) *The Psychology of Politics*. New York: Praeger.
53. ROKEACH, M. (1973) *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
54. BIRNBAUM, N. (1968) The International Scene – Current Trends in the Social Sciences: The Crisis in Marxist. *Sociology, Social Research: An International Quarterly*. Vol. 35(1), p. 348–380.
55. ТЕПЛОВ, Б. М. (1953) *Психология*. Москва: Учпедгиз.
56. БИСТРИЦКАС, Р.; КОЧЮНАС, Р. (1989) Homo Sovieticus или Homo Sapiens. Несколько штрихов к психологическому портрету. No 5. Таллинн: Радуга, p. 78–82.
57. ZINOVYEV, A. (1986) *Homo sovieticus*. Atlantic: Grove.
58. TISCHNER, J. (2005) *Etyka solidarności oraz Homo sovieticus*. Kraków: Znak.
59. MUSSOLINI, B. (1968) *Fascism: Doctrine and Institutions*. New York: Howard Fertig.
60. DELANTY, G. (1995) *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*. Basingstoke: Macmillan Press.
61. ДИЛИГЕНСКИЙ, Г. Г. (1994) *Социально-политическая психология*. Москва: Наука.
62. HERODOTAS (1988) *Istorija*. Vilnius: Mintis.
63. MONTESQUIEU, Ch. (1999) *The Persian Letters*. Cambridge: Hackett Publishing Company.
64. HEGELIS, G. W. F. (2000) Teisės filosofijos apmatai, arba Prigimtinės teisės ir valstybės mokslo metmenys. Vilnius: Mintis.
65. ADORNO, T.; FRENKEL-BRUNSWIK, E.; LEVINSON, D.; SANFORD, R. N. (1950) *The Authoritarian personality*. New York: Harper.
66. PIKETTY, T. (2014) *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
67. ПОРКИН, С. Л. (2003) *Decision Making in Presidential Primaries. Explorations in Political Psychology*. Durham, NC: Duke University Press.
68. RUNCIMAN, W. G. (1966) *Relative Deprivation and social justice*. London: Routledge.
69. ADAMS, J. S. (1963) Towards an understanding of inequity. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Nr. 67, p. 422–436.
70. ШРОТРИЯ, В. К. (2006) Happiness and development – Public policy initiatives in the Kingdom of Bhutan. Happiness and public policy – Theory, case studies and implications. New York: Macmillan, p. 193–208.
71. ALESINA, A.; DI TELLA, R.; MACCULLOCH, R. (2004) Inequality and Happiness: Are Europeans and Americans Different? *Journal of Public Economics*, Nr. 88, p. 2009–2042.
72. MILL, J. S.; BENTHAM, J. (2004) *Utilitarianism and other Essays*. London: Penguin Books.
73. ПАВЛОВ, И. П. (1951) Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных. Москва: Медгиз.

74. ROSITER, L. H. (2008) *The Liberal mind. The Psychological Causes of Political Madness*. Second Printing. St. Charles, IL: Free World Books, LLC.
75. *The Politics of Happiness: A Manifesto Towards the futures of one Earth* (2010). Helsinki: WWF.
76. Komisijos komunikatas Tarybai ir Europos Parlamentui – BVP ir kiti rodikliai: pažangai kintančiame pasaulyje vertinti. KOM/2009/0433 galutinis [interaktyvus] (žiūrėta 2012 12 21) <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0433:FIN:L:HTL>>
77. LYKKEN, D.; TELLEGEN, A. (1996) Happiness Is a Stochastic Phenomenon. *Psychological Science*. Vol. 7(3), p. 186–189.
78. HAIDT, J. (2006) *The Happiness Hypothesis*. New York: Basic Books.
79. EASTERLIN, R. A. (1974) Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramowitz*. New York: Academic Press.
80. CLARK, A. E.; FRITJTERS, P.; SHIELDS, A. M. (2008) Relative Income, Happiness and Utility: An Explanation for the Easterlin Paradox and Other Puzzles. *Journal of Economic Literature*. Vol. 46(1), p. 95–144.
81. EMMONS, R. A. (2013) *Gratitude Works!: A Twenty-One-Day Program for Creating Emotional Prosperity*. San Francisco: Jossey-Bass.
82. DIENER, E.; BISWAS-DIENER, R. (2008) *The science of optimal happiness*. Boston: Blackwell Publishing.
83. CHAN, R.; JOSEPH, S. (2000) Dimensions of personality, domains of aspiration, and subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 28, p. 347–354.

Navaitis, Gediminas

Na282 Politinė psichologija / Gediminas Navaitis. – Vilnius : Registrų centras, 2016. – 288 p.

Bibliogr.: – p. 261–284, iliustr.

ISBN 978-9955-30-196-7 (internete)

ISBN 978-9955-30-197-4 (spausdintinis)

Ši žinomo autoriaus knyga formuoja naują Lietuvoje politinės psichologijos šaką. Joje darniai dera teorinis mokslinis požiūris ir dabartinės politikos analizė. Leidinys skiriamas psychologams, politologams ir visiems, kurie domisi politikos bei joje veikiančių asmenybių ir grupių psichologija.

Knygoje panaudotas asmenų nuotraukas iš viešai prieinamų interneto šaltinių parinko ir spaudai parengė Jūratė Juozėnienė.

UDK 159.9:32.01

Gediminas Navaitis

POLITINĖ PSICHOLOGIJA

Redagavo Vilija Kruopienė, maketavo Rima Semenčiukienė

Viršelio ir iliustracijų dailininkė Jūratė Juozėnienė

Parengė leidybai Algis Švedas

SL 1613. 2016-04-28. 18 sąlyginių spaudos lankų

Tiražas 800 egz. Užsakymo Nr.

Išleido VĮ Registrų centro

Teisinės informacijos departamentas

Žirmūnų g. 68A, 09124 Vilnius

tel./faksas (8 5) 261 2806

www.teisineliteratura.lt, leidyba@teisineliteratura.lt

Spausdino STANDARTŲ SPAUSTUVĖ

S. Dariaus ir S. Girėno g. 39, 02189 Vilnius

Kaina sutartinė